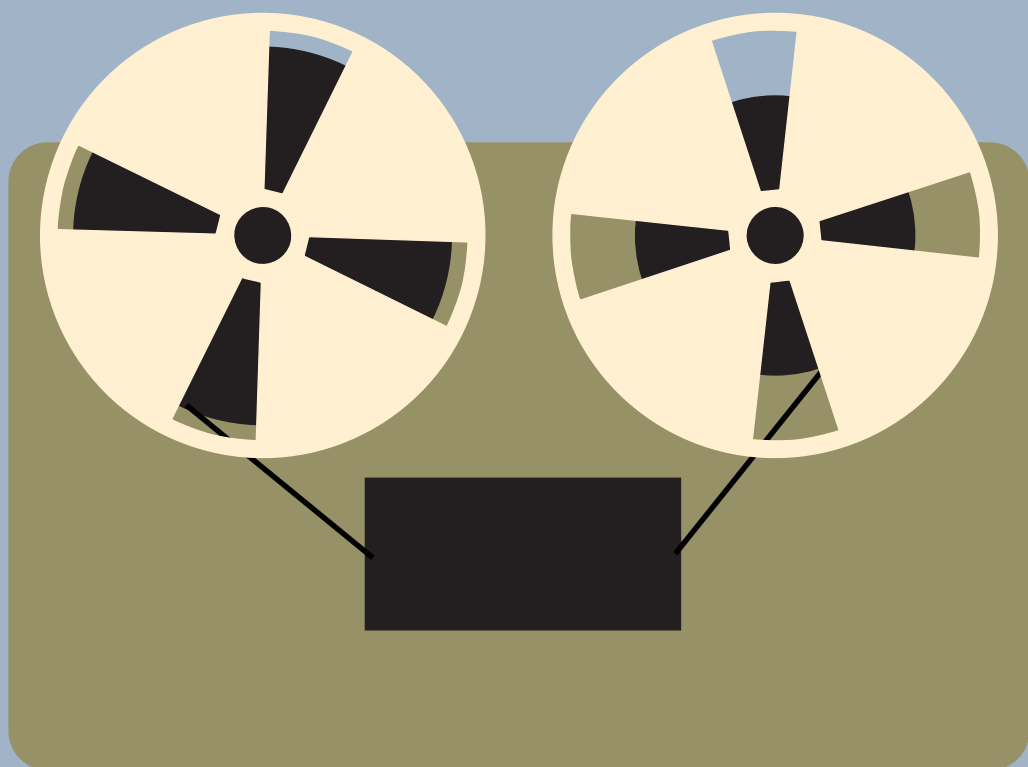

VEUS DEL PASSAT

Joan Miralles i Monserrat

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
CÀTEDRA UNESCO DE DIVERSITAT LINGÜÍSTICA I CULTURAL

BIBLIOTECA CÀTEDRA UNESCO, VI

Veus del passat

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
CÀTEDRA UNESCO DE DIVERSITAT LINGÜÍSTICA I CULTURAL
BIBLIOTECA CÀTEDRA UNESCO, VI

Veus del passat

JOAN MIRALLES I MONSERRAT

Amb la col·laboració de Mar Umbert

BARCELONA
2020

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Miralles i Monserrat, Joan, 1945- autor, entrevistador

[Entrevistes. Seleccions]

Veus del passat. — Primera edició. — (Biblioteca Càtedra UNESCO ; 6)

Bibliografia

ISBN 9788499655352

I. Umbert, Mar, autor II. Càtedra UNESCO de Diversitat Lingüística i Cultural III. Títol

IV. Col·lecció: Biblioteca Càtedra UNESCO ; 6

1. Mallorquins — Entrevius 2. Montuïri (Illes Balears) — Vida social i costums — S. XX

3. Montuïri (Illes Balears) — Biografia

929(460.32)(047.53)

39(460.32)20"

Les fotografies de les persones entrevistades en aquest llibre han estat cedides per les famílies respectives. Les fotografies del capítol «Racons de Montuïri» provenen de l'arxiu de l'autor

© Joan Miralles i Monserrat

© 2020, Càtedra UNESCO de Diversitat Lingüística i Cultural de l'Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: juny de 2020

Text revisat lingüísticament per la Unitat de Correcció del Servei Editorial de l'IEC

Disseny de la sobrecoberta: Marc Argenter

Compost per fotocomposició gama, s. l.

Imprès a Open Print, SL

ISBN: 978-84-9965-535-2

Dipòsit Legal: B 12044-2020

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

A aquella doneta desconeguda, ja aldana, escardalenca, de cames tortes, vestida de negre de dalt abaix, amb què em topava quasi cada dia, de camí al cementeri municipal, armada d'un ram de flors silvestres, per a depositar-les religiosament damunt la tomba del seu fill mort d'accident.

A ella i a totes les heroïnes del Poble que no apareixen mai en les cròniques, honor i gratitud.

Taula

Pròleg	9
Presentació	17
Entrevistes	
1. Catalina Garau i Gomila, <i>Rostida</i> (1877-1975)	31
2. Aina Maria Oliver i Sastre, <i>de Meià</i> (1891-1985)	45
3. Rosa Pocoví i Martorell, <i>des Puig Moltó</i> (1894-1976)	85
4. Miquel Cerdà i Gomila, <i>Lloret</i> (1894-1980)	89
5. Catalina Ribas i Martorell, <i>Rovegona</i> (1898-1975)	103
6. Joan Fornés i Vich, <i>Móra</i> (1899-1988)	119
7. Antoni Lladó i Noguera, <i>Miró</i> (1904-1983)	131
8. Joan Grimalt i Pocoví, <i>Niu</i> (1907-1988)	135
9. Gabriel Sastre i Roca, <i>Pellusco</i> (1917-2010)	199
10. Rafel Bauzà i Socias, <i>Rafela</i> (1924-2008)	203
11. Bartomeu Bauzà i Socias, <i>Rafela</i> (1927-2016)	219
Bibliografia	225
Racons de Montuïri	229

Pròleg

Seien al carrer, a la fresca.
En aquell temps començaven a passar cotxes.
L'àvia es queixava:
—Oi, quina renou!
L'avi callava i fumava en pipa.
L'àvia insistia, cercant la seva aprovació.
—Ai, Xicu, no m'agraden gens!
L'avi es va compondre la boina.
—Però mos fan aire, Joana, mos fan aire...

Ponç PONS, *El rastre blau de les formigues*

L'avi i l'àvia, asseguts a la fresca del carrer, conversen sobre el que passa en aquell moment. I passar, passava que veien passar els primers cotxes. De fet, sabem que això passava perquè hi ha algú que ho explica: el poeta. No és ben bé un aede —en realitat és algú que fa veure que ho explica i ho fa des de la soledat de l'escriptura. La narració conté una subtil i subliminar anàlisi psicològica dels personatges. Això indueix el poeta —una veu externa a una conversa antiga— a qualificar els fets i l'acció dels personatges. Al costat d'assertions de fet (com els dos primers versos), s'insinua el neguit i el desig de reconeixement i connivència de l'àvia —*es queixava, insistia, cercava l'aprovació*— en contraposició a la paciència, l'estoïcisme i potser l'optimisme de l'avi, capaç d'encarar un futur que ja ha arribat. I també s'insinua l'autoritat de la veu de l'avi, que clou l'intercanvi de mots i torna les coses on eren: a la fresca. No cal dir que la ironia amorosa que trasllueixen els versos, la hi posa el poeta. Tanmateix, aquest no ens reporta cap conversa, no n'és testimoni ni actor, no re-produeix cap acte de parla. No pretenc explicar un poema —tot poema s'explica sol i tota explicació el potineja. Però espero que aquest assaig d'exegesi em permeti introduir el lector d'aquest llibre en allò de què tracta.

Voldria ésser capaç de dur a terme aquesta comesa amb subjecció al que, segons que diu una persona de les entrevistades en el llibre, ha de ser condició d'una glosa:

Ses gloses són mots que concretin i que no siguin balderejats, que es mots siguin paraules concretes, adequades a sa glosa. (JG)

Voldria que el meu pròleg no fos *balderejat*, que no fos una aportació baldera al volum, que els meus mots no fossin fum, sinó matèria concreta, i sobretot que fossin escaients a allò de què el llibre tracta, que complissin la màxima de pertinença. Encara que el gènere no sigui una glosa, sinó un pròleg.

Aquest llibre brolla d'una font quasi inexhaurible de converses ja llunyanes enregistrades en àudio, les quals constitueixen l'Arxiu d'Història Oral Joan Miralles (AHOJM). L'AHOJM és un projecte que s'ha descabdellat com venia la vida, sense seguir els convencionalismes dels projectes acadèmics: cap agència no n'hauria aprovat el cronograma. Entre que es van registrar aquestes entrevistes i aquesta publicació han passat cinquanta anys. No és pas poc. Tants com entre la data de naixement de la persona entrevistada més vella (nascuda en 1877) i de la més jove (nascuda en 1927). I tres anys després de la mort d'aquesta última (2016).

No és la primera vegada que Joan Miralles ens fa conèixer part del seu tresor verbal i etnogràfic. Fa força anys ens va oferir un bell llibre que va cridar l'atenció de llecs i especialistes —*Un poble, un temps* (1974)—, va tenir gran difusió i se'n feu una segona edició ampliada (1995). I en altres publicacions ens ha ofert altres estudis —*Història i cultura popular* (1998)—, instruments i mètodes —*La història oral. Qüestionari i guia didàctica* (1985).

Retornem als versos que encapçalen aquest pròleg i al que n'hem dit en el primer paràgraf. Si els he retrets i comentats és perquè se'ns hi descriu una situació que potser desmenteix una afirmació d'aquella mateixa persona de qui hem reportat una citació més amunt:

Es vells d'aquell temps contaven lo que conten avui: de lo passat. De lo que ha de venir quasi mai, sempre de lo passat. (JG)

Els vells que ens presenta Ponç Pons, en canvi, no parlen del passat, sinó del present que flueix i del futur que els aguaita al seu davant. Entre altres coses, perquè el poeta els situa en el present fugaç dels esdeveniments. Que les persones ancianes en general hagin acumulat més experiència a les espatlles que el jovent —que tot ho veu al davant—, que sovint els revingui i en parlin, no treu que percebem la novetat del que passa quan són velles. Potser no hi participaran activament, però hi hauran de conviure i adaptar-s'hi, i això també serà objecte de les seves converses. Això sí, no en parlaran com si fossin joves i no deixaran d'ésser al capdavall enraonies de vell.

És ben cert, però, que la gent gran és una font de coneixement del passat per als joves. És allò que s'espera que coneguim, el temps viscut, i que en sàpiguen con-

tar el record que en tenen, la petjada que els ha deixat en el cos i en l'ànima, el pòsit sedimentat en el pou de la memòria. I això és el que n'esperava l'autor d'aquest llibre quan va començar a entrevistar els qui en són protagonistes, els seus interlocutors: Miralles formula preguntes de cara o bé suggereix lleument o fa com qui tira l'ham —deixant caure un mot, un malnom, una dita, el nom d'una possessió, una anècdota que somogui o desvetlli la memòria de l'interlocutor—, para l'orella i n'escolta privilegiadament el testimoniatge, l'enregistra amb els mitjans tècnics del moment —amb l'afany de fer-lo perdurable— i a la fi el difon als lectors mitjançant la transcripció escrita, la contextualització i la documentada exegesi a peu de plana. Miralles no s'inventa històries, no fa de poeta ni d'aede, encara que esquinci parracs de poesia de la vida d'altri i també misteris de dolor. Dona la veu a les persones perquè siguin elles mateixes que s'expliquin; no n'és pas el ventríloc, sinó el notari i el guardià de la paraula en un món en què l'escriptura i l'organització dels camps del saber desplacen progressivament el món de l'oralitat, de l'espontaneïtat, de la cultura verbal transmesa de generació en generació i innovada generació rere generació.

L'autor, filòleg, escodrinador de textos antics, recercador del lèxic i de l'onomàstica —noms de lloc, noms de persona—, és un amant de la cultura popular, n'ha esdevingut un estudiós i bateja el seu arxiu d'*història oral*. L'invent no és seu, però sí que ha contribuït a difondre'l a les nostres terres. De fet, com ell mateix ho va descriure, quan Miralles va començar a fer *història oral* (1969), ho feia «com aquell que no sabia que parlava en prosa». No gaire més tard, carregada la motxilla acadèmica amb instrumental més elaborat, es comprometia amb una línia de recerca que encetava una nova concepció de la història i un nou camp d'estudi.

Rere aquesta etiqueta, *història oral*, s'hi amaguen un parell de concepcions cabdals. Primerament, la història no és un reguitzell de noms més o menys il·lustres, de fets d'armes i de cavalleria, de guerra, conquesta i submissió, d'auges i daltabaixos imperials, d'expansió i rapinya, ni tampoc és una allau de dades demogràfiques i econòmiques, epidèmies i grans fams, migracions i preus del blat. Tampoc no és solament la interpretació dels fets a partir d'un marc conceptual predeterminat. Ni és accessible solament gratant documents antics. És també la vida que flueix quotidianament, la d'una comunitat humana local, és la història a la menuda i de la gent menuda, sense aparent genealogia ni blasons, la dels benaurats que pateixen injustícia i a qui s'ha promès el regne dels cels en l'altra vida, i també la de senyors locals que hi interactuen i fan perquè no els falti de res en aquesta. La història radica també en la memòria dels seus testimonis i protagonistes de carrer —en la memòria personal i en la memòria familiar llegada. És la impugnació de la història dels llibres de text.

Segonament, l'altra concepció cabdal té a veure amb el llenguatge i la comunicació i amb allò que els humans fan amb el llenguatge. Així com els membres

d'una comunitat interaccionen i bescanvien béns, així els parlants d'una llengua conversen i es comuniquen els uns amb els altres, intercanvien discurs, teixeixen una xarxa de relacions, assumeixen rols socials i participen en el petit drama de la vida quotidiana. Enraonen per comunicar-se, cert, però tan bon punt enceten una conversa es posicionen envers l'interlocutor. Senten «Hola» i esperen igualtat; diuen «Vostè no sap amb qui parla!» i volen posar l'interlocutor al seu lloc, davall. Hi estableixen una relació igualitària o desigual —l'un és situat en una posició social o conjuntural més elevada o més baixa—, s'hi estremen lligams o se'n marca la distància social. Alhora els interlocutors, cadascun amb la seva trajectòria vital i les seves expectatives de futur, construeixen significat social conjuntament: per la paraula es crea un ordre social, es reforça o s'impugna l'ordre establert, i això crea realitat social. «Com que es casà amb un metge passà a ser considerada senyora», ens informa l'autor respecte d'una dona entrevistada i afegeix: «d'aquí el tractament de *vostè*». Heus ací el reflex lingüístic de la jerarquia social i la reproducció d'aquesta mitjançant les pràctiques verbals: la tria apropiada de la fórmula de tractament en adreçar-s'hi, en aquest cas. Conèixer aquestes trajectòries vitals, aquestes expectatives, aquests significats socials, té un interès humà i sociològic; conèixer els recursos expressius dels parlants —de la llengua o les llengües al dialecte o a altres varietats lingüístiques; de les falques a les frases fetes, als proverbis i a altres maneres de dir— té un interès per al lingüista, per al dialectòleg i per a l'etnògraf del llenguatge; conèixer com els parlants gestionen l'apropiació de veus alienes —de les citacions i altres maneres de re-produir el discurs dels altres al reciclatge de recursos rebuts espontàniament, apresos formalment o arribats com la veu d'un eco llunyà no se sap d'on, no se sap de qui— té un interès per a l'estudi de les pràctiques socials, de la construcció del món social on habiten, de la cultura que comparteixen i dels conflictes que han d'afrontar.

Les *històries de vida*, construïdes a partir de la interacció entre entrevistador i entrevistats, el primer seguint un teòric guió mental, però deixant que els segons s'esplaïn —converses enregistrades i sotmeses a l'anàlisi—, són un instrument de recerca preciós amb vista a treure'n l'entrellat, d'un ordre social fet de solidaritats i clivelles, de lligams i distàncies. Si més no, això ha estat així fins no fa gaire (no hem d'ésser alarmistes: potser l'anomenada per alguns *generació muda* —la dels missatges SMS i de WhatsApp, els talls de veu, les xarxes socials, la que no sap viure sense telèfon mòbil intel·ligent, però poques vegades el fa servir de telèfon—, més connectada que mai però no tan comunicada com dona a entendre, retornarà un dia, si en sap, a l'escalf de la presència física i de la veu humana que sols dona la comunicació cara a cara, amb la seva cadència i els seus silencis, amb interrupcions i encavallaments dels torns de parla, amb la seva improvisació natural, amb la interpretació de mirades, gestos i ganyotes. La mena de conversa que Miralles

mantenia amb els seus «consultors», que en diuen ara; al capdavant, amb les persones per ell entrevistades.

La gent d'un petit poble, Montuïri, fa la seva vida, feineja, esmola les eines, mena el negoci, festeja, xerra, xiuxiueja, canta, glosa, menja i beu, fa capcinades, dorm... i rumia. I quan rumia o quan xerra és capaç de travar un discurs propi sobre el poder i la política local, les tradicions i el temps que passa, els esdeveniments que han marcat la vida de la comunitat, l'escassetat de recursos, la família, els altres... —companys, amos, senyores o bruixes.

Així, la bona dona (identifiquem-la com a AO) que es va casar amb un metge i va esdevenir senyora ens mostra una certa consciència del poder, els seus agents, els seus nivells i les seves prestacions:

Don Joan [...] era es qui duia sa política, sa veu cantante.

No solament l'autoritat civil interessa, també l'eclesiàstica:

[...] però es *deà* era molt amic de ca la Torre i molt amic des de Meià, que era es primer canonge de saatedral de Palma, es que *mandava*, a saatedral de Palma, *después* del bisbe, i varen anar as *deà*, a Meià [...].

I també la judicial i el control burocràtic:

[...] *Don Joan Ferrando* se'n va a Manacor i denuncia ma mare i es rector [...] i hi varen haver d'anar... i ja hi va haver *trámites* i què sé *cuantos*...

Trámite: una de les primeres paraules que els immigrants d'avui aprenen de boca dels funcionaris de les oficines d'estrangeria —és a dir, de regularització d'immigrants sense papers— i que ells repeteixen: «¿Aún *trámite*?» o bé «And then you say that *trámite*?» —i saben que la cosa va per llarg i que hauran de tornar un altre dia.

I també el poder econòmic i la dialèctica entre el prestigi de la posició social i l'accés a una posició per l'enriquiment:

Sí, *claro* que sí, i son pare d'en Verga més [Joan March Ordinas, *Verga*], perquè comprava alls, l'amo en Joan Verga, que era amo com noltros. No era més, lo que es fill llavò va pujar i no era més que com noltros, comprava alls i venia a dormir a ca nostra a sa posada, son pare d'en March, es que sa va morir, es *millonari* que diríem, aquest, com jo era nina. Sí que el vaig conèixer, però ja amb en March, es *millonari*, jo ja no hi vaig tenir *tracto*, perquè ell ja era una altra cosa, [...] però, vaja, ho sabia perquè a ca nostra l'havíem tractat per ses circumstàncies...

I també l'autoritat domèstica —i el control de la llar, de la possessió, al capdall parlem sempre del control:

Ma mare va estar molt malalta i vaig haver d'empendre es *mando* de ca nostra i teníem cinc o sis missatges, perquè conrar setanta quarterades de terra en aquell temps... Me comprens? Així és que me vaig avesar a no ser blana..., sa casa que duia més trull de Montuiri, perquè mon pare era conrador.

Què té el «poder» que en aquestes citacions hi hagi d'aparèixer sempre un significatiu castellanisme: «sa veu *cantante*», *mandava*, *trámites*, *millonari*, *tracto*, *mando*...?

També la «política nacional» s'hi escola, en el discurs de la senyora, la qual cosa s'explica en part per l'origen mallorquí de Don Antonio Maura, en contraposició al comte de Romanones —la història oral de l'AHOJM transita per la Restauració, la Gran Guerra, la República, la Guerra de 1936-1939, la II Guerra Mundial i la postguerra:

[...] jo no dic que en Romanones no fos una gran..., però en Maura... pareixia que dins Espanya feia més planta que en Romanones. Jo no ho sé... El tenien de més coneixement i més de tot això... A jo m'agradava més.

O bé quan la conversa tomba cap a la visita de Don Niceto Alcalá Zamora a Mallorca i l'entrevistador demana a AO per la posició política del marit, a qui el primer suposa republicà i procliu, doncs, al que aquell representava:

Sí. Pot ser que tengués idees lliberals i tot això, però s'actuació d'ell era maurista. Es pes d'en Maura no el llevaven tanmateix. Maldament tenguessin idees republicanes un poc així, es pes d'ell, en Maura tanmateix no queia, perquè com una persona fa tant de pes tanmateix pesa. No és així?...

No cal afegir-hi res més.

O potser solament un contrapunt. La cultura catòlica —com qui diu «sa nostra»—, a diferència de la protestant, té una certa tendència a fer veure que el poder, els diners i el profit tenen alguna cosa d'intrínsecament pervers. De vegades hi ha, però, filòsofs de carrer que ho veuen d'una altra manera —així un pagès i flabioler que també circula pel volum:

Lo que cadascú defensa lo seu amb això. Ells bé que fan predicar per ells. Això jo no ho trob gens lleig, perquè un qui procura per ell no és cap beneit. (JG)

Això no ha estat sinó un tast molt parcial del que podem trobar en el petit món de Montuïri a través de les veus dels seus habitants, tot posant el focus en la qüestió del «poder» i gairebé en la trajectòria d'una sola persona, per bé que tota trajectòria està plena d'encreuaments, trobades i distanciaments de personatges principals o secundaris que hi pullulen —tot individu és una xarxa de relacions i d'això es val l'entrevistador i la història oral.

El que Miralles ofereix en el present volum és material del seu arxiu, amb una contextualització i una documentació tan completa com és possible de personatges, referències, llocs i situacions. També dona l'oportunitat d'escoltar les veus de l'entrevistador i dels entrevistats. No és encara un estudi interpretatiu. Em fa que la riquesa i l'interès humà del material tenen vida pròpia i el darrer no té espera d'una dissecció i un estudi acadèmic, avançat en alguna altra obra més amunt referida. El lector podrà gaudir de la lectura d'aquest material, en el qual ressonen *veus del passat*, veus de persones que van deixar gravat testimoni de llur pas per la vida en un lloc i en un temps determinats. És com si elles mateixes, a través de l'autor, obrissin les portes de casa seva al lector per xerrar-hi una estona, fins al punt que se li acabaran fent familiars.

JOAN A. ARGENTER
Director de la Càtedra UNESCO
de Diversitat Lingüística i Cultural

Presentació

EL MUNICIPI DE MONTUÏRI (MALLORCA)¹

La vila de Montuïri és un dels municipis des Pla de Mallorca. Limita, a llevant, amb el terme de Sant Joan; a migjorn, amb el de Porreres; a llebeig, amb el de Lluçmajor; a ponent, amb el d'Algaida, i, a tramuntana, amb el de Lloret de Vistalegre. Té una extensió de 41,13 km², una altura màxima del nucli urbà de 172 metres i una població, el 2016, de 2.884 habitants. El puig de Sant Miquel, antigament puig d'en Romanyà, té una altura de 247 metres i guarda un santuari amb la imatge de la Mare de Déu de la Bona Pau del segle XVII.

Pel que fa a l'ètim d'aquest topònim, segurament prové d'un derivat del mot llatí MONS/MONTIS, 'mont, muntanyeta'. Segons Joan Coromines, deriva de la forma llatina PROMONTORIUM, amb pèrdua de la primera síl·laba i amb un fenomen de metàtesi. Per contra, un servidor pensa que ens trobam davant el reflex, o el resultat, de l'evolució d'una antiga forma hipotètica *MONTUARIU, amb el mateix sentit de 'mont, muntanyeta', que hauria evolucionat cap a *Montueri/Muntueri*, que són les primeres formes documentades del segle XIII i, més tard, cap a *Montuiri/Muntuiri*, des de finals del segle XIII. Segurament el pas de A > E i fins a I és un dels efectes del fenomen fonètic de l'àrab anomenat *imala*, que tanca la A tònica i la transforma en E i, fins i tot, en I. Hi ha un paral·lelisme evident amb una forma consemblant i és el mot SANCTUARIU, que dona *Santueri* (recordem el cas-

1. Per a redactar aquesta presentació he extret moltes dades de l'entrada *Montuïri* de la *Gran enciclopèdia de Mallorca* (GEM), vol. XI, 1993, p. 134-160; del meu llibre *Un poble, un temps*, 2a ed. ampliada, Palma, Miquel Font Editor, 1995, i del meu treball ciclostilat *Els carrers de Montuïri: Cap a una nomenclatura popular: Campanya per a la identificació del territori*, Ciutat de Mallorca, Congrés de Cultura Catalana, 1977.

tell de Felanitx amb aquest nom) i *Santuïri*, a Pollença, a la falda del Puig. S'hi pot afegir el fet de la importància del fenomen de la metafoia exercida per la *i* final, que també implica el tancament de la vocal tònica. D'altra banda, la hipòtesi de Coromines està basada en la forma *Montuïri* i no en la forma *Montueri*, que és la primera forma documentada i més pròxima a l'ètim. Dos detalls més: a l'època islàmica el nom del *juz* era *Muntuy*, segons consta en el *Llibre del Repartiment*, en el text aràbic. És una forma, però, que no hem trobat documentada en tota l'època medieval, ni en context llatí ni català. Finalment, el topònim *Montuïri* durant segles s'ha aplicat, com a punt d'orientació, entre els pescadors i mariners de la zona des migjorn de Mallorca, al puig de Randa i no al nucli urbà de Montuïri. Segurament és una resta semàntica de quan el terme de Montuïri en època islàmica comprenia, a més del límit municipal de Montuïri, els municipis veïns d'Algaida (antigament Castellitx) i Lluçmajor, a més de Montuïri pròpiament dit.

El nucli urbà antic era en es Molinar. Aquí s'edificà, el segle XIII, l'església parroquial de Santa Maria i les cases de la rectoria antiga, i segurament una tira de cases que seguien el camí reial de la ciutat de Mallorca. L'any 1300, el rei Jaume II de Mallorca fundà la pobla reial de Montuïri, junt amb una dotzena més de nuclis urbans. Recordem que durant l'època islàmica i en el segle XIII, abans de 1300, la població en general de la part forana de Mallorca vivia en una població dispersa en alqueries i rafals, tret d'alguns nuclis que ja devien existir en època islàmica: Sixneu (avui Sineu), Sóller, Inca, Pollença, Alcúdia, Manacor, Artà...

La pobla reial de Montuïri seguia el traçat dels antics campaments romans, i tenia forma quadrangular (*es quadrat*) amb tres places públiques. En primer lloc, la plaça Major o de la Cort, amb dos edificis principals: la cort o seu de l'antiga universitat i l'església parroquial de Sant Bartomeu, separats des de fa molts d'anys per un desnivell considerable i ajuntats per un element arquitectònic molt emblemàtic de Montuïri: es Graons. Temps enrere, l'espai adjunt a l'església servia de fossar. En segon lloc, hi havia la plaça de sa Quartera, depòsit dels productes del camp que eren objecte de transaccions comercials. La quartera estava situada en l'actual plaça de ses Tres Creus, devora la tira de molins de vent des Molinar. En tercer lloc, hi havia la plaça de sa Carnisseria, que acollia el mercat dels animals i el porxo de la carnisseria. És l'actual plaça Vella. Els costats de la pobla eren els actuals carrers des Pou del Rei i des Pou Nou, el carrer del Pare Vicenç Mas (antic carrer de sa Barre-*ra*), el carrer de Baix, el carrer de Sant Antoni, el carrer de ses Tres Creus, el carrer de l'Amargura i els carrers de Bonavista, de Jaume II i de Sant Bartomeu.

Quant al clima, sec, subhumit, té una temperatura mitjana de 16-17° i 500-600 mm de precipitació. Pel que fa a la història, hi ha documentats fins a desset jaciments arqueològics. Del període pretalaiòtic destaquen les coves del puig des Moro, de ses Coves i d'en Xorri, del barri des Molinar, a més de les coves d'enterrament de Son Company i de la plana de Son Comelles. De la cultura talaiòtica desta-

ca, sobretot, el poblat de Son Forners, un dels més grans de Mallorca, habitat des del segle x aC fins a finals del segle I dC i que ha estat objecte de diverses campanyes d'excavacions des de 1975. Un altre monument prehistòric és l'anomenat *campamar des Moros*, que és la columna central d'un talaiot. Queden encara les restes prehistòriques des Rafal, de Sabor, de Son Ribes i des Molinot de Son Comelles. A més hi ha les necròpolis des Velar, de sa Torre, de sa Vinya i de Son Menera. Conservam alguns topònims de l'època islàmica: *Alcoraia*, *s'Almudaina*, *Sabor* i *es Rafal Aixat*. En el *Llibre del Repartiment* veim que bona part de les terres passà al rei, que les cedí a diversos cavallers, i la possessió de Mianes, que passà als frares templers.

Pel que fa al segle XIII, coneixem els noms dels propietaris de terres que juraren fidelitat al rei Alfons el Franc, el 1285: Jaume de Caldes, Berenguer Carbó, Pere Company, Pere Gual, Ramon Martí i Domingo Rafal. Pel que fa a l'època de fundació de la vila, el 1300, coneixem el nom del rector, Guerau sa Triola, documentat ja una vintena d'anys abans, i algun nom de batle, com Ponç ses Cases. El fons de l'Arxiu Municipal comença a principis del segle XIV i és un dels més rics i més antics de la part forana de Mallorca, i l'Arxiu Parroquial avui es troba a l'Arxiu Diocesà.

Pel que fa a la demografia, les pobles reials de Mallorca es preveia que serien per a un centenar de famílies. Sembla que el 1312 la població de Montuïri oscil·lava entre els 500 i els 600 habitants. El 1332, havia arribat a uns 650-750 habitants i el 1357, després de la pesta negra de 1348, havia davallat fins a uns 400 habitants. Al segle XIV, abans del pogrom de 1391, vivien al carrer Major de la vila una mitja dotzena de famílies jueves que tenien noms semítics i practicaven la religió hebrea. Després de 1391, es produí una diàspora d'aquest grup, i a partir d'aquest fet trobam adesiara la presència d'algun convers a la vila amb el nom ja cristianitzat. La revolta dels forans contra els ciutadans (1450-1453) tingué incidència també a Montuïri i hi hagué ciutadans que compraren diverses grans possessions del terme. En aquests anys fou molt freqüent la lluita entre bàndols de la mateixa vila per motius diversos. Durant el segle XV sabem que el 1421 es computaven uns 119 focs o llars, quantitat que es reduí, el 1452, a 73 focs, arran de les lluites de forans contra ciutadans. A la segona meitat de segle es passà a 84 focs, el 1466, i a 133, el 1482. Això explica que el nucli urbà pràcticament es mantingués estable durant aquesta centúria.

Ja en el segle XVI tingué també gran incidència la revolta dels agermanats (1521-1523). Durant aquest segle la població de Montuïri augmentà fins a sobrepassar el milenar d'habitants. Això també es traduí en l'edificació de nous habitatges a la zona de la plaça Vella. Al segle següent hi hagué l'ampliació de l'església parroquial a pesar de la situació problemàtica per la qual passà la nostra vila, immersa en les lluites entre canamunts i canavalls i el fenomen del bandolerisme, a més de l'escassetat d'aliments a causa de les males collites i de la pesta de 1652.

El 1666, tingué lloc la persecució dels bandejats del virrei Roderic de Borja-Llançol, que donà lloc a l'execució de tres bandejats montuïrers, un dels quals fou el famós Bartomeu Gomila i Pujol, *Moiana*. També, el 1696, el rector Pere Joan Mainera fou assassinat per un pelegrí. Al segle XVIII, tot i que la població havia crescut, començà a sofrir minves a causa de les febres, tercianes i quartanes, i continuaren les sequeres i les males anyades. El 1751, veim que la població havia davallat fins als 1.800 habitants, a causa de les epidèmies; el 1786, passàrem a 1.584 habitants; el 1790, a 1.749 habitants, i, el 1798, a 1.674 habitants. El 1789, el viatger Jeroni de Berard i Solà, autor del primer plànol de la vila, va fer una descripció de la vila i el seu terme. En aquest segle començà també la nova administració borbònica i la repressió contra la llengua catalana, que fins aleshores havia estat la llengua d'ús normal en l'Administració al costat del llatí per a determinats usos.

Al segle XIX, el 1817, consta que la vila tenia 1.618 habitants. El 1818, hi havia deu propietaris que posseïen el 49,4 % de les terres del terme. Les deu possessions més extenses eren Alcoraia (492 quarterades), Son Miró (419), Mianes (354), Son Company (326), Son Comelles (158), Son Castanyer (135), Tagamanent (133), Son Costa (130), sa Torre (112) i es Rafal Aixat (108). La desamortització de Mendizábal tingué gran incidència en l'estructura de la propietat rural, ja que va suposar la subhasta pública d'algunes grans possessions: Son Costa (120 quarterades), s'Almudaina (105), Sabor (97), Galiana (62) i es Rafal (53). El 1863, les principals finques representaven el 32 % del territori i pertanyien a propietaris de Palma: Alcoraia (322 ha), Son Castanyer (196 ha), Son Company (180 ha), Mianes (114 ha), Tagamanent (98 ha), sa Torre (91 ha), Son Collell (69 ha), Son Costa (51 ha) i Galiana (47 ha). El 1891, la filloxera arribà també a Montuïri i obligà a arrabassar els ceps de la vinya, que foren substituïts en general per ametlers. En aquella època al municipi es produïen cereals, llegums, raïms, figues i ametles. L'octubre de 1897, s'inaugurà la línia de ferrocarril que passava per Montuïri. A final del segle XIX i començ del segle XX es va produir un gran canvi en l'estructura agrícola amb l'establiment d'algunes grans finques com Son Castanyer, Son Company, Son Costa, Son Cucuí, Galiana, Mianes, Sabor, Tagamanent, Son Toni Coll i sa Torre. Això implicà l'augment del nombre de petits propietaris, la millora de les tècniques agrícoles i la introducció massiva de cultius nous. En general, fins a la dècada dels setanta tenim un creixement més o menys mesurat de la població que, el 1830, arribarà als 2.030 habitants; el 1840, a 2.016 habitants; el 1851, a 2.104 habitants, i, el 1860, a 2.073 habitants. Ve després un augment significatiu progressiu, en el darrer terç del segle XIX. El 1878, assoleix els 2.584 habitants i, el 1892, els 2.750 habitants de fet. Quant a la política, a partir de la reforma de Cánovas del Castillo (1876) es va produir el torn de partits, conservador i lliberal, la qual cosa propicià el caciquisme i el favoritisme, sempre a favor de les classes benestants del poble. El 1891, es produïren les primeres eleccions generals amb

sufragi universal masculí. Sembla que una de les causes de l'augment de població del darrer terç del segle va ser la immigració de gent de Porreres i de Felanitx arran del desastre que representà la filloxera.

En el segle xx, fins a la dictadura de Primo de Rivera la política local segueix amb l'alternança dels partits conservador i lliberal, el primer amb el batle Joan Aloy Miralles, *Serena*, i el segon amb el batle Joan Ferrando i Obrador. Les tensions entre uns i altres derivaren també en el camp de la música, i durant molts d'anys hi hagué dues bandes de música: la del Cel (conservadors) i la de l'Infern (lliberals), de la mateixa manera que anys més tard hi hauria dos equips de futbol (un de les dretes i l'altre de les esquerres), i fins fa quatre dies hem tengut, també, l'agrupació de la tercera edat de les esquerres i la de les dretes. Pel que fa a les publicacions, aparegueren a principis del segle xx dos fulls, un de conservador, redactat pel prevere Gaspar Cerdà Jordà, vicari de cas Puig, que signava com a Pare Cantaclar, i un altre de lliberal, signat per un tal Cantalaveritat. En l'àmbit polític, a finals del segle xix, començà a ser present el republicanisme, que durant la Segona República posarà fi a l'hegemonia dels Ferrando i, en general, de la política tradicional. El mèrit dels republicans és sobretot la transparència i l'honestat en l'administració i, pel que fa a les obres públiques, destaca la construcció del Grup Escolar en uns anys en què l'analfabetisme era encara una realitat patent. També és important destacar la labor cultural i pedagògica del pare Joan Baptista Munar, promotor de les revistes escolars *Alborada* i *Juventud*. La Guerra Civil representarà l'esfondrament dels ideals republicans i comportarà l'assassinat de setze montuïrers i de quatre campaners republicans, entre els quals destaca la figura de Joan Mas i Vert, *Collet*, avui fill il·lustre de la vila al costat del músic pare Antoni Martorell i Miralles. Durant la postguerra i, en general, en l'època franquista, l'Església ha tengut un gran protagonisme en la vida pública de Montuïri. El gener de 1952, començà l'edició del full parroquial *Bona Pau*, que encara avui perdura, com a revista local. Durant aquests anys s'han duit a terme una sèrie d'obres públiques com l'obertura del camí del puig de Sant Miquel, la urbanització i l'obertura de l'avinguda des Dau, l'obertura i asfaltat de nous carrers, la xarxa de clavegueram, l'enllumenat públic, etc. També en l'àmbit eclesiàstic hi ha hagut reformes en l'església parroquial i la rectoria, no sempre amb el degut respecte a l'arquitectura tradicional. El segle xx entra l'any 1901 amb 2.786 habitants i el 1906 arriba als 2.812 habitants. De 1910 a 1920 hi ha una minva a causa de l'emigració cap a l'Argentina (de 1913 a 1917). El 1920, la vila es manté en 2.857 habitants. De 1918 a 1928 s'ha de tenir en compte l'emigració a Cuba, així com la grip de 1918. L'any 1930 arriba als 2.966 habitants. La Guerra Civil (1936-1939) i la postguerra representaren també una minva progressiva de població: 2.943 habitants el 1940, 2.873 el 1950, 2.882 el 1960, 2.546 el 1970 i 2.045 el 1991. Les darreres dades, de 2016, demostren un creixement intens, amb 2.884 habitants, acon-

seguits en gran part gràcies a la immigració massiva d'estrangers d'origen divers: marroquins, sud-americans, etc.

A principis del segle xx, l'agricultura era la peça clau de l'economia local i serà així fins a l'època franquista. Durant la primera meitat del segle, els principals productes agrícoles eren el blat, l'ordi i les faves, al costat dels horts i de la vinya. El 1908, es fundà la Caixa Rural de Montuïri, molt vinculada a la labor social de l'Església i al conservadorisme local. El 1919, s'integrà en el Sindicat Agrícola Catòlic. El 1949, es fundà la Cooperativa Agrícola Montuïrenca. El 1972, el nombre de finques de Montuïri era de 2.934 parcel·les, de les quals 1.901 tenien menys d'1 hectàrea; 942, entre 1 i menys de 5 hectàrees, i 91, més de 5 hectàrees. Quant als inicis de la indústria, és mester destacar la fàbrica *Cabrizas y Compañía*, propietat d'Antoni Llorenç Clariana, a l'hostal d'en Ferrando, primer local que disposà de fluid elèctric. Aquí es produïen les sabatilles Antillanas, que majoritàriament s'exportaven. El 1914, s'inaugurà la central elèctrica. El 1921, la Caixa Rural de Montuïri va adquirir la central elèctrica, que fou comprada per GESA. Els anys vint, la instal·lació d'una farinera va fer entrar en decadència la molta tradicional dels molins de vent. A partir dels anys trenta començà a funcionar la fàbrica de materials de construcció de cas Porrerenc. Els anys cinquanta s'instal·laren noves fàbriques de materials de construcció, una fàbrica de begudes gasoses, una de teixits, una de bosses i maletes i una d'embotits. Els anys seixanta el *boom* turístic afavorí l'augment de les fàbriques de materials de construcció. Durant el decenni dels vuitanta s'obriren diversos restaurants i el 1980 es va crear la Societat Cooperativa Limitada Artesanal de Montuïri, que realitzava brodats, frunzits i modisteria. Els darrers anys, l'agricultura, residual, coexisteix amb algunes fàbriques d'embotits, restaurants, empreses de venda de materials de construcció i cases dedicades al turisme rural.

LES ENTREVISTES

Les onze entrevistes que present són històries de vida de durada desigual fetes durant els anys 1968 i 1969. L'ordre en què les expòs és el cronològic d'acord amb la data de naixement, que varia entre la persona més vella, Catalina Garau i Gomila, *Rostida* (1877-1975), i la més jove, Bartomeu Bauzà i Socias, *Rafela* (1927-2016). Totes les entrevistes foren fetes a Montuïri, generalment en el domicili de la persona entrevistada. Algunes altres entrevistes, fetes el 1969 a altres tres persones, sortiren publicades en el meu primer llibre, *Un poble, un temps* (1a ed., 1974, i 2a ed., 1995). Les persones entrevistades el 1969 i que no surten en el llibre present són les següents:

1. Maria Martorell i Mayol, *Roig* (1871-1971), entrevistada el 1969.
2. Joan Beltran i Lladó, *de can Canall* (1875-1970), entrevistat el 1969.
3. Gabriel Cerdà i Miralles, *Badia* (1877-1977), entrevistat el 1969 i el 1972.

Comptat i debatut, la llista de les persones entrevistades que present en aquesta avinentesa, amb les dates de naixement i de defunció, és la següent:

1. Catalina Garau i Gomila, *Rostida* (1877-1975).
2. Aina Maria Oliver i Sastre, *de Meià* (1891-1985).
3. Rosa Pocoví i Martorell, *des Puig Moltó* (1894-1976).
4. Miquel Cerdà i Gomila, *Lloret* (1894-1980).
5. Catalina Ribas i Martorell, *Rovegona* (1898-1975).
6. Joan Fornés i Vich, *Móra* (1899-1988).
7. Antoni Lladó i Noguera, *Miró* (1904-1983).
8. Joan Grimalt i Pocoví, *Niu* (1907-1988).
9. Gabriel Sastre i Roca, *Pellusco* (1917-2010).
10. Rafel Bauzà i Socias, *Rafela* (1924-2008).
11. Bartomeu Bauzà i Socias, *Rafela* (1927-2016).

Posats a classificar les entrevistes, la persona lectora podrà constatar que hi ha quatre subgrups. El primer correspon a les històries de vida individuals que contenen detalls de la vida i de l'entorn de les persones entrevistades. Són les entrevistes amb Catalina Garau, *Rostida*; Miquel Cerdà, *Lloret*, i la seva dona, Catalina Ribas, *Rovegona*, i Joan Fornés, *Móra*. El segon grup el forma, sola, Aina Maria Oliver, *de Meià*, i el relat gira, en bona part, entorn del seu matrimoni per poders amb un metge montuïrer que vivia a Mendoza i la coneixença de Josep Carner en el transatlàntic que la duia a l'Argentina, quan se n'anava a reunir-se amb el seu home. El tercer grup el constitueixen les vuit entrevistes amb Joan Grimalt, *Niu*, el flabioler de la dansa medieval dels cossiers, personatge especialment viu de potències, el qual ens dona una vertadera lliçó sobre aquesta dansa i d'altres vivències en una llengua certament vitenca. El quart grup el forma la tradició, sorprenent, de Rafel Bauzà, *Rafela*, entorn de la figura del descobridor del Nou Món i del capitost de la revolta de les Germanies, Joanot Colom.² Les altres entrevistes amb

2. Un dia d'octubre de 1969 el meu pare em digué que un home de Montuïri, Rafel Bauzà, *Rafela*, volia parlar amb mi. Jo havia acabat la carrera el curs anterior i havia presentat, el mes de febrer, la tesi de llicenciatura sobre els malnoms de Montuïri, i havia decidit quedar-me a viure a Mallorca. Al cap de pocs dies, una nit vaig anar a casa de Rafel Bauzà. Era un dia fred i humit. Allà, a les golfes de la casa, a peu dret, en Rafel m'explicà la tradició que segons ell, li havia revelat la seva mare, analfabeta, poc temps abans de morir, i em va descriure com era la casa antiga abans de la reforma. La meva reacció, és mester dir-ho, fou d'un escepticisme total. En poques paraules em deia que la seva família feia segles que havia patit repressió política i que havia estat apartada de tots els càrrecs públics. Aquesta família, segons la tradició, era d'origen convers i els seus membres eren mariners i cartògrafs, i entre els joves que es formaren en el clos familiar hi hagué, ni més ni menys, que el descobridor del Nou Món: Joan Colom, conegut oficialment com a Cristóbal Colón (!). D'aquesta família sortí també Joanot Colom, fill del descobridor, el qual seria el capitost de la Germania mallorquina (1521-1523).

En Rafel, amb el qual arribaria a establir una bona amistat, havia contactat amb diverses persones de Mallorca, de Barcelona i de Madrid; concretament em parlà de l'historiador Ferran Soldevila (1894-1971),

Rosa Pocoví, *des Puig Moltó*; Antoni Lladó, *Miró*; Gabriel Sastre, *Pellusco*, i Bartomeu Bauzà, *Rafela*, giren entorn d'aquesta tradició i sobre com era la casa pairal de can Rafela i el seu patrimoni.³

criteris de transcripció

En la transcripció dels textos he optat per la fidelitat a la llengua oral de les entrevistes. Això crec que dona un aire d'autenticitat a la conversa entre l'entrevistador i l'entrevistat. Tanmateix, he de dir que som ben conscient de les característi-

---

de l'historiador i filòleg Josep M. Millàs i Vallicrosa (1897-1970), d'un dels periodistes de la família Luca de Tena i de l'historiador José María de Palacio y de Palacio (1915-1997). Tots escoltaren atentament aquesta tradició, segons ell, però, malauradament, no tenia cap document ni cap objecte que avalàs la seva tesi.

Comptat i debatut, però, hi ha alguns punts que encara avui em semblen, si més no, curiosos. Una de les persones que anà a veure Rafel Bauzà i Socias va ser mossèn Joan Rosselló i Lliteras, arxiver aleshores de l'Arxiu Diocesà de Mallorca. Aquest li aconsellà fer-se l'arbre genealògic. El mateix mossèn Rosselló l'hi va fer i trobà que deu generacions enrere, l'any 1538, el seu ascendent directe per línia materna, Miquel Socies, viudo, es casà amb Graciosa Colom, filla de Joan Colom, quòndam (difunt) de Sóller. És mester dir que Graciosa és un nom femení típicament jueu o de convers i que a Sóller era d'on provenien els Colom de llinatge des del segle XIII. Per contra, els Colom de Felanitx daten, els més antics, del segle xv. És probable que aquest Joan Colom de Sóller, el pare de Graciosa, fos parent de Joanot Colom, que a parer meu, d'acord amb documentació inèdita, sembla que era de Felanitx. No és mester dir que a Montuiri pràcticament no hi ha hagut mai Coloms de llinatge. Resulta, per tant, curiós, que una dona analfabeta, pocs dies abans de morir, reveli un secret de família segons el qual descendia d'un Colom de l'època de les Germanies i que, efectivament, això quedi demostrat per la genealogia. Si es tractàs d'una persona de Sóller o de Felanitx no tendria res d'estrany perquè hi ha Coloms documentats des de l'edat mitjana, però aquest no és el cas de Montuiri.

Una altra qüestió és la del llibre antic, manuscrit, escrit, segons sembla, en castellà que el padrí d'en Rafel llegia, amb dificultats, les nits de l'hivern, davant alguns veïnats. És un llibre que desaparegué, però del qual ens en parla també el seu germà Bartomeu. D'altres papers i mapes sembla que foren cremats, però aquest llibre sembla que fou furtat. I, encara, què devien ser els anomenats «compassos d'arena», descrits per en Rafel i que, d'acord amb el testimoni de la seva mare, servien per a elaborar «mapes»?

Anys més tard, Rafel Bauzà aconseguiria un valedor del seu relat amb l'historiador Jaume Enric Amengual i ambdós publicaren dos llibres: *El descubridor del Nuevo Mundo* (Palma, Eureka, 1990, col·l. «Estrella», núm. 1) i *La verdad de Joan Colom* (Palma, Eureka, 1990). Pocs anys abans, l'octubre de 1984, Rafel Bauzà i Socias havia publicat *Raíces del pueblo*, en una edició particular, un llibre que s'hauria de llegir en clau novel·lesca de ciència-ficció.

3. Rafel Bauzà contactà, com he dit, amb diverses persones, historiadores i periodistes, sobretot, de Mallorca, Barcelona i Madrid. Que sapiguem, de Barcelona tingué correspondència amb els historiadors Ferran Soldevila i Josep M. Millàs i Vallicrosa, i de Madrid estigué en contacte almenys amb dues persones, una de llinatge Luca de Tena, no sabem però, qui d'aquesta famosa família, i l'altra, el marquès José María de Palacio y de Palacio, que vàrem conèixer en una visita a l'Arxiu Municipal de Sóller, junt amb Francesc Pérez, l'arxiver, i Rafel Bauzà. Gràcies a la neboda de Rafel Bauzà, hereva seva, hem pogut veure i fotografiar els sobres d'aquestes cartes. N'hi havia set de Ferran Soldevila, un de Millàs i Vallicrosa i un altre d'un personatge domiciliat a Madrid, al carrer d'Alcalá número 63. Les cartes pròpiament dites, però —de nou el mal fat de la pèrdua documental—, no es troben, malauradament, entre els papers i objectes heretats per la neboda.

ques i limitacions de l'oralitat. Si haguéssim de ser absolutament fidels hauríem de representar, tal volta en transcripció fonètica, tota una sèrie de característiques de la llengua col·loquial que no introdueixen res d'especial a la informació que es dona i que, per contra, podrien fer de mal llegir el text. Em referesc a les repeticions innecessàries, desproveïdes d'intencionalitat expressiva; a les equivocacions flagrants o a la confusió verbal evident, producte dels nervis o del cansament; als mots comodi; als titubejos verbals; als silencis, etc.

També és cert, però, que en els temps que correm ens podem permetre fer servir les grafies i els aspectes fonètics en general d'acord amb la normativa ortogràfica. Què és el que ha canviat? Fa una sèrie d'anys, quan vaig començar a fer les entrevistes, a partir de 1968, la persona que volia fer la transcripció d'una conversa estava sempre temptada, en nom de la fidelitat a la cosa dita, a fer servir tota la tirallonga de particularismes dialectals, inclosos fins i tot els de caire fonètic. I això per què? Perquè en aquella època la persona que llegia el text no podia verificar per l'oïda l'exactitud de la transcripció. De qualque manera el text transcrit era l'original de base, en una època en què fer còpies de la transcripció era materialment impossible. Com es podia oferir una còpia d'una cinta de bobina oberta al lector per a verificar si l'informador havia dit *Arxiduc* o *Arxeduc* o *Alserruc* o, fins tot, *Alserruque*! Per contra, ara, des de fa alguns anys, les coses han variat absolutament i fer una còpia d'un enregistrament és fàcil de fer i molt econòmic.

En conseqüència, he procurat ser fidel a la morfosintaxi i al lèxic, però en la fonètica he partit del lema estandarditzat sense marcar la particularitat dialectal, i qui vulgui saber-ne la particularitat fonètica no té més que consultar l'enregistrament d'àudio a través de l'enllaç que oferim. Quan deim «particularitats fonètiques» vull dir trets que apareixen regularitzats per l'ortografia estàndard, com són ara:

1. Les formes amb iodització: *fills*, *alls*, *vell*, *parell*, *rondalles*, *vella*, *senalla*, *enforinyalls*, *agulla*, *retallar*, *trull*, *rostolls*, *cabells*, *pallisses*, *molí d'en Vermell*, *senalletes*, etc.

2. Les formes monoftongades: *aiguarent*, *egües*, *quarter*, *guanyàveu*, *quartanes*, *guardava*, *quaranta*, *quarterades*, *guaitar*, *aiguades*, *aigua*, *egua*, etc.

3. Els casos de *u* intervocàlica: *diuen*, etc., així com també els casos amb *v* antihiàtica: *coa*, *coes*, *graons*, etc. També regularitz els casos de *quasi*, pronunciat sense la *u* semiconsonant.

4. Els casos amb pèrdua dialectal de la *a* en el hiatus *ia* en posició final: *bístia*, *gràcies*, *Alcúdia*, *epidèmia*, *convalescència*, *Jerònia*, *importància*, *Prudència*, *comèdies*, *lledànies*, *misericòrdia*, *intelligència*, *misèria*, etc.

5. Els casos d'harmonia vocàlica: *Montuïri*, *nomia*, *olives*, *sortit*, *sortida*, *Llorito*, *confits*, *cossiers*, *Socies*, *Millordies*, *volia*, *collir*, *oliva*, *sortírem*, *Molinar*, *sortir*, *bocí*, *podia*, *mallorquí*, *cosina*, *complia*, *cosir*, *cas Confiter*, *Tonina*, etc.

6. En el cas de les formes amb *ela* geminada, anam d'acord amb l'ortografia estàndard, per bé que l'entrevistat potser no pronunciï, en algun cas, la *ela* geminada: *Brusselles*, etc.

7. Respect les variants morfològiques com és ara l'article *salat*, o les formes «correctes» dialectals de la morfologia verbal, però en el cas de les pronúncies informals *mun pare* i *mumare* m'he decidit per les formes estàndard: *mon pare* i *ma mare*.

8. En el cas de les pronúncies col·loquials *else* i *elsi* m'he decidit per l'ortografia estàndard: *els* trobau, *els* feien, *els* tenc, *els* coneixia, etc.

9. En el cas de les contraccions de preposició *a* + article *salat*, transcric *as*, en la línia de les grafies recomanades per la Secció Filològica (SF) de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC)⁴ per als topònims, per coherència amb l'article dit literari: *as* riu, *as* cap de, *as* deà, *as* moll, *as* temps de, *as* que hi havia, *as* principi, *as* cine, *as* puig, *as* convent, *as* carrer Villarroel, *as* majoral, *as* porxo, *as* cantó, etc. També, en el cas de *es* + nom començat amb vocal, adopto la forma *es* i/o *des* proposada per la SF en aquests casos: *es* altres, *es* animals, *es* allots, *des* altres pobles, *des* avions, etc.

10. En les formes *ca meva*, *ca seva*, *ca nostra*, etc., separ els dos elements.

11. Respect els castellanismes, però els pos en cursiva, per exemple: *avión*, *velocípedos*, *antes*, *cuarto*, *cuarto de baño*, *cuarto de baños*, *otro que tal*, *dos* (mil), *barco*, *terciopelo*, *sombrerito*, *a ratos*, *teatro*, *patrona*, *hospedar*, *dique*, *algo*, *pico*, *jefe*, *cuantos*, *asientos*, *en cuerpo*, *enterar*, *bisabuelo*, *después*, *huésped*, *dueña*, *en fin*, *paternos*, *cauce*, *modelo*, *bisabuela*, *menos*, *torpe*, *mando*, *bueno*, *escalinata*, *raro*, *palacios*, *balde*, *estruendo*, *solfeo*, *ropero*, *choza*, *de pura cepa*, *metro*, *cursillo*, *robos*, *claro*, *sellos*, *trajes*, *barato*, *trámites*, *garrotín*, *mandava*, *camión*, *lumbera*, *loco*, *sainete*, *sobrecargo*, *polígono*, etc. Quan són pronunciats a la catalana els pos en cursiva i n'adapt la grafia: *cotes*, *assumpto*, *deà*, *de passo*, *companyera*, *ensaïaven*, *ajedrés*, *abasteixien*, *terremòtol*, *camarer*, *sèria*, *sacudides*, *barandeta*, *envenenat*, *querides*, *riendes*, *bendició*, *retxassaran*, *hetxura*, etc.

Pel que fa als topònims, segueix el mateix criteri. Si són pronunciats en castellà els respect i els marc en cursiva, per exemple: *Mendoza*, *Córdoba*, *Santa Cruz de Tenerife*, *calle Villarroel*, *calle Molino* i *Santa María* (església de); si són pronunciats a la catalana s'escriuen adaptats i també els marc en cursiva, per exemple: *Càdis*.

També marc en cursiva els antropònims castellans, tant si són pronunciats en castellà (*Fernando*, *Emilio*, *Diego*, etc.), com si són pronunciats a la catalana, per exemple, *Francisco* i *Cuanita* (catalanització fonètica de *Juanita*).

4. «Transcripció i normativització toponímica. Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears (Acords del 13 de maig i de l'1 de juliol de 2016)», a *Documents de la Secció Filològica*, V, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Secció Filològica, 2018, col·l. «Biblioteca Filològica», núm. LXXXIV, p. 87-104.

12. Regularitz també els antropònims, topònims i derivats gentilicis, encara que en algun cas pot haver-hi alguna pronúncia dialectal que s'aparti de la forma estàndard: *Alcúdia, Prudència, Jerònia, Montuïri, Llorito, es Molinar, Brusselles, Deià, Oliver, can Papalló, Batliva, Villarroel*, etc.

13. Pos apòstrof en els casos de *ca(n)* i *So(n)* + nom començat amb vocal, d'acord amb la normativa més recent de la SF de l'IEC: *ca n'Alcover*, etc.

14. Respect les formes dels pronoms personals amb assimilació vocàlica: *nol-tros* i *voltros*. Per contra, regularitz els casos dels acabatalls vocàlics dels substantius del tipus *home, cotxe, cove*, etc.

15. Pel que fa a l'accentuació, segueisc en general l'ortografia actual, fins i tot en casos com *perquè* (pronunciat amb accent ortològic en la síl·laba inicial), *veïnat* (pronunciat com a mot bisil·làbic), *terratrèmol* (pronunciat amb accent en l'última síl·laba) i *quilòmetre* (pronunciat amb *o* tònica tancada).

Esper que aquesta introducció i les notes a peu de pàgina contribueixin també a enriquir el coneixement del món i de la vida descrits per les persones entrevistades, tant si la persona lectora és de Montuïri com si és de més enllà del terme, de Mallorca o de fora Mallorca.

Agraesc l'ajuda de totes les persones i institucions que han contribuït a fer possible l'elaboració d'aquest llibre, de manera especial a la Càtedra UNESCO de Diversitat Lingüística i Cultural, dirigida pel doctor Joan A. Argenter; també la contribució de la col·laboradora Mar Umbert i, en general, la generositat dels familiars de les persones entrevistades que m'han lliurat fotografies dels seus parents. Agraesc també l'ajuda de Josep Ramon Santiago per l'escaneig de fotos.

Entrevistes

Podeu escoltar els enregistraments de veu mitjançant el codi QR que trobareu al principi de cada entrevista.

1. **Catalina Garau i Gomila, *Rostida* (1877-1975)**

Nasqué a Montuïri el 29 de setembre de 1877. Era filla de Jaume Garau i Buñola i de Catalina Gomila i Pocoví. Mestressa de casa i jornalera. Es casà amb Josep Miralles i Joan, *Costeta*, el 20 de maig de 1905. Tingueren tres filles i dos fills. Morí el 26 de juliol de 1975.

Catalina Garau i Gomila, *Rostida*, amb l'entrevistador.

ENTREVISTA DE 1969⁵

JM: Es vostres pares que eren de Montuïri?

CG: Sí.

JM: Què nomia es vostre pare?

CG: Jaume.

JM: I sa mare?

CG: Catalina.

JM: Es vostre home què nomia?

CG: Pep Costeta.

JM: Pep Costeta?

CG: He, he, he! Sí. És ver.

JM: Quants de fills teniu?

CG: Cinc.

JM: I netes?

CG: I netes no en tenc gaire.

JMG (Joana Aina):⁶ Quatre i un net, dues a *Bons Aires*...

CG: I dues aquí.

JM: I nets quants en teniu?

CG: En Gaspar tot sol.

JM: Sa primera vegada que vàreu anar a Ciutat quants d'anys teníeu, que fa molt?

CG: Que vaig anar a Ciutat? Fotre, sí, i ja fa estona... he, he, he!

JM: Èreu molt jove?

CG: Sí.

JM: Que anàveu allà a vendre o què anàveu a fer a Ciutat?

CG: Hi anava a vendre, a Ciutat.

JM: A vendre olives o què?

CG: No, cebes i alls.

JM: I a Lluçmajor hi anàveu?

CG: A Lluçmajor no hi vaig anar més que un pic mai. No em tirava Lluçmajor.

JM: I a fora Mallorca hi heu estat mai?

CG: A on?

JM: A fora Mallorca.

CG: No.

5. Crec que aquesta entrevista deu ser del mes d'octubre de 1969. Ja parl del tema de la tradició colombina en relació amb Rafel Bauzà i Socias, de la qual em vaig assabentar a principis del mes d'octubre de 1969, quan vaig començar a fer classes als col·legis Lluís Vives i La Salle a Palma. No pot ser del mes de setembre, perquè un servidor aleshores feia les pràctiques del servei militar a Talarn, al Pallars Jussà.

6. Joana Aina Miralles Garau, *Rostida*, filla de madò Rostida.

JM: No heu sortit?

CG: No he sortida.

JM: I a ses festes des altres pobles que hi anàveu?

CG: A ses festes? No hi havia d'anar! Així mateix hi anava. Anava a sa revetla. Anava a Llorito,⁷ a Porreres, i un pic vaig anar, me pens, si vaig anar a Lluçmajor. No ho sé cert, ara. Ara no ho sé cert a Lluçmajor, però a Porreres i a Montuïri... A Montuïri no n'hem de parlar, a Montuïri, fotre, sí... He, he, he!

JM: I en aquestes festes què feien? Feien revetles o què feien?

CG: Feien revetles i jo què sé, lo que fan pertot, he, he, he!

JM: Boleros també en feien?

CG: Sí, boleros i *cotes*⁸ i ball aferrat.

JM: Ball aferrat també?

CG: També. De tot.

JM: I ses noces com les feien en aquell temps?

CG: Ses noces?

JM: També tiraven confits o què feien?

CG: He, he, he!, un poc de bescuit.

JM: Bescuit?

CG: I una copa d'aiguardent!

JMG (Joana Aina): I a fer feina.⁹

CG: I quatre galletes i vet aquí tot lo que feien.

JM: I es cossiers sempre els heu vists, a Montuïri?¹⁰

CG: I es cossiers sempre n'he vists de cossiers. Es cossiers ballaven.

JM: Es d'Algaida els heu vists ballar mai?

CG: No, els diuen cavallets a Algaida.¹¹

JM: I a Alaró els heu vists ballar?¹² Hi heu anat mai a Alaró?

CG: No he anat mai a Alaró.

7. Forma popular tradicional per a referir-se a la vila de Lloret de Vistalegre. Temps enrere, a l'època medieval, se'n deia Manresa.

8. Mallorquinització del mot *jotes* amb adaptació a la fonètica del país.

9. Al·ludeix al costum que hi havia aleshores: casar-se a missa primera i acte seguit anar al camp a fer feina, sense viatge de noces ni res semblant.

10. Al·lusió als balladors de les danses dels cossiers d'origen medieval que es ballen a Montuïri el dia de la Mare de Déu d'Agost i a les festes de Sant Bartomeu, patró del poble, el 23 i el 24 d'agost.

11. Per la informació que en tenim, a Algaida no hi ha cavallets. Que sapiguem n'hi ha a Artà, Felanitx i Pollença, i s'han recuperat a Palma i n'hi ha hagut també a Manacor i a Sóller. Per contra, a Algaida sí que hi ha cossiers. Segons el pare Antoni Martorell, els cossiers de Montuïri precedeixen històricament els d'Algaida i aquests en són una còpia, amb algunes modificacions, en el nom de les peces, en la forma de ballar, en la música i en les lletres de les danses.

12. Els cossiers d'Alaró, recuperats no fa molts d'anys, es veu clar que no tenen la mateixa autoria dels de Montuïri i d'Algaida.

JM: I a Inca hi heu estat mai?

CG: Hi he estada però *de passo*.

JM: Es primer cotxe que hi va haver a Montuïri qui va ser que el va tenir?¹³

CG: Es primer cotxe... Jo no ho sé!

JM: Que hi havia galeres en aquell temps també?¹⁴

CG: Galeres, sí. Galeres, fotre, n'hi havia per can Ferrando, de galera. I on n'hi havia més? A can Socies també n'hi havia una. Saps on també n'hi havia una altra? A can Rovegó, devora can Tomeu des Forn, que hi estava en Tomeu des Forn, era un senyor vell, i tenia una galera, me recorde, es *Potecari*, li deien, i quatre o cinc egües que tenia.

JMG: ...de cria.

13. La GEM, s. v. *automobilisme*, dona la informació següent sobre els inicis de l'automobilisme a Mallorca: «La història de l'automòbil a Mallorca comença amb una escueta notícia que publicà *La Última Hora* el 8 d'abril de 1897, informant de l'arribada, des de Marsella, del vapor *Isleño*, del qual desembarcà un "carro de foc" marca Clement Bayard, per als hereus de Vicenç Juan. En realitat, el carruatge automòbil era per a Vicenç Joan Ribas. Les proves de circulació del "carro de foc" es feren a la possessió de Son Puig de sa Vileta, però, per certes raons, el propietari decidí tancar-lo dins una cotxera amb la prohibició expressa que ningú no gosàs posar-lo novament en marxa, per la qual cosa aquest cotxe no arribà a matricular-se mai, malgrat que el reglament de setembre de 1900 així ho disposava. El primer cotxe matriculat a Mallorca fou el Clement amb motor De Dion Bouton, de Josep Sureda Fuentes, que era menat pel seu nebot Joan Vidal Sureda. El primer *raid* automobilístic amb pilots mallorquins es realitzà l'abril de 1905, amb un Panhard et Levassor, propietat de Manuel Salas Sureda, que embarcà, acompanyat de Joaquim Gual de Torrella, Bartomeu Maura, Joan Servera Fàbregas i un xofer, el nom del qual no consta, cap a Barcelona per arribar a Sevilla, passant per Saragossa i Madrid. L'afecció a l'automobilisme arrelà molt a Mallorca, fins al punt que Rafael Lacy, Antoni Ribas i l'enginyer francès M. Ouvard decidiren fundar, el 1922, l'única fàbrica de cotxes que hi ha hagut a l'illa, la Loryc. El 1909, se celebrà a Palma la Setmana Esportiva, i per aquest motiu es concentraren nombrosos automòbils a la plaça de Santa Fe, els quals portaven com a passatgers intrèpides i fermoses dames, d'àmplies pameles recobertes de tuls transparents. El 1910, es fundà al carrer Sant Miquel de Palma, el primer garatge, el Victòria, dels mecànics Gabriel Oliver i Jaume Palerm. Les primeres conductores foren: Maria de la Mercè Borràs (1923), Joana Salvà (1926), Maria Martorell (1927) i Catalina Gelabert (1928). Es fundà el Reial Automòbil Club, amb seu al Born de Palma, presidit per Llorenç Roses, on els afeccionats es reunien per intercanviar impressions. El 1912, Miquel Bestard, representant de Derraig, Chapron i Chevrolet, fundà Auto Garage Balear, a les avingudes de Palma, i el 1920 inaugurà el servei de passatgers entre Inca i Lluç. També Ramon Maroto i Antoni Vidal disposaren d'un Hispano Suïza per fer el servei Miramar, Deià, Port de Sóller, Sóller i Biniaraix [...]» (vol. I, 1989, p. 272-274).

14. La GEM, s. v. *galera*, ens n'explica el significat: «Carruatge de quatre rodes, cobert, generalment, amb una vela impermeable sostenguda per arcs de fusta. Pintat d'un color gris cendrós, estava format per la davantera, la berlina, el cupé i la cambra o departament interior. El pescant, quasi sempre amb capota plegable, tenia un doble seient ocupat en part pel cotxer i separat del compartiment interior per un envà de fusta amb finestra de vidre. La portella i l'estrep estaven situats a la part posterior. A Mallorca, fins a mitjan s. xx, fou utilitzat pels transports de fruita i de viatgers. Podia portar fins a 54 passatgers, amb el corresponent equipatge. Anava tirat per un, dos o quatre animals de tracció, com cavalls o mules. Era molt apropiat per viatjar pels indrets calurosos, ja que si s'obrien les finestres anterior i posterior s'establí un corrent d'aire que mitigava la xafogor. A partir de la dècada dels seixanta, el seu ús s'ha restringit al turístic [...]» (vol. VI, 1989, p. 120).

CG: I de fer feina. Una vegada una li va escapar amb s'arada d'allà des quarter fins a la vila i per poc no va matar gent, però no va matar negú...

JM: I des avions vos ne recordau, des primer *avió*?¹⁵

CG: Sí.

JM: Que era a Ciutat que el vàreu anar a veure?

CG: No he anada mai en es camp des avions, no és que no n'hagi vists molts de pics, però jo els he vists a l'aire, però ací no.

JM: I es tren l'heu vist?

CG: Sí, ja l'he vist jo, es tren, i bé, que l'he vist. L'he vist posar i l'he vist llevar.¹⁶

JM: Que éreu molt jove voltros?¹⁷

CG: Jo quan varen posar es tren devia tenir devers dasset anys o una cosa així. Me recorde bé, com si fos ara.

JM: I sa bicicleta, de qui era sa primera bicicleta?¹⁸

15. La GEM, s. v. *aviació*, ens explica també els inicis de l'aviació a Mallorca: «La història de l'aviació a Mallorca començà el 1910 amb exhibicions aèries a càrrec de pilots francesos. El 2 de juliol de 1916, s'inaugurà l'empresa industrial catalana, Comabella i Companyia, amb un vol Barcelona-Palma. L'avió era un Hedilla II-Rhone 80 CV, pilotat per Salvador Hedilla. El vol durà 2 hores i 8 minuts. Dies després, Hedilla féu vols a sa Pobla amb un avió Vendome-Rhone 60 CV. Pel març de 1920 els tallers Hereter SA (empresa continuadora de Pujol, Comabella i Companyia) organitzaren una línia aèria entre Barcelona i Palma, amb un hidro de la casa italiana Savoia. L'anada durà 1 hora i 35 m i la tornada a Barcelona 1 hora i 49 m. El Govern espanyol, el 1921, denegà la concessió d'aquesta línia i Hereter hagué de liquidar els tallers i l'hangar (situats al passeig Marítim de Palma), que foren comprats pel Ministeri de Marina. El pilot Manuel Colomer promogué la creació de la companyia Aero-Marítima-Mallorquina, i obté la concessió de la línia-correu aèria Palma-Barcelona. Comptava amb tres hidroavions Savoia i amb altres tres Macchi. En un d'aquests vols, Colomer sofrí una avaria de motor i caigué al mar, on trobà la mort (1922). Poc després, l'Estat en suspengué la concessió. Una companyia francesa, la Latecoere, va cobrir temporalment la línia Marsella-Palma-Alger-Palma-Marsella. Després de patir un accident (el 1928), es traslladà a Alcúdia, on encara treballava el 1936. La primera escola de pilots de l'Estat espanyol fou l'escola civil de pilots d'hidroavions, que establiren Àngel Orté Abat i Francesc Oliver Billoch a Portocolom (1922) [...]» (vol. I, 1989, p. 279-285).

16. La línia de ferrocarril de Santa Maria a Felanitx, que passava per Montuiri, fou inaugurada el 1897 i la companyia ferroviària Ferrocarrils de Mallorca havia estat fundada l'abril de 1876 a partir de la fusió de les companyies Ferrocarril de Mallorca (1872) i Ferrocarrils del Centre i Sud-Est de Mallorca. El ramal de Felanitx fou suprimit el 1967. Vegeu GEM, s. v. *Ferrocarrils de Mallorca*, vol. v, 1989, p. 291-294.

17. Es veu que en aquella època qualche vegada cometia l'error de tractar de «voltros» una persona major en senyal de respecte, en lloc de «vós».

18. El *Diario de Mallorca* del 21 de novembre de 2009 reportava un article del cronista oficial de Palma Bartomeu Bestard, titulat «Apuntes históricos del ciclismo en Palma»: «En 1790 el francés De Sivrac creó una máquina de transporte, el *célérierè*, impulsada por los pies del conductor que alternativamente iban empujando en el suelo. Veintiséis años después, el alemán K. F. Drais von Sauerbronn construyó la draisina, una especie de *célérierè* con la particularidad de que era la rueda delantera la que dirigía el aparato. En 1839, el escocés K. Macmillan añadió unos pedales. Había nacido la bicicleta. Lo que empezó siendo un artilugio que la burguesía empleaba para pasear, pronto se utilizó para practicar uno de los deportes más épicos y bellos que ha dado la historia: el ciclismo. En Mallorca, la primera noticia que se tiene sobre la llegada de un biciclo data de 1869, el cual había sido adquirido en Francia por el banquero

CG: Un temps venien amb unes bicicletes així d'altres. Les deien *velocípedos*,¹⁹ he, he, he! Me recorda que ho deien, això.

JM: En vàreu arribar a tenir cap?

CG: No, no, no... Ja fa estona ferm.

JM: També éreu jove?

CG: Sí, vaja, sa bicicleta fa estona.

JM: Sa primera a Montuiri qui era que la tenia?

CG: I jo no ho sé, qui era.

JMG: *Donya Carme de Son Rafel Mas*.²⁰

JM: Voltros que heu vist teixidors a Montuiri? N'hi havia de teixidors?²¹

---

mallorquí Ernesto Canut. Fue a partir de ese año en que se empezaron a ver bicicletas rodando por las calles de Palma. A partir de los años ochenta se empezaron a ver carreras espontáneas durante las fiestas populares, muchas veces compitiendo caballos contra bicicletas. En 1888, nació la Sociedad Velocipedista de Palma, embrión de lo que años más tarde sería la Federació Balear de Ciclisme. No obstante, hubo que esperar hasta el año 1892 para ver, por primera vez en Mallorca, una carrera organizada de bicicletas. Felanitx fue el escenario de este primer encuentro. En Palma, ese mismo año, se creó una sociedad para construir un velódromo en Son Espanyolet, el cual fue inaugurado al año siguiente. También en 1893 se hizo el primer campeonato de Baleares de ciclismo. En esta época surgieron las primeras leyendas de este deporte: Melcion Riera, Jaume Colom, Antoni Manresa, Nicolau Vives, Simó Febrer; y los primeros clubes ciclistas, como por ejemplo el mítico Veloz Sport Balear o la sociedad Círculo Ciclista. En aquellos tiempos surgían carreras improvisadas, bien haciendo cronometrajes en solitario, bien quedando unos cuantos amigos para hacer carreras de Palma hasta Casa Blanca o Can Penasso. 1903 es, sin ninguna duda, un año importante para el ciclismo palmesano, pues se inauguró uno de los velódromos más célebres, ya no de Mallorca, sino de España: el velódromo del Tirador, construido por el Veloz Sport Balear. Un año después de su inauguración se celebraron los campeonatos de España de ciclismo. La afición por las bicicletas fue aumentando, no había pueblo que se preciase en Mallorca, que no tuviese un velódromo con sus ídolos locales. Durante las carreras los velódromos se llenaban de gente. Resulta muy fácil encontrar a alguna persona mayor de Palma que haya sido testigo directo de aquellas concentraciones multitudinarias en el Tirador. Hace ya algunos años, el famoso periodista deportivo Lambert Cortés, Avespa, durante una entrevista que le hicieron, no dudó en afirmar que durante los años treinta, cuarenta y cincuenta, el deporte más importante era el ciclismo. Se puede decir que las carreras en pista fueron las que más fama tuvieron durante todos esos años, aunque ello no quiere decir que no se realizasen carreras en carretera. En 1913 se organizó la primera Volta a Mallorca, en la cual destacaron los corredores Simó Febrer, Bartomeu Roig —conocido como en Tomeu des Molinar— y Antoni Llompart [...].

19. Luis Miguel Estelrich ens informa, a través de Google, en el seu escrit «El primer velocípedo en Mallorca», que fou James Stanley qui inventà la bicicleta de roda alta el 1870 i que poc temps després es comercialitzaria. El mateix autor de l'article ens parla també d'un simpàtic personatge, un tal Gaspar, que a finals del segle XIX apareixia adesiara pels carrers de Palma muntat en un velocípedo que havia duit de Barcelona. El mateix Màrius Verdaguer en parla també en la seva obra *La ciutat esvaïda*.

20. Carme Vanrell i Rossich. Nasqué a Olot (Girona). Era filla de Francesc Vanrell i Seguí, comandant d'artilleria, i de Maria Teresa Rossich i Mas. És un dels personatges més famosos i representatius del Montuiri del seu temps. Es casà amb Ferran Quintana. Era la propietària, entre d'altres béns immobles, de la casa pairal de Son Rafel Mas, al centre de la vila.

21. Segons el padró de Montuiri de 1889, signat pel secretari Bartomeu Ramonell, hi ha un teixidor a la vila: Guillem Marimon Andreu, de setanta anys, que vivia amb la seva germana en es Molinar.

Carme Vanrell i Rossich, viuda de Ferran Quintana, propietària rural, senyora de Son Rafel Mas, tota una institució en el Montuïri del seu temps.

CG: Teixidors? Sí.

JM: Qui eren es teixidors?

CG: Sa mare de na Redona, ho era un teixidor. Llavò un altre teixidor qui teixia davant allà on està es batle, saps qui dic?, qui se va casar, en Millordies, li deien *es Teixidor* i li deien de nom i de fets. També teixia, llavò un de davant ca ma mare, des carrer de sa Trona, son pare de ses Caragoles, de madò Rosa Caragola, ja era un homenet vell; jo he vist llevar es trastos des teixir. També teixia, aqueix home. I llavò saps qui també teixia: a can Pisà. A can Pisà també teixien. N'hi havia tres o quatre que teixien.

JM: I es sabaters qui eren?²²

CG: Es sabater Nou, n'hi havia una partida de sabaters, però ara no ho sé, no me recorde... Es sabater Coix, un que li deien *en Molo*, també era sabater. N'hi havia quatre o cinc de sabaters.

JM: I es metges qui eren?

CG: Es metges?²³

22. Segons el padró de 1889 ja esmentat, els sabaters de Montuïri eren: Gabriel Llaneras, que vivia al carrer Bonavista, núm. 8; Lluç Arbona Servera, a la plaça Vella, núm. 8; Jaume Pons Miró, d'Artà, al carrer Migdia, núm. 5, i Andreu Sastre Mayol, al carrer de ses Tres Creus, núm. 6.

23. Segons el padró de 1889, els metges de Montuïri eren: Bartomeu Ferrando Manera, que vivia al carrer Major, núm. 1; Bartomeu Ramonell Miralles, al carrer d'en Vanrell, núm. 9, i Joan Verger Ribas, que vivia a foravila.

CG: Un li deien es metge Ferrando, un es metge Fraret; s'altre, es metge Matxo, era de la vila, però estava molt a Ciutat, però era d'aquí, aqueix, en Matxo, i es metge Ferrando, es vell, vell, també, tots aquells.

JM: I paraires n'heu vists mai. N'hi havia?

CG: Paraires?

JM: Cardadors de llana, aquests que arreglen sa llana per fer-ne vestits.

CG: Aquí no n'hi he vists mai.

JM: No n'hi ha haguts aquí?

JM: Ara voltros quan éreu petita com començàveu es dematí? Vos aixecàveu i què fèieu. A quina hora vos aixecàveu?

CG: De vegades mos aixecàvem ben dematí i de vegades ben grandia,²⁴ he, he, he...! Sí.

JMG (Joana Aina): ...a les tres!²⁵

JM: I de què berenàveu?

CG: Un pic de pa amb oli...

JM: I per dinar?

CG: I per dinar, si mos n'anàvem a foravila, mos ne dúiem una arengada, he, he, he!, i la mos partíem encara amb un parell, una arengada, i per fer-la créixer la posàvem amb una ceba tendra i alls i venga, i ben bo.

JM: I per sopar? Més arengades?

CG: I per sopar, escudella de faves, o mongetes o sopes o lo que fos.

JM: I es homes com anaven vestits? Que duien calçons amb bufes encara? No n'heu vists?

CG: Sí que n'hi he vists, però era ben petita. No, des meu temps ja no n'hi havia.

JM: Que anaven vestits...

CG: Com ara.

JM: I ses dones d'avui dia què els trobau?

CG: Unes males cabres, he, he, he!

JMG (Joana Aina): I és vera.

CG: Si és vera? Sí.

JM: I es homes?

CG: I es homes no hi ha molt, un de s'altre, què vols que et digui, he, he, he!

JM: Rondalles no en deveu saber cap?

CG: No, no en sé cap. Ja som una bona rondalla, jo, he, he, he!

JM: I dels Reis vos ne recordau?

24. El *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB), s. v. *grandia*, n'explica el significat: «Entrat el dia, quan el sol ja és ben alt; tard (però sempre dins el matí)».

25. A les tres de la matinada, naturalment.

CG: Que els feien a plaça, els Reis.²⁶

JM: Com era sa festa dels Reis aquí?

CG: I jo ja no ho sé, no me recorde. Jo això no ho tenc present, jo, això. I de vegades xerr tota sola i tot, he, he, he!

JMG (Joana Aina): Coneixíeu s'Arxiduc, quan anàveu a muntanya?²⁷

CG: Sí.

JM: I què fèieu?

CG: I anava a ca seva.

JM: A ca s'Arxiduc? Com era aquest home?

CG: Era un home molt pagesot. Una vegada se n'anava amb un carro i un li va ajudar, no sé què va tenir sa bístia i ell, s'Arxiduc²⁸ va anar a ajudar-li i aquell el tractava de qualsevol i llavò va saber que era s'Arxiduc, i res, i li va donar moltes de gràcies i encara el va pagar, s'Arxiduc encara li va donar un duro a aqueix home. Jo no ho vaig veure. Ho sé de sentir-ho dir. Jo no ho vaig veure. Però a ca s'Arxiduc hi som estada i tenia sa casa, tenia una capella amb una casta de cadires que eren jo no sé què li he de dir, com... cadires però com amb unes molles redo-

26. Aquí es produeix una petita confusió entre la visita dels reis o monarques a Montuïri i la comèdia dels Reis que es representava el dia dels Reis, el 6 de gener.

27. Sobre aquest personatge reproduïxo la nota 5 del meu llibre *Un poble, un temps* (2a ed., 1995, p. 151 i 152): «Lluís Salvador d'Àustria-Toscana (1847-1915). Arxiduc d'Àustria. Naturalista, etnòleg, lingüista i prosista. Passà la infància a Florència, on nasqué. De jove s'interessà ja per les ciències naturals i per les llengües, clàssiques i modernes. Estudià a Viena i a la Universitat de Praga i viatjà en nombroses ocasions durant la seva vida, sobretot per mar. El 1867, viatjà per primera vegada a Mallorca, a Eivissa i Menorca, i començà a aplegar materials per a la redacció de *Die Balearen in Wort und Bild geschildert* ('Les Balears descrites en paraules i imatges'), estudi molt complet des de diversos punts de vista de la realitat cultural de les Illes Balears, en nou volums (1869-1891), publicació que ha estat traduïda al castellà i editada. El 1872, adquirí la seva primera propietat mallorquina (Miramar), i amb el temps foren nombroses les possessions i terres que adquirí en la serra de Mallorca, entre Valldemossa i Deià, on residí, en diverses tongades, combinades amb d'altres estades a llocs de la Mediterrània sobretot. Convidà personatges de la cultura del moment i col·laborà amb alguns dels intel·lectuals mallorquins del seu temps. Promogué publicacions i activitats culturals, com és ara l'organització del sisè centenari del col·legi lul·lista de Miramar (1876) i l'ajut a la publicació de les obres de Ramon Llull, i aprengué el català de Mallorca, en què redactà alguna de les seves obres. Escriví sobretot en alemany, però també en italià, francès, castellà i català. A part de la seva nombrosa bibliografia sobre la realitat natural i cultural d'altres llocs del món, publicà algunes obres de tema mallorquí o balear: *Voci di origine araba nella lingua delle Baleari* (1901), *Catalina Homar* (1905), *Die Felsenfesten Mallorcas. Geschichte und Sage* ('Els castells roquers de Mallorca, història i tradició', 1910), *Porto Pí in der Bucht von Palma de Mallorca* ('Portopí a la badia de Palma de Mallorca', 1914), *Auslug und Wachtürme Mallorcas* ('Torres i talaies de Mallorca', 1916), *Rondays de Mallorca* (1895), *Lo que sé de Miramar* (1911), *Somnis d'estiu ran de mar* (1912). Rebé distincions honorífiques d'entitats públiques mallorquines. Per la seva personalitat i per alguns aspectes del seu tarannà, sens dubte ha estat un dels personatges, lligats a la història de Mallorca de la segona meitat del XIX i principis del XX, que han esdevingut més populars i fins i tot motiu de llegenda».

28. Diu *arxeduc*. D'altres persones majors en deien d'altres variants especialment divertides: *alserruc*, *alserruca*...

nes, no sé què... i se n'anava, i com s'embarcava, llavò, que s'embarcava, ell, era tan deixat que deixava es calçons a damunt una cadira qui feia un passadís, ses espadnyes o ses sabates damunt una altra i tot ho volia trobar així com ho deixava, i tenia a devora ca seva una dona vella, li deien madò Pilla, a aquella dona, i hi estava si hi anava qualcú per mostrar-los ses coses i tenia un voltor i tenia devers catorze pams d'ala. Li tiraven una freixura sencera i la se clavava...,²⁹ he, he, he!, i jo he corregut molt!

JM: I allà que hi anàveu a collir oliva?

CG: A collir oliva.

JM: Ell que tenia moltes terres, d'això d'oliva, eh?

CG: Sí. Jo no anava a ca seva, jo anava a una altra banda, però anava a veure'l allà.

JM: Que era molt vell, aquest home?

CG: Sí que ho era ben vell. Ja era vell.

JM: Casat?

CG: Ca! *Mutxatxes!*

JM: *Mutxatxes!*

CG: He, he, he!

JM: I llavò que veníeu a peu a Montuïri?

CG: Aquest pic no, però hi he venguda. He venguda de Bunyola aquí a peu a la vila. Érem a collir oliva i vàrem dir a un parell, per Tots Sants eren dues festes i vàrem dir: «Anam a Montuïri?», i vàrem dir as majoral: «Mos vols donar tasca?», i a Montuïri diu: «Sí». Mos donà paners, no sé quants. I a devers les nou des dissabte de Tots Sants vàrem acabar. Mos n'anàrem as porxo, mos férem sa clenxa, menjàrem un plat de sopes i li copàrem cap a la vila, devers les onze o més, i arribàrem entrada de nit a la vila, com sa gent se retirava, a peu.

JM: I per on vàreu passar?

CG: Per Santa Maria, passàrem, qui hi ha un... Llavò així mateix sortírem a devers can Tunis, per allà, ja no me recorde, sortírem a sa carretera, devers can Tunis, i venguérem per aquí per sa carretera nostra.

JM: I què guanyàveu?

CG: Dos reals!

JM: En so dia?

CG: En so dia, i quatre cèntims d'oli, he, he, he!

JM: I a Alcúdia hi heu estat mai?

29. El voltor de Miramar es convertí en motiu literari de tres grans escriptors mallorquins: Miquel dels Sants Oliver, autor d'un sonet en alexandrins, «A un voltor engabiat a Miramar»; Gabriel Alomar, amb el sonet en decasíl·labs «El voltor captiu», i Joan Alcover, amb una composició versificada en alexandrins apariat: «El voltor de Miramar».

CG: No, no hi estada mai a Alcúdia. Un pic hi vaig anar qui anàrem a un pinar de Lluc o no sé on era que anàrem..., però això fa poc temps. En vàrem passar per Alcúdia, sé que en passàrem, però.

JM: Voltros que coneixíeu sa mare d'en Rafel Rafela?³⁰

CG: Ja crec jo que la coneixia!

JM: La coneixíeu?

CG: Me pareix que sí que la coneixia.

JM: Que era de sa vostra edat, aquesta?

CG: O pentura més vella, no ho sé, o més jove, no ho sé, però ho tenc present d'aquesta dona.

JM: Que era pagesa?

CG: Pagesa, no havia de ser pagesa!

JM: Ben pagesa?

CG: Sí.

JM: I es seu home d'on era?

CG: Ara no ho sé... no ho sé, aquest Rafela, com que estan quasi quasi a s'altre cap de vila, els tenc presents, ells, però si ho havia de dir no ho sé.

JM: Sempre heu estat en aquesta casa?

CG: No, però en es carrer de sa Trona³¹ per avall vivíem noltros, però aquesta casa l'hem feta fa vint anys o...

JMG (Joana Aina): N'heu corregudes moltes, de cases.

CG: Si n'he corregudes moltes, moltes n'he corregudes, de cases.

JM: Meiem, on és que heu estat? On vàreu néixer, vós? A quina casa vàreu néixer?

CG: Jo per mi, me pens si vaig néixer a s'escaleta de Mianes,³² hi havia una escaleta, a Mianes, *antes* de xapar sa casa... Idò aquí me pareix que vaig néixer. I llavò anàrem a una casa a ca nostra que li deien *can Pevora*, per aquí, i llavò de can Pevora mos n'anàrem a ca sa padrina as carrer de sa Trona, a ca ma mare, i fotre, i llavonses sempre vàrem estar allà.

JMG (Joana Aina): Però heu estat a més cases.

CG: Fotre, però de casada. De casada ja t'ho contaré, a ses cases que he estada. On he estada, on he estada? No, i molts de pics les cont, ses cases, es carrer de Baix,

30. La mare de Rafel Bauzà i Socias, *Rafela*, és la persona que poc temps abans de morir revelà la tradició familiar al seu fill Rafel, segons la qual els seus ascendents estaven emparentats amb Cristòfol Colom, i que segons la mateixa tradició era el pare de Joanot Colom, capítost de la Germania mallorquina (1521-1523). Vegeu què en dic en la presentació d'aquest llibre.

31. El carrer de sa Trona és el nom popular i ara oficial per on discorria antigament el camí de Sant Joan. El nom sembla que és una deformació de carrer de *Cedron* per etimologia popular i contaminació de la llegenda local segons la qual hi predicà sant Vicent Ferrer durant la seva estada a Mallorca (1413-1414).

32. Fa referència a l'antiga posada de la possessió de Mianes, al nucli urbà de Montuïri. Es tracta d'una casa que dona, la part de davant, al carrer Major i, la part de darrere, a la plaça Vella.

can Xiu, dues, aquella de can Poeto devora es molí de can Vermell. Ara no me recorde què li diuen. Pep, oh, Pep!

JMG (Josep):³³ Mana!

CG: Aquella casa de can Poeto a devora es molí de can Vermell què li deien?

JMG (Josep): Can Culdemoró!

CG: Can Culdemoró... una casa de ca sa Polla, en es Molinar, he, he, he! Llavò a una casa de cas Cotxer, a na Burriana,³⁴ també, a can Mestret, per tot això he corregut. On he estat més? A ca s'Andritxol, no, i encara n'hi ha més. Encara n'hi ha hagut més. A ca sa Petrera. Encara n'hi ha una altra. He, he, he! Encara n'hi ha una altra. Una de ca ses monges, qui era de can Sopeno, també. Ara ja no en sé pus, perquè llavò ja vaig anar a ca meva. Més que un corredor d'olles he corregut.

JMG (Josep): Que no pagàveu sa renda, que vos treien tant?

CG: Eh! Fotre, fotre, si pagava sa renda, sí, però què sé jo?

JMG (Joana Aina): O perquè no li agradava o perquè era més prop d'allà on...

CG: No sé perquè... no em varen voler treure mai. És que jo vaig voler sortir. Això sí que és ver. No me tragueren d'enlloc. Vaig sortir jo.

JMG (Josep): Ja hi havia *cuarto de baños*...?

JMG (Joana Aina): Una bassa!

CG: Sí, una bassa.

JM: I a Lluc hi heu estat mai a peu?

CG: A Lluc, no. Molts de pics a foravila amb un cove així damunt es cap i cap a la vila i dos allots, un damunt cada braç. Això, no en dic cap de mentida. Na Maria i en Jaume, hi havia devers quinze mesos d'un a s'altre, i me n'anava d'un bocí que li deien Son Mut³⁵ i me'n posava un damunt cada braç, una senalla damunt es cap amb lo que havia de mester per menjar i cap a sa caseta a arreglar es animals i a estar tot lo dia allà, i es vespre *otro que tal*. A posta de sol me'n tornava cap a la vila, agafava es allots i fugia per sa capamunta de sa Cova. No sé com ho podia fer i no m'aturava de tot es camí. Sí. Quantes vegades de Son Miró,³⁶ saps Son Miró

33. Intervé el seu fill, Josep Miralles Garau.

34. Barri del nucli urbà de Montuïri, devora el carrer de Palma.

35. GEM, s. v. *Mut, Son*: «Antiga possessió del terme de Montuïri. El 1620, pertanyia al senyor Felip Mut, doctor en teologia, de la família del qual prengué nom. Tenia cases i era dedicada a conreu de cereals. Feia una renda anual de 40 quarteres de blat. Fins al s. xvii, fou denominada Son Ferrer. El 1873, era de la senyora Magdalena Sureda Togores, viuda del senyor Nicolau de Verí. Tenia cases velles i noves. Hi havia 36 quarterades de sementers. Era dedicada al conreu de cereals i lleguminoses i tenia figuerals i canyars. El bestiar de feina eren dos bous. Feia una renda anual de 19 quarteres de blat, 10 d'ordi, 14 de civada, cinc de xeixa, una barcella de ciurons, una de guixes, dues de faves, mig quintar de figues seques, un feix de canyes i dos pollastres» (vol. xi, 1993, p. 315).

36. GEM, s. v. *Miró, Son*: «Al terme de Montuïri, que confrontava amb el camí de Montuïri a Porreres, Son Collell, Mianes, Mianetes i el terme de Porreres. Documentada el 1630, pertanyia al senyor

on és? Idò amb un cove d'aquests de figueralera en es cap, un paner en es braç i cap a Son Mut i davallava a Son Ripoll,³⁷ i havia de pujar una paret així d'alta i davallava, descarregava es cove i tornava a carregar, i fins a Son Mut. No, idò això ho som fet, molts de pics ho he fet i segava amb sa mare d'aquesta, qui segàvem a escarada. Oooh! Jesús!

JM: I que vos aixecàveu devers les tres?

CG: Jo era sa cridadora, te diré per què era sa cridadora, perquè mon pare estava malalt, i guardava un vespre perhom i quedàvem, fotre, i a jo me venia bé anar-les a cridar, perquè ja no em desvestia, ja no em desvestia i me n'anava a cridar ta mare... i sa teva tia, aquella altra *companyera*, hi anava jo. Sí, sí, recentgotés, i bé que em recorde!

JM: Que vos agrada més ara o...

CG: Fotre, ara, i de molt!

JM: Vos agrada colcar, en so cotxe?

Joan Baptista Morlà. Tenia cases, amb torre, celler, alambí, molí de sang, clastra i capella, amb un retaule de la Mare de Déu de l'Assumpció. Era una gran propietat dedicada a vinya, conreu de cereals i ramaderia ovina. Hi havia una guarda de 241 ovelles. El bestiar de feina eren vuit egües, sis muls i dues someres. N'eren pertinences, sovint arrendades a part, l'hort de Son Miró, amb cases i dedicat a la producció de cereals, lleguminoses i hortalisses, i el rafal Franc de Son Miró, amb cases pròpies i dedicat al conreu de cereals i lleguminoses, on hi havia una guarda de 116 ovelles. El 1680, era del senyor Antoni Joan Morlà. Tenia posada a la vila de Montuïri. La casa pairal dels Morlà era al carrer dels Morlans, a la parròquia de Sant Nicolau, de Palma. El 1683, per fideïcomís, passà al senyor Gaspar de Puigdorfila. A les cases hi havia pintures de temes històrics i, a la capella, un gran oli de la Mare de Déu d'Agost. Tenia una guarda de 240 ovelles. El 1741, pertanyia al noble Gaspar de Puigdorfila, oficial de la Santa Inquisició de Mallorca. Tenia cases velles i noves on els Puigdorfila havien bastit una mansió senyorial amb una gran col·lecció de pintura de temes religiosos i històrics, mobles de luxe i orfebreria. Tenia torre, un forn d'aram, molí de sang i un celler renovat. Fou establerta els s. XIX-XX i desaparegué com a gran propietat. L'establiment de la possessió i de les seves pertinences donà lloc a nombroses propietats mitjanes i petites, disposades al llarg del camí de Montuïri a Porreres. Algunes mantenen com a determinatiu el nom de l'antiga possessió, com les denominades Son Miró des Notari i ses Cases Velles de Son Miró» (vol. XI, 1993, p. 41 i 42). Darrerament, el propietari des Rafal Franc feu arrasar les cases velles, documentades ja al segle XIV.

37. GEM, s. v. *Ripoll, Son*: «Antiga possessió del terme de Montuïri. El 1680, passà del prevere Gabriel Ripoll, de la família del qual havia pres el nom, al capità Jaume Canals. Tenia cases i era dedicada al conreu de cereals i lleguminoses. Feia una renda anual de 25 lliures, 115 quarteres de blat, quatre capons, quatre gallines i vuit pollastres. Al principi del s. XVIII, fou el dot de la senyora Catalina Canals, quan es casà amb el senyor Joan Andreu Conrado, ciutadà militar. El 1720, tenia cases, amb olis i retaules de temes religiosos, i torre. Era dedicada a vinya, a conreu de cereals i a ramaderia ovina. El 1732, era de l'heretat del senyor Joan Andreu Conrado, que hi havia fet grans millores i renovat les cases. Tenia cases, amb capella i un celler amb nou bótes congrenyades. Era dedicada a vinya, figuerals i conreu de cereals. Hi havia ullastres, alzinars i pinars. El bestiar de feina eren dos bous i dues mules. Era arrendada amb la vinya denominada de Son Joan Jaume, que produïa anualment una mitjana de 167 quintars de verema. Feia una renda anual de 130 lliures i 100 quarteres de blat. El 1995, designa uns terrenys situats entre Son Mut, Son Rubí, es Betlems, i Son Palou» (vol. XIV, 1989, p. 315).

CG: No som gens colcadora. Jo de vegades quan me n'anava amb sa mula i un carro i jo me n'anava a peu, no era gens colcadora, a peu!

JM: Amb avió tampoc no hi heu anat mai?

CG: Amb *avió*, no...!

JM: No hi aniríeu?

CG: No.

JM: Si vos pagassen es viatge tampoc?

CG: No, no fotre! No hi aniria jo!

JM: I en *barco* tampoc, ni en barca?

CG: En barca, no, només vaig travessar un pic qui anàrem qui jo estava a Deià, amb so metge a Deià estava... que jo devia tenir setze anys o això, i anàrem a la mar i havíem de travessar un bocí i va dir: «Ala, anem-hi!» Hi vaig anar, però no em va agradar, i sé que no m'he embarcada pus, fotre, i només vaig anar com d'aquí as cantó. No et pensis que me n'anàs molt enfora.

JM: I què fèieu per Deià, collir oliva?

CG: No, estava per criadeta...

2. Aina Maria Oliver i Sastre, *de Meià* (1891-1985)

Nasqué a Montuïri el 19 de juny de 1891. Era filla de Joan Oliver i Mas i de Prudència Sastre i Manera. Industrial, segons el padró municipal de 1960.³⁸ Es casà per poders amb Joan Mateu i Martorell, *Rei*, metge, el 29 de maig de 1915. Tingueren dos fills i una filla. Morí a Palma el 3 d'abril de 1985.

Aina Maria Oliver i Sastre, *de Meià*.

Aina Maria Oliver i Sastre, *de Meià*, amb el seu home, Joan Mateu i Martorell, *Rei*, a Mendoza (República Argentina).

38. Com que es casà amb un metge passà a ser considerada «senyora». D'aquí el tractament de *vostè*. L'ofici d'industrial segurament és perquè la família de la filla i el gendre tenien la fàbrica de teixits de Montuïri.

ENTREVISTA DEL 9 DE NOVEMBRE DE 1969 (1)

JM: Vostè què nom?

AO: Aina, Aina Maria en sos papers oficials.

JM: Sí.

AO: Me diuen Aina, només.

JM: I de llinatge?

AO: Oliver.

JM: Oliver què més?

AO: Sastre.

JM: Vostè se'n recorda així com va ser que aquest poeta català³⁹ la va veure dins es *barco*?

AO: Sí, mos n'anàvem de primera tots dos i ell se passejava que llegia. Se veia que ell se n'anava a *Bons Aires* i mos sèiem a vegades a una butaca o a un banc i conversàvem. Això fèiem.

JM: I això de *Càdis* com va succeir?

AO: I això de *Càdis*, com que sa gent baixa a *Càdis*, i me va dir: «Convé que vagis amb aquest matrimoni català, ja que conegueren es teu home⁴⁰ i mos hem fet coneguts aquí...». Baixàrem plegats amb un vent espantós que feia aquest dia. Mos n'anàrem a sa catedral. Miràrem per tota sa catedral i baixàrem en aquesta cripta, una cosa obscura, amb enforinyalls, uns quadros antics i a jo... sempre m'ha agradat lo antic, lo obscur, lo daixò, me vaig aficar pertot. Llavonses, es quatre o cinc que estàvem allà deçà vàrem dir: «Ja és hora d'anar-mos-ne. A veure si feim una volta per *Càdis* o passejar-nos un poc», i jo vaig quedar i de damunt me cridaren. Se varen tèmer que jo no hi era i me cridaren i varen dir: «I que no tens por que te quedes tota sola?». I jo vaig dir: «I com tenc de tenir por si me qued amb companyia de tots es sants!». I tots rigueren. I pujarèm i...

JM: I després, vostè com anava vestida?

AO: Jo duia un vestit de viatge, com se suposa, amb una jaqueta, un paraigua, però quan feia calor duia una bruseta blanca amb sa corbateta *terciopelo* negra i un *sombrerito*, però *a ratos*, *a ratos* no, segons s'humitat de la mar, que llavonses el s'han de posar, m'entens, tu? I si feia es dia més fresc me posava un abric, no un abric, una cosa per abrigar-me, però com que no en fa mai de fred allà dedins... Vaja no en fa, no en feia!

39. Es refereix al poeta català Josep Carner.

40. Aina Maria Oliver i Sastre es casà per poders amb el metge montuïrer Joan Mateu i Martorell (1889-1924). L'any 1915, Aina Maria Oliver anà a reunir-se amb el seu home, que aleshores vivia a Mendoza (República Argentina), i en el transatlàntic conegué el poeta català Josep Carner, el qual li dedicà un escrit, *Casadeta de Montuïri*, que es publicaria en castellà a *La Almudaina* (Mallorca), i al periòdic *La Nación* (Buenos Aires). Aquest escrit, ara en català, seria inclòs en *Les planetes del verdum* (1918).

JM: I sa gent que va conèixer en es transatlàntic qui era, a més d'aquesta dona?

AO: Aquests dos matrimonis eren dos que no puc dir qui són. Anaven a *Bons Aires* cada dos o tres anys i hi anaven per sa quinta vegada, que una filla seva havia de tenir un infant, cada vegada hi anaven, i estaven tres, quatre, cinc mesos allà i llavors se'n tornaven a un poble de Catalunya que... A més, venia una companyia de *teatro*, que a vegades *ensaiaven* allà dedins. Venien uns... espanyols que tenien un nin de deu o dotze anys i jugava molt bé s'*ajedrés*. I jo el me mirava jugar, venia es metge des *barco*, que era mallorquí, me pareix que era o de Bunyola o de Búger, vaja, d'un poble d'aquests, això...

JM: I què havia dit d'aquest, que havia estat a un pis a Barcelona?

AO: Aquest era un català d'un matrimoni català. Jo les vaig fer de quaranta o cinquanta anys, perquè llavò me pensava que tothom era vell i era jove, i estaven a sa casa de sa patrona, en es carrer de Villarroel. No me record ella què nomia, que es meu home d'estudiant estava amb aquesta patrona, viuda, que és viuda d'un capità. I aquests hi anaren a passar quinze o vint dies, *antes* d'embarcar-se a *Bons Aires*, i trobaren en Joan allà, i en Joan els va dir que se n'anava a *Mendoza*, que s'havia d'embarcar, que se n'anava a *Mendoza*. I ells varen dir: «Noltros mos n'hem d'anar també a *Bons Aires*, però quedarem. És a dir, quedarem. Anam a *Bons Aires* a vegades», i llavò as cap de desset mesos hi anaven, que una filla havia de tenir un infant. I me varen dir jo a on anava. Dic: «A *Mendoza*». Diu: «I amb qui se casa?». «Amb un qui és metge d'allà!». «El coneixem!». «Què vol dir el coneixen!». «Què nomia? Què nom?». «Joan Mateu». «El coneixem! Noltros estarem a Barcelona amb ell quinze dies o vint». «I a on estaven?». Diu: «A ca una cosina meva, *calle Villarroel*, amb una viuda d'un capità». Dic: «És sa veritat, perquè ell s'hi va *hospedar*». «I quan va sortir de Mallorca?», me digueren ells... «I va sortir no sé si era es dia de Sant Antoni o es dissabte...». Ara no ho record, llavò ho recordava, i hi va estar fins a mitjan febrer, o últims de febrer, a Barcelona, en aquesta casa, i llavò va embarcar per *Bons Aires*. «Veiès sí el coneixem. A més li diré... Quan baixis, quan siguis a *Bons Aires*, sa duana no és com aquí, que veuen sa gent de baix. No veuràs ningú. Allà sa duana és una casa grandiosa, que empara es *barco*, que es *barco* va en es *dique* quatre i allà no el veuràs. Noltros baixarem, noltros entrarem dins sa duana, i si ell... dins sa duana hi ha uns retxats grossos com un portal de cotxeria. Es que paguen *algo antes* o hi són primer pagant se posen en aquells retxats i veuen es que entren a sa duana, i ell jo crec que hi estarà, en aquests retxats. Noltros entrarem a sa duana, i si ells estan en aquests retxats, noltros vendrem a baix des *barco* i te farem senya que baixis». I així ho vaig fer. Vaig abaixar per una escala, perquè allà la mar... es riu va molt baix des *barco*, i has de baixar per una escala altíssima, i s'escala sempre, sempre, sempre, sempre se mou. Vaig esser de ses darreres, només sa maleteta de mà, perquè tot s'equipatge el te davallen, i me feren senya que sí que hi era. I vaig baixar i veïès si hi va ser.

I va ser... Tot d'una el vaig veure. Vaig entrar dins sa duana. Sa duana és grandiosa, perquè si jo te dic que és com d'aquí a l'església pentura ponder. No és que siga tan gran, però figura't un passatge de mil i *pico* de persones, i a vegades *dos* mil, en aquest transatlàntic i tot lo que duien han d'anar allà.

JM: Quants d'anys tenia vostè?

AO: Jo n'havia de fer vint-i-quatre. N'havia fet, feia un dia com vaig arribar a *Bons Aires*, que n'havia fet vint-i-quatre, perquè les faig dia denou i vaig desembarcar o dia vint o dia vint-i-u. I ell en complia vint-i-sis... dia vint-i-dos des mateix mes.

JM: I ara quants en té vostè?

AO: Jo? En tenc setanta-vuit.

JM: Setanta-vuit?

AO: Setanta-vuit... Ja són anys.

JM: I aquest poeta vostè va tornar a saber res d'ell?

AO: Aquest poeta, quan jo vaig arribar a *Bons Aires*, quasi en es quatre anys que venia amb en Joan i na Margalida i es meu home, mos n'anàrem a un hotel que fa una placeta, no me record s'hotel. Bé, hi ha l'església de Santa Maria abaix, i quan jo estava en es balcó amb sos nins, a s'hotel, es Dia del Ram, ell va entrar a l'església, però jo per baixar de s'hotel, per anar-lo a cercar a dins l'església i per deixar es allots, tot això me va ser molta de feina.

JM: I això va ser on?

AO: A Barcelona, a sa venguda, això va ser no puc dir quin dia, però va ser as principi d'abril.

JM: No s'han escrit pus amb ell?

AO: No, no, no, no, no. Vaig saber que fa devers cinc o sis anys que va venir a sa possessió de Son Coll,⁴¹ i jo, beneita, no hi vaig anar.

JM: En Josep Carner va anar a sa possessió de Son Coll?

AO: Sí, perquè era amic des senyors. Això me digueren. No sé si és ver. Ara na Prudència, sa meva germana, me diu que fa devers dos anys que el va veure. Saps cert que és mort?

JM: No, no ho és, mort.

AO: No ho és?

JM: Ara va estar a Barcelona fa una setmana. Ho vaig demanar i és viu. Viu a Brusselles.

AO: A Brusselles?

41. GEM, s. v. *Coll, Son*: «Antiga possessió del terme d'Algaida, confrontada a sa Mata Escrita, Son Llobet, camí reial de Porreres a Palma, Son Dusai i camí reial de Manacor a Palma. Documentada el 1623, pertanyia a Miquel Coll —Hereu—, família de la qual prengué el nom. Amb cases i molí de sang, era dedicada a cereals, lleguminoses i producció de formatge. Tenia ovelles, porcs i aviram. Actualment dividida en Son Coll Vell i Son Coll Nou» (vol. III, 1989, p. 348).

JM: Sí, a Bèlgica.

AO: Bé, no hi ha manera, tanmateix, per enviar-li de res.

JM: Jo si de cas sapigués sa direcció i li enviaria o sa cinta o una cosa d'aquestes.

AO: Sí, eh, s'alegraria, eh?⁴²

[...]

JM: Ara si em vol dir un parell de preguntes de lo que recorda de Montuïri, de quan era jove.

AO: Dignes.

JM: Quines amistats tenia, vostè, aquí a Montuïri?

AO: D'al·lotes? De gent... d'amigues? Tenia ses dues Maneres, na Bàrbara i na Margalida, que és morta. Se va morir l'any passat. Se va casar llavonses amb un *jefe* que va venir a Montuïri, que jo ja tornava ser aquí, que també és mort. Té filles a Palma i tenia na Maria Eloia, que és viva, na Margalida Eloia. Tenia sa teva padrina Porrerenca,⁴³ de ses més amigues que tenia. Com vaig esser a Amèrica me va enviar un vestidet per na Margalida, de ses més amigues, sa teva padrina Porrerenca. Ara hem conversat un poc a dins l'església. Que sa teva padrina Porrerenca se va casar amb so teu padrí, que jo tenia setze anys, i estava a sa potecaria, que era ca nostra, a Meià, i venia sempre a cosir amb ton pare, que era molt bon allot, ton pare. El duia, s'hivern, mos posàvem aquí on és sa potecaria, que era un *cuarto* que cosíem, que estava tot estorat, tot encatifat, i el feia seure. Ell cada punt s'aixecava. Sxt!, i ell se tornava seure. Molt bon allot. Llavò va néixer na Joana Aina,⁴⁴ que és casada a Campos. Molt nerviosa. Ja no va poder venir a cosir per estar tancada. Ja havia de venir per estar a un terrat, s'estiu, si volia cosir. I bé, i això eren...

JM: Eren ses amistats.

AO: Sí.

JM: I es primer cotxe de Montuïri? Vostè se'n recorda qui el va tenir?

AO: Un des primers cotxes de Montuïri, es meu germà, en Joan,⁴⁵ va tenir un Si-decar, es metge, amb una canastra, i podria ser un des primers... que va tenir un cotxe de dos *asientos*, en Joan.

JM: En Joan metge.

42. No record amb qui vaig parlar per a veure si podria lliurar una còpia de la cinta a Josep Carner, però em digué que estava molt desmemoriat i amb una salut molt precària. Josep Carner moriria el 4 de juny de 1970.

43. Ahludeix a la meua padrina paterna, Joana Aina Riera i Gamundí, *Porrerenca* (1884-1974), dona del meu padrí Bartomeu Miralles i Marimon (1866-1952). Vegeu l'entrevista que apareix en el meu llibre *Un poble, un temps* (2a ed., 1995, p. 233-241).

44. Parla de la germana del meu pare, la tia Joana Aina, casada a Campos.

45. Joan Oliver i Sastre, *de Meià* (1898-1973), germà de dona Aina. Metge de Montuïri. Vegeu *Un poble, un temps* (2a ed., 1995, p. 337-403), on public algunes entrevistes amb ell.

AO: Es metge. No sé si era es primer, però si no era es primer era es segon o es tercer, un cotxet de dos que anava a Llorito a passar visita.

JM: I galeres, vostè se'n recorda?

AO: Galeres me record, quan jo era molt nina, que es senyors de can Socies tenien una galera, que sa seva cotxeria era a na Quintana.⁴⁶ Tenien una galera. I qui era es cotxer que menava aqueixa galera era, tenia jo... però em record, cinc o sis anys, o quatre anys, era son pare des cotxers, d'en Biel Cotxer i na Cotxera, que ses cotxeres se varen morir fa tres o quatre anys en devers quinze dies. Per això les diuen *es cotxers*.

JM: Es cotxers de can Socies?

AO: De malnom serien de *can Pastor*.

JM: I sa primera bicicleta, vostè se'n recorda?

AO: No. No me record perquè n'hi havia molt poques, de bicicletes, pentura qualcú t'ho diria, que n'hi havia, però.

JM: I sa gent com anaven vestits?

AO: Ha, ha, ha, Jesús! Hi havia velles que duien es mocador així amb una agulla saquera o un poquet aixuíxí i ses que eren més modernes, de pageses amb volant. Per Sant Bartomeu llavonnes anaven *en cuerpo*, que jo hi vaig anar, amb un gipó *en cuerpo*. Llavonnes, com jo vaig tenir devers vint anys vaig comprar una xarpa⁴⁷ que va fer furor, una xarpa preciosa. M'agradaria tenir-la, s'ha fusa i na Maria nostra una altra, ses Collets també en tengueren una però en seda que no va resultar tant i...

JM: I de menjar què menjava sa gent?

AO: A Montuïri? Molt pobrement menjaven. Na *Francisca* Eloia, sa mare de na Margalida Eloia, matava un animal, es dissabtes, i no el despatxava, es dissabtes, ni de molt. N'hi havia per diumenge, i llavò també en matava un es diumenge. I na Murtona en matava un altre i en Toni Camia en matava un altre, i amb tres animals *abasteixien* es poble, per tot es diumenge. Això menjaven, molt de cuinat i... duien peix. Es peix, quan jo era nina, que ja tenia tretze, catorze i quinze anys i vint anys, duien un cove o dos de peix, es vespre. Tocaven es corn i sa gent comprava peix, es vespre. Això era en Sampol, que el duia, en Gabriel Sampol, i es que no acabava el se'n duia molt amb un cavall i un carretó en duia dins un cove a vendre a Llorito. Això jo ho he vist, i compraven es peix, es vespre, i menjaven sopes de peix molt bones, i peix frit, es vespre. Això fèiem.

46. Illeta a l'interior del nucli urbà de Montuïri. De primer hi havia poques cases, però amb els anys s'hi han anat edificant diversos habitatges.

47. Una *xarpa* aquí és un mocador de dona que es posava damunt les espatles. Amb aquesta accepció no l'hem trobat a cap recull lexicogràfic.

JM: I sa peixeteria que era aquí a s'Ajuntament?

AO: Sí, allà, i tu ho has vist, quina brutor assullà darrere... de brut que era tot. Sí. Així era, però jo no te puc donar molts de detalls de coses antigues, perquè jo tampoc no me dedicava molt a coses antigues, saps?

JM: I aquí es primer de tots que va fer cine a Montuïri se'n recorda qui va ser?⁴⁸

AO: Es primer de tots que va fer cine a Montuïri va ser n'Eloi,⁴⁹ en Tomeu Eloi, es que va morir fa set o vuit anys. I el va fer aquí mateix on hi ha es cafè ara, que era una casa vella de can Cigala. Ell tenia sa botiga molt petita davant i llavò va comprar can Cigala i va fer cine i va donar *La mort i passió*,⁵⁰ i es primers cines que donaren va ser es *terremòtol* d'Itàlia i posà taulons així, i va fer cine, pintura va anar posant per cinquanta o cent persones, en va fer dues o tres vegades. Ho va haver de llevar perquè no donava. Sempre donava es mateix. Noltros dèiem a ma mare: «M'agradaria anar as cine...», i: «Ja ho heu vist un pic». I llavò en Pep Collet,⁵¹ a damunt ca seva, que ara està venut a en Baco, va donar *La mort i passió*, un any, i pagàvem uns deu cèntims. No donava res, llavò. Sa vida era molt diferent d'ara.

JM: I vostè ha conegut sa mare d'en Rafel Rafela?

AO: Sa mare, veiès i molt amiga que era seva.

JM: I com era aquesta dona?

48. La GEM, s. v. *cinematògraf balear*, reporta una breu informació sobre els inicis del cinema a Mallorca: «Pavelló de fusta construït de manera provisional, on es projectaven vistes fixes, en negre i color, i cinema. Les projeccions començaren el juliol de 1900 gràcies a la iniciativa de Josep Tous i Ferrer, que havia aconseguit l'arrendament d'uns solars a l'Hort del Rei. En aquests terrenys s'aixecava el Teatre Circ Balear, on ja s'havia instal·lat (1899) el Cinematògraf Excelsior, que ocupava l'escenari del local. El cinema funcionà fins que s'esbucà el pavelló i es construí el Teatre Líric (1902)». Sembla que les primeres projeccions a Palma s'esdevingueren el mes de gener de 1897 i el febrer del mateix any a Maó. La primera filmació ja mítica és l'*Arribada del ferrocarril*.

A Montuïri el promotor del cinema fou, sens dubte, Bartomeu Pomar Pomar, *Eloi* (1884-1965). Sembla que el 1907 feu les primeres projeccions cinematogràfiques dins una portassa gran a ca n'Eloi, amb entrada pel carrer Major i pel carrer del Mercat. Sembla, però, que el mateix any a la taverna de can Pep Collet, al carrer des Pujol, cantonada amb el carrer des Mig, hi hagué també una sessió de cinema, però no tingué continuïtat. Més envant, el 1921, començà a funcionar el segon cinema, el de can Sampol, a l'actual can Xorri, que duraria fins l'any 1933. Durant l'època franquista hi hauria també l'activitat del cinema a l'aire lliure del cine des Dau de l'empresari Joan Miralles i Riera, durant els estius de 1957 i 1958. També cal comptar amb les sessions fetes a la Sala Mariana en el marc de la parròquia durant l'època franquista.

49. Bartomeu Pomar i Pomar, *Eloi* (1884-1965). Era propietari del cafè de ca n'Eloi. De jove havia estat molt bon caçador. Va actuar també com a prestamista. Home d'iniciativa, va ser, de fet, qui introduí el cinema a Montuïri.

50. És curiós que el tema de la mort i passió, a Montuïri, de primer es representava com a obra de teatre per una companyia local i més envant seria representada com a pel·lícula.

51. Josep Mas i Vert, *Collet*, taverner, segons el padró de 1925 vivia al número 1 del carrer del *Principi*, avui carrer des Pujol, amb la seva dona, Rafela Nicolau i Balaguer, i els seus fills, Gaspar, Francisca i Maria. Durant anys la casa funcionà com a hostel.

AO: Una gran bona dona. Se va morir fa sis o set anys, una gran bona dona. Com que jo tenc una rota devora sa seva, una santa dona. Mai conversava de ningú malament, una santa dona.

JM: Vostè ho ha sabut tot això que ara diuen d'en Rafela?

AO: Sí. Vaig conversar amb en Joan, amb so meu fill... I es meu fill està que sí que, que, que...

JM: Ella no li va dir res mai?

AO: Mai! I tu què hi creus amb això?

JM: Sí, hi crec bastant.

AO: Jo també.

JM: Ja veurem meiem en acabar. Bé, idò me pareix que ja és tot... Ja haurem xerrat així mateix... I vostè creu que s'article aquest va ser publicat on, ha dit, a quin diari?

AO: A *Bons Aires*.

JM: A quin diari?

AO: Me pareix, això qui ho sabria seria ell, me pareix que és *La Nación*, perquè era es diari més popular de dins *Bons Aires*. I me va enviar es retall, en Rafel Cerdà, àlies *des Puig*. Aquest mos va enviar es retall. I va ser així que me vaig *enterar*. I com vaig esser aquí, llavonses en Biel Llull, aquest saps qui te dic?, també el tenia retallat de quan va venir es diari a Montuïri i també el me va donar, el me va mostrar, que és es que ara tenim aquí dalt, que ja està que no se pot llegir.

JM: I de quin any ha dit que era?

AO: L'any quinze.

JM: L'any 1915? Quin dia?

AO: Diu aquest diari d'aquí dalt, dia vuit de juliol va ser quan se va publicar, quan s'*Almudaina* d'aquí el va publicar, amb una paraula.

[...]

JM: És a dir, vostè va conèixer en Joan,⁵² que era son pare des meu padrí? Com era aquest home? En Joan, son pare d'en Tomeu?⁵³

AO: Son pare d'en Tomeu, son pare d'en Tomeu, padrí de ton pare, *bisabuelo* teu. Aquest home era un home petitet. Estava ell amb so fill Tomeu a Montuïri, en aquesta casa d'*Emilio* Pou,⁵⁴ i es temps de comprar clovella d'ametla se dedicava a cremar sa clovella d'ametla. Feia un bon munt, ho encenia i feia cendrer,⁵⁵ que en

52. Joan Miralles i Castellà (1830-1905). Va fer feina de municipal a l'escorxador de Palma. Abans havia fet de picapedrer.

53. Bartomeu Miralles i Marimon (1866-1952). Va fer de mercader cocouer.

54. Avui és el número 6 del carrer d'Emili Pou.

55. Aquí *cendrer* significa «cercle de pedra on es cremen les clovelles d'ametlla i hi roman la cendra potàsica» (DCVB, s. v. *cendrer*).

aquest temps tenia molta de sortida, sa cendra d'ametla, i va fer un parell de cremadissos a can Joanot nostre i noltros teníem molt de sequer. Secàvem moltes de figues i es vespres mos ajudava a aplanar figues i enceníem un llum a un pagès.⁵⁶ En aquell temps hi havia uns pagesos, que era un bastó alt, i ficàvem es llum en aquell forat i aplanàvem figues així. Això fèiem.

JM: I son pare ja no el deguéreu haver conegut, son pare d'aquest?

AO: No, ja me va venir just conèixer-lo a ell.

JM: Ja devia ser molt vell, aquest home.

AO: Ja era molt vell.

[...]

JM: I quins fills tenia aquest home, a més d'en Tomeu?

AO: A més d'en Tomeu tenia na *Cuanita*, sa casada amb en Joan, amb so forner Cigala, tenia na Maria, sa que se va fer monja, que va estar a *Córdoba*, i tenia una que no sé si va anar a estar devers Sóller, que llavonnes es rector aquell era fill seu.⁵⁷

JM: Sí, es rector Sueca.⁵⁸

AO: Sí. Aquest el vaig conèixer jo. No en vaig conèixer més.

JM: No tenia un fill Joan,⁵⁹ també, que se'n va anar llavò cap a Amèrica?

AO: Me pens que en vaig sentir parlar, però no el vaig conèixer.

JM: Sí. Només coneixia en Tomeu, na *Juanita*, sa monja.

AO: Na Maria...

JM: Biel no n'hi havia cap?

AO: No. Jo només vaig conèixer aquests.

JM: I des padrí Tomeu, de què se'n recorda, vostè, de son pare de mon pare?

56. Aquí *pagès* significa «braç de fusta giratori articulat al pinte d'una xemeneia, que serveix per a penjar-hi el llum d'oli» (DCVB, s. v. *pagès*).

57. Els fills de Joan Miralles i Castellà i de Joana Aina Marimon i Mas foren Gabriel (1860-?), cuiner i contrabandista; Jerònia (1864), mare del capellà Sueca i de la monja d'Esporles, famosa curandera de l'època; Bartomeu (1866), mercader cocouer; Magdalena (1869), de la qual no sé res; Joana Aina («Juanita») (1871), la dona del forner Cigala; Joan (1872), autor de diverses publicacions periòdiques a Mallorca i del periòdic *La Vida* a La Habana Vieja; Maria (1879), monja servita a Còrdova, i una filla adoptiva: Joana (1887).

58. Joan Sueca i Miralles (1903-1968). Prevere, fill de Jerònia Miralles i Marimon. Estigué al Port de Sóller i a sa Vileta. Fou un conegut bibliòfil i col·leccionista d'art, i molt afeccionat també a l'arqueologia. Era germà de sor Indalècia (Joana Sueca i Miralles), més coneguda com «la monja d'Esporles», famosa per les seves dots en la curació de determinades malalties de la pell amb remeis que ella mateixa elaborava.

59. Joan Miralles i Marimon (1872-?). Periodista. Nasqué a Palma, al carrer des Horts. Promogué l'edició de tres publicacions periòdiques de caire més o menys jocós: *El Tonto* (1895), *La Pulga* (1897-1898) i *El Convencional* (1898-1899). El 1899, emigrà a Cuba i allà fundà el periòdic diari *La Vida*, que duraria almenys fins a 1914. És l'única publicació periòdica diària d'autoria balear que s'edità a Cuba. No sabem quan ni on morí ni si deixà descendència.

AO: Jesús, Déu meu, anava a festejar ta mare⁶⁰ a Malesherbes,⁶¹ i un home molt bon home...

JM: Feia de mercader?

AO: Feia de mercader, comprava ous i comprava tot lo que volia i ta mare de vegades no estava molt conforme. Comprava ous... deia: «Mirau aquest homenet, mirau aquest homenet i què ha d'anar a comprar i què ha d'anar a fer...?», perquè tenia bastants de doblers. En aquell temps tenia cinc o sis mils duros, quan se va casar, que era molt..., però li agradava aqueixa vida, a ell. I estava molt enamorat de ta mare...

JM: Era alt així mateix?

AO: Era alt com voltros, com voltros.

JM: Se'n recorda així de qualque cosa d'ell?

AO: I sí, jo habitava molt amb ell, però no me record massa, llavors conversava i no era gens carinyós en conversar: «Joana Aina? Vine allà...». Molt bon home, això sí... L'estimava a ta mare, la tenia més gelosa...!, com que ta mare era molt més jove.

JM: Sa padrina!

AO: Sa padrina, sí!

ENTREVISTA DE 1970 (2)⁶²

JM: On el coneguéreu?

AO: El vaig conèixer... En es *barco Reina Victòria Eugènia*, mos vàrem conèixer. Jo conversava a vegades amb una viuda i havíem de baixar a *Càdis* i me va dir: «No convé que baixi amb aquesta viuda», una viuda que tenia vint-i-vuit anys, que diríem una viuda alegre, li degué parèixer a ell. «Convé que davalli amb aquest matrimoni català que diuen que coneix es seu marit, que el veren a Barcelona, a ca una cosina seva», i així ho férem. Vaig baixar amb ells, mos n'anàrem a sa catedral, miràrem per dins sa catedral, vàrem entrar *después* dins com una catacumba que

60. Aquí l'entrevistada s'equivoca de generació. La persona designada és la meua padrina paterna, Joana Aina Riera i Gamundí, *Porrerenca* (1884-1974), i no la meua mare.

61. La GEM documenta, s. v. *Malesherbes*: «Possessió del terme d'Algaida, situada entre Son Mallol Vell, s'Hostalet, ses Veles i Son Munar. Documentada el 1789, pertanyia al doctor Borràs Gallen. Tenia cases i era dedicada al conreu de cereals» (vol. VIII, 1991, p. 203). La GEM també inclou l'entrada *Malesherbes, rafal de*: «Antic rafal dels termes d'Algaida i Montuïri. Documentat el 1671, pertanyia al noble Mateu Sanglada Gual, cavaller de l'hàbit de Calatrava. Tenia cases i era dedicat al conreu de cereals. Feia una renda anual de 30 lliures. Era una pertinença de la possessió de Malesherbes, amb la qual confrontava. El 1730, era del noble Mateu Sanglada-Sureda Gual» (vol. VIII, 1991, p. 203).

62. Aquesta entrevista degué ser feta el 1970, abans de la mort de Josep Carner, dia 4 de juny de 1970. La intenció era lliurar l'enregistrament a Josep Carner, però ja m'advertiren que l'estat de salut del poeta era molt precari i ja no li'n vaig fer el lliurament.

hi ha enfonsada baix de l'altar major de sa catedral, i jo mirava uns quadros antics que hi havia i ell sortí més aviat amb so matrimoni aquest vell català, i me va dir: «Aina Maria, no surts?, no tens por?». I jo li vaig dir: «Com vaig a tenir por si tenc sa companyia de tots es sants!». I d'aquí ell va prendre s'escrit que me va fer a la *Casadita de Montuïri*, a damunt aqueixes paraules.

JM: Bé, es poeta aquest nom Josep Carner.

AO: Sí.

JM: Vós, què nomeu?

AO: Aina Oliver, Aina Maria Oliver, perquè tots es papers, me varen inscriure com a Aina Maria, perquè a tots es papers som Aina Maria. Me diuen Aina, però som Aina Maria, a tots... tot lo meu oficial.

JM: I qui era que havia estat en es carrer Villarroel, no?

AO: Es matrimoni havia estat en es carrer Villarroel, amb una cosina seva, que es meu home de fadri hi havia anat i hi havia estat com a *huésped*, allà, es temps que estudiava de metge, i *antes* de partir a *Bons Aires* tornà a sa mateixa casa i hi va estar cosa d'un mes i trobà aquest matrimoni vell, cosins d'aquesta *dueña*, que llavonses mos coneguèrem en es vapor, que ell anava, es matrimoni, a *Bons Aires*, que una filla seva havia de tenir un infant i estaven uns quants mesos allà, a cada infant que tenien. Això.

JM: I una vegada deis que el vàreu veure a Barcelona?

AO: Es mes d'abril de l'any denou, jo estava a un hotel a Barcelona que no sé com li deien, però que dona a una placeta que hi ha una església, que és l'església de *Santa María*, es Dia del Ram, jo estava a un balcó amb dos nins meus i ell va entrar en aqueixa església. No el vaig cridar perquè ja no me donava temps, no hi havia ni ascensor, ni hi havia... *en fin*, ni cap *camarero* per cridar ni res de tot això...

JM: I vós com anàveu vestida?

AO: Jo anava vestida com me va conèixer ell, duia una falda d'uns quadrets, a vegades duia una jaqueta, segons sa temporada que feia dins es vapor, una bruseta blanca, una corbata de *terciopelo* negra i a dies una altra bruseta d'una altra classe, un capellet de viatge de tela també de quadrins. Així anava.

JM: I on va sortir publicat això?

AO: Va sortir publicat a *La Nación* de *Bons Aires* i un amic nostre, que estava a *Bons Aires*, que encara viu, la mos va enviar a *Mendoza* a sa nostra residència, que llavonses estàvem allà. I a *Mendoza* me vaig *enterar* d'aquest escrit de la *Casadita de Montuïri*.

JM: I això devers quin any devia ser?

AO: Això era l'any quinze.

JM: I llavò a Mallorca ha estat publicat això?

AO: A Mallorca ha estat publicat. Llavonses se publicà a Mallorca en es diari...

JM: *La Almudaina*?

AO: No ho sé. Jo tenc aquell retall però no sé quin és.

JM: A *La Almudaina*, me pareix...

AO: Me pareix que és s'*Almudaina* de Mallorca.

JM: Va sortir en castellà?

AO: En castellà, escrit en castellà, tant a *Bons Aires* com a Mallorca, s'escrit en castellà.

JM: Bé, li voleu dir qualque cosa?

AO: Que el salud, m'agradaria molt veure'l, estaria contentíssim, podria ser que no me conegués, perquè ara me coneixeria amb una cara molt diferent de llavò, una cara que tenc de fer setanta-nou anys, i ja és una cara vella, d'una dona vella, però amb totes ses meves facultats mentals bé, igual que quan ell me va conèixer, això igual, exactament igual, perquè les hi tenc.

JM: Bé, res més.

AO: Ja no tenc de dir res més. Sí. El salud, si ve a Mallorca vendré a fer-li una visita...

ENTREVISTA DEL 31 D'AGOST DE 1979 (3)

JM: Quin any vàreu néixer?

AO: Jo vaig néixer l'any noranta-u, dia denou de juny, a les dues i mitja de s'horabaixa.

JM: Ah, fosca! Des vostres padrins vos recordau?

AO: Es *paternos*, l'amo en Joan de Meià, Oliver Matas i sa padrina, n'Aina de Son Comelles, no de Son Comelles, n'Aina Comelles; una cosa és Son Comelles i una cosa és Comelles. Aquesta casa d'aquí no és Son Comelles, és ara can Pep Comelles. Aquesta era Aina Mas Trobat. Son pare d'aquesta era es cèlebre l'amo en Gaspar Comelles,⁶³ es cèlebre amo de Mallorca, podem dir, amb intel·ligència, midador de Mallorca, sense haver estudiat. Degué estudiar *algo*, però res de batxiller ni res de tot això. Aquestes aigües que hi ha a Montuïri embassades, per ses So na Moianes⁶⁴ i tot, ell les va donar es seu *cauce*. Tot això és fet d'ell, de l'amo en Gaspar Mas Comelles, *bisabuelo* meu!

63. Gaspar Mas i Miralles, *de Son Comelles* (1817-1884). Agrimensor autodidacte i escultor. És l'autor d'una pietat amb el Bon Jesús, avui a l'oratori del puig de Sant Miquel de Montuïri, i de dues talles de sant Antoni de Viana. És l'autor de la primera representació cartogràfica del terme municipal de Montuïri. Es diu també que millorà el funcionament d'una màquina de segar. Vegeu Onofre ARBONA MIRALLES, *Montuïrers que han deixat petjada*, Montuïri, Bona Pau, 2001, p. 48 i 49.

64. La GEM en dona la informació següent, s. v. *Moiana, pla de So na*: «Al terme de Montuïri, situat entre es Camp Vell, Son Roca, Son Miró i es Betlems. Segons una tradició local, davall d'una gran pedra hi fou enterrat el bandoler Moiana, després d'haver estat condemnat a mort i esquarterat l'agost de 1666» (vol. xi, 1993, p. 68). Fins a època relativament recent, abans de fer-hi les síquies, era un terreny que solia inundar-se després de les grans pluges.

JM: Té dues imatges de sant Antoni...

AO: Exacte, i aquesta des Puig, amb el Bon Jesús amb so davallament en braços va ser mon pare, d'edat de tres o quatre anys, que li va servir de *modelo* pes cartó, perquè aquest du un cartó, perquè no és que tengui sa fesomia de mon pare, però necessitava un cartó i va ser mon pare.

JM: I es altres són de sa possessió de Meia?⁶⁵

AO: Sí, aquesta és sa part de mon pare. Ara anem a cercar sa part de ma mare: de can Pellusco i de can Papalló. De can Pellusco son pare de ma mare, que ma mare és Prudència Sastre Manera, Manera per can Papalló, era filla des secretari de Montuïri, que nomia Mateu, Mateu Sastre Castellà, de can Castellà, perquè can Castellà, es secretari,⁶⁶ passat mort, va cercar uns *datos* fa quinze anys, ma mare era viva, més anys, que hi havia un Castellà, un cèlebre Castellà que estava anotat per s'Ajuntament de Montuïri, molt intelligent, molt intelligent, i volia saber s'arrel d'això, d'aquest cèlebre home que hi va haver a Montuïri. Ho saps, tu? Eren germans de sa meva *bisabuela*. I sa meva *bisabuela* tenia tres germans, un, capellà, que se va morir, llavonses hi havia es metge aquest, que deien que havia mort fadrí, no ho sé...

JM: No, es metge aquest era casat i tenia *Don Lluís Castellà*⁶⁷ i *Don Gabriel Castellà*.⁶⁸

65. GEM, s. v. *Meia*: «Possessió del terme de Sant Joan, situada entre el rafal Aixat, Son Costa Nou, Tagamanent, sa Tortuga i Solanda. Apareix documentada el s. XIII. Fins al s. XVII, apareix assignada indistintament als termes de Montuïri i de Sant Joan. Segons una tradició local, el senyor de la possessió, greument malalt, requerí simultàniament els auxilis dels vicaris de Montuïri i de Sant Joan. Aquest fou el primer a arribar i, en agraïment, disposà que la propietat fos definitivament adscrita al terme de Sant Joan, dins el qual figura des del s. XVIII. El 1656, pertanyia al senyor Gabriel de Comelles i confrontava amb el rafal Aixat, Solanda, Carrutxa, Tagamanent, Son Costa dels Frares de Sant Domingo i Son Barceló. Tenia cases, amb molí de vent fariner. Era dedicada a conreu de cereals, lleguminoses i lli. Hi havia ramaderia ovina. El 1789, Jeroni de Berard la descriu com una gran propietat, que pertanyia als Villalonga, dedicada a la producció de blat i ramaderia, amb hort i un extens pinar. El 1863, era de Marià Villalonga i tenia 113 quarterades. Entre els s. XIX-XX, s'hi bastiren un gran celler i un aljub de volta. Però la destrucció de les vinyes per la fil·loxera determinà la crisi de la família propietària i la reforma de les cases restà inacabada. El 1991, pertany a la família Oliver. Té un gran casal, situat sobre un petit turó, amb capella, dos cellers i una clastra empedrada. Té devers 100 quarterades» (vol. x, 1991, p. 374).

66. Bartomeu Verger i Serra (1905-1977), secretari de l'Ajuntament de Montuïri durant tota l'època franquista. Aquest home tenia una singularitat i era que sabia llegir els textos antics de l'Arxiu Municipal de Montuïri, encara que no tenia formació filològica pròpiament dita. Col·laborà sovint amb articlets de caire històric en el full parroquial *Bona Pau*, que des de 1952 perdura encara fins avui.

67. Lluís Castellà i Amengual, nat a Palma el 1835, fiscal de l'Audiència, president de la secció de filosofia i dret a l'Ateneu i professor de diverses assignatures a l'Acadèmia de Derecho y Notariado i en altres institucions docents.

68. Gabriel Castellà i Amengual, nat a Palma el 1830, director i propietari del periòdic republicà *El Demócrata* (1878-1882) i autor d'un interessant opuscle sobre una llei de caça.

AO: *Don Lluís Castellà* i *Don Gabriel Castellà*. Exacte! I llavonsets tenia un missèr, que d'aquesta part descendeix aquesta que és sa nora des meu cunyat d'en Rafel Rei, que és, m'entens?

JM: *Don Lluís Sitjar*?⁶⁹

AO: Sí, senyor. Descendeix d'aquí deçà. I qui descendeix d'aquesta rama també és aquí a Solanda. Aquests duen es nom perquè varen ser fills d'un mascle que quedà a la casa. M'explic? Sa padrina meva era Isabel Manera Mayol i son pare era Tomeu Manera Mascaró, i va tenir tres fills: sa meva padrina, una casada a Algaida i *Don Honorat Manera*,⁷⁰ que fa un mes, poc més o *menos*, que va fer cent anys, que va ser s'inspector general de tot Espanya d'enginyers. Ho saps?

JM: Sí, jo ho vaig retallar...

AO: Ho vares retallar...?

JM: Sí.

AO: Bé, idò era es germà de sa padrina. Aquest allot a deu anys ja se varen fixar amb ell que tenia uns coneixements molt d'estudi, m'entens? I es mestre ja li va dir que ell no el podia ensenyar i el dugueren, perquè llavò no hi havia cap classe de col·legi a Mallorca, el dugueren as puig de Cura, que hi havia frares que ensenyaven allots, mestres, i tenia una cella. No sé si era sa cella número tretze o quinze, que jo l'he vista esbucada, i allà vivia aquest allot, sense pare, sense mare, perquè son pare no se casà. Aquest *bisabuelo* Papalló no se casà i se va enamorar d'una filla de sa madona de Son Coll, que era sa meva padrina. Per això, noltros tenim un poc de parentesc amb sos de Son Coll. M'entens? I se varen casar, sa meva padrina Bet, a desset anys, però d'altres deien que en tenia setze, perquè ell, es padrí, ja en tenia vint-i-tres i ja està.

JM: Vostè a quina casa va néixer a Montuïri?

69. Lluís Sitjar Castellà (1899-1956). Dirigent esportiu i polític mallorquí. Feu part de la Junta Directiva de la Real Sociedad Alfonso XIII (1924-1926) i abans de la Guerra Civil fou president de l'entitat en dues etapes (1926-1927 i 1930-1933). Després de la Guerra Civil tornà a ser president entre 1943 i 1946, i va fer construir l'estadi del Fortí, que alguns anys després passaria a tenir el nom d'Estadi Lluís Sitjar. Era el propietari de la possessió d'Alcoraia, la més gran de Montuïri, i des Monjos, de Porreres. Entre 1933 i 1936 fou regidor de Palma. El 4 de juny de 1933, sortint de missa de l'església parroquial de Porreres, sofrí un atemptat per part d'Andreu Obrador, *Nas de fust*, però no en morí. Viuria encara per a poder ser regidor de l'Ajuntament de Palma entre 1940 i 1943, havent passat prèviament de regidor pel partit regionalista a falangista militant.

70. Honorat Manera i Mayol, *Papalló* (1844-1925). Enginyer de camins, canals i ports. Dirigí i planificà diverses obres d'enginyeria arreu d'Espanya i arribà a ser inspector general d'enginyers, camins, canals i ports. Es casà amb Antònia Ládico i Olivar, de la família Ládico de Menorca, d'ascendència grega. El seu sogre, Teodor Ládico i Font, va ser ministre d'Hisenda a la Primera República durant alguns dies. Una filla seva, Pilar, es casà amb el general Miguel Ponte Manso de Zúñiga, marquès de Bóveda de Limia, implicat de primer en l'intent de cop d'estat del general Sanjurjo, el 1932, i després en el cop d'estat del general Franco de 1936. Morí a Madrid.

Honorat Manera i Mayol, *Papalló* (1844-1925, Madrid), inspector general d'enginyers, camins, canals i ports de l'Estat, casat amb Antònia Ládico, filla de Teodor Ládico, d'ascendència grega, ministre d'Hisenda, senador i diputat.

AO: Jo vaig néixer a ca nostra, carrer des Rector Escarrer, en aquell temps, número 4, vaig néixer, encara que llavò me'n vaig anar a Meià, anàvem i veníem, de ca nostra, d'aquí on tu ja saps on era ca nostra, però llavò es meu padrí va dir: «Basta de dues cases...», perquè sa meva padrina no va voler deixar sa sogra aquí tota sola, i res, però vaig néixer allà.

JM: I llavoneses, aquí, on va anar a escola, vostè?

AO: A ses monges de Montuïri.

JM: I després va anar a Palma a estudiar?

AO: No... som *torpe* acabada, no, no, no; em vaig dedicar a estar a ca nostra i a ses feines de ca nostra. Anava a costura i tot això. Ma mare va estar molt malalta i vaig haver d'emprendre es *mando* de ca nostra i teníem cinc o sis missatges, perquè conrar setanta quarterades de terra en aquell temps... Me comprens? Així és que me vaig avesar a no ser blana..., sa casa que duia més trull de Montuïri, perquè mon pare era conrador. Mon pare se va morir a trenta-cinc anys, conrador. Estaven aquí baix, com se suposa. Estaven aquí baix. A s'edat de cinc anys me'n vaig anar a Meià, i es missatges llavoneses a sa *bisabuela* li varen passar una criada i va estar amb ella un any fins que se va morir, perquè es meu padrí no va voler pus dur dues cases, com se suposa, amb infants. Així va ser.

JM: Se recorda de quina monja va tenir, vostè, des nom de sa monja?

AO: Sa monja que me va ensenyar sa cultura petita: sor Maria Margalida. Sor Maria Margalida, crec que era de Felanitx o de Cas Concos, vaja, de sa part de Felanitx. I es convent de Montuïri va ser fundat, ho saps tot això. T'ho han dit mai?

JM: Sí, a 1860...⁷¹

AO: *Bueno*, es qui el fundaren: l'amo de can Costa, l'amo de can Papalló i l'amo de can Llevó, el fundaren. Sí, senyor.

JM: Es qui va donar sa terra no era en Francesc Llevó, però?

AO: En Llevó, que hi tenia as convent i es altres si les faltava per menjar havien de dur lo que faltava, havia de donar es menjar, i ses monges eren sor Maria del Pilar, sor Maria Margalida aquesta i sa superiora, sor Maria del Rosari. I llavò se va fer una monja montuïrera, que jo ja tenia deu o onze anys, quan va entrar monja, que era des molí de can Nofre de Montuïri, que li deien sor Rosa i sempre va estar aquí.

JM: Llavoneses, quin any se va casar, vostè. Quin any era?

AO: Jo me vaig casar l'any quinze, dia vint-i-nou de maig, per poder, me vaig casar. Perquè es meu home era allà a l'Argentina. Sí, senyor, era a *Mendoza*, me vaig casar per poder dia vint-i-nou de maig.

JM: Va ser quan llavoneses dins es *barco* va conèixer en Josep Carner...

AO: Exacte.

JM: I va fer *Casadeta de Montuïri*.

AO: Exacte. Sí, i mira quina casualitat. Jo me n'anava dins es *barco*, vaig conèixer aquest senyor i hi havia un matrimoni que jo les trobava vells i eren joves, però lo que passa, que jo tenia vint-i-tres anys i pareixen vells, un qui en té quaranta i *pico*, o cinquanta o no tants, uns catalans, i aquests catalans me varen dir on anava i jo vaig dir a *Mendoza*. Diu: «Sí, noltros en coneguèrem un de Montuïri que se'n va anar a *Mendoza*». Dic: «I quin temps fa?». Diu: «I fa pentura quinze o setze mesos». Dic: «Desset mesos fa». Diu: «I sí!», me varen dir ells. Diu, dic: «I què nomia?». Diu: «Joan Mateu, i era metge». Dic: «Idò és qui ara és es meu home». Dic: «I on varen anar, vostès, per conèixer-lo?». Diu: «Anàrem a Barcelona as carrer Villarroel, que era una cosina meva, que era sa patrona que tenia estudiants allà. I

71. La congregació diocesana de germanes de la Caritat, procedents de la casa matriu de Felanitx, s'instal·là a Montuïri el 17 d'abril de 1867 amb les quatre primeres monges: la superiora, sor Maria del Rosari Nicolau, amb les auxiliars sor Esperança Rosselló, sor Margalida Rigo i sor Clara Mesquida. El rector de la parròquia era aleshores mossèn Gregori Escarrer, *Mateuet*, de Porreres. El solar del convent era de can Comuna i havia estat cedit per Francesc Cerdà Trobat, *Llevó*, escolà major de la parròquia, i els mestres picapedrers que hi prengueren part foren Gaspar Sastre, *Xinet*, Antoni Garcias, *Seldadet*, i Mateu Cerdà. Vegeu Cosme BAUZÀ I ADROVER, *Notes històriques de Montuïri... del meu arxiu*, edició, introducció i notes de Guillem Mas Miralles, Montuïri, Bona Pau, 2006, coll. «Quaderns Montuïrers», núm. 9, p. 46 i 47.

noltros anàrem a estar amb sa cosina *antes* de partir a *Bons Aires*, perquè a cada infant que té una filla meva a *Bons Aires...*». No me varen dir sa província... Diu: «Noltros hi anam i estam mig any, i ja fa cinc allots i fa cinc viatges que feim, i ara hi anam per un...». Diu: «I el coneguèrem allà...». Diu: «I per això...», diu, «i serà difícil baixar a *Bons Aires...*». Diu: «Perquè aquí a Mallorca coneixen es que esperen a baix i a *Bons Aires* no; a *Bons Aires* hi ha sa duana, que és grandiosa, entre es moll i sa gent, es *barco*, diguem, hi ha sa duana, que és immensa de gran, i hi ha sa duana, i tots es qui esperen, esperen darrere sa duana, i és grandiosa». Diu: «Pentura hi ha un parell de cents o més de cent *metros* de duana, molts, pensa i dins sa duana tots es equipatges des *barcos*, que hi ha són mil persones, *dos* mil persones, que van amb so *barco*, i tot lo que duen, es cofres han d'anar dins sa duana, pensa tu, i serà molt difícil, però farem una cosa...», va dir aquest matrimoni. Diu: «I què?». Diu: «Noltros davallarem...», diu, «perquè com que resulta que noltros davallam, anam a Mar del Plata i Mar del Plata no té fons com la mar i com a Mar de Plata hi ha més poca aigua, i es *barco* va poc a poc, a poc a poc i per arribar posen s'*escalinata* bastant alta i en aquella *escalinata* han de davallar a baix i s'*escalinata* tecatenc, tecatenc, tecatenc, tecatenc, perquè no hi ha fons...». Ara me pareix que m'explic com és, eh? Diu: «I noltros davallarem i a lo millor estarem mitja hora o més i pentura en davallaran tres o quatre o cinc-cents davant noltros. Has d'esperar ser des darrers». Dic: «Bé», diu: «I si noltros el veim... perquè sa duana, a dins sa duana hi ha una barrera que diríem com un portal de cotxeria que té uns quants *metros* i amb uns retxats grossos..., i aquells que han pagat un tant van a darrere es retxats esperant es qui davalla per conèixer-los tot d'una per fer-los senya...», diu, «...i segurament que hi estarà allà, però noltros, com que el coneixem, li direm». Així va ser. Baixaren, el veren i tornaren arrere de sa duana i de baix me varen fer així..., que hi era, i jo vaig davallar, vaig entrar a sa duana i me vaig dirigir com d'aquí allà des retxats, a aquestes barreres, d'allà es portal que vaig entrar i ja el vaig veure però amb en Carner, i això va ser curiós, en es *barco* venia una espanyola que havia viscut, deia, *antes*, a s'Argentina, i ara veig que era una espanyola *algo* alegre, llavò no hi havia dones alegres com ara, una altra casta de gent més *sèria*: «I quants d'anys fa que és viuda?». Diu: «Quatre...», i anava vestida molt elegant. I jo ho vaig trobar més *raro*, tan elegant, en quatre anys de viuda... i contava as que hi havia que allà a *Bons Aires*, que era ver, totes ses habitacions des hotels, pertot hi havia *cuarto de baño*. Diu: «Que aquí no ho troben a Mallorca», que també era ver, diu: «Fins i tot en es *palacios* de sa gent *pudenta* no hi ha *cuarto de baño*». També era ver, perquè a ca la Torre i a can Fortuny i a can Formiguera i a ca la Gran Cristiana, que jo tot això ho coneixia, tenien es seu *balde* a dins es *cuarto* per rentar-se, però enlloc hi havia *cuarto de baño...* Ho sabies això?

JM: Sí, sí.

AO: Idò bé. I ara no sé on era...

JM: Sí, allò de lo d'en Carner... de dins es *barco*.

AO: Ah! I me va dir, diu: «Miri...», i veia que aquella dona conversava i havien de davallar a *Càdis*, a veure sa ciutat de *Càdis*, sa catedral de *Càdis*, hi havien d'estar unes hores, i en Carner va ser sa conversa que vaig tenir amb ell. Diu: «Miri, ara li tenc de dir una cosa, com que he vist que s'ha fet vostè amb aquest matrimoni català, davallant a *Càdis*, que li agradarà...». Diu: «Perquè li agradarà veure sa catedral de *Càdis*, abaix de sa catedral, ja ho veurà». Diu: «Hi davalli amb aquest matrimoni, però no vagi amb sa viuda». Diu: «No baixi amb sa viuda», me va dir, i no és que hagués fet amistat amb sa viuda, perquè havia conversat amb tothom i vaig davallar amb so matrimoni i va ser quan amb so matrimoni vaig fer s'amistat per dir-te lo que t'he contat. I aquest Carner jo vaig tenir ocasió de conèixer-lo... ah!, i aquest Carner quan jo vaig venir d'Amèrica, amb en Joan malalt,⁷² que me'n vaig anar a *hospedar* dos o tres dies a un hotel de Barcelona que hi ha una placeta, a l'església de Santa Maria, me recorda que era es Dia del Ram, hi havia un ram preciós, perquè en aquell temps se gastava una animalada en rams a Barcelona, en Carner va anar a l'ofici, però jo estava en es balcó amb en Joan a damunt s'orinalet, allà, que el tenia damunt s'orinalet, i na Margalida devora jo, i per dir-li: «Carner, Carner...!». Ell estava en es primer pis, així mateix m'hagués sentit, però degut a ses circumstàncies i contar-li s'amargura meva i tot allò me'n vaig afluir, me comprens?

JM: Ja era mort, es seu home?

AO: No, el tenia a Barcelona, havíem de venir a Mallorca. Havíem de venir. Havíem de venir... Me'n vaig afluir... Ara, si fos ara...

JM: Quin any va morir?

AO: Va morir l'any vint-i-quatre, es nou de juliol.

JM: Com va ser que va tenir telèfon, vostè, que varen posar es telèfon i vostè era sa telefonista o no sé què?

AO: As temps des Moviment, as temps des Moviment, com resulta que...

MMO (Margalida Mateu i Oliver):⁷³ Ma mare... Jo era molt amiga de na Bel, me va enviar a demanar si hi volia anar tota sola a ca na Catalina Roca, a ca n'Apollò-

72. Fos a causa de la grip de l'any 1918 o per alguna altra raó, el seu home, el metge Rei, Joan Mateu i Martorell (1889-1924), perdé el cap, i la seva dona, amb els infants petits encara, es varen veure obligats a retornar a Montuiri amb el seu home malalt, que es veu que tenia episodis de follia. La situació no millorà a Montuiri i el metge Rei morí, sota custòdia, a la casa de veïnat del metge de Meià, cunyat seu, alguns anys després, el 9 de juliol de 1924. La descripció d'aquests fets em dugueren a escriure «L'espiral», publicat a *Lluc* el desembre de 1973. Després vaig incloure la narració junt amb l'escrit de Carner a *Articles i parlaments* (Mallorca, Moll, 1998, p. 39-43).

73. Intervé la seva filla, Margalida Mateu i Oliver.

nia Roca, diu: «I te'n menes ses altres amigues teves perquè guardin», i de tot d'una va venir na Sebastiana Sampol i no record qui més i na Sebastiana Sampol, i *después*, com que era una cosa delicada, sa tia Prudència em va dir: «Tu, com que ets sa responsable vendrem noltros» i així mos n'anàrem, enviats per en Pere des Puig, que era es *jefe* de milícies de s'Ajuntament, i era perquè jo era amiga de na Bel de sa Torre. Així va ser, i clar, llavò va passar un mes i un altre i un altre, i la cosa se va allargar, perquè hi anaven per vuit dies o per tres dies...

JM: I on el teníeu, es telèfon?

MMO: A ca na Catalina Roca, sa germana de n'Apol·lònia, i era per un dia, dos, tres, vuit dies, però se va anar allargant, se va anar allargant...

AO: Sí, així va ser.

MMO: Llavò varen dir que l'havien de llevar na Catalina perquè no per uns telegrams, se va dir, que no havien servit, i total, que jo estava allà dedins...

JM: I a Montuïri, sa vegada que heu vist ploure més quan ha estat?

AO: Sa vegada que he vist ploure més, jo no ho sé. Més aigua de cop va ser fa dos anys per Sant Bartomeu... de petita que feia aquelles aiguades a So na Moiana aigua, i pes Son Pujols...⁷⁴ aigua i tot això sí, però...

JM: I quin any era?

AO: Aquest que va pegar es llamp aquí no ho puc dir...

JM: Com va pegar es llamp aquí?

AO: Es llamp va pegar aquí... M'agrada molt sentir es temporal i m'agradava dormir en aquest *cuarto* d'aquí, d'endret, que hi ha quatre finestres. Va començar a fer uns trons però baixos... i jo me vaig aixecar i vaig obrir aqueixes dues finestres de més amunt per veure-ho bé, i devers les set des dematí passa un llamp amb una comparació d'aquestes taules de cuina, ara no és suquí, però a vegades... taules no, cadires de cuina, no era ben redó, quadrat, just per devora sa persiana i no la se'n va dur, a sa persiana, amb un *estruendo* horrorós i va anar en aquest cantó mateix que has estat, allà on van es llamps. No ho saps que tenim...?

JM: Es parallamps...

AO: Sí, i es *cuarto* jo era en es qui estava damunt i va anar allà i jo vaig dir: «Bon Jesús!», i vaig tornar groga! Vaig fer així... i no em vaig trobar morros... «Si en fa un altre com aquest!», vaig dir jo. Eren poc més o *menos* les set.

JM: I terratrèmols n'heu sentit mai?

74. La GEM, s. v. *Pujol, Son*: «Propietat rústica del terme de Montuïri, situada entre Son Guerrer i el camí de Sencelles. El 1666, era un rafal, propietat de Bartomeu Gomila. De 12 quarterades, tenia cases i era dedicat a conreu de cereals. Confrontava amb el camí que anava de Montuïri a Son Galiana. El 1680, era de Joana Bauçà. El 1693, pertanyia a Miquel Gomila. S'hi havia plantat vinya i tenia una guarda de sis porcs» (vol. xiv, 1980, p. 88 i 89).

AO: A Amèrica sí, terratrèmols, i després d'un terratrèmol llavò venen *al menos* trenta dies, *al menos* trenta dies que hi ha es *tembloret*, quinze o vint *temblorets*, que amb penes te tems. Això és sempre pertot. Això ho hauràs llegit tu en es diari. Llavonses hi ha es *temblorets*. Idò jo, na Margalida ja tenia quinze mesos, es primer que jo vaig veure. Jeia a un llitet abaix de noltros i era dia vint-i-sis de juliol, es dia de Santa *Ana*, i jo me n'havia duit un *solfeo* per cantar un *Sanctus, sanctus, sanctus*, a ensenyar a l'església d'allà, treta d'en Joan Vermell, que se va morir l'any passat: es *solfeo*, i el me'n vaig dur dins es llit qui eren damunt les deu des dematí. Vaig apagar es llum i amb això ve es terratrèmol i no pots sortir, no pots sortir, que llavonses això ho vaig saber, perquè s'escriu tot, va durar set o vuit o deu segons o dotze segons, i pentura un minut i mig o pentura dos, ara això no ho record, però ses *sacudides*: quatre *sacudides*, una, dues, tres, quatre! Si hagués estat cinc tot es *ropero* i tot queda a baix damunt noltros, però a ses quatre queda pla, m'entens?, i es *ropero*, que era gros, venia damunt noltros, però se tracta d'un tançar i obrir ulls, i na Margalida s'aixecà a damunt sa *barandeta* des llit i va començar ih, ih, ih...!, feia. I s'egua que teníem en es corral, uns bramuls..., i uns argentins que vivien a una *choza* just a baix, afegit amb ca nostra, tot d'una treuen s'escopeta i tiren: «Don Juan, Don Juan, Don Juan, Don Juan...», perquè aquests argentins *de pura cepa* se temen tot d'una. Saps? Aquest va ser es més gros que vaig veure, eh!

JM: Quants d'anys hi varen estar a Amèrica?

AO: Quatre, no va arribar bé.

JM: Del quinze al denou, idò?

AO: Exacte.

JM: Epidèmies n'heu vistes per aquí a Montuïri?

AO: Epidèmies no, jo d'epidèmia no n'he vista cap.

JM: Des grip.

AO: No, s'epidèmia des grip, jo la vaig veure a *Bons Aires*, a *Mendoza*. S'epidèmia des grip a *Mendoza*, es meu home un dia me va dir: «Aina, a Mallorca, a Espanya, a Mallorca hi una epidèmia de grip i hi haurà una mortandat grossa...». Dic: «I què me dius...?». Diu: «Ara jo he fullejat un llibre alemany de medicina», diu, «i me diu que fa quaranta anys que aquí on hi ha el Papa... on li diuen?... a Roma, hi va haver una epidèmia d'aquesta i va ser tan grossa que va fer tornar molta de gent *loca*... perduts de cap, de grossa que va ser». Diu: «Oh!, Bon Jesús...!». Diu: «Ara es primer *barco* que arribarà...», diu, «...durà epidèmia a *Bons Aires*, i llavò arribarà a noltros. Això no falla. Me vull preparar un poc». As cap de nou o deu dies diu: «Escolta. M'han vengut a cercar per en *Francisco Vallès*...», que aquest *Francisco Vallès* havia après es batxiller a Montuïri i estava a can Cigala, a ca l'amo en Sebastià Cigala, i a ca seva estaven a *Mendoza*, que eren de Santa Margalida, i après es batxiller aquí on estava a can Cigala per anar a ses festes, aprenia a Palma.

Llavonses se'n va anar a estar amb son pare i sa mare... a can *Francisco Ribas*. Llavonses, com jo me'n vaig haver anat, va estudiar de potecari. Ha estat potecari. Diu: «M'han vengut a cercar...». Diu: «...i bota per sa finestra. Està completament *loco*...». Dic: «I què me dius?». Diu: «Sí!», diu, «li ha pegat en es cap...», diu, «però com que sa finestra domés té, no arriba a *metro*...», diu, «no s'ha fet res a ses comes, però vaja, l'han d'aguantar i l'han de tenir fermat». Diu: «Té una epidèmia... Qui li ho hagués de dir: "Tu tendràs s'epidèmia"». Bé, va estar set o vuit dies i va arribar a curar. Estant en convalescència, aquest, ell ja va tenir es grip... Ah i llavonses a l'hospital d'allà, jo ho vaig veure bé, me vaig trobar amb set o vuit persones que havien perdut es coneixement, des grip, totes... Això és a *Mendoza*, eh? I moriren totes *menos* ell. Homes eren tots i una dona. Va ser un grip espanyol, se morí una gentada, a sa província de *Mendoza*, dic, eh? Per ses altres no ho sé. Aquesta és s'epidèmia que he vista més grossa, perquè ses epidèmies d'aquí de rosa sempre n'hi ha hagut...

JM: I tercianes i quartanes que hi havia per aquí.

AO: Aquí en Gabriel⁷⁵ en va tenir, perquè allà tercianes i quartanes a *Mendoza* no les coneixen, encara que hi hagi tanta d'aigua tot s'hivern. I sa tuberculosi, tísics tampoc no n'hi ha allà, perquè està molt amunt des nivell de la mar. Allà lo que hi ha molta malaltia de cor, però tuberculosos no n'hi ha per allà. Cor hi ha..., molt de cor i tot això. En Gabriel va ser soldat a sa Pobra i va plegar més que quartanes i tercianes, paludisme. I va tenir cent-un dia a l'hospital, a més des que ja havia tengut aquí a Santa Margalida, a sa Pobra: quaranta-un graus i quaranta-un i mig de febre, de paludisme. Sí. I aquest paludisme llavonses en Joan germà feia un *cursillo* a Madrid, no va venir mai a veure'l...

JM: A Montuiri heu sentit de temps enrere que hi hagués *robos* de bandolines de lladres i coses d'aquestes a possessions?

AO: Com jo era nina, per fer-nos por o no sé per què, deien que a Albenya⁷⁶ hi va

75. Parla ara del seu fill petit, Gabriel.

76. Viquipèdia en diu, s. v. *Albenya*: «*Albenya* és una possessió situada al llogaret de Randa, al terme municipal d'Algaida, Mallorca. És una extensa possessió d'unes 350 quarterades, arredossada rere els costers del massís de Randa i confronta per tramuntana amb la possessió de Castellitx; pel levant, el puig d'en Bord la separa de sa Mata Escrita, Pola i Son Sastre Vell; pel migjorn antigament confrontava amb Binilgant, esdevinguda Son Grau, i per ponent limitava amb l'antic Bellpuig i altres establits de la primitiva alqueria de Randa. La carretera de Randa a Montuiri travessa les seves propietats i pràcticament divideixen el terreny conradís de les garrigues, que s'enfilen fins als contraforts del morro d'en Moll, per la part oriental del puig de Cura. Els costers d'aquest massís foren adquirits i sumats a la possessió l'any 1836, en què s'aprofità el Decret de desamortització de Mendizábal, que tingué lloc durant la regència de Maria Cristina. Unes 100 quarterades són de conradís; la resta, que s'enfila pels costers del puig, és garriga d'alzinar i pinar. Albenya, etimològicament, ve de l'àrab *Al benja*, que significa 'la construcció'. El rei Jaume I donà Albenya i els seus rafals a la Seu de Tarragona. L'any 1675, Albenya absorbí la petita possessió de Barcaix i aquest topònim quedà esborrat de la memòria popular. Aquesta possessió de Barcaix havia estat

anar una bandolina de lladres de dotze lladres, però varen aconseguir matar-los quasi a tots, los mataren i los enterraren a un marge de Randa, per allà.

JM: I a cas Capità, no diuen també que hi havia hagut cosa.

AO: Ah!, a cas Capità, aquí. Sí, qui t'ho dirà serà na *Francisca* de Pola, que era sa madona de Son Comelles,⁷⁷ que ara té aquella casa nova a devora... Això era sa dida d'una cosina meva de Meià i com venia per ses matances li fèiem contar. Un any mos va dir: «Vos ho contaré, però només vos ho puc contar una vegada, perquè encara estic impressionada...», perquè jo el veia devora a ell, i mos va dir i tot qui era, perquè el vaig conèixer, era de Montuïri. Això era un Soqueta. Saps? Això ho sabies, eh?...

JM: I llavò de visites de personatges il·lustres, quins ha vists, vostè?

AO: I només he vist en Romanones...⁷⁸

JM: Va venir?

AO: Va venir en Romanones... i sí...

[...]

AO: Lo que va passar que jo anava a Ciutat, com era jove, una vegada i en Maura,⁷⁹ es cèlebre Maura, ha estat es polític que ha fet més planta a Mallorca, de més prestigi i coneixement, diuen, i havia de venir... Calla, ho tenc de contar bé així com és... perquè en Maura era mallorquí i venia de vegades... «Maura no, Maura

---

fins llavors protagonista de diverses disputes judicials davant la Reial Audiència de Mallorca, les resolucions de les quals varen ser apel·lades, fins i tot, davant el Consell d'Aragó. La propietat de la possessió d'Albenya va lligada, des de mitjan segle XIX, a la família Morell». El fet del robatori amb un final tràgic per als assaltants es produí en el segle XIX.

77. GEM inclou, s. v. *Comelles, Son*, una llarga entrada sobre aquesta possessió: «Possessió del terme de Montuïri, confrontada a Son Barceló, Son Collell, Son Miró, Mianes, Son Castanyer, Son Deixopte, s'Heretat, Son Font, Son Vaquer, es Rafal Aixat, es Guerrer, Cugullutx, Son Miralles i Son Morlà. Documentada el 1570, pertanyia al senyor Francesc de Comelles, ciutadà de Mallorca, família de la qual prengué el nom. Els Comelles eren mercaders de Palma amb casa pairal a la plaça de Sant Jaume, confrontada a l'església de Sant Francesquet. Tenia cases, dos cellers i capella, amb retaula de Sant Francesc. A més de vinyes, hi havia els sementers de cereals i pastures dits del Molí (100 quarterades), del Castellet (50 quarterades), del Molí Vell i de les Veles. Tenia 4 esclaus. Era un centre ramader amb 269 ovelles, 28 cabres, 24 egües i 16 mules. Les pastures de Son Comelles, Maià, es Guerrer i es Rafal Aixat eren arrendades conjuntament i feien una renda anual de 385 lliures, 1 quintar de llana, 3,5 quintars de formatge, 12 anyells, 1 gerra de mantega, 20 quarteres de cereals, 8 barcelles de llegum i 49 lliures de sou als pastors. A principis del s. XVIII foren establides les rotes de Comelles. El 1863, tenia 114 hectàrees i pertanyia a Josep Moragues de Monedero. Dins els terrenys de la possessió primitiva es troben (1990) l'hort de Son Comelles, situat entre Son Bages i Son Comelles Nou, la pleta de Son Comelles, entre es Castellet i la Rota, i la rota de Son Comelles, entre sa Plana i el Pou Guerrer, així com Son Comelles Vell, entre Son Comelles Nou i can Caparrós, i Son Comelles Nou, entre Son Comelles Vell i la pleta. Entre Son Comelles Vell i Son Vaquer hi ha el grup de coves de Son Comelles, de l'Edat del Bronze» (vol. III, 1989, p. 406).

78. La visita a Mallorca del comte de Romanones va tenir lloc el mes d'abril de 1915.

79. Antoni Maura i Montaner (1853-1925). Ocupà diferents càrrecs polítics entre els quals, el de president del Consell de Ministres en diverses ocasions.

no, Maura no...», i llavò en Romanones sí, *bueno!* Arriba es *barco* dematí, com que això se veu que va ser pes mauristes, i com va arribar es *barco* tots es d'en Maura ja hi va haver: «Maura no puede retirarse, no puede retirarse, no puede retirarse...», tot allò de sa cavalleria de Palma i murada i tot allò, que tu ho has conegut...

JM: No... ca...!

AO: No ho has conegut? Idò a sa sortida tot allò era sa desembocada des Moll. Tot allò no se coneix de lo que era *antes*. Jo ho vaig conèixer. Idò: «Maura no puede retirarse...». Pensa a Mallorca qui estaven amb en Maura... i llavò que en Maura, jo no dic que en Romanones no fos una gran..., però en Maura... pareixia que dins Espanya feia més planta que en Romanones. Jo no ho sé... El tenien de més coneixement i més de tot això... A jo m'agradava més. Mira si devia fer planta, hi havia dues nebodes d'en Maura a Palma, molt guapes, eren amigues, amigues no, conegudes de ses de ca la Torre, i ses de ca la Torre eren ses de ca la Torre, marqueses, i pensa tu... des de Palma fins a Andratx era de ca la Torre, deu mil quarterades, tot això que ara veus. Jo ho he vist sense cap platja, i ho he corregut sense cap platja: Santa Ponça, cas Saboners, sa Porrassa, sa possessió principal quina és? Meiem... Santa Ponça, Cases Noves, Rotes Velles, Son Caliu, tot això eren possessions d'ell, comprens? I sempre parlaven de ses Maures, tan guapes, tan guapes, tan guapes, i resultava que perquè eren nebodes d'en Maura feien planta, aqueixes al·lotes. Mira si en Maura en feia. En parlar de ses Maures era una cosa grossa per esser es seu *tío* germà de son pare, perquè llavò hi havia *Don* Miquel Maura, que era catedràtic des Seminari i llavò hi havia son pare d'aqueixes... no sé què era...

JM: I aquí va venir n'*Alcalá Zamora*, no, aquí?

AO: Sí. n'*Alcalá Zamora*, però n'*Alcalá Zamora* ja va venir en temps d'aquesta altra política.⁸⁰ Ara que sa gent deia que n'*Alcalá Zamora* era una bona persona, catòlic i bona persona i que ho havia demostrat en certes ocasions, que no li havien agradat coses que feien es altres, deien. Jo en això no m'hi fixava. Jo no sabia res. Sa gent conversava i uns eren d'uns i es altres des altres...

JM: I es seu home que no ho era de sa política de n'*Alcalá Zamora*. No era republicà també?

AO: No, ca, ja no va venir tot això, era maurista...

JM: Era maurista?

AO: Sí. Pot ser que tengués idees lliberals i tot això, però s'actuació d'ell era maurista. Es pes d'en Maura no el llevaven tanmateix. Maldament tenguessin idees republicanes un poc així, es pes d'ell, en Maura tanmateix no queia, perquè com una persona fa tant de pes tanmateix pesa. No és així?... i es conco Gaspar de

80. La visita d'*Alcalá Zamora* a Mallorca va ser l'abril de 1932.

Meià, perquè a Meià tenien una possessió a Santa Margalida i llavò la varen vendre per comprar Meià i per això se varen fer amics des Verga, sí.

JM: I això què era, son pare?

AO: No, es padrí, son pare de mon pare i son pare des conco en Gaspar, son pare des conco en Toni...

JM: I vostè el va conèixer, en Verga?⁸¹

AO: Sí, *claro* que sí, i son pare d'en Verga més, perquè comprava alls, l'amo en Joan Verga, que era amo com noltros. No era més, lo que es fill llavò va pujar i no era més que com noltros, comprava alls i venia a dormir a ca nostra a sa posada, son pare d'en March, es que sa va morir, es *millonari* que diríem, aquest, com jo era nina. Sí que el vaig conèixer, però ja amb en March, es *millonari*, jo ja no hi vaig tenir *tracto*, perquè ell ja era una altra cosa, amb so conco en Gaspar, però, vaja, ho sabia perquè a ca nostra l'havíem tractat per ses circumstàncies...

JM: ...molt de contrabàndol?

AO: No ho sé, jo no en vaig veure mai... jo crec que n'hi havia poc, si de cas... de Porreres, tres o quatre, però no contrabàndol com ara, de droga ni tot això.

JM: Era de tabac, me pareix.

AO: Sí, un poc de tabac, molt diferent d'ara.

JM: Una altra cosa, i en aquell temps no contaven moltes coses a Llorito, ho contaven, de mal bocí i què sé jo?

AO: Jo no he cregut mai, en això. Es mal bocí no existeix, això. Es beneits hi creien en mal bocí, es beneits creien en mal bocí.

JM: Ho contaven molt, me pareix, però, de Llorito i a Porreres, en parlaven molt.

AO: Sí, però jo no els vaig escoltar mai... perquè són coses tan mentides, això de mal bocí. Bon Jesús!, podria ser que haguessin *envenenat* una persona amb mal bocí, *envenenar* una persona com n'hi ha haguts igual que es ratil o no sé què era... Hi va haver un parell de dones que se varen morir, na Salvadora aquella, i va tenir un germà seu que sa dona li donava allò..., però una cosa és una cosa s'altra. M'entens? Això podria ser que hagués existit, però en mal bocí no hi he cregut mai.

JM: I llavonses aquestes cases que hi sortia por... també deien.

AO: Si és una persona poruga sortirà por, però a jo no m'ha sortit por mai ni ho comprenc. Ara, que hagi anat un lladre a una casa i que t'haja fet por. Això pot ser. Jo a ca nostra, jo estava dins sa cuina, un des cinc dies, des cinc mesos, que no hi va haver electricitat, es temps des Moviment, no hi havia electricitat i jo estava dins sa cuina. No hi havia en Gabriel, eren a Palma i varen venir amb so tren de les vuit des vespre, una fosca que feia! I vaig sentir: cric! i vaig sortir. Pam!, me passa un home que sortia des *cuarto* nostre, un jove. Si jo hagués tancat sa vidrie-

81. Alludeix al financer i polític Joan March i Ordinas, *Verga* (1880-1962).

ra... Amb això en Gabriel ja havia entrat, ja era dins sa cuina. Si jo hagués entrat sa vidriera haguéssim agafat es segon, perquè es segon des cap d'un moment passa. Llavò va resultar que na Murtona i una que estava en aquesta casa, que era de can Ramon Solleric, llogada, havia vist aquests dos allots. Diu: «Devien tenir pentura denou anys o vint, amb cassolets (?)⁸² de camisa, com a llamps que davallaven sa capovallada». A jo no me robaren res, però vaja, varen anar an es canterano a veure si hi havia doblers... he, he, he! Però si surt, i tanc sa porta... Ho dic per lo poc poruga que som, però com vaig veure aquell que sortia, jo hauria d'haver anat a tancar...

JM: I de petita a què jugaven?

AO: A la maquet. Jo sempre havia de ser sa que venia, unes balances velles i totes ses pallisses de ca nostra que eren velles, aquí on hi ha es jardí i tot allò, una terra fina i llavonses allà on teníem ses figues seques, a una sala per donar as porcs, que hi havia aquella pols de figa seca, tot això ho replegàvem i jo ho pesava i na Tonina Pastora i venia na Joana Aina Piedosa i era sa madona de ses balances i ses altres me compraven a jo, i unes altres jugaven amb so vencís a juli, però no era massa jugadora.

JM: Com era això que dèieu des vencís?

AO: Així...

JM: A sí, a juli?

AO: Na Maria nostra botava molt i estava molt grassa, però jo era...

JM: I a la maquet com hi jugaven?

AO: «Maquet... mac a l'aire sa paraire... cinc maquets en terra i maquet» i... la voltava i parava amb sa mà. Sí, això jo hi jugava, no és que fos massa jugadora, però també en sabia com tothom. Na Maria nostra hi jugava molt a la maquet. Sempre guanyava sa bolla, ella.

[...]

JM: I es senyors aquests de ca la Torre els coneixia, vostè?

AO: Ja ho crec.

JM: Com eren aquests senyors? Què nomien?

AO: *Fernando* Truyols Despuig. Molt les coneixia. Molt. En *Fernando* Truyols, marquès de la Torre, va ser es que va heredar tot això d'una segona tia seva, perquè aquesta tia seva tenia s'home molt bandera, que només vivia de *querides* i fills de ses *querides*, dos o tres, i ella estava a Barcelona, era molt prudent, així com tocava, i ell estava per aquí que anava de ses seves i va fer testament, ella, i va deixar tot lo que tenia as seus dos nebots: es marquès de ca la Torre i es seu cosí, es senyor

82. No sé a què es refereix. Sembla que efectivament diu *cassolets*. No l'he trobat a cap recull lexicogràfic, aquest mot.

Despuig. En Despuig era casat amb una filla des senyor de ca la Torre, m'entens?, i li va deixar tota sa part que t'he anomenada i a s'altra part tota sa part d'Artà, deu quilòmetres de carretera de finques de part a part, a Artà...

[...]

JM: I es de can Socies, es vells de can Socies, els coneixia, vostè?⁸³

AO: Poc, però son pare de *Don* Miquel l'has conegut? *Don* Joan l'has conegut?

JM: No me record.

AO: S'home de *Donya Francisca* no l'has coneguda, *Donya Francisca*?

JM: No me record.

AO: Que té vuitanta-nou anys.

JM: És viva encara?

AO: Idò. Es dia de Sant Pere en va fer vuitanta-nou. Aquesta és viva, que té tots aquells fills aquí...

JM: Na *Francisca* és sa mare de *Don* Miquel i...

AO: Exacte, que era de Son Reus, ella.

JM: I vivia a Montuïri, aquesta senyora?

AO: No, a temporades, hi vivien molt de joves. Eren molt montuïrers, hi vivien molt, perquè son pare d'ells era militar, son pare d'ells era militar i va morir jove. Vivien molt aquí, com se suposa. Jo ja els he conegut, però de gran, de gran, els he conegut a tots, i tenien totes aqueixes possessions: Son Cucuí, Son Mesquida, *Donya Francisca* ho té per part de Son Reus, a ca seva, perquè es de can Socies tenien Son Cucuí...

JM: Una altra cosa, i això des ball d'aferrat, vostè se recorda de quan va començar?

AO: Sí. Aquest ball d'aferrat varen venir uns Verderes de Porreres, dos que els deien *es Verderes de Porreres* i molt que me va agradar a jo, perquè no ho havia vist mai, i a sa plaça aquests dos Verderes de Porreres amb no sé qui de Montuïri varen ballar d'aferrat, dos porrerencs que eren es Verderes.

JM: Dos homes?

AO: Dos homes.

JM: Quin any devia ser això?

AO: No ho sé. Jo tenia dotze o tretze anys, catorze anys, lo més, però me va agradar. A jo em va agradar, perquè només havia vist jotes i boleros. Aquí qui ballava molt bé, quan jo hi era també en aquesta edat, de quinze anys i setze anys i vint anys, na Maria de Son Coll, sa mare d'en Rossinyol, sa que va estar una partida

83. Alludeix a la casa pairal de can Socies, al carrer Major, els membres de la qual avui són Bibiloni de llinatge i, antigament, Socies i Miralles. És una de les cases de l'aristocràcia rural tradicional de Montuïri, junt amb can Vanrell, del carrer des Mig; ca s'Hereu, de darrere l'Ajuntament, i sa Costa, al carrer de Sant Antoni.

d'anys que despatxava *sellos*, sa mare d'en Rossinyol, que va ser tocada i va morir com a criatura. Aquesta dona era molt llesta i molt viva, de si, de naixement, perquè cosia es *trajes* as seus germans i no havia anat mai a ca sa cosidora, en desfeia un i ho feia, i ho dic per lo llesta que era. Aquesta ballava molt bé, na Maria de Son Coll, i festejava en Rossinyol, que llavò s'hi va casar i venia en Sanç d'Algaida, un gran ballador d'Algaida, i per Sant Bartomeu ja venia per ballar amb na Maria de Son Coll i quan deien, però, jotes i boleros, i com deien na Maria de Son Coll hi ha en Sanç, na Maria de Son Coll ballarà, na Maria de Son Coll sortia, pentura tenia vint anys o vint-i-un, amb ses castanyetes i ballava unes jotes i uns boleros... i tots es graons s'omplien per veure en Sanç, aquells dos balladors, tan balladors, perquè si se balla bé està molt bé... i ell era algaidí... en Sanç d'Algaida nomia... Això també em record. Jo també hi anava a ballar.

JM: I aquests Verderes varen ballar a sa plaça Major?

AO: A plaça ballaven, a devora sa rectoria, assullà, que hi havia aquella troneta.⁸⁴ Feien es ball en aquest rotlo. Els deien es *Verderes*. Me'n record. Dos homes alts, eren curros, ells.

JM: Sap ballar, vostè?

AO: No, no en sé.

JM: Boleros i *cotes*?

AO: No, no. Això sí que no en sé... de Llorito i les duia en Pere Senceller, era es xeremier i fobioler de Llorito i mon pare les coneixia. I mon pare deia: «Heu d'anar a cercar na Jeronieta Badia», que era sa mare des Sampols. Aqueixa l'has coneguda. Fa set o vuit anys que és morta, que sabia ballar molt bé es boleros i tenia tres anys, quatre anys més que jo, aquesta dona, i ha de venir en Pere Senceller, com se n'anirà de Montuiri de fer es *ensais* amb sos cossiers o això i na Jeronieta ha de ser aquí, perquè amb na Marieta han de ballar un poc, i amb un instant teníem na Jerònia Badia a ca nostra. Venia aquest Pere Senceller i tocava ses xeremies i es fobiolet i na Maria nostra i na Jerònia se posaven a ballar una jota i uns boleros. Què te pareix i res més? D'això me record.

JM: I llavò sa dama des cossiers, sa primera que va veure, qui va ser?

AO: Sa primera que vaig veure va ser en Rafel, sí senyor, llavò se'n va anar a viure a Palma, germà de s'escolà, d'en Cion Escolà, son pare des secretari, que tenia una germana que era Tonina que li deien *Pelut*, que era sa padrina de ses al·lotes que tenen sa tenda... de tota aquesta gent, aquestes eren. I llavonses sa segona dama va ser en Pere Antoni Canet...

JM: No participaven a ses corregudes també?

84. Sa Troneta era un tancat adjunt a la rectoria des d'on el clero local podia veure les festes celebrades a la plaça Major.

AO: No me record, si participaven... es dimoni anava a ses corregudes a fer quatre jutipiris. Ah! I, a ses corregudes, tots es qui tenien carretó i cavall o egua, aquells carretonets que s'usaven, les duien a ses corregudes, com a ca nostra que l'hi duien. Pentura n'hi havia quinze o setze o vint, perquè ja havien esterrossat ben bé tot això d'aquí baix, que no hi havia arbre ni estava establí. S'Ajuntament ja s'havia cuidat d'arreglar es rostolls i tot a punt. Me comprens? I ses corregudes hi havia a peu aquelles al·lotetes i al·lots amb ses espartenyetes i era una granereta d'emblanquinar, un no res, los daven, un no res, però feien ses corregudes. Això era, una cosa molt senzilla, molt senzilla.

JM: No hi havia llavonses un costum que era fer juntades entre homes?

AO: Sí, juntades⁸⁵ a Meià. A Meià sempre tenien un missatge a ca mon pare, es padrí, es de més força de Montuïri tenien, es padrí d'en Miquilet de sa Botigueta, que diuen, es Saio, bé, i aquests al·lots a Meià, però per riure, això mon pare mos ho contava sempre, a sa carrera⁸⁶ de Meià, i hi deus haver estat tu, *antes* d'entrar a sa casa, és molt gran. Diu: «Es divertiment d'ells és fer una juntada, fan juntades...», es missatges de Meià. Això no ho he vist, però n'he sentit parlar. Sí. Supòs que a altres parts en feien..., però com a classe d'amistats, saps?

JM: No heu sentit contar també quan a sa plaça Vella se posaven una tira d'homes per llogar-los llavonses allà on fos?

AO: No.

JM: Vostè no devia anar a ses vetlades de gloses que feien per Montuïri?

AO: No. Es millor que hi ha hagut, l'has sentit anomenar, que era l'amo en Gabriel Sampol...?⁸⁷

JM: I títeres n'ha vistes, vostè, a Montuïri?

AO: Sí, n'he vistes un parell de vegades, de títeres, però de poca importància. He anat també a Palma, un parell de vegades a títeres a Palma.

JM: I teresetes n'ha vistes a Montuïri?

AO: Sí, na Prudència nostra, en Toni missatge, un que el tenguérem vint-i-tres anys, li agradaven molt ses teresetes, però no valien la pena, ses teresetes eren no res... beneitures.

JM: I on les feien a Montuïri?

85. *Fer una juntada* era «competir, dues persones, cos a cos», expressió no documentada en els reculls lexicogràfics consultats.

86. Aquí *carrera* significa «espai de carrer que correspon a l'amplària de l'enfront d'una casa (Mall.); en les cases de foravila, espai de terreny més o menys aplanat que precedeix immediatament al portal d'entrada» (DCVB, s. v. *carrera*).

87. Al·ludeix a Gabriel Sampol i Sastre (1864-1944), el millor glosador de Montuïri, autor de nombroses cançons de picat, humorístiques i d'altres de referides a animals. Va fer de porqueret a Son Comeselles, més tard va fer de mercader i durant una temporada fou batle de Montuïri (1907-1909).

AO: A cas Confter, a una sala que hi havia, *antes* d'arreglar cas Confter, allà dalt, però era una beneitura, no sé si pagaven quatre cèntims. Hi anaven es beneits per entretenir-los.

JM: Toros?

AO: I de toros vaig veure es de sa plaça de ca teva d'aquí.⁸⁸

JM: Abans n'havien fet ja, eh?

AO: I sí que n'havien fet. A Malesherbes.

JM: Ah, sí.

JM: I es cine se recorda quan el posaren?

AO: Sí, a ca n'Eloi.

JM: Sempre ha estat a ca n'Eloi, es cine?

AO: Es cine el posaren a ca n'Eloi, i feren, hi havia hagut es *terremòtol* d'Itàlia,⁸⁹ un gran *terremòtol* que va destruir part d'Itàlia. I es primer cine va ser això d'Itàlia i hi anàrem. I llavò hi volíem tornar i sa padrina va dir: «Però per què hi heu de tornar i és igual, totes ses coses són iguals, tanmateix!». Només feien es mateix cine, pes qui hi havien d'anar i seien damunt taulons, sa gent, uns taulons, i llavonses havien d'anar i no sé què i es padrí de Meià va dir: «Voleu venir as cine amb jo?». I ell va dir: «Jesús, Bon Jesús», diu, «per jo faran es cine a ca n'Eloi». I noltros no ho creiem. «I he dit que per jo tot sol faran es cine», i va ser ver... Allò l'amo en Joan Eloi, son pare d'en Tomeu, es mort, devia ser aquest o pentura es que se va morir, l'amo en Tomeu, supòs que es padrí devia haver venut blat, com que compraven, de qualque manera va pagar aquell cine, perquè només pagaven una peça de quatre i anaren a aquest cine... També va ser un no res... mut com se suposa... I llavonses posaren *Sa mort i passió* i en Pep Collet allà dalt a ca seva a ca ses Baques, era tota una sala i posà *La mort i passió* de cine i tota aquesta temporada hi va anar molta de gent, però res, se va acabar, i res.

JM: I en Toni Sampol que no en va tenir, de cine?

AO: I en Toni Sampol, també. Bé, però també...

JM: Ho feia damunt can Xorri.

AO: Però jo ho trobava tan *barato*, tan... saps, una beneitura, no hi havia cap argument que me cridàs s'atenció.

JM: I comèdies aquí quines ha vistes?

AO: I comèdies, res, comèdies son pare de na Coloma, ho era comediant, amb so sabater Matarino, i un altre, i varen fer un parell de comèdies... Ah! I llavò va venir

88. Segurament es refereix a la plaça de toros des Dau, inaugurada durant les festes de Sant Bartomeu de 1952. El propietari i promotor del local era l'empresari local Joan Miralles i Riera.

89. No sé a quin terratrèmol es refereix. El terratrèmol més mortífer escaigut a Itàlia el segle xx va ser a l'estret de Messina, el 28 de desembre de 1908, amb 65.000 víctimes.

en Bosch⁹⁰ a cantar, això el va fer venir en Joan germà, perquè tenia una tia, en Bosch, en Joan la curava d'asma i la tenien aquí... Llavò tenguérem aquí un rector, després des rector Escarrer⁹¹ va venir es rector Homar,⁹² que se'n va anar que jo tenia, no havia fet dos anys, i va néixer na Maria nostra i hi havia es rector Calderó i ja la va batiar en Calderó i un nin que se va morir *después* de dos anys també, el va batiar en Calderó, es rector. Llavonses va venir n'Homar, alaroner, un gran rector... JM: I en Calderó no era en Gregori Escarrer o era un altre?

AO: Un altre. Va ser en Calderó es qui va fer obrir aquí on hi ha aquest jardinet a sa casa des morts,⁹³ que diuen, saps?, i va fer treure una partida de cadàvers de morts, perquè antigament es cementeri era allà, i jo hi vaig anar i vaig veure que lo darrer que se perd de sa persona són es cabells, sa coa, una partida de coes, vaig guaitar dins aquell clot i me record que aquest rector me va agafar per sa mà i me va aguantar, i era perquè no caigués dins es clot. No em record de res més. Bé, llavò se'n va anar, i vengué n'Homar, i n'Homar era un rector de conversar molt poc, predicava s'evangeli molt bé, estava sempre dins ca seva, només rebia ses visites quan hi anaven, atenia tot, tenguent sa mare i dues germanes, i va tenir molts de disgusts; sa mare va morir aquí i l'enterraren, en es cementeri aquí, i en aquest temps governava *Don Joan Ferrando*,⁹⁴ duia sa política de Montuïri, *Don Joan Ferrando*, tothom estava enferrandista enferrandista.

JM: *Don Bartomeu Ferrando*?

AO: *Don Joan*.

JM: *Don Joan*?

AO: Sí, senyor. *Don Bartomeu*⁹⁵ estava per Barcelona i va venir aquí i era un anacoreta que se va seure dins ca seva amb una criada, na Magalona. *Don Joan*, casat a

90. Es refereix al baríton Francesc Bosch i Bauzà (Esporles, 1917-2009).

91. Gregori Escarrer i Oliver, *Matevet* (1832-1897). Nasqué a Porreres dia 12 de setembre de 1832. Rector de Montuïri des de 1862 a 1894. Durant el seu mandat fou fundat el convent de germanes de la Caritat. Morí el 2 de setembre de 1897 (*ap. Un poble, un temps*, 2a ed., 1995, p. 247).

92. Jaume Homar i Reynés. Ecònom i rector de Montuïri des de l'any 1897 al 1913. Més tard, al temps del bisbe Llompart, fou vicari general de la diòcesi.

93. La casa dels morts era la casa, avui reformada, de la tercera edat, davant el portal de les dones de l'església parroquial de Sant Bartomeu. Es deia així perquè dedins hi havia el baül de la vila en què es traslladaven els morts al cementeri.

94. Joan Ferrando Obrador, *Ferrando* (1877-1957). Nasqué dia 27 d'octubre de 1877. Fill de Bartomeu Ferrando i Manera, metge, i de Maria Àngela Obrador i Ramon. Propietari rural, un dels més rics del poble. Amb els seus dos germans (Bartomeu, advocat, i Miquel, metge) foren els caps del partit liberal a Montuïri, on exerciren una poderosa influència en la marxa social i política del poble. Es casà amb Maria Antònia Gallard i Gallard, filla del notari Josep Ignasi Gallard i Mesquida. Morí dia 5 de juny de 1957 (*ap. Un poble, un temps*, 2a ed., 1995, p. 105).

95. Bartomeu Ferrando i Obrador, misser, germà de Joan Ferrando i Obrador, terratinent, administrador de les finques, cap del partit liberal, i de Miquel Ferrando i Obrador, famós metge cirurgià.

can Gallard. Allà on està ara enmig de plaça. Era es qui duia sa política, sa veu *cantante*. Aquí no em tens de desbaratar. Llavonses, com que sortien hi havia es cementeri vell, que es cementeri vell només és es jardí que deim a davant, exacte, hi sortien unes flamaretes verdes sempre. Ara les podies veure i era més guapo, es vespre... I es rector Homar va dir: «Aquí s'ha de fer un cementeri, això no pot ser», i sortí es cementeri en subhasta, subhasta, però, per a s' Ajuntament, que hi venia a bé tothom, supòs jo, perquè amb això jo me puc equivocar un poc, hi venia a bé tothom, i la va treure un de Binissalem, a sa subhasta des cementeri, que se va casar amb una filla de mestre Pere Badia, germana de na Jerònia Badia. Se va casar i varen viure a Binissalem. Feren es cementeri. Quan va estar fet es cementeri, llavò varen dir es qui tenen tombes, que total n'hi havia quatre o cinc: a can Marc, un senyor de can Marc hi tenia tomba, que llavò la va regalar a ses monges; a cas Manescal, aquí a ca na *Francisca* Batliva, hi tenia una tomba de ses més guapes; a can Pellusco; a ca nostra n'hi havia una altra, que eren tres. Bé, set o vuit tombes. No hi havia res més. I va dir: «Tots es qui tenen tombes...», n'hi havia un parell més que no ho record de qui eren, amb un trast, i en aquest temps de donar es trast es poble amb això de sa política, ah!, ja s'havia remogut, perquè en Ferrando no estava conforme amb això des cementeri què sé jo *cuantos*, s'oposició d'ell, no era mai d'ajudar, era millor de destruir... encara que sigui per un any o dos hem de fer allò, bé, has de ser es batle, res, s'ha de fer es cementeri i s'ha de veure com s'arregla això, n'hem de sortir, es padrí no era polític, es padrí de Meià, però punyia dins sa política, i com que ell figurava molt, perquè era un gran propietari i de bastant de coneixement i de prestigi, valia sa seva paraula, el feren batle i va dir això: «Tots es qui hi tenen triaran es trast allà on vulguen, i pagaran així mateix», i noltros el triarem, en Sampol el va triar devora noltros, no hi tenia tant, però en varen triar un. Llavonses feren es de ses monges, perquè es senyor de can March els ho havia deixat, a cas Manescal també, i sa gent va començar a fer tombes, a fer tombes i a fer tombes. Una vegada feta sa tomba, mon pare feia cinc anys que era mort i sa mare des rector també, i varen dir: «Es rector llavonses varen fer sa tomba de sa rectoria també». Diu: «Saps què farem?», *Don Joan Ferrando* també va fer llavonses més envant sa tomba, just davant des cementeri, però li varen fer llevar, sa República o no sé què, li varen fer llevar... No sé què va passar, varen anar a canviar mon pare, mon pare feia cinc anys,⁹⁶ jo el vaig veure, duia es vestit, mon pare duia es *traje*, que se coneixia, ses sabates i tot, i es cap el tenia damunt es peus, mon pare, ja, que lo primer que se'n va, desnucat, i pega damunt es peus, i sa carn no en tenia, només eren es ossos, ja, però es vestits se conserven, això sí, i *Don Joan Ferrando* se'n va a Mana-

96. Vol dir que feia cinc anys que s'havia mort i que l'havien enterrat. A continuació parla del seu cadàver.

cor i denuncia ma mare i es rector perquè en es dos anys de morir-se havien... i els enviaren a demanar... i hi varen haver d'anar... i ja hi va haver *trámities* i què sé *cuantos*... Bé, se'n varen anar allà, per processar, i mon pare, ma mare se'n va voler menar en Joan, que tenia cinc anys, perquè veiés sa polissonada d'en Ferrando, que no fos ferrandista, ma mare, quan seria gran que no fos... sa polissonada, i es jutge va dir: «Quants d'anys fa?», i ma mare diu: «Cinc, tal dia», i es rector diu: «I com en es cinc anys...», a en Ferrando..., «vostè s'atreveix a processar aquests dos senyors, hi ha permís per canviar es cadàver en es cinc anys!» M'entens? I no les feren res. Bé... I llavonses ja no hi va anar pus, es rector i es batle i tot això.

[...]

JM: I lo des *garrotín*⁹⁷ i des *garrotán*?

AO: Ah, llavonses resulta que a ses processons en aquest temps se va armar una altra música, i es director de s'altra música era en Jaume Andreu, i sabia tocar es violí o no sé quin era, i en Pere Sampol era es primer, qui havia format sa primera música, *después* del pare Miralles,⁹⁸ perquè el pare Miralles era es gran músic de Montuïri; el pare Miralles, parent vostre..., i fan sa processó, ses dues músiques, i sa de n'Andreu, com va ser per suquí, va començar el *garrotín* i el *garrotán* i acompanyà el Bon Jesús amb el *garrotín*... El rector no va dir res, res; era un home, però de molt de coneixement. El rector no digué res; absolutament, ell com si res hagués estat, tothom va veure que era una animalada grossa, però tothom va callar, política... Tothom va callar. Llavonses, més envant, que jo ara no sé quants d'anys devia tenir, fan oposicions de rectors, i ve n'Homar, i va dir as padrí de Meià: «Escoltau, l'amo en Joan, jo me'n tenc d'anar de Montuïri, i no hi vull estar amb això, amb en Ferrando no hi vull estar, i m'ha de sortir una rectoria, a Palma, allà on volgueu, me'n tenc d'anar!», i es capellà Llull havia dit missa, i es capellà Llull també va fer oposicions, i va treure Llorito i passava es rector, deia: «Sabeu res?», ah!, i a Meià eren molts amics des *deà*, que nomia Oliver, no tenien parentesc amb ell, però es *deà* era molt amic de ca la Torre i molt amic des de Meià, que era es primer canonge de sa catedral de Palma, es que *mandava*, a sa catedral de Palma, *después* del bisbe, i varen anar as *deà*, a Meià, i es *deà* va dir: «No passeu pena, jo conec aquest rector

97. El *garrotín* és un ball especialment animat, d'origen incert, probablement introduït per gitanos de Lleida, que a principis del segle xx irrompé a Mallorca amb un gran impacte social.

98. Gabriel Miralles i Pocoví, *Moliner* (1855-1940). Nasqué dia 7 de desembre de 1855. Ordenat sacerdot dia 22 de maig de 1880. Cofundador de la Congregació de Missioners dels Sagrats Cors, el 1890, a l'ermita de Sant Honorat de Randa. Fou un famós predicador i compositor de música sacra i profana, obra que en gran part s'ha perdut. Deixà escrita una autobiografia inèdita titulada *De por aquí y por allá: Milagros escritos por el mismo que los hizo y transcritos a instancias de otro Padre (mi vecino: P. Tomàs): Notas autobiográficas del P. Gabriel Miralles para confusión propia y escarmiento de los Hnos. 1930*. Morí dia 19 de desembre de 1940. La seva germana, Margalida Miralles i Pocoví, fou professora de piano al col·legi La Puresa de Palma (*ap. Un poble, un temps*, 2a ed., 1995, p. 125).

de Montuïri, i ses oposicions les ha de treure, perquè és molt intel·ligent, ell sap què fa, i ja veurem»... Diu: «L'amo en Joan, que sabeu res?». Diu: «Sí, ses oposicions les té a sa rectoria més dolenta de Palma». «Me'n conhort», va dir ell: «Però dins poc temps li donaran una bona rectoria..., però més tard en vendrà una altra». «I quina m'han donada?», va dir ell. Diu: «L'avisaran». Diu: «Li han donat aquesta església, que són dues, devora Intendència, saps què te dic? Hi ha dues esglesietes...».

JM: El Socors?

AO: El Socors! ...ah!, i as cap d'un any o dos o tres, el varen fer rector de *Santa Cruz de Tenerife*, i com jo me'n vaig anar a Amèrica, ell era rector de *Santa Cruz de Tenerife* ja, i qui se'n va menar amb ell va ser es capellà Queló,⁹⁹ que sempre va estar amb ell, aquest capellà vell que tenim, en Queló, el va ensenyar..., aquest sempre el va tenir n'Homar aquí. Aqueix el va ensenyar de ser capellà, a en Queló, a *Santa Cruz de Tenerife*, i a *Santa Cruz de Tenerife*, quan jo vaig venir d'Amèrica, as cap de devers dos anys de venir d'Amèrica un dia vaig dir: «Me'n vull anar a veure es rector Homar», que ja havia vengut de rector, ja era es vicari general de Palma, llavonses ja era vicari general de Palma i vaig trobar que se torbava, i vaig dir a sa seva germana Maria: «Jo me'n vaig. Me'n tenc d'anar i no puc estar més», i vaig obrir sa porta o m'obriren sa porta i estava en es tercer pis, i vaig dir: «Bé, ja el saludaran, que jo he vengut», i ell... a s'entrada de baix, diu: «Aina!». Dic: «Senyor rector...». «Ja t'he coneguda». Dic: «Jo me n'anava». Diu: «I ara jo et penses que hagués deixat de conèixer una veu que jo la coneixia de nina? Espera'm un poc, conversarem dues paraules, si és que te n'hagis d'anar amb so *camión*. Al menos te veuré». Idò llavò va ser es vicari general de Palma i va morir repentinament, aquest home. Com a rector va ser, vaja, un home sencer.

JM: I aquí a Montuïri lo més gran d'ell degué ser es cementeri?

AO: Ah, llavonses es cementeri, començaren a fer tombes i llavonses va venir en Joan Collet,¹⁰⁰ que llavonses va ser un gran home per això, perquè llavonses va fer aquesta casa i...

99. Joan Miralles i Company (1897-1986). Prevere. Vicari, de primer, a Santa Maria, s'Esgleieta i Campanet, i, des de 1943, de Montuïri, fins a la seva mort.

100. Joan Mas i Vert, *Collet* (1899-1936). Nasqué dia 28 de desembre de 1899. Fill de Gaspar Mas Cerdà, llaurador, i de Francesca Aina Verd i Arbona, mestressa d'escola. Dels set als catorze anys estudià amb els frares de Son Espanyolet. Residí també durant deu mesos a l'illa de Cabrera. A causa dels contactes polítics que tenia conegué Madrid i Barcelona. Es casà amb Margalida Mesquida i Mayol dia 17 d'octubre de 1925. Primer pertanyé al Partit Republicà Federal i després a Esquerra Republicana Balear. Col·laborà al setmanari *Ciudadanía* i en *El Obrero Balear*. Durant la Segona República fou batle de Montuïri (1931-1936) i durant el seu mandat s'emprengueren moltes obres i reformes, com l'escola graduada, el cementiri nou, etc. Esclatat l'alçament franquista, Joan Mas i Vert s'hagué d'amagar durant unes setmanes fins que fou descobert, i la nit del 3 al 4 de setembre de 1936 fou assassinat a Son Pardo (Palma) (*ap. Un poble, un temps*, 2a ed., 1995, p. 365).

JM: I es republicans exactament en es cementeri què és lo que varen fer?

AO: Jo no t'ho puc dir, res... tombes, i cada qual comprava sa seva tomba.

JM: Varen arreglar sa part de davant, me pareix.

AO: Sí, un poc, una mica. Sí, perquè na Margalida¹⁰¹ llavò va pintar sa capella des cementeri... *Antes* d'en Joan Collet varen fer, exacte, sa casa. Varen fer sa casa, es republicans, sa casa feren i aquella capella que hi ha es rector Gori¹⁰² va dir a na Margalida: «L'has de pintar!», i va pintar sa capella des cementeri. I llavonses l'amo en Joan Collet ja varen fer més. En Joan Collet va fer molt, per mi va ser un bon batle, jo no mir diferències de cap casta, jo som religiosa, apostòlica, romana, de bon de veres, però des qui ho fa bé i des qui ho fa malament, m'entens? Va fer bé i el mataren, per política, però jo trobava que no s'ho mereixia, ni uns ni es altres, ni uns ni es altres, fins aquí hem arribat!...

JM: I llavonses es rector Isern¹⁰³ també va ser un gran rector.

AO: Es rector Isern, aquest sí que, llavonses se'n va n'Homar per anar al Socors, n'Homar, i ve n'Isern. N'Isern sempre m'he pensat que varen dur aquest llestasso, perquè això ha estat una *lumbrera*, en música, en predicar, en manejar sa gent, una *lumbrera*, per a restar en Ferrando, aqueixa punyetera política d'en Ferrando... No va ser d'una part ni de s'altra, era un home molt llest, n'Isern. Li feren una entrada fenomenal, un predicador que crec que ha estat lo millor de Mallorca, o segurament ho ha estat; com a cantador dominava sa música, amb ses cantadores, que jo vaig cantar sa missa d'en Perosi, amb ell i altres, només movia sa boqueta i ja el veies sense..., i no sabíem solfa ni sabíem res, sa manera com ho ensenyava aquell home. I jo me vaig casar aquest temps, ell era asmàtic i se va morir d'un atac d'asma; jo era a Amèrica. I varen dur *Don Gori*...

JM: I sa Sala Mariana no la varen fer també es temps des rector Isern?

AO: Sí! Tot d'una jo anava a sa Sala Mariana per fer comèdies, n'Isern, en Joan germà era comediant, perquè en Joan germà, de nin, de deu o onze anys ja volia ser comediant d'ofici, d'anar-se'n, i ara, devers dos anys *antes* de morir-se, diu: «Ara te tenc que dir una cosa que no la t'he dita mai». Dic: «I quina és?». Diu: «Es padrí Gaspar me va aturar, com que ell va estar en es col·legi de Manacor, a fer es batxiller, i com hi va ser tot d'una varen esser dos o tres o quatre que armaren sa

101. Na Margalida era la seva filla, que es va dedicar a la pintura.

102. Gregori Barceló i Escarrer (1877-1951). Nasqué a Porreres el 1877. Era fill de Gregori Barceló i de Maria Escarrer. Ordenat prevere el 1902. Ecònom de Montuïri de 1917 fins a 1920, fins a la seva mort, dia 12 de juny de 1951, ja com a rector, als setanta-quatre anys (*ap. Un poble, un temps*, 2a ed., 1995, p. 247).

103. Pere Isern i Alemany (1870-1917). Nasqué a Llubí el 1870. Ordenat prevere el 1895. Vicari de Gènova de 1898 a 1901 i de sa Vileta des de 1901 a 1913, en què passà de rector a Montuïri fins a 1917. Aquí fundà la Congregació Mariana i va fer construir la Sala Mariana. També promogué una coral parroquial i un grupet de teatre. Morí a Montuïri dia 23 d'abril de 1917 (*ap. Un poble, un temps*, 2a ed., 1995, p. 247).

comèdia, i ja ho crec, unes comèdies ben fetes, perquè ell hi va néixer, i com hi neixen hi neixen, i llavonses se'n va anar a Palma a can Castanyo, i altra vegada comèdia, venga comèdia. Venia aquí i venga comèdia a sa Sala Mariana, sempre comèdia. I va dir as conco en Gaspar: «I jo he tengut un pensament». Això era *antes* d'anar-se'n per estudiar de metge, com va haver acabat es batxiller. Diu: «I quin pensament has fet?». Diu: «Jo tenc de ser actor!, me'n tenc d'anar d'actor...», i venga comèdies, i venga comèdies..., «i me tenc de dedicar a això». I es conco Gaspar li va dir: «Què has tornat *loco*?». «No hi he tornat, però de nin, de nin, sempre he duit això». «I com t'arreglaràs per això?». Diu: «Tot ja està pensat». Diu: «Tot ja està pensat...». Diu: «Jo lo meu ho don a ses germanes, tot, perquè jo m'hauré d'anar d'aquí a allà, però elles cada any m'han de fer una renda... Serà seu però baix d'una renda». «I ho has pensat bé, Joan?». «I tant que ho he pensat». «Idò deixa aquest pensament que jo no et don permís ni et convé, per cap bolla del món». Això és contat des meu germà a mi. I jo li vaig dir: «Això feres?». «Idò això vaig fer». «I t'hagués anat malament, Joan, perquè a tu a sa Sala Mariana te vares haver de retirar amb un atac d'asma, com t'haguessis arreglat?». Diu: «És ver, però sempre m'ha estirat això». Tu ho has sentit dir això, d'en Joan, perquè si en Joan havia d'anar a un part i feia comèdia i ells havien d'*ensaiar*, volia *ensaiar*... Això na Jerònia, si converses amb ella, tenia atacs d'asma, i tenia aquella gent dins ca seva que ensenyava. Això qui ho sap bé és sa que va amb en... sa Solandera, i no tenia atacs d'asma, tot es temps que tenia allò fora asma... Tot es temps que duia es trull cada vespre, cada vespre, i les ensenyava bé, i fins i tot va ensenyar una comèdia a na Margalida, a en Jaume, ell, que també la va fer, això no ho saps?, en Miquel Malherba, i molt ben feta, na Margalida, ella, sa dona d'en Joan, molt ben feta. Llavonses, que ho sabia ensenyar... Idò aqueixa l'havia pensat. Mira quina vena tenia a damunt sa comèdia.

JM: En es darrers dies vos recordau si feien una espècie com a de *sainete* o cosa d'aquesta, que se deia es joc des porc a Montuïri?

AO: No, feien jocs molt grossers. Això sí que sentia que ho deien, però com que jo no hi vaig anar mai a això... Llavò aquell socarrar... o aquelles porres¹⁰⁴ plenes d'aigua, o per anar aquella gent d'aquella manera com venia de foravila es Dijous Jarder i es darrer dia i es missatges ses dones anar a fer aquells nuus a ses arades com venien a dinar... No t'ho han contat mai a tot això?

JM: Això de ses arades... no, què era això?

AO: Es missatges anaven a dinar i se'n duien sa bístia a sa possessió o a ca seva i deixaven s'arada a sa finca i s'arada a sa finca havia d'anar... ses *riendes*, ses cordes

104. El DCVB, s. v. *porra*, inclou l'accepció *porró*, per bé que amb un interrogant: «Porró? *Item una porra de beure*, doc. a. 1526 (arx. parr. de Sta. Col. de Q.)».

anaven a damunt s'arada i ses dones tenien una especialitat, totes aqueixes dones velles en saben fer, perquè n'han fetes totes, aqueixes foravileres, feien nuus i com hi anaven no podien llevar es nuus de cap manera, per posar-se en feina així com ho havien fet. S'acostumaven també a ses que penjaven ses senalletes que havien d'anar as tros, com anaven a ses senalletes no trobaven per dinar. Això no t'ho han contat mai? Això va durar anys, això sentia que ho deien, perquè jo no hi anava i no ho vaig veure mai de prop, però a ses nostres dones que teníem, que conràvem molt noltros, ho contaven, això, i es missatges també ho contaven. Bé, això eren com a grosseries...

JM: Això de *La mort i passió* ho va veure vostè?

AO: Hi vaig anar a *La mort i passió*... Allà on varen fer *La mort i passió*, que jo tenia molts pocs anys, i que varen dir que l'havien feta molt bé, en vaig sentir parlar, era a mestre Pere Seldadet, que tenia forn a devora ca na Sebastiana Sampol, que ara sa casa és de sa... de ses Veles noves, que tenia es forn en es segon aiguavés a baix, un forn molt bé, un bon forner, que era casat amb una Sampola, ell, mestre Pere Seldadet, i aquí hi varen fer una *Mort i passió*, quan jo era nina. Jo no hi vaig anar...

JM: Una altra cosa, llavonnes, sa processó de ses lledànies,¹⁰⁵ se'n recorda, vostè? Com era això?

AO: Sí, tres, a sa processó de ses lledànies cantaven es capellans sa lletania de tots es sants, i voltaven es poble, pujaven per ses Tres Creus... Has llegit tu s'escrit que va fer en Gabriel damunt es diari referent as molí d'en Vermell? No l'has llegit?

JM: No..., en Biel, quin?

AO: Fill meu...

JM: Ah, no...!

AO: Això fa dos mesos..., lledànies, una pujada pes carrer de ses Tres Creus... i s'aturaven a davant ses tres creus de fusta aquelles i cantaven un poc i resaven un

105. El *Tradicionari de Mallorca* dona la informació següent sobre la lledània de Palma: «Actualment la processó del Corpus de Palma la conformen els tamborers de la Sala, els cossiers i els cavallets de l'Escola de Música i Danses de Mallorca, la parella de gegants pagesos de la Sala, en Tomeu i na Margalida; i com a elements religiosos cal destacar la lledània i les insígnies de la catedral basilical.

«La lledània és una creu processional formada per tres cercles concèntrics coberts per unes 1.200 flors de cera. El cercle més gran, de dos metres de diàmetre, incorpora nou banderoles daurades i en el centre hi ha el crucifix. Pesa 65 quilos i és transportada pels "lledaniers". L'origen d'aquest tipus de creu el trobam a les processons conegudes com les Rogatives menors, que són les que es fan tres dies abans de l'Ascensió i on es cantaven les lletanies dels sants, costum que perdurà fins el segle XVIII [...]». D'altra banda, «pel Corpus treuen "La Lledània", que és un placa gruixada de ferro on s'hi destaca una creu i un sant Crist. La gran rodella està exposada des del dissabte del Corpus fins després de la processó de "sa moixeta", octava del Corpus. És a dir, tota la vuitada del Corpus [...]» (ap. *Tradicionari de Mallorca: Basat en el calendari folklòric de Rafel Ginard: Tradicionari 07: El Corpus*, Sant Joan, Mallorca, Departament de Cultura, Patrimoni i Esports, Fundació Mallorca Literària i Casa Pare Ginard Museu de la Paraula, 2016, p. 11 i 12).

poc, i seguia pes carrer de Sant Antoni i pujaven per assuquí, per aquí on és sa carnisseria... Bé...

JM: Pes carrer de Baix?

AO: Sí, això era un dia, perquè hi havia tres dies de lledànies. Llavò un altre passa-va per Meià, per ca nostra, i bé, i anava a voltar, i llavonnes hi havia, dia tres de maig, sa *bendició* des fruits que anaven a ses Tres Creus, a fer-les, es capellans, sa *bendició* des fruits, es camp. Això és una cosa antiga, molt antiga, ja, i supòs que això ho feien molt a molts de pobles pagesos...

JM: A Randa també ho feien, això...

AO: A molts de pobles de la pagesia, que no estava mal fet, beneïen es fruits, es pagesos, as camp. Això jo també me record.

[...]

Tanmateix tornaràs a Déu i Ell un dia t'ha de judicar, m'has d'entendre, un dia te judicarà Ell i jo des que som vella cada dia li dic, perquè jo he estat com ses altres, no he estat gens beata ni ho som, he estat com ses altres, he tengut es cervell que m'ha ballat, com ses altres, si vols més que es altres, però jo he fet un pecat més gros que es altres, que és que mai he pecat... sempre m'he temuda, perquè n'hi ha que diuen: «No m'he temuda...». No jo. Jo m'he temuda... per lo tant jo m'he temuda, per lo tant tenc més pecat, més que es altres, m'explic? Sí, sé que ho faç, tenc aquella malícia, perquè ara no puc fer això, n'hi ha que no, per lo tant tenc més responsabilitat... i confii amb Ell que m'ha perdonada, saps per què?, perquè com que m'ha enviat tants de disgusts... i les m'ha enviat... perquè sapi que sa intel·ligència que em va donar va ser per pensar, o ho fas bé o ho fas malament, i jo no ho complia, en aquest món tenc de pagar qualche cosa... Vaig haver d'estar tres mesos a *Bons Aires* amb revolució i havia de tenir en Gabriel i havia de donar de mamar a en Joan, que no volia menjar, pensa quina vida tenia jo, i en Gabriel que no me menjava per aquí deçà, m'has entès?... sa revolució des comunisme a Rússia... ses esglésies allà, es primers dies, i... es *barco*... allà hi havia sa revolució, però me'n vaig anar as cap de dies, quan vaig veure que sa cosa anava per llarg, perquè es *barco* espanyol no se podia acostar ni as riu, i no se podia acostar a *Bons Aires*, havien de demanar permís, i vaig anar amb una barqueta as *barco* espanyol, vaig anar fins a sa barqueta, vaig demanar es *sobrecargo* o es capità, es *sobrecargo* encara comanda més que es capità, i li vaig dir lo que me passava: «Jo no sé quan tendré s'home per partir, ni sabem quan...», diu: «Ni noltros»... «Jo ho tenc pagat», vaig dir jo, «com ho tenc de fer, a jo me convé recollir es passatge, perquè es dia que donaran ordre ha d'estar en condicions de partir». Diu: «Vostè vagi a s'agència», la tenia prop de s'hotel, estava a s'hotel, *calle Molino*, estava molt aprop ja de Rivadavia, la Casa Colorada, estava en es centre de *Bons Aires*, «i aquí *retxasaran* es passatge sense comissió. A més, es tres dies *antes* l'avisaran, si vostè en condicions o no a s'hora de partir». Ja quedarà entès. I així ho vaig fer. Torn pujar

a sa barqueta, i sa barqueta, sa barqueta, sa barqueta me du as moll, davall as moll de *Bons Aires*, prenc s'autobús i me'n torn a s'hotel, que me guardaven es allots, ses senyores de s'hotel... Això el Bon Jesús m'ho ha de recompensar, vaig passar molta pena... sa misericòrdia de Déu és tan infinita, la vaig conèixer... De jove ja la coneixia, perquè deia: «Ai!... pertot ho coneixia», però de vella, llavonnes una temporada me surt encara una altra cosa, dic: «Aquí hi ha més misericòrdia, ara la veig més, ara amb aquesta feta ho veig més, ara ho veig més, mirau quina intel·ligència m'ha donat Déu, en es vuitanta, quasi quasi noranta anys per conèixer-lo». ¹⁰⁶ Si sa teva padrina me sentís, saps que era d'amiga jo de sa teva padrina, o no ho saps...?

JM: Sí, sí, me'n parlava molt.

JM: I un temps sa gent passava molta gana, no? Ara parlàvem d'això?

AO: Sí. Jo tenia aquesta padrina Castellà, germana d'aquests Castellans, aquest metge i tot això, que era sa mare des meu padrí, sa mare de son pare de ma mare, que hi va haver una temporada de gana ací, i ells conraven aquesta finca de can Socies, que li diuen na Portella. A més conraven, que hi tenien una filla de la casa, una possessioneta devora Palma, que li deien... devers allà on han fet es *polígono*, ara no me record, i llavonnes conraven no sé què i sa senyora de can Socies o es senyor li va dir: «Mira, Prudència, cada dissabte...», no sé si era un pa o dos, es pa de can Socies, eh?, «...faràs llesques, i a cada dona que durà s'infant, a cada infant una llesca», i hi havia dones que hi duien un infant i dos infants, una llesca i dues llesques, i es pa era de can Socies, i garroves, no sé garroves, si los ho donaven franc o no sé, es pa sí.

JM: A can Socies no donaven també brou, me pareix, pes pobres?

AO: Això no ho sé. Això no ho sé. Aquestes llesques les donava sa padrina, na Prudència Castellà, però es pa era de can Socies. Com que tenien finques d'ells, m'entens? Perquè estaven a Ciutat... Això sí.

JM: Hi havia molta misèria.

AO: Sí, molta misèria, però no havien establert possessions, fillet, Son Miró, aquesta terra tan bona, quantes possessions sense establir. No les te sé anomenar, però n'hi havia moltes, que han establert a trossos, a trossos, a trossos... Son Forners, n'han establert un tros, Son Company, una altra i pertot, i a Sant Joan no les te sé anomenar perquè això no ho conec massa.

JM: Una altra cosa, i des vestit anaven igual es homes que ara?

106. El paràgraf precedent fa referència a les condicions en què es produí el retorn a Mallorca des de *Buenos Aires*, amb el marit, que havia perdut el cap, i dos infants petits i la situació convulsa en aquells dies a l'Argentina, amb una vaga general que durà dies, sense transports, i amb enfrontaments amb la policia, revolta atribuïda a una conspiració comunista.

AO: Sí, aquí sí... perquè duïen una caputxa darrere ja de ben nina, perquè ja veia jo abrics però no amb *s'hetxura* d'ara, però vaja uns abrics d'una altra casta, però abric amb una corretgeta darrere i...

JM: I calçons amb bufes en va veure?

AO: No, però aquí teníem una monja, que era sor Plàcida, que quan ella va venir de monja a Montuïri, a setze anys..., encara a Pollença hi havia qualche home amb calçons amb bufes, dit de sor Plàcida.

3. Rosa Pocoví i Martorell, *des Puig Moltó* (1894-1976)

Nasqué a Montuïri el 14 de març de 1894. Era filla de Bartomeu Pocoví i Verger i de Maria Martorell i Mayol. Mestressa de casa i feines de foravila. Es casà amb Miquel Mascaró i Gomila, d'Algaida, el 20 de maig de 1916. Tingueren dos fills i una filla. Morí el 19 de desembre de 1976.

Rosa Pocoví i Martorell, *des Puig Moltó*, amb la seva filla, Coloma Mascaró, i el seu net major, Miquel Mascaró, en el bateig del net Andreu Camps (1963).

Rosa Pocoví i Martorell, *des Puig Moltó*, amb el seu fill, Bartomeu Mascaró, i la seva nora, Margalida Vaquer, en el jardí de cas Fraret o de can Punta.

ENTREVISTA DE 1969¹⁰⁷

JM: Vós què nomeu?

RP: Rosa Pocoví Martorell.

RB:¹⁰⁸ I vivíeu...?

RP: En es carrer... llavò era *calle Alta*.

RB: *Calle Alta*, sí.

RP: Ara no sé quin carrer... ara és...¹⁰⁹

RB: Sí, però és igual, *calle Alta*. I estàveu veïnat de can Rafela,¹¹⁰ no?

RP: Sí.

RB: Sí. I... perquè a noltros mos interessa es detalls de com estava sa casa. Com estava sa sala?

RP: Sa sala¹¹¹ estava embiaixada per avall. Així, saps? No era rasa. Sa teulada així i hi havia un portalet qui anava dins es *cuarto*. I es *cuarto* tenia una claraboia de vidres de damunt i en terra hi havia papers, però estaven en terra, i noltros n'anàvem a cercar per començar foc, sa tia Maria i jo.

RB: I vos hi enviaren a vegades...?

RP: Mos hi enviava sa tia Maria Aina.

RB: Sa tia Maria Aina. I papers que n'hi havia pocs o n'hi havia en *cantidad*?

RP: No! N'hi havia una bona *cantidad* i estaven assullà en terra.

RB: I què hi havia papers *sultos* o papers amb man... amb...?

RP: Això no me'n recorde. Jo sé que hi havia papers, perquè per ventura es que estaven enrodillats estaven davall, i noltros pegàvem damunt. Es primers que trobàvem. Que una no hi volia anar si s'altra no hi anava, pensa quins *entes*¹¹² devíem esser!

JM: Que éreu nines?

RP: Nines. Sí, érem nines.

RB: I quins llibres vos recorda que hi hagués... llibres...?

RP: Un parell de llibres qui tenien es forro com a de couro... d'això com a de...?

107. L'entrevista es degué fer el mes d'octubre o a principis de novembre, ja que es parla de la tradició dels Rafela sobre en Colom, tradició que em contà en Rafel Bauzá una nit d'hivern del mes d'octubre d'aquest any 1969.

108. Rafel Bauzá i Socias, *Rafela*, m'acompanyà en aquesta entrevista.

109. Avui se'n diu *carrer de Dalt*, perquè és el carrer situat a més altura del nucli urbà de Montuïri.

110. L'entrevista tracta sobre alguns detalls de la casa pairal dels Rafela, en el carrer de Dalt. Més envant la casa sofrí una reforma que desfigurà absolutament la casa antiga que era i no cal dir que tots els papers i llibres de què es parla s'han perdut.

111. Aquí *sala* significa 'golfà' o 'algorfà': «Part més alta de la casa que té per coberta la teulada, sovint destinada a guardar-hi fruita, mals endreços, etc.» (DIEC2, s. v. *golfà*).

112. Aquí el castellanisme *ente* es refereix despectivament i irònicament a un «nin o nina de poc seny».

JM: Pergamí?

RP: Un temps li deien de pell d'ovella, això. Però jo no sé què se deia. Es llibres aquests n'hi havia així, però jo ni sé quants ni quina *cantidad*. N'hi havia!

RB: Sí. I què volia dir? I un altre detall... es moble aquest de dins sa cuina, com deis que era? De... Tenia calaixos, no?

RP: Sí, però no sé si eren tres ni si eren quatre. Noltros en es primer i en es segon molta de branca mos ne vàrem dur de sa tia, perquè lo que anàvem a cercar eren cànnyoms¹¹³ i era lo que cercàvem... tot ho descomponíem. I aquella dona ho tenia tot adedet i noltros l'hi dese... li desllèvarem tot! Tot li ho dese... l'hi desarreglàvem! Per dir-ho més bé.

JM: Bé, i allò de sa claraboia, com era exactament?

RP: Sa claraboia era... de dos... com a de dos... de dos taulons, així, saps? Llarguera, sa claraboia. I eren uns vidres... Jo supòs que eren com a entelats, aquests vidres. I eren dos... dos taulons, que venim a dir ara, dues teules, dos taulons així llarguers.

RB: Dues bigades, diríem.

RP: Sí.

RB: Dues bigades. I això donava... claror des dia.

RP: Donava sa claror del cel, no la donava des costat.

JM: I hi havia taules, també?

RP: No, no, no, no. Aquest *cuarto* estava buit.

JM: No hi havia res?

RP: Ni hi havia mobles ni hi havia res. En aquell *cuarto* jo només hi he vist papers.

JM: Sa forma des moble com era exactament?

RP: Sa forma des moble era... un estret així... o un poc més.

JM: D'un *metro*...?

RP: I tenia tres... Sí! I tenia de tres a quatre calaixos, més que d'un estava així, sap? El retrataria, jo. Com a ovalat, m'entens?

JM: Sí.

RP: *En ves de* ser recte era amb una *curva* així. Que venen a ser així.

JM: I estava dins sa cuina?

RP: I estava dins sa cuina, aquest moble, com entram a mà dreita, entre sa... entre es portal i es rentador.

JM: Que tenia dos pisos aquesta casa?

RP: Sí.

RB: Baixos i sala.

113. El *cànyom* és la manera tradicional a Mallorca d'anomenar el torcabagues, atès que normalment eren fets de *cànyom*, variant dialectal de *cànem*.

RP: Baixos i sala, sí. Així és que es *cuarto* venia així, perquè només tenia es baixos i sa sala.

RB: I vos recorda a vós si hi havia una escaleta en es racó vostre? Una escaleta de...

RP: Jo de s'escaleta no em record.

RB: No vos recorda?

RP: No.

4. Miquel Cerdà i Gomila, *Lloret* (1894-1980)

Nasqué a Montuïri el 15 de març de 1894. Era fill de Miquel Cerdà i Bauzà i de Magdalena Gomila i Tous. Pagès i obrer de l'Ajuntament. Es casà el 16 d'abril de 1921 amb Catalina Ribas i Martorell, *Rovegona*. Tingueren tres fills. Morí el 15 d'octubre de 1980.

Miquel Cerdà i Gomila, *Lloret*, amb la seva dona, Catalina Ribas i Martorell, *Rovegona*, en el molí des Fraret.

Miquel Cerdà i Gomila, *Lloret*, amb la seva dona, Catalina Ribas i Martorell, *Rovegona*, i el seu fill, Antoni Cerdà i Ribas, *Lloret*.

ENTREVISTA DE 1969¹¹⁴

MC: [...] es pobres no havien estat tan mai, mai, mai tan bé com han estat ara, perquè *qui más qui menos*, pareix que viu bé, i altre temps no. Jo som estat, ja te dic, sabia menar dues bísties i llaurava [...] i només guanyava cent duros, en aquell temps, i no provasses de fugir, perquè si fugies, maldament fosses un bon obrer, si fugies, ja no cabies enlloc, i per què? Perquè es altres amos: «Ara en *fulano* ha estat allà i no ha acabat, deu tenir qualque cosa». Ara s'ha girada sa truita, perquè ara sigui es senyor o sigui un home vell, sigui tot lo que sigui [...]. «Vols venir demà?». «Sí, però m'has de donar cinquanta duros». «No, això no pot esser, te'n donaré trenta o te'n donaré quaranta», però altre temps no. Te deien: «Te donaré deu duros». No cada dia! Jo per una pesseta som vist anar a jornal, homes acabats, per una pesseta, cavar. Jo ho som vist, això [...], i gràcies si arribaves a qualque tros de pa...

JM: Vós sabeu [...] des vestit de ses dones?

MC: Ses dones duien una fona,¹¹⁵ i un entornpeu fins as peus, això t'ho dirà qual-sevol, i llavonses un mocador, amb uns *flecós*, que ara què et tenc que dir jo, ara no n'hi ha ha cap perquè ho vesses, amb uns *flecós*,¹¹⁶ se deien *es blens*, gros [...] i tot lo que duien és molt diferent i duien aquest mocador. Llavonses en s'estiu n'hi havia que duien un rebosillo, un rebosillo amb una punta darrere [...] era lo seu, i un mocador d'aquests, flamencs. Era lo seu perquè no coneixien res pus.

JM: I es homes com anaven?

MC: Ah!, i es homes de primera jo i es altres duien una manta, es qui més bona la podia dur la duia, diràs i què és més bona? *Hombre!*, n'hi ha de cotó, n'hi ha de llana, i n'hi havia qui feien dues cares com [...]. Són mantes d'aquestes que venen a plaça, que fan dues cares d'un color, idò duien mantes, i llavonses un poc més envant es qui podia ja duia abric.

JM: Una manta?

MC: Sí, senyor [...]. Bono, i feia com uns *flecós* en es cap a sa manta i se n'anaven per la vila, i llavonses qui més podia, començaren a dur abrics, i llavonses duien un coll així, que no podies fer així, un coll així, enravenat, *hombre!*, no podies fer així, així mateix, un coll enravenat, emmidonat que el duien, qui pareixia lo més gran, ja. Sí, sí, sí, jo això, batuadell, ho som vist! No podíem fer cap bravata ni una

114. L'entrevista degué ser feta el mes d'octubre o a principis de novembre de 1969 ja que es fa referència a la mare d'en Rafela, depositària de la tradició colombina. L'abundància de punts suspensius s'explica en gran part per la mala qualitat de l'enregistrament.

115. Aquí *fona* es refereix a la part inferior de la falda i significa: «Amplada o extensió d'una peça de vestir, estovalles, etc., en la part inferior no ajustada al cos o al moble on la peça va col·locada» (DCVB, s. v. *fona*).

116. Aquí el castellanisme dissimulat *fleco* té el sentit de 'flocadura'.

perquè llavò [...], i llavonses som estat a cases i es diumenges per mudar de menjar bullien sis o set caps d'arengada, i en haver-los bullits les tiraven, i d'aquell brou feien arròs, i llavonses donaven mitja arengada, no una sencera, mitja, pes darrer dia. No, te dic que ses coses, Joan, *hombre!*, qui topava bé topava bé, però hi havia de tot i no podies dir res [...], i si haguesses dit t'haguessen dit: «Idò aco-pa-li!». Havies d'aguantar, i un que li deien mestre Andreu Moliner, qui va ser des darrers molins que varen moldre d'aquests, un home gran, casat amb una que li deien na Menut, li deien de ca na Menut, perquè això era una filla de sa dona d'en Miquel Roca, qui té aquesta torre a damunt sa casa, en es carrer de sa Posada, i molia aquí i per un velló feien sis barcelles, no saps què és una *barcella*?

JM: Sí, una mesura...

MC: Una mesura aixuíx, que hi caben sis almuts, per un velló, i damunt un ase [...] els anava a cercar, per un velló, eh! Jo ho som vist, i *hombre!*... Ara l'han *despreciat* a aquest, perquè així com ha anat sa temporada [...], no els costava res. En canvi, l'han *despreciat*.

JM: I es molins de Montuiri què els diuen...?

MC: Això sí, n'hi havia un de can Rigo, li deien, lo que no els sé es nom, però es malnom sí. Un, can Rigo; un, can Rafel Ros; un, can Borralló; llavonses un, de s'*Hermano*; llavonses n'hi ha un de can Joan [...], tots aquells que t'anomèn, tots, tots, tots els som vists marxar [...]. Què t'he de dir? En es Molinar pareixia que se tenia, perquè ajustsuquí hi ha un molí i a [...] n'hi ha un altre, tots havien de moldre amb so mateix temps, perquè no és igual que si hagués estat una hora enfora, per ventura hagués entrat un poc més així, però tots estaven [...]. Es de... que t'he anomenat es d'en Joan d'Artà, de can Vermell, i un altre des Moliners [...] devia ser un germà d'en Mateu [...], lo que el mataren en so Moviment i va fer de moliner.¹¹⁷ I llavonses un també... aquest, batuvadell!, tan aviat que ho volia dir, germà de... n'hi ha un altre un poc més envant, d'en Reus, li deien, que està un poc més envant, llavonses un des [...], n'han esbucacat un, llavonses un de mestre Andreu Moliner, llavonses un a sa Torre aquí devora sa matança, un poc més amunt, jo els som vists marxar aquells, llavonses aquells, això és en es contorn des poble, perquè llavonses ne som vist un a Son Costa,¹¹⁸ qui marxava, un que li deien [...], que estaven aquí on estan a can [...], qui el manejava aquest de Son Costa, amb una torre blanca [...]. Llavonses es de can Socies el manejava son pare de sa dona d'en Joan Sampol, que tu la coneix, a sa seva dona, idò son pare l'ha manejat,

117. Segurament es refereix a Jaume Gomila i Garau, *Moliner* (1904-1936), assassinat durant la Guerra Civil.

118. GEM, s. v. *Costa, Son*: «Antiga possessió del terme de Montuiri. En deriven (1990) Son Costa Gran, situada entre Son Costa Petit i can Mateu i Son Costa Nou, entre la pleta de sa Torre i Tagamanent i Son Costa Petit, entre Son Costa Gran i Son Mojà» (vol. iv, 1989, p. 143).

aquest, tots aquests molins jo els he vist [...], però de dia n'hi ha haguts què et tenc de dir [...], vaig estar content... s'acabaren llavonses es molins, perquè varen posar aquest motor de gas pobre i jo traginava ciment devers sa cimentera, i anava a cercar amb carros sa carbonissa a ses mines d'allà deçà Sineu, amb carros hi anava i [...] ciment [...] i jo estava amb ell, perquè ell no era de Son Maçanet,¹¹⁹ però ell és porrerenc, i se va casar i ells són de Santa Maria, però varen venir per amos a Son Maçanet, i llavonses varen vendre sa farinera d'allà baix, i què et tenc de dir?

JM: I passant a una altra cosa, es primer cotxe qui el va tenir a Montuïri?

MC: Es primer de tots, es primer cotxe de tots, jo crec que... quasi quasi no ho sé, perquè va ser es Ferrerico. Hi havia devers tres o quatre cotxes que anaven a Palma de lloguer. Ara els han llevat tots aquests...

JM: I galeres n'heu vistes també?

MC: Sí, ses galeres...

JM: Com eren ses galeres?

MC: Ses galeres les estiren quatre rodes i uns braços, i hi tiraven es cavalls que volien, cavalls o someres [...] *antes* des cotxes [...], una galera així era per anar a Palma, per ací i per allà, llavonses la compraren ja per retirada, saps [...] però li varen fer una reforma [...] en es costats i això, i hi tiraven un cavall o dos, segons es *turno* o segons es natural que era. Jo som vist tirar a sa Torre, varen esser ses primeres de tot que vaig veure jo, a sa Torre d'aquí. Aquest de ca la Torre [?] tenia set possessions, es senyor, set o vuit. Era molt ric. Lo que llavonses va tenir cinc o sis fills, sa vida s'ha posada com s'ha posada [...] *marxa* [...] altre lloc, això no ho sé, sa qüestió que quasi quasi s'han després de tot, aquest que està a Son Menera¹²⁰ hi va estar son pare seu la mar d'anys, a Son [...] i a Son Blau. Llavonses a Son Grua¹²¹ i...

119. La GEM, s. v. *Massanet, Son*, inclou la informació següent: «Possessió del terme de Montuïri, situada entre Son Canals, Son Reus, Son Mostatxet i Son Ribes. Documentada el 1684, pertanyia al senyor Antoni Mesquida. De 85 quarterades, tenia cases amb celler, i molí de sang. Era dedicada a vinya i conreu de cereals, lleguminoses i lli. Hi havia nombrós aviram. La posada era al Pujol, a la vila de Montuïri» (vol. x, 1991, p. 335).

120. La GEM, s. v. *Manera, Son*, en dona la informació següent: «Antiga possessió del terme de Montuïri, que confrontava amb el pou del Rei, el camí reial de Sineu i el camí de sa Comuna. Fins al principi del segle xvii, fou denominada s'*Ullastrar*, després, *Son Manera de s'Ullastrar*. El 1635, pertanyia al senyor Arnau Manera, ciutadà, de la família del qual prengué nom. Tenia cases, amb un retaula de santa Magdalena, celler i molí de sang. Era dedicada a vinya, conreu de cereals i lleguminoses. Tenia un morerer de fulla per alimentar els cucs de seda que es criaven a les cases, on es filava la seda amb torn. Hi havia guardes de 45 ovelles, quinze porcs i nombrós aviram» (vol. x, 1991, p. 175).

121. GEM, s. v. *Grua, Son*: «Possessió del terme de Pollença, entre Can Serra, Llinars, el puig de l'Enrunada i la font de Vàritx. Documentada el 1628, pertanyia a Bartomeu Grua, de la família del qual prengué nom. Tenia cases i tafona. Era dedicada a conreu de cereals, garroverars i olivars. Tenia alzinars i garrigues, ramaderia ovina i porcina. N'era pertinença l'hort dit *sa Casa Nova de Son Grua*, amb una font i tres quarterades de reguiu, destinat a producció d'hortalisses i de lleguminoses i amb un gran morerer per a l'alimentació dels cucs de seda, la producció dels quals era filada a les cases. El 1685, era valorada

devers Santa Maria que en tenien una, allò, a Binissalem, a sa Torre, en tenien una partida.

JM: I sa primera bicicleta qui la va tenir?

MC: Sa primera bicicleta no t'ho puc dir, lo que sé que feien una Festa del Pedal¹²² i no n'has vistes tantes mai, a Son Company.¹²³ No sé qui ho va organitzar, jo era allot, tu, Joan, però no n'has vistes tantes mai, i en venia un de Manacor, en venia un de Manacor i per un velló te deixava colcar una hora, lo que si queies havies de pagar igual.

JM: Que se deien *velocípedos*, no?

MC: [...] S'ho deien, es qui encara no sabien que se digués una bicicleta, li deien *velocípedo*, sí, sí, es vells més que es joves, sí, sí, te deixaven colcar una hora, com que no hi havia gens de trull [...], però pareix mentida un qui no sap què és una cosa... No, idò allà hi som anat...

JM: Una roda alta i una petita...

MC: Sí, sí, tenia com una roda de carro, aixuíxí d'alta... jo no sé per què feien allò amb aquella [...]. Idò aquí... però jo es primer cotxe, es primer *camión* sí que em recorde, que va ser l'amo en Tomeu de Son Boivàs, i llavonnes es padrí d'aqueix Ventura Piedós, i qui el menava, aquest cotxe, era son pare d'en Cabdell, tu el co-neis en Cabdell, qui està a cap de cantó davant can Toni Marxando, a s'altra banda, devora sa fàbrica, que mena una furgoneta a sa fàbrica des teixits, tu no és *raro*, perquè, batualmon!, tu saps que has correbut! Idò són es que jo som vist, i per un duro, amb en Rafel Costa, que també t'anomèn, anàrem a ses coves d'Artà, per un duro. I es xofer mos va dir: «Jo no vull saber res. M'heu de donar quaranta duros», i quaranta duros eren... però... gran, i seien igual que si ara segués en terra [...]. Es qui volia seure a una cadira, l'havia de dur de ca seva, i en aquelles hores en es pou des Dau, i anàrem a ses Coves d'Artà... no a ses de Manacor, a ses d'Artà, i no hi havia llum ni hi havia res, per un duro mos hi varen dur.

---

en 13.500 lliures. El 1711, fou adquirida pel capità Joan Ballester, mercader. S'hi trobà una làpida funerària islàmica, dedicada a Zaynab hint Abi alHacam, que morí el 517 de l'ègira» (vol. vi, 1989, p. 336 i 337).

122. La Festa des Pedal, a la possessió montuïrera de Son Company, tingué lloc el 2 de maig de 1915. L'organitzà la societat Veloz Sport Balear, fundada a Palma el 1896, i tenia l'origen en la que es feia a Barcelona des de 1913. Més envant se'n seguiren fent diverses a s'Arenal, etc., fins a la darrera, a Sóller, el 1925 (vegeu Pere GARAU BORRÀS, «La festa del pedal a Inca (Son Catiu, 1919)», a *XVIII Jornades d'Estudis Locals: Inca, 2017*, Inca, Ajuntament d'Inca, 2018, p. 187-206). Se'n conserva una pel·lícula a l'Arxiu del So i de la Imatge del Consell Insular de Mallorca, a la Misericòrdia.

123. GEM, s. v. *Company, Son*: «Possessió del terme de Montuïri, afrontada al camí reial de Sant Joan, Son Ribes Boivàs, Son Servera, el rafal del Puig d'en Socias i el rafal d'en Mas. Documentada el 1591, pertanyia a Francesc Desclapers. Tenia cases i més de 50 quarterades de sementers. Estava dedicada a producció de cereals i ramaderia ovina. Feia 112 quarteres de blat com a renda anual. En deriva l'*Hort de Son Company*, situat entre Galiana i les cases de la possessió» (vol. iv, 1989, p. 7).

JM: I passant a una altra cosa, quants d'anys teniu ara?

MC: Setanta-cinc.

JM: Fa molt de temps que és mort, es vostre pare?

MC: Sí, ja fa molt. *Al menos* fa *al menos* fa... mon pare fa tretze anys, ma mare va viure, ma mare pentura en fa vint [...] pentura... sí, sí, fa estona. Vivien a sa caseta a ca ma mare, mon pare se va morir...

JM: [...]

MC: Es sogre se va morir pentura fa nou o deu anys o [...], però sa sogra se va morir... i tu no coneix un qui està devora can Calussa? [...] gran, però és igual, aquesta casa que hi ha de cap de cantó, es d'aquests de Son Menera, ara com voltam, de ca vostra, de sa farmàcia per amunt, a cap de cantó, aquest de Son Menera, idò s'altre, era casat, es sogre, amb una germana d'aquí [...] des metge Fraret, es darrer, són sis germans, sa meva dona és germana de sis, me vaig casar, la vaig cercar pubila, perquè en va tenir sis d'una primera llocada i quatre de s'altre, així és que només és germana de deu i es metge Fraret... aquest... un qui nom Norat està assuquines com anam as Rafal, se pensava que l'arreglava, no sé si li volia treure es segon plat o no ho sé... Sa qüestió, que va tornar a s'allot [...] i ja se va morir [...] i el va surar, el va surar [...] i ella, sa mare ja no se va aixecar, a l'acte, el sendemà ja va ser morta. Ara, son pare llavonses se va casar amb una que li deien na Cristina, de Porreres, i tengué sis allotts, quatre allotts vull dir, i sis que en tenia... jo crec que era una qualsevol perquè haver-se de casar amb un home que té sis allotts, no sé què era, perquè jo no la coneixia, jo.

JM: I què anava a dir, i es vostre pare o es vostre padrí vos contava rondalles qualche vegada? En sabia de rondalles?

MC: Sí, però jo no me recorde, Joan.

JM: Però en sabia?

MC: De contar, sí. Aquells? No hi havia res pus.

JM: No en recordau es títols... de ses rondalles, es noms?

MC: No, perquè a s'altre temps partien per donar mal bocí, deien, sa rondalla segons on era no hi podies anar perquè deien que sortia por, i llavonses s'altre temps mon pare va dir, tu ho has sentit contar, aqueix l'amo en Joan de sa Polla [...] hi havia mitja dotzena d'homes que se passejaven per la vila, sols no hi havia *sereno*, ni ni... «Au a jeure!» a un més magre... i l'enviaven a jeure, maldament no fos d'hora, sí, sí, i llavonses un qui li deien, un germà de sa dona d'aquell comerciant d'allà baix, de can Collet, idò un germà de sa mare d'en Joan Collet, que diuen, d'allà deçà es *garage*, un petitonet, jove, son pare d'aqueixa [...] era un home com una torre, i res i allà on ell deia [...] tothom posava i aquell... està baldat, aquell, no sé si és mort o si és viu, perquè fa molts d'anys i se va treure es ganyivet i [...] no se retirava [...]. No, no, va canviar sa cosa, llavonses, i altre temps a ses matances n'han morts un parell, pegaven amb calça d'arena o pegaven... en es

pou des Dau¹²⁴ el varen fer net, amb en Domàtiga, qui ton pare l'era empleat i me pens que el varen fer entrar, jo ajudava a prop, es qui era s'empleat era jo [...]. Bé, i vaig treure un punyal...¹²⁵ No sé si n'has vist cap mai...

JM: Aquí dedins...?

MC: Sí, però ja només veuràs, sí... tenia es mànec de fusta ja podrit, llavonses tenia un anell en es cap [...], bé, però si el te vaig a cercar [...], hi havia un mànec de fusta amb un aro com aquesta unglà des dit petit, de llautó [...] no sabia... perquè saps que s'*envenena*...! Perquè s'aire és lo que fa *envenenar*, si ara una cosa passa aquí i entra... perquè entra oratge, una vegada aficar-se hi entra oratge i una cosa qui fa ple i no entra oratge torna sortir i torna quedar clos, però...

JM: Quaranta llamps, quina mala llet...!

MC: No... I què vol dir i un tall que tenia com un raor. I això fa devers vint anys que ho tenc per aquí, sí, sí, *hombre*, o quinze o més [...].

JM: I quants d'anys deu tenir aquesta fusta?

MC: Sí, sí... Només has de veure es anys que fa que es papà no és *alcalde*...¹²⁶ i ell ho va ser fins que el cessaren... i aquest en deu fer nou o deu ja que ho és.

JM: [...] és una cosa molt curiosa...

MC: No, curiosa no... per mostrar sa gent d'un temps com a antiguedat, pensa [...], però té aquests caires i això qui li va tirar dins es pou, Déu sap si per ventura l'havia fet servir per qualcú, i perquè no li trobassen el tiràs a dins es pou...

JM: Sí, sí, sí. És molt curiós això. No n'havia vist cap mai.

MC: No, idò... i tenia un mànec fins aquí, de fusta, llavò amb tants d'anys... Bé, jo no sé si ho és molt o poc, però, supòs que devia ser molt, perquè va estar quasi quasi... en Tomeu, es que hi va fer feina... i varen treure més de vint-i-cinc pams de material. Ara tu, imagina't vint-i-cinc pams a dins un pou, com a quadrat, que n'hi va haver de senalles!, i es darrer dia hi vaig estar jo dedins, i el vaig trobar i tenia en es cap des mànec perquè una cosa és qui estava col·locada aixuíxí, sense

124. Es Dau és una possessió avui establida i urbanitzada a migjorn de la vila de Montuïri.

125. El que segueix a continuació fa referència a un punyal tercejat que trobaren en el pou des Dau quan el netejaren i que em mostrà durant la conversa. Un *punyal tercejat* o *punyal de tres caires* és el «que té la fulla de secció triangular, en lloc de ser plana com la dels punyals normals». El DCVB, s. v. *tercejar*, en documenta dues citacions: una del segle xv, «Portava lo dit moro una *spasa tercejada* senyida, doc. a 1487 (Ardits, III, 60)», i una altra del segle xvi, «Fonch dat un colp al cap ab un *punyal tercejat* a dit provincial, doc. a 1530 (BSAL, XII, 343)». És mester dir que l'amo en Miquel Lloret, em donava aquest punyal, però jo, per escrúpols, per no abusar de la seva confiança, vaig rebutjar l'oferta. El resultat és que, al cap d'alguns anys, em vaig interessar pel punyal i l'amo en qüestió em va dir que ja no sabia on era, que li havia desaparegut. Una vegada més la fatalitat va fer que es perdés una peça molt interessant del nostre patrimoni etnogràfic. Sens dubte aquest punyal havia acabat en el pou perquè devia haver estat usat criminalment. Un bon tema de recerca històrica i, qui sap, si d'argument de conte de sang i fetge.

126. Fa referència al meu pare, Joan Miralles i Riera, batle en dues ocasions: 1953-1959 i 1974-1979.

tocar-la, és que el va tenir una temporada, es mànec, però llavò se va ressecar... per ací i per allà, amb una paraula se n'ha anat, aquí tenia en es cap des mànec [...] com un anell dorat com a d'or, or no ho era [...] just en es cap i això era aquest punyal, i això el se posaven dins sa butxaca i... si se barallaven.

JM: Quaranta llamps!

MC: Sí! I calça d'arena...¹²⁷ aquest Pastor, qui té una casa assuquí baix, un conco seu, un conco seu va pegar a un que li deien... en Doia, mira si era bo de dir, i li va pegar amb sa calça d'arena, i sa calça d'arena no la treu nigú [...], pentura va viure mig any o dos, sí, sí, el va matar, i llavonses un conco de son pare d'en Tomeu Rua, d'aqueixes Rues que les has sentit anomenar, aqueixes Rues, n'hi ha cinc o sis, això, era petit, jo, se varen barallar anant as Dau i [...] carnisser, i ara aquest carnisser ha fet com [...] ara com pujam per amunt, que som a can Roses, anant cap a ca vostra, allà en es Dau, idò assuquines un que li deien en Bello i un Masseno festejaven, volien festejar una... n'hi havia bastantes de bregues per una al·lota, ara no... Si s'al·lota coneix que te fa un *despreci* no hi tornes i no te cases amb ella [...] i altre temps duien una puta beneitura, perquè jo ho trob una beneitura, que ella sabi cert que no te volia i encara [...]. Sa qüestió que se barallaren i li va pegar unes quantes punyalades i no s'hi casaren niguns llavonses, llavonses s'hi va casar es meu padrí, s'hi va casar, amb una al·lota i com que es capellà que hi ha ara [...], es capellà Queló [...], i ara se va morir fa un any o un any i mig se va morir un germà que tenia amb ell i és son pare d'aquella criada que té [...] i el mataren, i un que nom Pere, germà des capellà, que va estar no sé quants d'anys tancat i deien si era es vicari que l'hagués mort [...].

JM: Es vicari Queló?

MC: Sí, però no ho era. No era es vicari... Sa gent deien si ho era [...]. Lo que vaig veure jo aquest Cigala a sa Vinyeta, això ho vaig veure, son pare de sa dona d'aquest Cigala... Això ho vaig veure jo, venia de Son Reus¹²⁸ i a damunt es Pujol a devora

127. Al·ludeix a la calça d'arena com a «talec o saquet ple d'arena que s'emprava per donar cops damunt l'esquena de qualcú per produir-li la mort o lesió greu» (DCVB, s. v. *calça*).

128. La GEM, s. v. *Reus de Russafa, Son*, en diu: «Antiga possessió del terme d'Algaida, que confrontava amb el terme de Montuïri, sa Mata Escrita, Pola, Son Piris i Son Trobat. Fou el rafal islàmic Arrozzaffa, de 2 joves, que en el repartiment (1232) correspongué als cavallers del Temple. El s. xiv, fou de Bartomeu Manera, ciutadà, de Montuïri. Al principi del s. xv, fou adquirida per Bernat Reus, d'Algaida, de la família del qual prengué la nova denominació. Confrontava amb el camí de Porreres a Palma, Son Trobat, Pola, Son Piris i ses Algorfés. El 1466, pertanyia als hereus de Bernat Reus. Durant les Germanies (1521-23), Bartomeu Reus de Russafa, mascarar destacat, fou mort, a Manacor, pels agermanats. El 1548, pertanyia al mercader Joan Reus i s'hi feren nombrosos establiments (1548-64). El 1548, fou venuda per Joan Reus a Rafel Miralles, que en fou propietari els anys 1548-92. El 1578, era valorada en 1.450 lliures. El 1600, era d'Honorat Miralles. Al llarg del s. xvii, l'antic rafal de Russafa apareix dividit en diverses propietats. El 1603, la de Bernat Ribes fou dividida entre els seus fills: Miquel, Bartomeu, Gabriel i Rafel. El 1637, el senyor Joan-Antoni Vanrell, ciutadà militar, tenia una propietat a l'antiga Russafa, confrontada amb el

ses Tres Creus, un germà d'aquest Solleric que te dic, d'en Ramon Solleric, ara ja és mort, però, i sa dona també, però només fa un parell d'anys que és mort, va pegar a sa dona d'aquest Cigala, que tenia aquest [...] a veïnat d'aquestes cases que es papà va vendre, però lo que va vendre, era tot [...] i a damunt es Pujol, sobre una pell de conill, li va pegar unes quantes punyalades també i va viure no sé si era un dia i una nit. Sí, sí, no... Altre temps, sí, i animalades així, a balls a Son Vaquer¹²⁹ encara hi ha cançons,¹³⁰ qui diu:

Madona de Son Vaquer
ja podeu sortir aviada
que sa vostra filla té
una dragona aferrada.

I saps que n'hi havia de cançons! Lo que té que s'ha perdut, *hasta* es glosats i tot, un temps feien gloses cada any, cada any un parell de pics, i ara quasi quasi s'ha perdut, i a Son Vaquer amb un bon ball perquè eren es divertiments llavonnes que hi havia, i veies guitarres i homes que sabessen cantar i passaven una vetlada. Idò n'hi va haver que se n'anaren i que haguessen desfet un marge o no ho sé, i quan ballaren hi tiraren una grapada de dragons i, *hombre!*, i sa gent, sí, sí, pardal!, i els varen fer la mar de cançons. I pensa tu sa gent, sí, sí, maldament no fossen balladors tiraren...

JM: Ballaven d'aferrat?

MC: No, aquell temps no s'usava, no s'usava. Jo som estat vint-i-cinc anys empleat, i han ballat de cada vent, però poc temps, de cada vent poc temps. Però de llis sense dir-te cap mentida, era s'únic qui ho ha fet a Montuïri de vida meva, això, perquè, i no estava empegueït i han de ser així. És que han de ser així. Érem

---

camí de Pina. Els anys 1648-49, s'hi feren diversos establiments. El 1694, pertanyia al senyor Francesc Vanrell, ciutadà militar. Aquesta propietat feia una renda anual de 60 lliures, 55 quarteres de blat, 2 quarteres de xèixa, 3 de civada i 1 quintar de formatge. Els Vanrell tenien posada, amb celler, a la vila de Sineu» (vol. xiv, 1989, p. 263 i 264).

129. La GEM, s. v. *Vaquer, Son*, en diu: «Al terme de Montuïri, situada entre es rafal Aixat, ses Rotes i cas Capità. El 1655, pertanyia a Gabriel Vaquer, de la família del qual prengué el nom. Confrontava amb Son Comelles, es Rafal Aixat, Son Ramon, Meia i es Pujol i era denominat *Son Vaquer des Puputs*. Tenia cases i molí de sang. Era dedicada a vinya i a conreu de cereals. Feia una renda anual de 45 lliures i 45 quarteres de blat. Els Vaquer —de Son Vaquer des Puputs— tenien la casa pairal a la vila de Montuïri» (vol. xviii, 1991, p. 43).

130. Fa referència a la tirada de dragons que es va fer en el transcurs d'un ball de sequer a la possessió de Son Vaquer de Montuïri a finals del segle XIX. Se'n feren almanco dos glosats que vaig publicar amb el títol «Els dragons de Son Vaquer», en el llibre *Onomàstica i literatura*, pròleg d'Isidor Mari, Palma, Universitat de les Illes Balears. Departament de Filologia Catalana i Lingüística General i Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, col·l. «Biblioteca Miquel dels Sants Oliver», núm. 4, p. 99-115.

dos empleats, s'altre no ho va fer mai, això, ses crides no les va fer mai, s'altre, mai, i jo quan vàrem ser satjos¹³¹ les vaig fer quasi tot un any. I de vegades, si no me recordava, deia: «Esperau un poc, ja vos ho diré en recordar-me».¹³² I sa gent ja ho sabia i se posaven a riure...

JM: He, he, he!

MC: Sí, idò jo me n'havia d'anar pes ball, pes rotlo... «Vols ballar, tu?». «No». Bé, serà amb una altra. I tu havies de ballar i cercar una allota. Sí, sí, aixuíxí de vegades. I hi va haver, t'ho dirà qualsevol, *hombre!*, no ho has de demanar a un jove com tu, però de sa meva edat o maldament sigui vint anys més jove, i t'ho dirà, això. Bé, com no en trobava cap jo gafava una allota, *hombre!*, si no volia ballar no ho contava, però si no volia ballar aquesta, i ara, sempre n'hi ha qui per sortir... *hasta* n'hi ha que en Tòfol Melià, que està assuquí, com veia que no en trobava cap, me diu a jo: «Vols que sortiguem jo i tu?». «Venga». T'ho puc jurar, això. Llavonses lo que cercava era una allota. I en haver començat, que havia ballat un pic o dos, ja sortia a ballar boleros i *cotes*, boleros i *cotes*. Sí, perquè jo tenc en Toni Reus, es nebot d'un germà de sa dona, que ara se va morir, un Rafel Reus. Era un germà de sa dona meva, perquè un temps havien de formar com un ball d'això de vermadores i totes aqueixes Baques i ses Solanderes no tocaven en terra. Massa ell ballaven bé, però no ha anat bé a Montuiri.

JM: I una altra cosa, i de s'Arxiduc en sabeu res voltros?

MC: Veus, es meu germà set anys va engreixar un porc i el tornava a amagrir i el tornava a amagrir, que l'haguesses travessat amb una agulla de calça, quasi quasi, set anys va tenir, jo ho sabia des germà, jo el vaig veure, però no sabia si en feia un ni dos, i ell estava a Son Terrassa¹³³ d'Orient, es meu germà, aquell que se va casar amb una germana de sa dona, sa dona és viuda, viuda i viva [...] i és viva i viuda... set anys, però no, no sé...

JM: Què anava a dir?

MC: A Son Terrassa d'Orient era això, més envant, a una possessió que se diu que s'Arxiduc, aquest Arxiduc hi estava, un home molt *raro*, un senyor ric, *raro*.

JM: I sa mare d'en Rafel Rafela, la coneixíeu?

MC: Sí, fosca!

131. Plural de *saig*, 'pregoner', en el català actual.

132. L'amo en Miquel va ser saig i era l'encarregat de fer les crides. Sembla que Montuiri va ser un dels darrers pobles en què el saig es passejava pels caps de cantó de la vila amb un tambor i feia les crides.

133. La GEM en diu el següent, s. v. *Terrassa, Son*: «Al terme de Bunyola, situada al lloc d'Orient, entre cals Reis, can Garau i Son Vidal. El 1612, era de Bernadí Palou i confrontava amb Solleric, Son Montserrat, Son Vidal i Son Cabot. Tenia cases i era dedicada a olivars i a conreu de cereals. Hi havia una guarda de 66 ovelles. El 1683, pertanyia a Bernat Palou. El 1740, era de Joanot Palou i en foren segregats l'hort Vell, situat entre el torrent d'Orient i Son Terrassa, i la tanca de s'Era, situada entre Son Terrassa i Son Vidal, que passaren a Bernat Palou» (vol. xvii, 1991, p. 164).

JM: Que era una dona molt pagesa?

MC: Molt, petiteta, molt. Sí, ja la coneixia jo!

JM: Que tenia molts de papers *raros* a ca seva?

MC: Jo ho som sentit a dir però jo no ho som vist, tu, ho som sentit a dir que en tenia bastants. A pesar de tot [...] sa filla de la *Bona Pau* [...] no l'has tenguda tu?, que *hasta* diuen si ha estat parent d'en...

JM: D'en *Cristóbal Colón*.

MC: Sí, d'en *Cristóbal Colón*, sí senyor, però jo lo que sé és que era ben conegut, que era ben conegut, *hombre!*, vint-i-cinc anys i un pou que hi havia devora sa seva caseta allà on estava en Rafel Rafela, i com altre temps hi havia aigua pertot. Jo era s'encarregat de posar es poals a tots es pous. N'hi havia cinc i sempre, a un lloc o s'altre...

JM: Quins noms tenien aquests pous?

MC: Es pous comuns. Això li deien *es pous comuns*. Un li deien *es pou des Dau*, qui és aquest que està aquí; un és es pou del Rei; llavonses un es pou Nou, qui és aquest pou de devora cas fuster Cilis. Llavonses es pou des Torrent, qui és aquest de devora can Rafela. N'hi ha un assullà. Qui ho ha de saber som jo. Jo ho puc saber amb sos anys que vaig... si havia mester corda [...], així és que sé cert que és es més fondo, i llavonses s'altre és de sa Cova, de devora sa farinera, davant hi ha un altre pou.

JM: I es més antic quin és?

MC: Es més vell és es pou del Rei. Deien que era es pou del Rei, fort, i jo el som fet net també, jo hi som entrat a fer-lo net amb en Domàtiga, ara no mos sent, i s'aigua sortia i hi havia dos jocs de poals, un a cada... hi ha dos jocs de columnes, *vamos*, dos jocs, quatre, i hi havia dues corrioles i dos jocs de poals, un a cada banda, i no acabaven mai s'aigua. I una que li deien sa mare d'en Xispes, qui ara se va morir, casat amb una Mascaronna, qui està en aquest carreró com anam as Dau, que té una al·lota, que jo la veia que anava a menjar [...]. Aquesta se posava una gerra, però grandiosa, a damunt es cap, a damunt es cap, i anaven as pou del Rei, perquè en s'estiu, Joan, era una processó, mon pare hi ha anat molts de pics, mon pare ha anat molts de pics as pou del Rei a cercar aigua, però *qui más qui menos* ara una que no n'hi ha..., ara no hi poden anar, però jo de temps meu a sa plaça Vella, assullanes, te puc anomenar sis o set cisternes, de temps meu que som vistes fer, *antes* no hi eren... Idò ara se serveixen d'aqueixes cisternes, tenen aigua a domicili, a ca nostra no en teníem, i la vaig fer jo, tant ne teníem a sa caseta com allà i en arribar a sa caseta, si volíem aigua havíem d'anar o devers can Roca o a un pou que li deien can Pagès, i anàvem allà a cercar s'aigua, i ara no van..., però s'aplegaven i llavonses es qui no eren tan bevedors com jo, o ho eren més o *menos*, a devora aquí, a ca na Joana des Cantó, que diuen, hi havia un corral de figueres de moro, i n'hi va haver, amb fosca, perquè hi anaven amb fosca, o sa lluna, només un que no se veu i aquella dona anava així [...], però sa qüestió que aquella dona [...] duia una gerra, batua-

dell!, si l'haguesses pogut veure [...] i aquest fil, allò no el veia, i tu estaves [...] tu no, perquè no hi eres... però perquè eren burros, li pegava a sa gerra, pardala!, i ja ho crec, que sa gerra un qui no va [...] i ara un que du un fil d'empalomar basta, perquè duia sa capçana damunt es cap i li tirava en terra. Hi havia molta de burreria...

JM: I per menjar, què menjava sa gent?

MC: Moltes de *tonelades* de figues seques menjàvem, ara no ho sents a dir a ningú, moltes de *tonelades* de figues seques, entre molts, però, *hombre!* Però a dins sa senalleta, Joan, es qui feien senalleta, i n'hi havia molts, molts, molts, molt poques cases que no se'n duguessen una grapada de figues seques. Diràs i això per què és *raro*? Ja me diràs, tu, en tot un hivern, en cinc o sis mesos, dur-se'n segons si ara jo i tu anàvem a Son Brondo¹³⁴ o anàvem a..., i a ma mare li sentia dir que anaven a Son Brondo i tu ho saps Son Brondo...

JM: Prop de Sant Joan...

MC: Sí. A Son Brondo hi anàvem, perquè érem sis germanes i un germà, ma mare era germana de sis germanes i un germà i n'hi anaven tres i figues seques no s'acabaven mai, però si els quedava un cantó de pa com es dos punys, els ho vaig sentir dir i t'ho puc jurar, perquè ho vaig sentir dir. Jo no ho vaig veure perquè no era casada, sa germana major s'asseia a taula [...] i de figues seques en podies menjar però es pa no en tocaven gens. Per què, em diràs tu? Perquè aquell tros de pa aixuí bastava per fer sopes es vespre. No, no... ses coses...

JM: I es diumenges què menjava sa gent?

MC: I es diumenges feien fideus, fideus de casa, que deien, aquesta Nea, qui està en es carrer no sé si li diuen *general Mola*, en aquesta capavallada de devora sa creu per avall, i a altres pobles feien fideus, a Sineu, a Porreres, però ara no hi ha ningú qui faci fideus. Menjaven fideus o arròs i aplegaven amb sis cèntims te donaven un quilo d'arròs i ara sí, sí... i amb dos cèntims o quatre podies anar a comprar. Això ho som vist. No, i ara no sé si la trobaria, no sé si estan aquí. Jo tenc monedes, no moltes, de cagadors¹³⁵ que diuen, una peça de quatre té quatre cèntims o sis de ferro, però no sé ara [...]. A on aplegaries molta de cosa, tu qui has estat pentura allà hi has anat que un altre [...] qui ho mostra. A Lluc mos varen mostrar de ses monedes, tu les deus haver vist...

JM: I un *floronco* sabeu què és?

MC: *Floronco...* o *florencio* o *floronco...*¹³⁶ deu ser aquests llums que teniu voltros a sa fàbrica, això s'ho diuen...

134. La informació que ens en dona la GEM, s. v. *Brondo, Son*, és molt mins: «Possessió del terme de Sant Joan situada entre Son Munar i el puig de ses Algorfes» (vol. II, 1989, p. 250).

135. DCVB, s. v. *cagador*, registra aquesta accepció: «moneda d'un cèntim d'escut».

136. Segurament a l'amo en Miquel aquesta paraula li recordava un *fluorescent*. Es tracta, per tant, d'una etimologia popular ben divertida.

JM: *Floroncos?*

MC: Veïès! Sí, senyor, o *florenso* o *florenco*... aquest llum se diu això... tu...

JM: Llargs!

MC: Això se diu una *bombilla*. Ja ho saps, tu!

JM: I ses feines des camp a partir de gener fins es desembre quines són? És a dir, pes gener què feis, aquí en es camp, o vaja què feien?

MC: Què feien? Sembren...

JM: En es gener, i en es febrer?

MC: I en es febrer, llavò ja comencen a... gener, febrer, llavonses ve es març...

JM: Llavò abril, llavò maig...

MC: Bé, idò a devers es març aquí ja llavonses llauren es blat i en es gener, ara ja se posen aquesta setmana qui ve haurem de sembrar faves aquí, perquè és en Toni qui me va dir que... jo ho volia deixar. No vaig dir, va dir no ho digueu, ell ho durà, però jo l'ajudaré a fer feina, perquè tampoc no pot deixar ca vostra. Ja ho veus. Però sa dona ja te dic que va estar molt malsofrida, però res, vol estar a ca nostra, i au, i ell ha vengut un parell de vespres i jo també som vengut a romandre. Llavonses ve, mai acaben, llavonses se posen a llaurar es blat i un poc més envant ja ve es maig i se posen a segar faves i, en acabar de segar ses faves, es ordís i des ordís es blats i...

JM: [...]

MC: Jo hi vaig batre enguany es ciurons. Els tenc aquí dedins. Sí, enguany vaig batre amb sos carretons i sa bístia, jo, a s'era, enguany, però... n'hi ha poques, n'hi ha poques, n'hi havia un i no sé on era. Ah!, i un Garrover i *antes* d'arribar as Creuers,¹³⁷ a mà dreta, com mos n'anam, també hi batia i un que li diuen en Pep Boira, veïnat des camí qui va as Puig, es camí Vell. Hi va batre onze anys. No sé quants de dies d'ordi. Però estan clars, tu, Joan, són homes qui saps que tanmateix estan per sa batadora i tenen bístia i té un fill i son pare.

JM: Pentura l'any que ve ja no hi batran...

MC: Podria ser, podria ser. S'ha perdut molt. Ho sents, a dins es Dau, tu, Joan, devers això d'en Mateu des Forn i devers... i un poc més envant, a dins es Dau quasi quasi no estaven tan espessos com aqueixa roba, però estaven com d'ací as portal. Hi havia eres qui estaven com d'ací as portal, i jo sempre deia: això és una era, això és una altra i la major part en es Dau, quasi només ve sempre de dues parts, es vent ve de dues bandes només, o d'aquí o d'ací, hi ha llocs qui venen per tots es vents, segons si és un *puesto despejat*, pot entrar de pertot, però un *puesto* que no hi pugui entrar, i en es Dau, *hombre!*, de sa part de la dreta veus que no hi pot entrar, de sa part de la vila, a devers sa fàbrica que teniu voltros poques vega-

137. Es Creuers és el punt de confluència situat a So na Moiana, entre la carretera de Manacor i la carretera de Montuïri a Porreres.

des... o vendrà de sa part des Dau, sa corrent, o vendrà d'aquí. Agafa aqueixa comellarada. Idò no sé com es vent ve un poc regirat... i d'aquí no va a aquesta altra era... I jo no sé si ho deia... però els devia anar bé... i en es Dau les donaven aigua. Tot lo que sapiestic a ses ordres...

JM: I en Millordies que no deien també que venien també de comtes o marquesos? Ho heu sentit contar?

MC: Sí, però ha de ser que es seu fill ho sabés, es seu fill [...]. Son pare contava moltes històries, perquè son pare, es padrí d'aquest estava a Son Coll i llaurava amb bous, quasi a totes ses possessions hi havia una junta de bous, qui són dos, una junta de bous les deien: «Toni, que acabaràs allà? I ell contestà: «També tenim vaga, es missatges...», i deia a sa madona: «Sa senalleta ho dirà», de *modo* que ja veus, ja pots veure que no els en posaven de més de *gènero*. Sa senalleta ho dirà, com que dir, si posàsseu un bon recapte per jo també faré molta feina, i manaven i va estar... Això era es padrí d'aquest Millordies que hi ha ara, son pare d'aquest podria ser que son pare... perquè era un qui sabia molts de *qüentos*, *qüentos* per passar es temps, o que ho havia vist o que ho havia sentit contar. I n'hi ha molts que ho han sentit contar, aquest Perons tenc per mi que sabia moltes de coses i ara s'ha retirat des Molinar, perquè sempre estaven en es Molinar a una casa com a fonda, com anam a mà esquerra com anam cap allà, estaven aquí i no sé [...], però és igual... I ara estan devora can Florentino, i té cinc o sis fills, o filles, *al menos* en deu tenir de cinc a sis, en deu tenir. Jo en conec, que els conec, que es mascles, en Jaume, en Guillem, llavonses en Biel, ja són tres i llavonses dues femelles, si en té més no ho sé... aquells cinc hi ha...

JM: I sa vostra dona no sap... és bona per això de contar coverbos?

MC: Me pens que em guanya a jo...

JM: Vos guanya a vós?

MC: Crec que sí.

JM: Un dia l'hauré de gravar, idò...

MC: Si fa bon temps, un dia que hi siguis o qualsevol de noltros...

JM: Quina edat té ella?

MC: Jo li guany de quatre anys: devers setanta-un o setanta, però, batualmon!, veu si passa un cabell, no és per bravejar-la, però tenia poca peresa, però saps què, ara això és una malaltia *a la qüenta* i menja i està bona i de vegades menja més i de vegades no tant, però és que estam mal servits tots dos, perquè ella des seu menjar i jo també es trempó, perquè es trempó el s'ha de menjar amb pa, ella ja no en pot menjar, s'ha de fer un menjar d'ous bullits o ous frits o fruita, pomes i *plàtanos* i taronges sí, reim no en pot menjar, figues tampoc no en pot menjar, venc a dir un està mal servit... quasi quasi, un i s'altre [...].

5. **Catalina Ribas i Martorell, *Rovegona*** **(1898-1975)**

Nasqué a Montuïri el 26 d'abril de 1898. Era filla d'Antoni Ribas i Manera i de Margalida Martorell i Tous. Mestressa de casa i feines de foravila. Es casà amb Miquel Cerdà i Gomila, *Lloret*, el 16 d'abril de 1921. Tingueren tres fills. Morí el 4 d'abril de 1975.

Catalina Ribas i Martorell, *Rovegona*.

ENTREVISTA DEL 8 DE NOVEMBRE DE 1969

JM: Vuit de novembre de 1969. Nomeu?

CR: Catalina Ribas Martorell.

JM: Catalina Ribas Martorell. Ara lo que me podríeu dir és lo que recordau d'així com anaven vestits, ses dones antigues.

CR: Ai, Déu meu! He, he, he! Faldetes esgaiades...¹³⁸

JM: Esgaiades?

CR: Esgaiades. Faldetes esgaiades, duien.

JM: I com eren ses faldetes aquestes?

CR: De llista.¹³⁹ Llista de Lluçmajor, que deien. Mos feien faldetes així, amb un... bon... Què se deia allò...?

JMM:¹⁴⁰ Amb un entornpeu a baix.

CR: Amb un entornpeu a baix... I anàvem..., i mocadors!

JM: I pes cap dúieu res?

CR: Un mocador!

JM: Un mocador. Un mocador pagès?

CR: Sí! Un mocador pagès amb una punta darrere i...

JM: I es homes, com se deia lo que duien es homes?

CR: Es homes... temps més enrere, però, que noltros, duien frac.¹⁴¹ Però a temps meu només duien... camiseta, dèiem noltros, i calçons. Camiseta i calçons.

JM: I es diumenges no duien com un coll una mica emmidonat o una cosa així?

CR: Ah, sí! Camises ben enravenades. Jo estava llogada i sa senyora deia: «Mos han tornat ses camises. I és perquè no estan ben netes». Enravenades que els duien!

JM: Què dèieu que posaven a ses camises?

CR: Borràs.¹⁴²

JM: Què és això de *borràs*?

CR: Una cosa que enravana.

138. *Esgaiades* vol dir 'tallades fent gaia, en direcció obliqua'.

139. Aquí *llista* té el sentit de «tela prima, generalment de cotó, l'ordit de la qual està dispostat de manera que forma ratlles de diferent color; vulgarment es diu *llista* tota tela que no sigui de llana, sobretot si és prima i fa ratlles o daus (Mall., Men.)» (DCVB, s. v. *llista*).

140. Joana Manera i Miralles, *Nea*, era la seva nora, que també intervenia en la conversa.

141. Em sorprèn que digui això. No és mester dir que només alguns senyors i encara en dies molt assenyalats devien dur aquest tipus de vestimenta i només a la ciutat. De tota manera, també es pot explicar, potser, perquè Catalina Ribas havia fet de criada a casa d'una de les filles de la família aristocràtica de ca la Torre. En català, el DCVB, s. v. *frac*, reporta una dada de 1789: «Un frach de panyo de color de perla [...] (Aguiló Dicc.)».

142. Aquí «borat de sosa hidratat, cristallitzat en prismes blancs llustrosos, que s'usa per donar llustre a la roba amidonada i per soldar metalls» (DCVB, s. v. *borràs*). Prové de *bòrax* amb contaminació de *borràs*.

JM: I... què anava a dir, jo? Es primer cotxe de Montuïri sabeu qui era que el va tenir?

CR: Es primer era en Llull, en Biel Llull, que va tenir aquest cotxe.

JMM: Primer que en Ferrando?

CR: Sí, primer. Primer que en Ferrando el va tenir ell. Es meu home va estar malalt i vàrem anar a cercar es metge de Porreres amb aquest cotxe. Saps que n'hi havia de pocs! En tenien molt pocs.

JM: I sa primera bicicleta qui era que la va tenir?

CR: Això no ho sé...

JMM: L'amo en Punta.

CR: L'amo en Punta? Ah, idò sí.

JM: I com eren ses primeres bicicletes?

CR: *Vamos*, com ses d'ara, però més lletges. No eren tan guapes.

JM: No tenien una roda més grossa que s'altra?

CR: Jo crec que sí que l'hi tenien.

JM: I no els deien *velocípedos*?

CR: Sí! Sa meva padrina deia: «Oh, callau! Ara veig un *velicípio*», deia ella. Això és ver. I deia: «Callau, que ara en veig un!». I corrien, però, per veure'l. Sí, corrien!

JM: I bregues a Montuïri no vos recordau que de petita n'hi havia més que ara?

CR: Ah, sí!

JM: No en sabeu contar cap? No vos recordau de cap?

CR: Llavò es qui tenia força era l'amo. A un ball amollaven dragons i tot ja anava esboldregat. És que hi havia un parell de *cappadres* que tenien més força que es altres i per espanyar es ball amollaven dragons.

JM: I on se feien aquests balls?

CR: A foravila, a Son Vaquer, les feien. A Son Vaquer.

JM: A Son Vaquer? A dins es...?

CR: Dins es terme de Montuïri, devers Son Vaquer.

JMM: Devers Son Comelles.

CR: Devers Son Comelles, per allà. Sí.

JM: D'aferrat o de... o boleros?

CR: Ca! D'aferrat no ballaven llavò. Només ballaven boleros i *cotes*. I feien balls, sequers,¹⁴³ feien balls, llavò. Eren es balls que feien. I llavò a Montuïri hi havia un parell d'homes i els deien es *verros*,¹⁴⁴ perquè governaven. I era aqueix que li diuen en Toni Roca, ja n'era com un, però no l'hem d'anomenar, he, he, he!

143. Un *sequer* es diu de l'era on es posaven els canyissos per a assecar fruita, sobretot figues. Era també un lloc adequat per a fer ball de bot. Per això se'n deien *balls de sequer*.

144. Aquí *verro* té el sentit d'home que presumeix de valent, de molt fort', accepció molt pròpia d'Eivissa.

JM: En Toni Roca, qui era aquest?

CR: En Carro, i se mataven, llavò, a ses bregues, amb calça d'arena. Què li deien a aquell que va matar així?... en Xibau...

JM: I com eren aquestes calces d'arena?

CR: Deien que era una calça plena d'arena i que pegaven amb allò i que es cop sortia... estava covat i...

JMM: Això ho feien per ses dones, un temps. Ara no...

CR: Per una dona se mataven!

JMM: Sí! Ara un jove volia una allota i un altre hi anava i tenia manyes a matar-lo!

CR: Sí, sí, sí, sí!

JM: I no en sabeu cap cas, voltros? A part d'aquest Pastor? Com va ser això? Ho sabeu?

CR: Això... què era en Pastor?

JMM: No, però ell és viu, en Pastor.

CR: Es Xibau.

JMM: Es Xibau a qui va pegar?

CR: Es Xibau... No, aquell era... en... què li deien? Ara no me recordarà...

JMM: En Carreró?

CR: No! Que no saps aquell que ara se va morir sa dona, que estan en aquella casa d'allà dalt, des Molinar, qui estava amb sa dona, que no tenien allots!

JMM: Ah! En Gorill, aquell?

CR: Gorill, no.

JMM: En Taleco?

CR: Tampoc! A aqueix... saps què li diuen? Solleric!

JMM: Ah! En Solleric! Sí, sí.

CR: Solleric!

JMM: L'amo en Ramon Solleric.

CR: I perquè deien que li havien tirat un conill en es seu corral. I en es Molinar, allà, devora can Vermell, li va envestir, li va pegar... No, però a aquest li va pegar amb un ganivet, li va foradar sa panxa... li va pegar amb un ganivet.

JM: I d'això quants d'anys fa? Cinquanta anys?

JMM: Sí, fotre!

CR: Sí! Na Xiva... no, na Xiva era... son pare de na Xiva, és això.

JMM: Però, vaja, els fa es cinquanta anys.

CR: Sí, sí, cinquanta anys les fa. Idò, llavò...

JMM: I aquest Pastor va estar molt de temps tancat. I va pegar amb una calça d'arena no sé a qui era, però.

CR: I hi havia cançons, però...

JMM: Sí!

CR: Però, jo, ara, veus?, hagués estat com a... ho hagués sabut. M'hagués recordat!

JMM: I aquest va morir s'altre dia!

JM: Les feien cançons? No vos ne recordau de cap?

CR: Les feien, les feien cançons... que deia... en Llull... No, però aqueixa és d'en Llull.

JM: I què deia aquesta d'en Llull? Com és? Diu...

JMM: En Llull va matar sa dona.

CR: Diu: «En veure un home agut...»

JMM:

...un home sabut
m'agrada veure'l de cara,
en Llull va matar sa mare
i na Serena, en Pelut.

CR: I na Serena, en Pelut.

JMM: Sa meva... ma mare tenia madrastra i era una dona vella, quan se va casar, no va tenir pus allots. I des cap de pocs anys que va ser casat, aqueixa dona se'n va anar des cap, i es padrí la se'n menava pes carrer, qualque vegada, per passejar-la. Però va arribar a haver-la de tancar perquè li deia... tothom, bé, «Mirau-la, mirau-la». Saps què és sa gent que fa... «Ara la mena, ara la mena». I ella... i en Llull li va dir: «Mira'l, que la mena». I li deien Vedella a aqueixa dona. I ella se gira aixuxinos i diu:

En veure un home sabut
m'agrada veure'l de cara,
en Llull va matar sa mare
i na Serena, en Pelut.

Aquell home s'enfonya com un llamp i... he, he, he!, es meu padrí, filleta meva, empegueït com un porc. Se va enfonyar dins ca seva, aquell, es padrí diu: «Pus mai la me'n vaig menar». Perquè sempre els entimava, però venc a dir que aquest cas va passar. Aquesta dona era glosadora!

CR: Sabia fer cançons, però no és que fos glosadora!

JMM: Però que sabia fer cançons és segur! O per ventura...

JM: I què nomia?

JMM: Na Vedella, li deien. Però per ventura ja estava feta, aqueixa, jo no ho sé. Aqueixa l'hi va entimar.

CR: No, aqueixa la feren perquè en Llull... sa mare li feia nosa per casar-se amb na Serena i varen fer això. En Llull va matar sa mare i varen fer aqueixes cançons es temps que se casaren. Però tu els has conegut. Tu, que no coneixes ses Llulles?

JM: Sí, les he sentides anomenar.

CR: Idò! Això era... no era son pare d'aqueixes Llulles.

JMM: Es padrí!

CR: Es padrí!

JMM: I llavò varen tenir aquest Biel.

JM: A Montuiri no deien també d'una, que se va morir fa devers quinze anys o això, que deien que era bruixa o no sé què?

JMM: Bruixa? Sí. Saps qui és aquesta?

JM: Qui era aquesta? No me'n record ara..., que vivia molt a prop d'ara allà on estan en Pieres.

JMM: Saps... No! Saps qui era aquesta?

JM: A davant o una cosa així.

JMM: Que li deien... aquella que sortia en sa nit? Na...

CR: Ara no ho record.

JMM: Que estava devers... que estava devers sa Rota! Na... Bon Jesús!, ara no me recordaré! Na...

JM: Na Cotona, no?

JMM: No! Saps on tenc per mi estava, *antes* de comprar sa casa es conco en Guerrer? Es conco en Guerrer o ca seva? Estava aquí, aqueixa dona. Ara no me recordaré... des nom que li diuen... i la vaig sentir anomenar molt a ma mare.

JM: I què feia aqueixa dona?

JMM: Sortia sempre en sa nit. En camiseta, amb un llençol blanc. I ara no vos recorda? Si es padrí fos aquí ara se recordaria d'aqueixa. Na Riera! Que ho era na Riera?

CR: Na Riera! Sí! Que va tenir un infant i ses rates el se menjaren, aqueixa, na Riera, i estava allà dalt, a ca na Riera.

JM: A on? A on?

CR: A can Riera.

JMM: En es Puig!,¹⁴⁵ davall de ses Rotes.

CR: Devora es Puig. Això era na Riera. I tenia tantes... Allò vivia com un animal, i tenia tantes de rates que ses rates li menjaren s'infant.

JM: Era casada, així mateix, aquesta allota?

CR: Jo per mi no.

JMM: Jo tampoc.

CR: Crec que no ho era. I va tenir aqueix infant i l'hi menjaren ses rates, l'hi menjaren.

JMM: I era una donota qui feia por a sa gent, aqueixa dona.

CR: Feia por a sa gent.

145. Es refereix al puig de Sant Miquel.

JMM: Feia por a sa gent.

CR: Ho era, com una bruixa, aqueixa dona.

JM: Què anava a dir? I en sabeu cap més de coverbo així? A més d'aquest d'en Llull? De cançó d'aquestes? O qualque rondalla?

CR: I jo en sé, però, de moment...

JMM: Saps si haguessis vengut en temps de ma mare, te n'hagués dit, d'aqueixes cançons!

CR: No em recorden a jo aquestes cançons, però, punyets, sí.

JMM: De gent de Montuïri me deia... Callau!, jo per mi en sé una altra, un ball de ca sa tia Maria.

CR: En Carro, aquell que és caminer!

JM: Acosta't més, si te vols acostar.

JMM: A jo no importa que em sentin, jo m'estim més que no me sentin.

JM: No, és igual, fe't més cap aquí. Així se sentirà més.

JMM: No! Basta que sentin sa padrina. Jo només l'hi dic perquè ella t'ho digui.

CR: Jo, és ver, no me recorden aquestes coses.

JMM: Na Serral que va tenir una nineta a l'hospital. Això són cançons de ma mare que te dic, però coses veres, m'entens? Això són cançons, que els feien un temps, i eren veres.

CR: Un temps feien cançons a tothom que feia coses, ja li clavaven ses cançons. Això ha vengut a temps meu, no, no...

JMM: Sí. I què vol dir? Jo me posava amb ma mare i a vegades li deia: «A meiem, ma mare, conta-me una cançó». I mai, mai li vaig acabar sa contera, perquè sempre en sabia de noves. Sempre, sempre, sempre en sabia. Com és aquesta de na Serral? Filleta, i ara per ventura no me'n recordaré.

CR:

A na Maria des Celler
li han duit una nineta,
i ella n'és tan guapeta
com n'Andreu es Confiter.

He, he, he! Te recordes d'aqueixa? Na Maria des Celler, idò aqueixa...

JMM: Ah! Se feien gloses as balladors i això. I era una que havia festejat s'altra, saps què és? I aquell home, impacientat de sentir *piropos* que li tiraven, li va dir:

Que has de glosar tu, Serral,
es fadrins i ses fadrines.
Glosa es nins i ses nines
que tenim a l'hospital.

Li va dir ell, eh!:

Glosa es nins i ses nines
que tenim a l'hospital...

Li deien que era vera, que havien tengut allots i els havien duit a l'hospital, també. Però jo no ho sé.

CR: Això devia ser sa vella Serral.

JMM: Això no ho sé. Això eren cançons que deien en es balls quan ma mare hi era.

JM: I d'això de tot lo món és món...

CR: *Menos* Montuïri, he, he, he!

JM: Això ho heu sentit?

CR: Qui és sa mare del món, Montuïri. És es primer poble que se va principiar, he sentit a dir jo.

JM: I què deien, exactament?

CR: Què deien?: «Tot el món és món *menos* Montuïri, qui és sa mare del món».

JM: Sa mare del món o del nou món?

CR: Ah! Això...

JM: Del món, diuen?

CR: Del món, dèiem noltros, però... Montuïri era... deien que era una presó i que llavò se va fer poble. Però eren es més...

JM: I es vostres amics i amigues d'un temps qui eren?

CR: Amics? Amics si vols estar bé, no en tenguis cap! He, he, he!, que es amics tots són es mateixos, falsos.

JM: Falsos? I amigues?

CR: I amigues lo mateix.

JM: Lo mateix?

CR: Lo mateix! No importa en tenguis.

JMM: En devíeu tenir qualcun quan éreu més jove.

CR: D'amic?

JMM: D'amigues! Amic, no! He, he, he!

CR: Perquè amic no n'he tengut cap més que s'home!

JM: Bé, però, vull dir... amics i amigues ho vull dir amb so sentit...

JMM: Amb so sentit bé....

JM: De conegut.

JMM: Sí.

CR: Conegut. N'he tengudes de conegudes, però...

JMM: Punyeta, a jo me recorda que com era nina tenia ses meves amigues. I vós que no sabeu quines eren ses vostres? Jo t'ho diré!

CR: Jo estava llogada!

JMM: Un temps no en teníem d'amigues.

JM: I on estàveu llogada?

CR: Jo? Amb una filla de ca la Torre, estava llogada.

JM: Ah, sí? I què nomia?

CR: Concepció.

JM: I què eren marquesos o comtes? Què eren?

CR: Era marquesa o comte. No sé si és comte o marquesa, però els deien *vossa mercè*, supòs que deu esser... I ell... i era casat... era casada ella, amb un que li deien *en Lues* [sic] *Pinto*,¹⁴⁶ un de...

JM: Amb qui?

CR: Amb un que li deien *en Lues Pinto*.

JM: *En Lues Pinto*?

CR: Sí. I és d'*Alicant*, ell, era d'*Alicant*. I jo vaig estar llogada molt de temps allà.

JM: I on era? A on?

CR: Dona Concepció de ca la Torre.

JM: De ca la Torre, allà, de Palma?

CR: Sí.

JM: I na Coloma¹⁴⁷ deia que també hi va estar.

CR: Na Coloma. Sí. Na Coloma hi estava. Jo estava amb una germana d'aquell senyor seu. Amb una germana. I ara amb so Moviment, ella... li varen matar s'home a Maó. I ara, ara està bé. Però va durar una temporada que...

JMM: Que ho va passar malament.

CR: Que sa paga era molt magra. Però, ara... ara està molt bé.

[...]

JM: I des menjar, què menjàveu quan éreu més joveneta? Què menjava sa gent?

CR: Jo te diré. Jo tenia madrastra... d'això sí que me pots cercar, he, he, he!

JMM: I els feia es menjar... Digueu-ho vós que vos senten.

CR: Seu¹⁴⁸ de me.¹⁴⁹

JM: Seu de me?

CR: Seu de me, aguiava amb seu de me, i com d'aquí a la vila ja senties s'olor.

JM: Seu de me?

146. Diu *Lues Pinto*. No sé quin llinatge és *Lues*. Potser sigui deformació d'un altre llinatge.

147. Coloma Nicolau i Verger, *Pelut*. Era veïnada meva, al carrer d'Emili Pou. Havia estat en contacte amb ca la Torre, com a criada. Era casada amb Bartomeu Mesquida i Verger, que emigrà durant anys a l'Uruguai.

148. Aquí *seu* té el sentit de «greix fos dels animals remugants que serveix per a fer-ne candeles i sabons i per a lubricar peces de màquina» (DCVB, s. v. *seu*).

149. Aquí *me* vol dir *anyell*, 'el fill de l'ovella' (DCVB, s. v. *me*).

CR: Seu de me.

JM: I on era això, a Montuïri mateix?

CR: A Montuïri, en es Figueral Vell,¹⁵⁰ a veïnat de...

JM: Des Figueral d'aquí.

CR: Des Figueral d'aquí. No! En es Figueral d'aquí, però es vell, veïnat d'aquella tanca vostra, sullà estàvem, i ella aguiava i noltros anàvem a fer feina...

JM: Qui era ella?

CR: Sa madrastra, sa madrastra.

JMM: Era una porrerenca.

CR: Una porrerenca.

JM: Quants d'anys teniu ara?

CR: Jo, setanta-dos.

JM: És jove. Me pensava que era més vella.

CR: No! Trobaries, com ara hi ha aquella dona, sa tia Maria de na Magdalena, aquella dona és molt vella ja.

JMM: Què és de can Rebut?

CR: Sí. Madò Maria de sa Mata. Aqueixa dona té vuitanta...

JM: Sa mare d'en Llorenç Roig?

CR: No, sa mare d'en Llorenç Roig, no.

JMM: Sa mare de na Catalina de sa Mata.

CR: Coneix na Catalina de sa Mata?

JM: No.

JMM: Si vols que jo cap dia t'hi acompanyi, t'hi puc acompanyar.

JM: Quants d'anys té?

JMM: Jo crec que era de s'edat de ma mare, aqueixa dona, però se conserva molt!

CR: Vuitanta i *pico*.

JMM: Vuitanta, en tenien. Vuitanta anys.

JM: Un dia, idò, hi podem anar.

JMM: Sí! Vuitanta anys ja són molts, ja saben més.

JM: Dissabte o diumenge qui ve.

JMM: Sí. Ara a jo ma mare a vuitanta anys ja me contava coses més que vós n'heu vistes.

CR: Que jo no he vist. Mira, sa nostra padrina, sa mare... sa mare des meu home, se n'anaven a fer síquia a Son Brondo¹⁵¹ i... veus, aqueixes te contarien coses! Perquè... aquella dona feien síquia i menjaven pa d'ordi. Si els sobrava un trosset, sa germana major l'agafava i el posava dins sa senalleta.

150. Es Figueral Vell és una possessió del terme de Montuïri, prop de Son Moià.

151. Possessió del terme de Sant Joan, entre Son Munar i el puig de ses Algorfes.

JMM: I sa tia Jaumeta que és més jove que vós?

CR: Quina tia Jaumeta?

JMM: Sa meva, que és morta, però me contava que anaven a Meià i es pa anava tan escàs, es pa i tota la resta, i se'n duïen per dinar una arengada i els bastava per tres dies. Una arengada per tres dies! I s'amagaven un de s'altre, Joan, s'amagaven un de s'altre perquè... perquè no se vessen menjar, si menjaven un poc bé, estaven empegueïts un de s'altre.

CR: Es meu home estava llogat a sa Torre¹⁵² i tota sa quaresma es diumenges les donaven arròs amb cap d'arengada. Això és es meu que ho ha vist a sa Torre.

JM: ...i es dia que vos vàreu casar també menjàreu...?

CR: Me varen regalar una senalleta de faves tendres. He, he, he! Remil llamps, sa madrastra! Això me va dur! Sí, vaig dinar de *menos*, un qui se casa... He, he, he!, una senalleta de faves tendres.

JM: Idò no li sobrava res.

JMM: No!

CR: És ver això.

JM: I què anava a dir? I sa mare d'en Rafel Rafela, la coneixíeu?

CR: Ah! D'això que hi ha hagut ara? De...

JMM: Sí, d'en Rafel Rafela!

CR: Sa mare...

JM: Com era aquesta dona?

JMM: Sa mare no la coneixíeu. No?

CR: Sa mare d'en Rafel Rafela... Sí, sí que l'he coneguda.

JMM: Veiès si la coneixíeu!

JM: Com era aquesta dona?

CR: Una dona com a antiga, perquè ara jo ja vaig més moderna...

JMM: Sí, sí!

152. La GEM registra s. v. *Torre, sa*: «Possessió del terme de Montuïri, situada entre la carretera de Porreres, Son Barceló i la carretera de Sant Joan. El 1629, fou fideicomesa pel senyor Gaspar Miralles. Confrontava amb el camí de Porreres, Son Comelles, Meià, Son Costa i el camí de Sant Joan. Incloïa la possessió de Son Barceló i dos molins de vent, fariners. Aquest conjunt de possessions i molins feia una renda anual de 800 lliures, 100 quarteres de blat, 1 quintar de xeixa i 12 quintars de formatge. El 1663, la possessió era valorada en 24.000 lliures i les cases, en 1.000. Els Miralles tenien la casa pairal al carrer que anava del Born a la font de Santa Creu, confrontada amb el carrer de la Volta d'en Jòlit, a la parròquia de Sant Jaume, de Palma. Tenien posada al carrer Major, de la vila de Montuïri, confrontada amb el camí de Vall. El 1857, la possessió pertanyia a Josep Villalonga Aguirre. Tenia cases i celler. El bestiar de feina era format per dos bous i dos muls. Amb set egües, era lloc de cria d'èquids. Hi havia una guarda de devuit porcs. Tenia un hort dedicat a la producció de patates i hortalisses. D'aquest passà al seu fill Gabriel Villalonga, que la posseï fins a 1923, en què passà a la família Servera, que actualment (1997) n'és la propietària. La possessió té cases de senyors amb clastra. Hi ha un celler i un molí de sang, ben conservat» (vol. xvii, 1991, p. 229 i 230).

CR: Però aquella dona anava amb mocadors i molt antiga. Una dona que no sortia mai i hi vivia, vivia molt antiga, aquesta dona. Sabia fer unes *cunumies*¹⁵³ que era gros. Sí, sí, aqueixa d'en Rafel Rafela. Això que diuen que té descendents... que no ho diuen...?

JM: Que té què?

JMM: Que té descendents d'en *Cristóbal Colón*.

JM: Ah, sí!

CR: Això són *qüentos*, me pareix. No t'ho pareix, quatre-cents anys? A jo me pareix que això són *qüentos*.

JMM: En Joan no ho sap, però ell s'ho pensa, que sí.

CR: Perquè se va gastar ara per esser parent d'aquells, per ventura se va gastar un parell de centes pessetes o... He, he, he!

JM: Però ho ha de demostrar.

CR: Que no és ver? Perquè això... No ho crec... que sigui parent de tots aquells.

JM: N'havíeu sentit parlar mai, vós, d'en *Cristóbal Colón*?

CR: N'havia sentit parlar, però a ells... que ells fossen descendents, no, no n'havia sentit parlar.

JM: I son pare com era?

CR: I son pare era un home també primet que vivia també molt *atrassat*.

JMM: Però son pare no era més curiós¹⁵⁴ que ella?

CR: Sí...

JMM: Ho he sentit a dir jo.

CR: Més curiós, però, *vamos*, no... Era, feia de ferrer i va deixar fer es ferrer i se va posar a fer feina a foravila.

JMM: Que no vivien devers sa Rota, aquesta gent, i tot això?

CR: Ella crec que sí, ara... s'home, no.

JM: I què anava a dir, jo? I d'aixecar-se prest, devers a quina hora vos aixecàveu?

JMM: Figura't, a les quatre cada dia.

CR: A les quatre. Com eren en es tros feien foc, de fred que tenien, perquè berenaven de sopes a les quatre des dematí. Saps que era de gros, això! I se n'anaven a fer feina i com eren en es tros no veien es solc. I llavò feien foc i si se'n diuen un trosset de pa amagat a dins sa butxaca era lo que podien fer, llavonses.

JM: Però sa gent que no tenia blat per menjar?

CR: Però l'estotjaven.

JMM: I ses terres no donaven com ara!

CR: No donaven! No, ni de molt.

153. Vol dir *economies*.

154. Aquí *curiós* significa 'net, ben endreçat'.

JMM: Jo me recorde a Son Maçanet¹⁵⁵ de cas meu padrí, que quan jo era nina ja donava molt, però com ells el compraren... res! Com que llauraven amb arades de fusta.¹⁵⁶

JM: En teniu cap, d'arada de fusta, aquí?

JMM: No.

CR: Crec que no en tenc de nostres.

JMM: Amb arada de fusta i hi havia molts de *puestos* que no els llauraven ja. Sa gent, com que sa gent mateixa ja era més *atrassada* que ara.

CR: Veïès!

JMM: I jo l'hi sentia a dir moltes de vegades. Ara fan molt de gra a Son Maçanet, però com venguérem no valia res perquè...

CR: Ah! I llavò te n'anaves, es meu, jo em recorde, s'any que mos vàrem casar, es primer any, va estar a Son Mennera. Guanyava cent duros i no el pagaven fins que havia acabat s'any.

JM: Cent duros a s'any?

CR: Cent duros en s'any. I si no l'acabaves, llavò, s'any que venia, no tenies amo. No te pensis, eh?

JMM: Per malament que estasses l'havies d'acabar.

CR: Havies d'acabar. Era una afronta un home que no acabava s'any. I ara, què? No acaben es dia, si no els agrada.

JM: Què anava a dir? Aquí baix no hi ha un tros que li diuen es Clot d'Inca?

CR: Es Clot d'Inca.

JM: I per què l'hi diuen això?

CR: I... jo no t'ho puc explicar perquè no ho sé.

JMM: I a on és això que li diuen es Clot d'Inca?

CR: As tarongers, aquí. Li diuen es Clot d'Inca. Va venir un missioner aquí i ho explicava tot això, un dia, lo que hi ha a Montuïri i això deu estar escrit.

JMM: I es padrí no ho sap tot això?

CR: Sí que ho sap, també!

JMM: L'hi vares demanar as padrí, això?

JM: No, no li he demanat.

JMM: Idò li has de demanar, perquè per ventura ho sabrà més que sa padrina.

JM: I això de... donar mal bocí, què és això, de *donar mal bocí*? No ho havieu sentit dir mai?

155. Segons la GEM, s. v. *Massanet, Son*: «Possessió del terme de Montuïri, situada entre Son Canals, Son Reus, Son Mostatxet i Son Ribes. Documentada el 1684, pertanyia al senyor Antoni Mesquida. De 85 quarterades, tenia cases amb celler i molí de sang. Era dedicada a vinya i conreu de cereals, lleguminoses i lli. Hi havia nombrós aviram. La posada era al Pujol, a la vila de Montuïri» (vol. x, 1991, p. 335).

156. Alludeix a l'arada de fust, la més antiga.

CR: Sí, sí, sí!

JMM: Jo ho havia sentit a dir, però no sé què és.

CR: Etsisar.¹⁵⁷ *Etsisar*, se diu.

JM: *Etsisar*?

CR: *Etsisar*. Punyeta, no ho diuen? Devers ca teva n'hi ha una... He, he, he!, qui diuen que en sap.

JM: Devers ca meva?

JMM: No ho sap ell.

JM: I qui és aquesta dona?

JMM: No, no li diguis que no ho diguessis a ningú.

CR: No...

JMM: Bé, jo no ho vull dir perquè aquí se sentirà.

JM: Qui és? Ja me pareix que sé qui és. Qui és? Qui és?

JMM: Sa mateixa que te pareix a tu.

JM: I com és que ho saben, però?

JMM: Sa gent, que s'ho pensa.

CR: Jo t'ho diré: sa mare, sa sogra, va anar a aquesta casa...

JM: Quina sogra?

CR: Sa seva, sa seva sogra. Sa seva sogra... va anar a ca seva un dia i s'horabaixa ja va dir: «No estic bé». És això que donen fe. «No estic bé, no estic bé, no estic bé».

I el sendemà ja se va morir i s'home seu... se va... ara el tenia... per allà... a sa tomba. I jo li vaig dir: «Quants d'anys tenia, aquest home?».

JMM: I es seu sogre... sa sogra un dia, es sogre, un dia, i s'home, un poc més, però també.

CR: Sí, va allargar un poc més, s'home, va allargar...

JMM: I jo no ho sé, però sa gent ho diu. És mal de saber això, Joan.

CR: Si ella ho sabia me pareix...

JMM: Però això vol dir que hi ha persones que t'ho explicarien més, perquè jo...

CR: A Porreres, a Porreres s'usava molt.

JMM: I a Llorito!

CR: A Montuïri, no.

JMM: Però hi havia madò Matarina que sempre deia que existia això, que era una cosa ben vera! Perquè n'havien donat a... as seu germà o germana?

CR: No sé a qui.

JMM: Hi havia una Matarina casada amb un Muix? Amb en Rafel Muix?

CR: Sí.

JMM: Idò a aqueixa.

157. Vol dir *encisar*.

CR: Ah, sí, me recorde!

JMM: Que n'hi havia donat, i era ben vera.

JM: I què era que li havien donat?

JMM: Ho donen amb una cosa o s'altra, si importa amb un caramello, te donaran una cosa d'aquestes, diuen. Jo no ho he vist mai, me podrien enganar ben bé, a jo. Però si importa, amb un caramello, ara diràs: «Jas un caramello» i ja tens pastilla. He sentit a dir!

MC:¹⁵⁸ Això fa por.

CR: Sí, fa por això! I és ver que fa por.

JMM: No! Això són coses qui no m'agrada parlar-ne, canvia de tema.

JM: I això se diu *encisar*? *Encisar*?

JMM: Idò! *Donar mal bocí*. Això és lo mateix.

JM: I d'això, de quan naixia un allot, també no deien que l'havien de batiar perquè si no tenia el dimoni dedins o una cosa així? No ho heu sentit a dir?

CR: Ah! Bé, perquè té es pecat venial,¹⁵⁹ un infant. I te diuen que l'has de batiar tot d'una perquè es baptisme li esborra es pecat venial.

JMM: I això no ho saps, tu?

JM: No, perquè també hi ha altres coses darrere d'això.

JMM: Ah! Veus?

CR: Això tu ho has estudiat!

JMM: Bé, però ja diu que hi ha altres coses darrere tot això. Però quan naixem, tots naixem amb aquest pecat. I diuen que tot d'una els han de batiar i si se veuen en cas de perill de mort, son pare i sa mare basten per llevar-los aquest pecat. Jo si hi ha res més no ho sé, darrere. He, he, he!

CR: Jo tampoc. Noltros som ben ignorants amb això. Tu saps més que noltros.

JMM: Què més, Joan? Què més?

158. Supòs que deu ser el fill de la nora, Miquel Cerdà i Manera, que també era present a l'entrevista.

159. Vol dir pecat original, no venial.

6. Joan Fornés i Vich, *Móra* (1899-1988)

Nasqué a Montuïri el 29 de desembre de 1899. Era fill de Joan Fornés i Gomila i de Francina Vich i Trobat. Pagès. Es casà amb Magdalena Fiol i Lladó, *Boira*, el 24 de juliol de 1926. Tingueren tres filles i un fill. Morí l'1 de novembre de 1988.

Joan Fornés i Vich, *Móra*, amb la seva dona, Magdalena Fiol i Lladó, *Boira*.

ENTREVISTA DEL 16 DE NOVEMBRE DE 1969

JM: Què nomeu, vós?

JF: Joan Fornés Vich.

JM: Quina edat teniu?

JF: Ara faré setanta anys.

JM: Heu dit que havíeu trobat ossos de mort i sepultures i coses d'aquestes. On era això que ho vàreu trobar?

JF: A Son Menera¹⁶⁰ trobarem es dos caps de mort i estaven així...

JM: Que se donaven es cap.

JF: Se donaven es cap, això era es cap d'un i això és s'altre, se donaven es cap, així allargats, i es ossos i es cap...

JM: I això quin temps fa d'això?

JF: I això deu fer vint-i-set o vuit anys, ja, també. Devia ser devers l'any trenta, per aquí.

JM: I amb què ho vàreu trobar, amb una arada amb rodes?

JF: No, no, no, trèiem un llisar de roca i llavonnes hi va haver un fluix¹⁶¹ i ho trobarem arran de sa vorera de... d'un... vaja, havien fet una paret per... fer una era aixuixinos d'alta i a baix, i llavonnes anaven noltros excavant i hi va haver aqueix *fosso*, i estava, però no hi ha havia res més que es dos caps així...

JM: S'*esqueleto* hi devia haver...

JF: Sí, s'*esqueleto* se veia, es ossos se veien encara.

JM: I que estaven dins com una tomba amb una llova així damunt o no...?

JF: No, no, no. Terra damunt, aquells.

JM: Terra damunt.

JF: Terra damunt? Terra damunt, aquells.

JM: I se donaven es cap, eren grossos o petits?

JF: Grossos, que en Biel Llull diu «això per mi és des temps de *rabes*»¹⁶² o no sé què

160. GEM, s. v. *Manera, Son*: «Antiga possessió del terme de Montuïri, que confrontava amb el pou del Rei, el camí reial de Sineu i el camí de sa Comuna. Fins al principi del segle XVII, fou denominada s'*Ullastrar* i, després, *Son Manera de s'Ullastrar*. El 1635, pertanyia al senyor Arnau Manera, ciutadà, de la família del qual prengué el nom. Tenia cases, amb un retaule de santa Magdalena, celler i molí de sang. Era dedicada a vinya, conreu de cereals i lleguminoses. Tenia un morerer de fulla per alimentar els cucs de seda que es criaven a les cases, on es filava la seda amb torn. Hi havia guardes de 45 ovelles, quinze porcs i nombrós aviram. N'era pertinença el rafal de Son Manera, confrontat amb Son Manera, la pleta d'en Manera, Son Miró i Son Ripoll. Documentat el 1619, pertanyia a Bartomeu Miralles, des Rafal. Tenia cases, amb molí de sang i celler. Era dedicat a vinya, figuerals, conreu de cereals i lleguminoses. Produïa vi blanc i negre, de qualitat, i raïms de taula. Tenia una petita guarda de porcs i aviram. La posada del rafal era al lloc del Pujol, dins la vila de Montuïri. El 1993, de la possessió en deriven les propietats rústiques Son Manera Gran i Son Manera Petit» (vol. x, 1991, p. 175).

161. Aquí 'terreny fluix'.

162. Vol dir *árabes*, amb afèresi i canvi d'accent.

deia, perquè es *tenrum*¹⁶³ de ses orelles, es forats de ses orelles, es cap, tot se coneixia ben bé encara, i es nas, tot... s'os des nas, tot ho tenia ben...

JM: I aquests ossos on les vàreu dur?

JF: No, els deixàrem fer per allà.

JM: Els vàreu tornar a enterrar?

JF: Va quedar tapat per allà, cavant, allà, no ho tocàrem.

JM: I això fa vint i *pico* d'anys, no?

JF: Sí, vint-i-set o vuit.

JM: I Son Menera aquest, on és això?

JF: Assuquí en aquest... que té en Toni Mascaró.

JM: No deu ser allà on vàrem anar noltros aquell dia...?

JF: No, allà és lo meu, allà és meu.

JM: Això era aprop de ses nostres Malloles?¹⁶⁴

JF: No, assuquí a Son Menera, a aquesta banda d'aquí, com vas a ses Donades,¹⁶⁵ just a s'endret de ses Donades, a la dreta, que hi ha una casa, assuquinos era, aquí era, devora aqueixa casa, lo que ara... estat tot... hi havia molta de roca i tot ho vàrem llevar i llavò trobàrem un *puesto* buit i tot se n'anava i tot ho cavàvem, això, i tot això se cavava, ara era dalt dins sa meva caseta, enguany, ara pentura fa un mes i mig o què sé io varen llaurar un poc i hi havia una roqueta aixuixí qui sortia a damunt, dic: «Ara la tenc de llevar», i a davall hi va haver tests encara...

JM: Enguany?

JF: Ara, sí, enguany. Hi va haver tests i ossos, ossets aixuixinos, tot estava ple d'ossos, però això pentura fa què sé io... es anys que fa...

JM: I on les vàreu posar?

JF: Ho vaig tirar. Sí, sí, ho vaig tirar tot, tot. S'única cosa que no vaig tirar va ser sa puta pedra, que la vaig tirar a sa vorera d'assullanos, una pedra aixuixinos...

JM: *Labrada*, però...

JF: Sí, idò eren unes cantonades així, que jo en tenc per sa caseta com vaig fer sa caseta que les havia tretes per allà i a davall aixuixí, fondes. Estaven que tenien un pam de terra damunt, i a davall sa pedra aqueixa estava ple de tests, i a davall es tests veies tots es ossos, ara de què era no ho sé, però...

JM: I això on era, però, això era allà on vàrem anar aquella vegada?

JF: Sí.

163. Vol dir *tendrum*.

164. Em referesc a un lloc aprop de Son Menera anomenat *ses Malloles*.

165. La GEC, s. v. *Donades, ses*, en dona la informació següent: «Possessió del terme de Montuïri, situada entre Son Pastor, Son Manera, Son Picornell i es Guerrer. Documentada el segle XIII, pertanyia a les monges de Santa Margalida. El 1658, tenia cases i era dedicada al conreu de cereals i a la ramaderia ovina. Les cases antigues foren desfetes o descuradament reformades a mitjan segle XX» (vol. IV, 1989, p. 332).

JM: I què era exactament que vàreu trobar? Ossos, i, *ademés*, aquestes lloves damunt?

JF: I aqueixes lloves damunt, se coneixia que les posaven... Enterraven es mort i llavò damunt hi posaven tests de teula, però uns tests que eren més gruixats que aqueixes teules de per aquí.

JM: Que eren planes?

JF: Tests, iguals que teules d'aqueixes, n'hi havia que eren planes, igual que si ara agafaven una teula i la posaves trossos, la feies trossos, i així com queden es trossos, trossets aixuixinos, però, petits, i llavò damunt hi posaven aqueixes pedres. Jo n'hi vaig trobar a això, però unes pedres que ja te dic que eren com això d'amples.

JM: I les heu tirades, aquestes pedres?

JF: Aqueixes pedres? Són cantonades que jo les tenc posades per sa caseta, com vaig fer sa caseta... i estaven mig quadrejades, i en Joan de Son Menara, també a davant qui hi té a veïnat, també en va treure. Qui les treia era es seu sogre, l'amo en Joan Costa, es padrí d'aqueix qui estan aquí a ca n'Eloi ara, des Costes, en va treure de cantonades que hi ha, que en Joan també havia de fer una casa, i també les posava allà.

JM: I on se diu aquest tros que teniu aquí?

JF: Jo li dic Sabor,¹⁶⁶ li deien, era de Sabor, però li diuen na Trepellina, per aquí, es nom des sementer li deien na Trepellina, aquí.

JM: I aquests altres ossos que estan damunt un turonet, damunt una muntanyeta?

JF: Això de Son Menara?

JM: Sí, aquests ossos que vàreu trobar amb so cap, que se donaven es cap.

166. Sabor és una de les possessions més antigues de Montuïri, documentada ja en el *Llibre del Repartiment* del segle XIII, com a *Xabor*, en el límit amb l'antic districte de Sixneu (avui Lloret de Vistalegre o Llorito). La GEM, s. v. *Sabor*, en diu el següent: «Propietat rústica del terme de Montuïri, situada entre Son Berenguer, Son Toni Coll i la carretera de Lloret de Vistalegre. Fou el rafal islàmic Sabor, documentat el s. XIII. El 1463, el prevere Gabriel Torres el vengué al senyor Jordi Brondo, cavaller, que el posseïa el 1472. Era tengut sots alou d'Arnau de Pacs. Confrontava amb l'alqueria de Jaume Bauçà, el rafal d'en Barceló, el d'en Poll, l'alqueria de s'Almudaina i l'alqueria de Jaume Brondo. Tenia cases, amb botiga i molí de sang. Era dedicat al conreu de cereals i a la ramaderia. Hi havia cinc someres, tres muls, cinc egües, tretze bous, cinc porcs, 240 ovelles i 80 cabres. El 1610, pertanyia a l'heretat del senyor Jordi-Miquel Brondo, donzell, i confrontava amb Son Brondo, Son Toni Coll, sa Torrassa, Son Bauçà, Son Forners, Son Picornell, sa Vinya d'en Mas i s'Almudaina. El 1611, el notari Pere Femenia aixecà actes de 29 establiments en el rafal de Sabor, quasi tots a favor de montuïrers. El 1630, pertanyia al senyor Miquel Brondo, donzell. Tenia cases, amb celler i molí de sang. Era dedicat a vinya i a conreu de cereals. El 1638, feia una renda anual de 102 lliures. El 1639, era de l'heretat de Miquel Brondo, donzell, i 24 quarterades del rafal foren donades en arrendament a montuïrers, a raó de 13 lliures per quarterada. El 1641, documentat com a possessió, pertanyia al senyor Onofre Brondo Berga, donzell. Tenia cases i era dedicada a vinya i a conreu de cereals. El bestiar de feina eren tres bous, una egua, dos poltres, dos muls i tres someres. Feia una renda anual de 225 quarteres de blat i 15 de xeixa. Tenia les terres denominades es Camp des Pou, es Camp Batall, es Establiments des Rafal, na Cardella, sa Vinya Vella i sa Vinya Nova. Fou establerta els s. XIX-XX» (vol. xv, 1991, p. 30 i 31).

JF: Aquí, estava assuquinos. No, feia una mica de garrigó, que era sa pleta de Son Menera aquí, lo que ara ho han tret tot, darrere sa caseta des conco en Pep Xemen era, un poc més aquí, aquella casa que hi ha darrere. No sa d'en Joan des Forn, s'altre, assullanos era que ho trobàrem.

JM: Bé, si acàs tornàssiu trobar qualche altra cosa ja ho diríeu, però no ho espanyeu, perquè això ho han de fotografiar i llavò...

JF: Idò per allà hi trobaven es ossos, aquí, ja te dic, hi va venir l'amo en Biel Llull, aqueix qui tenia aqueixa farinera d'aquí darrere, i en Pep Joanot, que és viu, i vengueren a veure-los, els trobàrem es dematí i noltros ho vàrem dir a migdia, i s'horabaixa, quan varen haver dinat, se n'anaren a veure allà, i com tornaven qui fugien varen plegar una aiguada qui els va... fins a sa pell, però hi havia es dos caps així, estaven així, se donaven es cap, es ossos que hi havia. Es ossos de ses cames encara se veien bé.

JM: I monedes no n'heu trobades?

JF: No, no. No n'hem trobades mai, de monedes.

JM: Només ossos.

JF: Ossos... Eren putes temps de guerra d'un temps que trobaves, trobàvem es ossos davall aqueixes pedres, però ja no tap, però jo sé cert que encara en trobaríem per allà.

JM: Per allà on vàreu dir?

JF: Sí. Jo crec que en trobaríem encara perquè n'hi ha d'aqueixes lloves.

JM: I vàreu dir una vegada també que vàreu trobar també, a més d'aquestes lloves, vàreu trobar també unes alfàbies així...

JF: Sí, ho eren com a alfàbies.

JM: Com eren de grosses? Tenien tres pams d'altres?

JF: O dos i mig, aixuixinos,

JM: I les trobàreu senceres?

JF: No, trossos, però estaven cruixides, estaven rebentades.

JM: Les vàreu espanyar?

JF: Tot ho vàrem tirar, perquè estan enterrades, llavò vaig fer un marge, i ho tirava un caramull aquí i hi posava macs, i ho vaig enterrar tot. Vàrem fer una paret, una a cada marge, i a darrere sa paret n'hi ha aixuixí de macs, macs i terra, tests i... tot hi és aquí, això, però està tot mesclat...

JM: Quin temps fa d'això que ho vàreu trobar?

JF: Quin temps fa?

JM: Que vàreu trobar aquestes pedres?

JF: I deu fer devers l'any trenta-dos o tres era que vaig fer aquest marge, i hi havia es tests ja, però això ja... estava d'enrere. Ho tirava tot a un caramull i llavò vaig llevar tots es caramulls des macs i ho vaig mesclar i ho vaig tapar tot de terra... perquè ja tenia terra damunt, hi ha un... hi havia coses un temps qui..., jo de vegades m'ho mirava una bona estona, i un parell de cassolinets i unes castes putes

d'olles qui estaven així com a planes, com a planes, però tenien dos dits de gruixa i estava allò pentura xapat des temps o no sé... d'estar allà davall...

JM: Ho vàreu trobar per allà?

JF: Sí, també n'hi havia? I estaven xapades i, pensa, jo ho tirava tot a un caramull, i macs i... llavò ho vàrem enterrar tot, a això, tot estava enterrat, però ossos en vaig trobar molts. En Tomeu Muix feia un clot i vaig fer un clot i n'hi havia d'ossos també, molts que n'hi va haver, però tot això tot mesclat en sa terra i tapat, n'hi havia, no, no...

JM: Està bé.

JF: Hi ha *puestos*... Un any també devers Son Comelles també hi havia un *puesto* que hi enterraven, crec, però aquí a Son Comelles, que era un tros que hi tenia en Ferrando, feien síquies per vinya, un temps en lloc d'amb so tractor feien síquies i a dins una síquia hi trobaren, aixuíxí de fonda era, però hi havia tomba, saps?, referida de ciment, en lloc de ciment, de tests de teula, picaven teula...

JM: I això a on?

JF: A devers Son Comelles, allà deçà sa possessió de Son Comelles, era això...

JM: I llavò què en varen fer, ho varen tornar a...?

JF: Ho varen esbucar, ho varen esbucar..., això era un tros d'en Ferrando. Jo era allot qui tenia quinze o setze anys, i estava amb ells, idò hi havia homes qui feien síquia i trobaren aqueixa tomba i estava plena d'ossos també, hi havia de tot per allà, i a damunt, que hi ha un molí, ara com se'n van per sa carretera de Vilafranca per avall, si no han llevat aqueixa torre, a devora s'hort de Solanda,¹⁶⁷ hi havia un remolí d'ullastres i hi havia un molí, una torre de molí, i tot es voltant de tota aqueixa torre, per aquí tot ho era terra de moro, i tot això que hi enterraven, també, aquí, hi enterraven aquí.

JM: Està bé. I quins noms hi ha així de possessions i casetes i tot això per devers sa part de s'Almudaina¹⁶⁸ i Son Picornell¹⁶⁹ i tot això?

JF: Hi ha Son Picornell, que li deien sa pleta de Son Picornell. Jo tenc un garrigó

167. Possessió del terme de Sant Joan. La GEM, s. v. *Solanda*, n'inclou una llarga ressenya (vol. xvi, 1991, p. 342-344).

168. Antiga possessió de Montuiri entre Son Cucuí i es Rafal. Les cases foren esbucades ja fa anys.

169. La GEM en reporta informació, s. v. *Picornell, Son*: «Antiga possessió del terme de Montuiri. El 1640, era del senyor Onofre Brondo Berga, donzell. Tenia cases i era dedicada al conreu de cereals. Feia una renda anual de 100 quarteres de blat i 25 quarteres de xeixa. El 1671, pertanyia al senyor Miquel Brondo, donzell. El 1750, era del senyor Gabriel Canyelles, mercader, que tenia la casa pairal al carrer de Sant Miquel de Palma. Tenia cases i era dedicada al conreu de cereals i lleguminoses. El bestiar de feina eren tres egües, quatre muls, tres someres i dos bous. Hi havia una guarda de porcs. El 1786, pertanyia al senyor Miquel Moragues, abans Canyelles, tinent del regiment de Milícies de Mallorca. Tenia molí de sang i s'hi havia plantat un gran figueral. El 1995, designa terrenys estesos entre Son Forners, ses Donades i el camí de Lloret de Vistalegre» (vol. xiii, 1989, p. 127 i 128).

devora ca meva qui just a veïnat, que hi ha aquells ullastres, no sé si els veres, que hi havia assullà, li deien sa pleta de Son Picornell, aquí. Li deien. I llavò hi ha es campanar des Moros,¹⁷⁰ assullanos, es Rafal¹⁷¹ i Sabor, això era...

JM: I llavò per devers Tagamanent,¹⁷² per devers can Socies, quins... hi ha?

JF: Son Cucuí.¹⁷³

JM: Quines casetes hi ha, també? Possessions, casetes?

JF: Casetes? Hi ha una caseta d'en Miquel Pellusco, de sa Petrera, hi ha una caseta de *Don* Bartomeu Ferrando, a dins Son Costa,¹⁷⁴ i llavò hi havia Son Costa aquí darrere, llavò hi havia una caseta d'un Cigala...

170. Denominació popular de la columna central d'un talaiot. La resta del talaiot ha desaparegut.

171. Propietat rústica del terme de Montuïri entre es Molinot, es Campanar des Moros, s'Almudaina d'en Ferrando i ses Coves. Avui les cases són un hotel rural.

172. Possessió del terme de Montuïri, anomenada també *can Socies*. La GEM, s. v. *Tagamanent*, en reporta una llarga referència: «Possessió del terme de Montuïri, anomenada també can Socies. Confrontada amb Meià, Carrutxa, Son Pocoví i Son Moia. A mitjan segle XVI, la primitiva possessió era dividida entre Tagamanent dels Socies i Tagamanent dels Miralles. El 1569, Tagamanent dels Socies pertanyia a Miquel Socies —de Tagamanent. Tenia cases, amb celler, molí de sang i clastra. Era dedicada a vinya i a conreu de cereals. El 1576, era del mateix titular i confrontava amb Meià, Carrutxa, Tagamanent dels Miralles i Son Costa. Hi havia una esclava. Tenia vinya nova i vella i nombrós aviram. El 1667, pertanyia a l'honor Miquel Socies —de Tagamanent. Hi havia 60 quarterades de sementers. Tenia cases, amb celler, molí de sang i un alambí per elaborar aiguardent. Era un lloc de cria de ramaderia bovina, equina, mular i somerina. Hi havia guardes de 117 ovelles i dotze porcs. Tenia els sementers dits d'Enmig i de sa Tanqueta. Els s. XVI-XVIII, la posada dels Socies de Tagamanent era al carrer Major, de la vila de Montuïri. El 1596, Tagamanent dels Miralles era de Rafel Miralles —de Tagamanent— i confrontava amb Tagamanent dels Socies, Carrutxa, s'Almudaina, Son Pocoví, ses Coves i Son Costa dels frares de Sant Domingo. Tenia cases, amb celler i molí de sang. Era dedicada a vinya i a conreu de cereals i lli. El 1656, pertanyia al senyor Rafel Miralles —de Tagamanent. Tenia 60 quarterades de sementers. Hi havia 1 quarterada de vinya i zones de rotes i garrigues. Tenia ramaderia ovina, porcina i aviram. N'eren pertinences les terres de Son Roig i de na Portella. El 1748, era del senyor Bartomeu Miralles —de Tagamanent—, ciutadà militar. El 1764, pertanyia al senyor Joan Miralles de Tagamanent i Fillol, doctor en medicina. Confrontava amb Tagamanent de Miquel Socies. Tenia cases i era dedicada a vinya i a conreu de cereals. El bestiar de feina eren tres egües, dos muls i vuit ases. La casa pairal dels Miralles de Tagamanent, amb celler, era al carrer Major, de la vila de Montuïri, confrontada amb la casa pairal dels Socies de Tagamanent i amb el carrer de sa Quintana. El 1848, pertanyia a Joaquim Bibiloni Socies i feia una renda anual de 12.973 reials. El 1995, Tagamanent tenia 65 quarterades i pertanyia a Miquel Bibiloni Socies. Tenia cases, amb capella, aljub i una font considerada popularment d'origen islàmic. Les reformes n'han desfet part dels edificis històrics. S'hi instal·là una granja avícola i era dedicada a conreu de cereals. Hi havia 12 quarterades de pinar» (vol. XVII, 1991, p. 94).

173. *Son Cucuí* entre la gent major, que competeix amb la variant *Son Pocoví*. La GEM, s. v. *Pocoví, Son*, en dona la informació següent: «Antic rafal del terme de Montuïri. El 1606, pertanyia a l'honor Joan Pocoví, de la família del qual prengué el nom. Tenia cases i molí de sang. Era dedicada a vinya i a conreu de cereals. El 1667, era de l'honor Bartomeu Pocoví. Hi havia conreu de guixes i lli. Tenia rotes i s'hi feien marges als costers. Hi havia una guarda de deu porcs. El 1995, en deriva la propietat rústica dita Son Pocoví o Son Cucuí [*sic*]» (vol. XIII, 1989, p. 213).

174. La GEM s. v. *Costa, Son*: «Antiga possessió del terme de Montuïri. En deriven Son Costa Gran, situada entre Son Costa Petit i can Mateu, Son Costa Nou, entre la pleta de sa Torre i Tagamanent i Son Costa Petit, entre Son Costa Gran i Son Moia» (vol. IV, 1989, p. 143).

JM: I així noms de turons o coses d'aquestes n'hi ha?

JF: Turons...? No ho sé... ses Coves, li deien ses Coves.

JM: Ses Coves de na Cotona...¹⁷⁵

JF: Ses Coves li diuen, es nom de ses cases li diuen ses Coves. Llavò hi ha es Rafals, casetes des Rafals, tots aquests pinars de per aquí, tot això és des Rafals, li diuen es Rafals, i abaix hi ha un tros que li diuen Son Pur.

JM: Com?

JF: Son Pur, que és de Son Mojà. Hi ha un tros de terra per aquí.

JM: Dins Montuïri?

JF: Sí.

JM: I li diuen Son Pur?

JF: Sí, arran de Son Cucuí. Davant ses cases de Son Cucuí i Son Mojà¹⁷⁶ hi tenen un tros també darrere Son Mojà, que fa aquell comellar, li diuen es Son Purs... per aquí.

JM: Son Purs?

JF: Sí. Son Pur, li diuen.

JM: No ho havia sentit dir mai, a això.

JF: Idò hi ha un esplet de trossos que li diuen Son Pur. N'hi ha que li diuen Son Cucuí, però n'hi ha que li diuen Son Pur. I llavò hi ha ses cases velles de s'Almudaina també, i es Rafal i... hi ha sa font de s'Almudaina, també, a un tros que li diuen, hi havia una font d'un temps que sempre hi havia aigua, ara no raja, però sempre, sempre hi havia vist aigua.

JM: Per davall Son Toni Coll?¹⁷⁷

JF: No, més en es turó de devora ses cases des Rafal, damunt ses Coves, a sa banda de ses Coves.

JM: I per sa part d'Alcoraia quines... hi sabeu per allà?

JF: No...

JM: I per devers es Son Venrells?¹⁷⁸

175. El nom prové d'una tal Francina Cotona, casada amb un Joan Barona, de Lloret de Vistalegre. Tingué dos fills, en Joan i en Josep. Acabà en la indigència més absoluta. Morí a l'asil de la Misericòrdia, però abans havia viscut uns anys a les Coves, que a partir d'aleshores es dirien *Coves de na Cotona*.

176. GEM, s. v. *Mojà, Son*: «Possessió del terme de Montuïri, situada entre Son Costa, s'Almudaina, ses Malloles i el rafal de Sabó [sic]» (vol. xi, 1993, p. 67).

177. GEM, s. v. *Toni Coll, Son*: «Possessió del terme de Montuïri, situada entre Sabor, Son Berenguer, Son Miralles i es pla de s'Almudaina» (vol. xvii, 1991, p. 214). També, s. v. *Coll, Son*, podem llegir: «Al terme de Montuïri, confrontada a Sabor, Son Garriga, Son Gomila i Son Miralles de sa Torrassa. Documentada el 1616, pertanyia a l'honor Antoni Miralles —de Son Coll. Tenia cases, molí de sang, dos cellers, cinc quarterades de vinya nova i 12 quarterades de guaret. Era dedicada bàsicament a la viticultura, amb presència de conreus de cereals i lleguminoses i una guarda d'ovelles. Tenia la posada a la vila de Montuïri» (vol. iii, 1989, p. 348).

178. La GEM, s. v. *Venrell, Son*, en diu el següent: «Antiga possessió del terme de Montuïri, situada entre Son Pujol, Son Conill i Son Mallol Vell. El 1577, pertanyia a Antoni Venrell, de la família del qual

JF: Per devers es Son Venrells ho sé, però n'hi ha moltes de casetes per allà. N'hi ha moltes de casetes, però es Son Venrells i llavò hi ha es Son Mallols¹⁷⁹ i...

JM: Però dins es terme de Montuïri?

JF: No, això ja és dins es terme d'Algaida, dins es terme d'Algaida, això.

JM: I voltros vos ne recordau. Ara passant a un altre tema, es primer cotxe que hi va haver a Montuïri qui era que el va tenir?

JF: Per mi era l'amo en Tomeu de Son [...] ¹⁸⁰ es primer *camión* que vaig veure de *carga*, un cotxe que varen dur que li deien un Fiat de devers Itàlia, com se va haver acabat sa guerra del devuit, varen dur aqueix cotxe... ¹⁸¹

JM: I éreu molt jove, vós?

JF: Jo tenia vint anys, com se va haver acabat sa guerra del devuit.

JM: No n'hi havia d'altre aquí, de *camión* o cotxe?

JF: No, pensa que el varen dur, es primer *camión* que posaren el menava s'home d'aqueixa xofera que diuen d'aquí baix d'en Miquel Cabdell. Saps qui dic?, qui està devora ca vostra, aquí baix, el menava s'home, que era de Randa, ell, era casat amb ella, que se varen casar devers *Bons Aires*, i varen dur, com se va acabar sa guerra del devuit, un cotxe, un *camión* de roda plena, i anava amb cadenes, però d'aquells de *carga*, i anava amb cadenes, i el feren pagar per passatgers i a damunt sa carrosseria hi posaren bancs, banquetes voltant, a cada banda, però de fusta, no tenia molles. *Bueno* i aquella carretera sense enfalcar, ¹⁸² i com arribaven a Palma, havia de mester tres hores per arribar o quatre, era un daixò amb cadenes, amb ses

---

prengué nom. Confrontava amb el camí de Porreres a Palma, el rafal d'en Mesquida, Son Jordi Mas i So na Moiana. Tenia cases i molí de sang. Era dedicada a conreu de cereals i lleguminoses. El 1621, era de l'honor Jaume Venrell i confrontava amb el camí de Montuïri a sa Comuna, Son Garriga, Son Mallol i Malesherbes. Els Venrell —de Son Venrell— tenien la casa pairal, amb molí de sang, confrontada amb la rectoria, a la vila de Montuïri. El 1656, pertanyia a Miquel Venrell. Confrontava amb Son Company des Molí i els establiments de Son Venrell. Tenia 35 quarterades de sementers i es mantenia dedicada a vinya i a conreu de cereals. El 1657, una altra part de la possessió primitiva era de Miquel Venrell. Tenia cases pròpies, 9 quarterades i mitja de sementers i mitja quarterada de vinya. El 1739, la possessió principal fou parcialment establida. El 1744, el nucli de l'antiga possessió, amb 30 quarterades de sementers, pertanyia a Arnau Venrell i era sots alou del noble Nicolau de Pueyo, marquès de Campofranco. Actualment (1997) designa uns terrenys situats a la partió amb el terme d'Algaida, estesos entre Malesherbes, Son Mallol Vell, Son Pujol i cas Metge Oliver» (vol. xviii, 1991, p. 65).

179. GEM en diu, s. v. *Mallol, Son*: «Antiga possessió del terme de Montuïri denominada abans *Malesherbes*. El 1738, s'hi feren nombrosos establiments. Tenia cases i era dedicada a vinya i conreu de cereals. Depenia del domini directe del noble Nicolau de Pueyo i Rossinyol, marquès de Campofranco» (vol. viii, 1991, p. 210).

180. Nom inintel·ligible. Potser digui Son Boivàs, que és el que diu qualche altre entrevistat.

181. Fa referència al Fiat 18, un model de camió i d'autobús llançat el 1911 per al model de camioneta i el 1913 per a l'autobús del fabricant italià Fiat. Va ser utilitzat pels exèrcits italià, britànic, rus i francès.

182. Variant de *asfaltar*, segurament amb influència, per etimologia popular, del verb *enfalcar* «falcar, proveir de falques» (DCVB, s. v. *anfaltar*).

rodes, hi havia roda que domés duia un dit de goma, perquè allò pes camps de batallà per allà els devien haver menjat tot i li faltaven uns trossos de goma i a rodols només en duia dos ditets ja, i eren unes rodes així d'amples i ses rodes de ferro i sa goma estava aferrada. Pagaven dotze peces per anar a Palma.

JM: Idò, sí. I sa primera bicicleta qui era que la va tenir, ho sabeu?

JF: Sa primera bicicleta va ser es metge Fraret, per mi. O en Joan Vermell o es metge Fraret, però tenc por que no fos es metge Fraret, un que li deien es metge Fraret, que era santjoaner, qui estava allà on està a veïnat de sa rectoria abaix, a can Venrell que deien, qui hi està na Rosa Roig...

JM: Sí.

JF: A cap de cantó ara en es carrer de sa Sala Mariana¹⁸³ per avall. Sa casa aqueixa que hi ha des cantó, aquí. Crec que va ser aquest que la va tenir, sa primera, i sa segona jo la tenc a ca meva per mi... a sa bicicleta.

JM: Ah sí?

JF: Sí.

JM: No la vengueu ni l'espanyeu perquè... si feim un museu...

JF: La vaig desfer s'altre dia.

JM: La vàreu desfer?

JF: Però està penjada a sa portassa qui era, aqueixa bicicleta, d'en Joan Vermell, un que li deien es Bisco Vermell, un conco d'en Joan Vermell, aquell de devora ca teva, d'aqueix allot, un germà de son pare.

JM: No la deguéreu espanyar, però?

JF: No, no. I és sa primera bicicleta, crec que va ser, o sa segona o sa primera. Llavonses en va dur una l'amo en Pau de Son Toni Coll, també. Llavò, darrere aquest, la va dur s'home de na Teresa des Forn, que ja és mort, un Perull, i en Pere Pieres, son pare, es sogre de na Pellusqueta, aqueixa qui està aquí baix, un cosí d'en Miquel. Aqueixes són ses cinc primeres bicicletes que hi va haver aquí.

JM: Ja la me mostrareu a aquesta, idò.

JF: Saps que és de vella!, es manillar ja... jo hi corria, i es manillar...

JM: I deu ser com un *velocípedo* d'aquells, no?

JF: No...

JM: Era normal?

JF: No, però... nou o deu metres. No la podies fer córrer quasi, i es manillar ja se'n va pertot i la tenc a dins ca meva, ara. Pentura fa dos mesos que li vaig llevar ses

183. La Sala Mariana és l'edificació adjunta a la rectoria de la parròquia de Montuïri. La primera reforma pròpiament dita tingué lloc durant l'època del rector Isern. Anys després, durant els anys cinquanta del segle passat, tingué lloc la reforma de la part que dona al carrer d'en Venrell i a la plaça Major. Ni una ni l'altra respectaren l'edifici medieval original del segle xv.

rodes, perquè tenc una goma... es gendre, en Toni, me'n va dur una, en Payeras, me va dur sa seva i jo li vaig fer posar ses rodes i ses gomes noves i una no li posàrem i se va espenyar i li vaig llevar una de ses meves, que eren noves, i la vaig posar a aquella i la vaig desfer, i està dins sa portassa amb ses rodes penjades i ella està, assullà, però era curta i amb so jonoll... és d'aquest manillar de passeig, i si no està alerta... pegues as manillar, qualche pic tombaves, i és sa segona, no crec que fos sa tercera, perquè varen esser aqueixes ses primeres que dugueren, es metge Fraret, en Joan Vermell i l'amo en Pau de Son Toni Coll, crec que va ser sa tercera, o sa segona o sa tercera va ser, si aqueixa meva no va ser sa segona va ser sa tercera, i jo li vaig comprar per vint-i-vuit duros, ja fa un esplet d'anys, que li vaig comprar a aqueix.

JM: Ara, passant a un altre tema, voltros heu sentit dir aquesta cosa que se diu de «Tot lo món és món *menos* Montuïri»?

JF: «*Menos* Montuïri», sí. Ho he sentit a dir. «Tot el món és món fora Montuïri». Un temps hi havia... deien que era sa presó, que hi havia sa presó més grossa del món, aquí.

JM: I això de «Tot el món és món fora Montuïri, però és sa mare... és sa mare del món», ho heu sentit a això?

JF: No ho sé, he, he, he! Això no..., però un ha sentit dir tantes de coses, saps, però a Montuïri sempre he sentit a dir «Pertot és món fora Montuïri». Ja fa molts d'anys. Jo ja era petit aixuí i ja sentia... i deien de sa punyetera presó, sa presó més malsana, que ara los se'n menen a un *puesto* a una altra presó, però aqueixa deien que si hi havia un pres gros, que li havien de donar molt de presili, el duien a Montuïri, sentia que deien, però això pentura qui sap es anys que fa, però ho he sentit a dir jo sempre, això.

7. **Antoni Lladó i Noguera, *Miró* (1904-1983)**

Nasqué a Montuïri el 29 d'agost de 1904. Era fill de Josep Lladó i Cerdà i de Catalina Noguera i Cerdà. Pagès. Es casà amb Jerònia Miralles i Miralles, *Molinera*, el 29 d'agost de 1933. Tingueren un fill. Morí el 6 de gener de 1983.

Antoni Lladó i Noguera, *Miró*.

ENTREVISTA DE 1969¹⁸⁴

JM: Ja podeu començar a xerrar.

RB: Tu noms?

ALL: Toni Lladó Noguera.

RB: I voldries... recordes que jo vaig requerir ta mare per veure si volia fer testimoni de lo que sabia respecte a un llibre d'en Colom de can Rafela?

ALL: Sí.

RB: Bé, te sabia greu repetir lo que ta mare deia?

ALL: Cap mica, cap mica.

RB: Repeteix, idò.

ALL: Ma mare me contava que en aquelles nits llargues de s'hivern, quan ella era nina, se reunien es veïnats *en ves* d'anar a reunir-se en es cafè, com fan ara, i passaven sa vetlada fins que los agafava sa son, i es padrí de can Rafela duia aquest llibret, que jo fins...

JM: Que era son pare?

ALL: Es padrí.

JM: Ah! Es padrí.

ALL: Que fins... fins es darrers dies, d'ara, fins que tu vares preguntar a ma mare si sabia *algo* d'això, jo havia cregut que era un tros d'història d'Espanya. Llavonses jo en vaig... vaig posar s'atenció, perquè vaig saber que era un llibre de ruta d'en Colom. I ella hagués estat molt satisfeta de poder-ho manifestar davant autoritats, a pesar que *después* d'això encara va viure dos anys, emperò no va venir s'ocasió de...

RB: I ella deia des *tamany*, com era es *tamany*...

ALL: Sí. I es *tamany* era un *tamany* de sa *Doctrina cristiana* que hi havia... quan ella era nina. Un llibret qui devia tenir... dotze... dotze per quinze.

RB: Sí. *Tamany* en octau, me pareix que li diuen es tècnics d'això.

ALL: Sí. Dotze per quinze més o *menos*, i... un gruix de tres *centímetros* o dos i mig... per aquí. Ella donava aqueixes normes, per ventura no són ben exactes, però, *vamos*, ella donava aqueixes normes.

RB: I què contava? Que es padrí llegia?

ALL: I contava... Ella sabia molt poques coses, lo únic que li recordava, que era un cas com un poc significat, era que... quan varen haver corregut bastant de temps... es...

RB: Corregut vol dir *navegat*?

184. Aquesta entrevista deu ser també del mes d'octubre o de principis de novembre de 1969 perquè ja s'hi parla de la tradició colombina dels Rafela. En la conversa també va intervenir en Rafel Bauzà, *Rafela*.

ALL: Navegat! Navegat! Es *marinos* s'alarmaren. De cada dia s'anaven alarmant perquè perdien sa confiança en so *alcansar* lo que els havia promès en Colom. Però, a pesar d'això, o això contrastava amb sa tranquil·litat d'en Colom, que no... que ell no estava gens alarmat, una tranquil·litat immensa. I jo ara pens...

RB: Parlava ell de sa revolta que hi va haver allà dedins? De sa... de sa...

ALL: Revolta? No, només me deia això, que estaven molt nerviosos i que ja pensaven de tornar arrere i això. I ell estava tot tranquil i els...

JM: Sa que ho contava era ta mare.

ALL: Sí. Els confortava: «Anirà bé, anirà bé». Però... ells no... ja havien perdut bastanta de confiança amb so director. Emperò ell, sempre tranquil!

RB: Sí. I vull dir... i llavonnes saps algun detall més que digués des llibret?

ALL: Sí, però... jo... pens si ella confonia... perquè ella me deia que havien vist fulles d'arbre i que s'alegraren, però vaig pensar i dic *a lo millor* hi ha sa historieta d'en Noè, he, he he!, que es colom va dur sa fulla d'arbre i jo vaig témer...

RB: Que hi hagués confusió.

ALL: Sí, que ella confongués una cosa amb s'altra.

RB: I des *desembarc* no te... no...?

ALL: I des *desembarc* no li vaig sentir dir res mai.

JM: Bé, aquest padrí, qui era? Son pare de sa mare?

RB: Son pare de ma mare, sí.

JM: Son pare de sa mare.

ALL: Sí, sí.

JM: Que ho llegia?

ALL: Que ho llegia! I, per cert...

RB: Amb soltura o amb...?

ALL: No, crec que no.

RB: Amb dificultats.

ALL: Sí, i no el volia deixar provar a llegir as altres. Ara que es altres *a lo millor* també tenien més dificultats que ell, perquè ell ja l'havia llegit molt i *a lo millor* era una mica més corrent que es altres i tot això.

RB: I per ventura ja des padrí ja ho havia sentit contar, de son pare seu... ja ho havia sentit llegir, saps?

ALL: I *a lo millor* es altres haurien tengut més dificultat que ell. Però ell el llegia amb bastantes dificultats, que ma mare gastava aqueixes frases, deia: «L'amo en Rafel quan llegeix un llibre qualsevol pareix bastant corrent i quan llegeix aquest llibre pareix que... que a vegades quasi no sap lo que té davant».

JM: I no sabeu si estava en mallorquí o en...?

ALL: Això no l'hi vaig sentir dir mai. Jo crec... jo crec que estava en castellà.

RB: Un castellà mallorquinitzat?

ALL: Sí... que... allà tot d'una va partir en *Colón* a fer negocis amb sos... amb sos...

RB: Naturals?

ALL: Amb sos naturals d'allà, canviant botons i canviant trossos de mirall que ja duien d'aquí, *a lo millor*, o miralls sencers! I que els cridava tant s'atenció es veure passar un botó, he, he, he! i... i es mirall, veure-se allà dedins i llavò se'l passaven d'un a s'altre.

JM: I això es que ho contava era es padrí de...?

ALL: No! Això és lo que llegia, això... perquè jo no conec res des llibre.

JM: Ah! Això...

ALL: Això es qui m'ho contava era ma mare, ma mare qui ho sentia llegir as padrí d'en Rafel.

RB: A ses vetlades.

ALL: Sí. En aquestes vetlades de s'hivern.

RB: I coincidia purament ses dimensions que ell donava amb ses dimensions des llibre que jo vaig rebre. Comprens, que ma mare donà. Coincidia exactament. I jo vaig trobar aquesta dona, per exemple, perquè jo les coneixia a ells i se va donar sa coincidència que ella me deia: «No, i l'amo de can Rafela tenia un llibre d'en Colom!», saps? Un llibre d'en Colom! I jo no deia... no li deia res, fins que em va haver desaparegut. Quan va haver desaparegut... Perquè això ja m'ho havia dit altres vegades. I vaig dir, dic: «Com era?». Llavones m'interessà pes detalls i per tot lo que sia. Fosca, i em va donar uns detalls per l'estil d'així com era es que em va donar. I jo vaig veure que aqueix... que era aquest llibre, i vaig veure que era es diari de ruta, perquè jo havia vist ses *fetxes* de sa ruta i havia vist es vents. Me comprens? Jo llegir-lo no el sabia llegir. Si jo hagués tengut... m'hagués hagut dedicat en aquestes qüestions com m'hi he dedicat ara, ho hagués intentat, perquè jo lo que veig és qüestió de molta paciència, reproduint una retxa i tornant-la a reproduir... me comprens? I millorar-la. Jo per ventura ho hagués intentat, això, però en aquelles hores jo... llegir no m'anava bé.

ALL: Ma mare li recordava molt poca cosa d'això.

RB: Sí.

ALL: Perquè... i crec que era sa dificultat amb so llegir es llibre... Però jo quan vaig venir d'Amèrica, a vegades venia bé contar qualche cosa d'Amèrica, as temps que sopàvem o as temps que estàvem en reunió, i ella també volia saber qualche cosa i contava... he, he, he!

JM: Ses anècdotes.

ALL: Lo que sabia des llibre aquest d'en Colom, que tothom vol saber... he, he, he!

8. Joan Grimalt i Pocoví, *Niu* (1907-1988)

Nasqué a Montuïri el 28 de gener de 1907. Era fill de Sebastià Grimalt i Oliver de Palma i de Joana Aina Pocoví i Mayol. Pagès i flabioler. Es casà amb Maria Munar i Fullana, *de can Riera*, el 8 de novembre de 1930. Tingueren tres fills i una filla. Morí el 14 d'abril de 1988.

Joan Grimalt i Pocoví, *Niu*, i la seva dona, Maria Munar i Fullana, en el dia del seu casament (1930).

La família de Joan Grimalt i Pocoví, *Niu*, amb la dona i els fills.

ENTREVISTA DE 1968 (1)

JG: [...] i vaig anar a veure es novii o havia d'anar a veure es novii i li vaig dir:¹⁸⁵ «Escolta, convendria que me fessis una glosa lo més verda que sapis, perquè hi ha confiança i no ho pendran a mal»... i me va demanar ell així mateix, abans, què nomien. Dic: «Ella nom Margalida i ell nom Josep». I ell diu: «Bé, idò hi pensaré una estona i llavò ja la't mostraré». As cap de deu minuts ve i diu: «Si la vols escriure és un poc llarga. Convé que l'escrigues i així tindràs més facilitat d'aprendre-la», i diu així sa cançó:

Miquel, has de procurar
tractar bé na Margalida,
que es temps millor de sa vida
ara vos toca passar
i cap vespre no has d'estar
sense pegar s'investida,
fins que sa perdiu cruixida
tenguis de tant de boixar,
i si amb tant de treballar
t'hi feies qualque ferida,
si no vols que estigui impedida
sa dona de disfrutar,
jo te poré rellevar
i crec que no es queixarà
perquè el tenc de bona mida.

Llavò li vaig dir: «Me n'hauries de fer una altra, per un altre matrimoni que he d'anar a veure, però ha de ser al revés d'aquella», i ell diu: «Idò bé, què nomen?», me tornà demanar. Dic: «Ella nom Tonina i ell nom Miquel». «Bé, idò hi pensaré

185. Parla de Pere Capellà i Roca (1907-1954), famós comediògraf mallorquí, casat amb una montuïrera. Utilitzà sovint el pseudònim *Mingo Revulgo*. En el meu llibre *Un poble, un temps* (2a ed., 1995), en la nota 13 de la pàgina 308, en deia: «Mingo Revulgo. Pseudònim de Pere Capellà i Roca (1907-1954), fill de l'anterior. Mestre nacional, exercí a Montcada i a Sants (Catalunya). Col·laborà en *Cultura Obrera*, *La Razón* i *La Voz de Porreres*. En la Guerra Civil lluità com a oficial en el bàndol republicà i col·laborà en *Mallorca Nova*. Acabada la guerra fou condemnat i empresonat (1940-1943). Després s'establí a Montuïri, on es casà, i es dedicà a diferents activitats per a sobreviure. Animat per Manuel Sanchis Guarnier començà a escriure teatre: *L'amo de Son Magraner* (1949), *S'hereu de sa farinera* (1949), *Sa madona du es maneig* (1950), *Sa pesta* (1950), *De tot i molt* (1950), *Na Catalineta de Son Gallard* (1952), *La beateta* (1952), *El marquès de sa Rabassa* (1953), *Val més un dit en es front* (1953), *El rei Pepet* (1954), els sainets *Moix per llebre*, *Declaracions jurades*, *Es premi com un càstig* i *Es tercer pagès*, entre d'altres, i la sarsuela *El carrer de les tres roses* (1952), musicada per Pere Deià. La companyia Artis escenificà les seves obres. Com a glosador publicà *Vida artillera* (1928) i *Cançons republicanes* (1931). Publicà també algun poema i així mateix foren molt populars les anomenades *Coplas sin malicia* al diari *Baleares* amb el pseudònim esmentat de Mingo Revulgo».

un poc». «Pensa tot lo que vulgues...». Jo, mentrestant, feia es *ranxo*. I diu així... ah!, i era un matrimoni que ja eren vellets. Ja tenien més de trenta anys, tots dos, ja eren casadors de bon de veres. I diu així:

Na Tonina i en Miquel
es fadrinatge han deixat
i aquest arbre que han sembrat
hauria de posar rel
que fes es fruit com a mel,
deliciós i acertat,
i ja que heu volgut prendre estat
visqueu amb tranquil·litat,
amb tanta felicitat
com es que estan en el cel.

[...] Com que feia es servici amb ell i sempre mos fèiem qualche cançó. Jo n'hi feia qualcuna i ell me remetia molt més que jo, perquè jo no en sé, però ell en sabia [...]. I un dia li vaig dir que no servia per anar d'allotes i ell me diu:

No me contis cap *pamplina*
perquè me faràs inflar,
tu ja saps que en Capellà
en qüestió de glosar
s'afica just una espina,
que massa bé te domina
perquè ets bo de manejar,
i perquè ets petit, mon germà,
ets igual que un gall betzà
que voldria caponar,
però no pot arribar
en es cul de cap gallina.

I llavò un altre dia n'hi vaig fer una que no servia per fer cançons, i ell me contesta i me diu:

En fas cara de mussol
i ho sent molt haver-t'ho de dir,
sempre que et sent per aquí
que em fas aquest cantussol,
i per tocar es fobiol
pots esser un mestre fi,
emperò per discutir
te trob un tronxo de col.

I llavò un altre dia, que voleu que vos ne digui una codolada?... Idò llavonnes... vàrem haver de fer un curs aquí i sa mitat des que estàvem en aquesta bateria que se deia... anar a Regana i mos *sortearen* perquè no hi hagués... mos *sortearen*, i la mitat varen caure allà, a jo i a ell mos tocà es quedar i es altres se n'anaren allà. I un dia me diu: «Joan, que no convendria escriure una carta amb cançons a aquells i *al menos* els distreurem...?». I dic: «Les farem riure un poc, perquè per allà estan un poc en es temps...», i dic: «Lo que vulgues...». Dic: «M'ajudaràs un poc, tu». Dic: «En no ser, tot lo que puga». I diuen així ses cançons:

Compañeros de la quinta
que mos heu fuit pes Cap Blanc,
per escriure-vos no planc
tant es paper com sa tinta,
sols per dir-vos com mos pinta
pes *barrio* de Cala en Cranc.

Des que fugíreu, allots,
tothom fa sa cara trista,
jo no he alçat pus sa vista
ni he tornat cobrar es jocs
vegent que perquè som pocs
no mos deixen faltar a llista.

Perquè què venc a avençar
si tens ciutat avinent
i no te donen un moment
per anar-hi a passejar,
i seqüestrat te fan estar
com si es fort fos un convent?

És com a cosa segura,
encara que siga *raro*,
perquè tant jo com mon pare
som capellans de natura,
i si la cosa no muda
arribaré a tornar frare.

Si venia en es cas
que aquest camí se fes fer,
i sa vostra allota ha mester
ningú que la confessàs,
cercau-me a jo perquè faç
ses confessions molt bé.

I més tractant-se de s'allota
d'algun *companyero* meu.
No em sap cap mica de greu
es fer de la guerra pota.
Ni servir-me de sa cota
per posar-me bé amb Déu.

Cap pecadora vendrà
davant sa meva presència
que jo no trobi clemència,
i com més guapeta serà
menos se podrà queixar
de sa meva penitència.

Sabent lo que sabeu ara
crec que si cap n'hi hagués
que sa femella volgués
posant sa conducta clara,
tant de capellà com frare
me cercarà per confés.

JM: Una *codolada* què és?

JG: Una *codolada* és una cosa, un mot darrere s'altre, un mot darrere s'altre, és com sa poesia... sa poesia cada dos mots..., i per cert, que des temps que fèiem es servici, va fer una cançó per cada un que estava amb ell i va dir tota sa seva vida as temps que va fer es servici amb una plagueta...¹⁸⁶ Idò diu així... Començaré amb sa meva perquè... com va començar a dir-m'ho es primer que anomena som jo. I diu:

Com se suposa un ranxer
tenim que és un tal Grimalt,
un jove gruixat poc alt
i *ademés* montuïrer.
An es *ranxo* bo el sap fer,
no cobra es jornal debades,
lo que és que moltes vegades
abans de tenir-lo cuit
d'amagat ja se n'ha duit
sa mitat de ses tallades.¹⁸⁷

186. La plagueta és *Vida artillera: Versificada y experimentada p'en Pedro Capellà Roca*. Està signada per l'autor amb la data d'abril de 1928, 30 p. Hi ha setanta-quatre cançons que contenen les vicissituds de quan feia el servei militar.

187. Glosa núm. 56.

I perquè no trobi es treball
 feixuc té un *companyero*
 que sempre anirà *liquero*,
 perquè no engreixarà mai.
 És talment un esparrall
 i respon per Mateu Cabot,
 és un jove bon al·lot
 de dins Pòrtol natural
 i com que sa carn li fa mal
 només menja sa que pot.¹⁸⁸

Veis, això no són gloses, això són poesies... I llavò diu:

Tenim en Jaume Cerdà,
 un *cabo* felanitxer,
 que es geni massa curt té
 i és molt bo de fer enfadar,
 i amb en Llopart Capellà,
 un altre *cabo* algaidí
 segons som sentit a dir,
 dins es fort a més de tres,
 fan ses visites espès
 pes carrer de Santanyí.¹⁸⁹

Què dimonis deuen fer
 devers aquells carrerons?
 Posaria missions
 a pesar de que no ho sé
 que s'hi deuen campar bé,
 perquè si no fos així,
 crec i m'atrevesc a dir
 que no és segur que els hi vessen
 tant per allà ni duguessen
 tanta gola en so anar-hi.¹⁹⁰

Tenim en Joan Borràs,
 solleric i resideix
 amb noltros i se mereix
 que tothom li faci cas.
 És un *cabo* gran i gras
 i parla com a xamporrat,

188. Glosa núm. 57.

189. Glosa núm. 58.

190. Glosa núm. 59.

perquè per França és estat,
llogat o donat en renda
i ara per poder-lo entendre
quasi s'hi veu embullat.¹⁹¹

I tenim en Nadal Bonet,
que és de s'Alqueria Blanca,
un jove que res li manca
per a ser un homo condret.
També és gran i gruixadet
i de *furriel*¹⁹² ara està
i sols el veim enfadar,
quan hi ha qualche soldat
que li *birla* d'amagat
qualque ració de pa.¹⁹³

Tots aquests *cabos* hi ha,
catorze o quinze artillers.
No crec que n'hi haja més
ni n'haurien de menar.
Sent pocs som pogut notar
que ja és massa lo que truien,
i si uns quants més mos ne duien
se desbordaria es riu
i per això en Joan ja diu
que com més són més s'embuïen.¹⁹⁴

En sé més, però i ara què voleu que vos diga? Que n'he de dir més, trobau?... Però és que jo no me recorden totes, si tengués sa plagueta davant... de moment per haver-vos de dir tot lo que sé, sé molt, però si tengués sa plagueta davant...

JM: Voltros vos ne recordau de sa primera bicicleta de Montuïri?

JG: Jo, que jo tenguí record... un *camión* gros i el varen... de carga... sa primera bicicleta que vaig veure a Montuïri era sa d'en Pep Poi..., que per cert jo n'hi vaig comprar una llavò de nova, però això va durar molts d'anys.

JM: Quants d'anys teniu ara?

JG: En tenc seixanta-un.¹⁹⁵

JM: I es primer avió...?

191. Glosa núm. 60.

192. Furrier.

193. Glosa núm. 61.

194. Glosa núm. 63.

195. Si tenim en compte que havia nat el 1907, deduïm que l'entrevista devia ser de 1968. És molt probable que fos la meva primera entrevista.

JG: També me recorde. No li deien *avión*. Li deien *aeroplano* i era a Son Santjoan. Jo, per cert, estava llogat a Sant Jordi... No hi vaig anar mai de prop, però el veia.

JM: I es *teléfono* de mon pare?

JG: Es *teléfono* que va fer ton pare va ser ton pare que el va fer i me va dir: «Hem de fer una prova. Conversarem un de sa caseta i un de sa meva, meiem si mos enten-drem», i era un fil d'empalomar, o de porc, d'això de cosir camallots, amb dues capsetes de betum i les mos posàvem a s'orella. Com un conversava la se posava a sa boca i s'altre la se posava a s'orella i ho fèiem així i mos enteníem perfectament, de primera.

JM: I això on era, això?

JG: A sa Rota.

JM: Quants d'anys teníeu?

JG: I teníem aproximadament de dotze a tretze anys...¹⁹⁶

JM: Sabeu qualque record...

JG: Veiés si en sé, que cada diumenge mos havíem de fer una vegada a sa Rota mateixa, ton pare duia sa carn i jo comprava arròs i de vegades ho duia tot ell, i jo ho feia, i llavò se va fer un forn, com una jugueta i... se covia es pa... I així va ser que va començar... a sa Rota crec que va ser es seu començament, perquè va dur ci-ment d'un parell de classes...¹⁹⁷

ENTREVISTA DE 1968 (2)

JM: Bé, ara començau a contar una mica sa vostra vida, allà on vàreu néixer i anau dient, si vàreu anar as servici, on vàreu anar...

JG: Idò jo de lo que me recorde és que primerament, tot d'una que vaig esser jove-net, que vaig esser bo per anar a fer feina, a escola de dia no hi he anat mai. Només hi anava un poc es vespres, poc.

196. Tant el meu pare com en Joan Grimalt, *Niu*, nasqueren el 1907, de manera que el que conta l'amo en Niu del telèfon devia passar el 1919 o el 1920.

197. És la referència més antiga que tenc sobre els inicis de les activitats del meu pare, Joan Miralles i Riera (1907-1980), com a constructor, quan encara era molt jove, a principis dels anys vint del segle xx. Sé també que les primeres provatures les va fer al seu domicili del carrer des Pujol, abans carrer del Príncep. Segons el padró de 1924, vivia amb els pares i les germanes en el número 22 d'aquest carrer, on al principi apareix amb l'ofici de «labrador». Segons el padró de 1930, al mateix carrer, ara en el número 24, surt també amb menció del mateix ofici. Les coses canviarien en poc temps. Dia 1 de maig de 1932, morí mossèn Mateu Pocoví i Prohens, el capellà de Son Moià, el qual havia llegat diversos béns a la meva padrina i a la tia Joana Aina i al meu pare: un piano, una bossa de doblers, un moble llibreria i un automòbil nord-americà, un Essex Super Six, que el meu pare havia conduït algunes vegades, i l'anomenat *jardí de Son Moià*, on el meu pare edificaria la fàbrica de materials de construcció, a més de la casa residencial, amb una data en el frontispici: 1934. En el padró de 1935, ara amb el nou nom de carrer de la Llibertat, número 24 (avui carrer des Pujol), hi trobam la família amb el meu pare amb l'ofici d'«albañil».

JM: Qui era, què nomia?

JG: Mestre era un qui..., perquè m'ensenyava ses primeres lletres i era un veïnat que teníem aquí que li deien mestre Pere Antoni Canet,¹⁹⁸ qui era sa dama des cossiers,¹⁹⁹ que per cert jo vaig aprendre ses cançons des cossiers d'ell, perquè ell com ensenyava es cossiers els ensenyava cantant i jo l'escoltava i jo era nin, i jo els vaig aprendre *antes* de ser cossier, a ses cançons, i era perquè era veïnat meu. *Después*, jo anava a jornal i guanyàvem dos reals i quatre peces i mitja. Això era..., jo tenia set o vuit anys, i s'any que vaig combregar i anava a jornal... Llavonses me vaig fer un poquet més grandet i vaig anar a jornal a Son Costa, i allà mos donaven catorze reals. Llavò me llogaren a Sant Jordi, quan vaig tenir devers quinze anys, per fer de regador, que va ser en es temps que vaig aprendre de sonar fobiol, es cossiers ja les sabia perquè els veia ballar i només bastava de veure-los i jo ja les vaig aprendre. Llavò vaig fer de fobioler, i resultava que per sa festa no em quedava més remei que venir i era una miqueta violent pes altres que hi havia amb jo, perquè jo venia i ells havien de quedar i havien de fer sa meva feina i sa seva. Llavò, més envant, com ja vaig tenir vint anys, me vaig entregar voluntari en es servici i va ser aquí que me vaig fer *companyero* d'en Mingo Revulgo,²⁰⁰ i vaig començar a

198. Pere Antoni Amengual i Gomila, de malnom *Canet*, picapedrer d'ofici, segons el padró de 1924, era efectivament veïnat seu al carrer de la travessia de Ramon Llull, avui carrer des Cossiers, número 15, amb la seva dona, Maria Mora i Mulet, i els seus fills: Margalida, Antoni i Joana.

199. Els cossiers són els balladors d'un conjunt de danses d'origen medieval que segueixen ballant-se avui a Montuiri i en alguns altres pobles de Mallorca. Les danses dels cossiers d'Algaida són les que tenen més semblances amb les de Montuiri. Segons el nostre il·lustre musicòleg pare Antoni Martorell, són obra del mateix autor, però les de Montuiri són més fidels als orígens. Com d'altres peces del folklore, els cossiers sembla que tingueren l'origen en relació amb la processó del Corpus, però a la llarga passaren a ballar-se el dia del patró del poble. Per a més detalls, vegeu la bibliografia final.

200. *Mingo Revulgo* és el pseudònim del comediògraf Pere Capellà i Roca (1907-1954). La Wiquipèdia ens explica d'on prové el nom: «Las *Coplas de Mingo Revulgo* (s. xv) son treinta y dos novenas satíricas glosadas por Hernando del Pulgar. Se atribuyen a Íñigo de Mendoza o al propio Hernando del Pulgar entre otros. En ellas, el pastor Gil Arribato (*arri-* de *ariolor*, en latín y *-bato* de *vaticinor*, adivinar y profetizar), que representa a un adivino o profeta, le pregunta a otro pastor, Mingo Revulgo, que representa al pueblo, qué le pasa. Revulgo le relata sus infortunios, muestra como se han debilitado las cuatro virtudes cardinales principales, la Justicia, la Fortaleza, la Prudencia y la Temperancia, representadas por cuatro perras guardianas del ganado y que por esta causa los lobos están dañándolo. Arribato contesta que no se le pueden atribuir todas las penurias al pastor, que representa al rey Enrique IV de Castilla, sino que parte le corresponde al pueblo, que ha perdido las tres virtudes teologales, la Fe, la Esperanza y la Caridad. Anuncia que los desastres que están por llegar por la guerra, el hambre y la mortandad, y lo anima a practicar la oración, la confesión y la satisfacción. Por último, alaba la vida mediana, pues “es menos dañoso / pacentar velando por lo costero, / que lo alto y hondonero / juro a mi que es peligroso”». Sens dubte, aquí Pere Capellà empra un pseudònim carregat d'intenció satírica política, cosa que segurament no degueren advertir els censors de l'època. Recordem que Pere Capellà havia estat un de tants mestres d'escola represaliats pel franquisme i que estigué a la presó d'Alcalá de Henares fins al 1943, any en què fou autoritzat per a residir a Montuiri, amb la seva dona.

aprendre de fer qualche cançó darrere ell, i si en sé fer cap és perquè els empelt de ses seves. Vos ho dic així perquè és així que ho faig jo. Me'n vaig pensant es seus mots que eren un poc xistosos i les pos..., i ja està. Això és una cosa que diuen que hi han de néixer per esser-ho, glosador, però així mateix va bé estar amb un que sap més que ells, i com que jo vaig estar dos anys amb ell fent es servici, és natural, vaig aprendre qualche cosa, no molt, però sa mica que sé, referent as versos, i si voleu que vos diga que de llavò ençà...

JM: I des cossiers també mos interessaria també ses classes de cossiers que hi ha, ses classes de balls i tot això.

JG: Idò hi ha onze classes de ball, o sia onze balls, que s'anomenen així: *Mestre Joan, Sa flor de la murta, El rei no podia, Es gentil, S'obriu-mos, Sa dansa nova, Es mercançó, Es caragolet*, o sia, *Es mocadors i L'oferta i Sa mitja nit*, que és aquesta, *Sa mitja nit* no la ballam mai, perquè de temps meu no l'han ballada, però així mateix la sé. La podria ensenyar perquè la m'han explicada. No és que m'ho hagen ensenyat. La m'han explicada com és, però, i la sé, també. Si era necessari també la podríem ballar. I de llavò ençà, llavò me vaig casar, que per cert tenc quatre allots o quatre fills, i des quatre fills ja n'hi ha tres de casats i es tres ja en tenen deu, de manera que som es padrí de deu i un qui no estarà molt a casar-se. Això és sa meva vida vos puc dir fins avui, actual. He dreçat una mica, però, vos he dit més o *menos*. De fobioler fa quaranta-vuit anys que hi faç, perquè tenia tretze anys i en tenc seixanta-un.²⁰¹

JM: I això de cossiers, d'on vos pareix que ve tot això?

JG: I a jo m'han fet aquesta mateixa pregunta molts i els he contestat a tots lo mateix. N'hi ha que diuen que és escocès, però jo no ho sé si ho és, d'Escòcia. Altres que te diuen que és *inglès*. Altres que diuen que és un ball moro, i jo dic que és un ball mallorquí, perquè està en mallorquí, però qui ho va fer ni qui ho va treure, s'autor, no vos puc explicar qui és. Jo només vos sé dir que jo vaig seguint aquest *rumbo*, però va ser que ho vaig aprendre d'un altre.

JM: I, a més de Montuïri, on és que se ballen?

JG: No ballen lo mateix, però. *Ademés* de Montuïri hi ha Algaida, qui també ballen cossiers.

JM: I a Alaró?

JG: I a Alaró també, però es d'Alaró ja no en ballen.²⁰² A Alaró ja ho han deixat anar, però jo els he vists ballar, es d'Alaró.

201. Si tenim en compte que nasqué el 1907 i que tenia seixanta-un anys en fer l'entrevista, la data d'aquesta és el 1968, i si tenia tretze anys quan aprengué de fobioler ens n'anam a 1920.

202. Des de fa una sèrie d'anys tornen a ballar a Alaró, però es veu que l'autor d'aquests balls no és el mateix que els de Montuïri i d'Algaida.

JM: I, vós, de qui en vàreu aprendre, heu dit?

JG: Jo de mestre Pere Antoni Canet, d'aquest veïnat d'aquí deçà.

JM: I també vos ensenyà a llegir i tot això?

JG: Sí, sí, sí, ell mateix també me va ensenyar ses primeres lletres i de cossier.

JM: I quins estudis tenia aqueix home?

JG: De res, com jo. Pagès, feia d'*albanyil*, i perquè li diguessin mestre Pere Antoni només li digueren com va ser vell, perquè com era jove no servia ni per manobre. És sa veritat, això. I el tenien com a per llàstima, es qui el tenien, perquè en primer lloc patia d'ofegor, i era un poquet... un poquet..., pareixia que era *vago*, però era perquè no podia, però amb tot i amb això vos he de dir que si hi havia que feien vuit hores de feina, dues era cagar i era de *vago* que era... He, he, he!, de manera que no era res més... és així...

JM: A un que no hi sent des nas, que no sent s'olor, què li diuen?²⁰³

JG: En mallorquí només ho sé dir així com tu.

JM: Sí?

JG: Sí.

JM: *Sord de nas*?

JG: *Sord de nas*. Res més, *sord de nas* igual que des *oïdos*. Ben igual, que jo, per cert, ho som un poc. Així mateix hi sent, però moltes de vegades aquests me diuen: «No sents aqueixa olor?». O de socarrim, de vegades, en es braser o això, i jo no la sent i, en canvi, ells la senten.

JM: I es qui no senten es gust?

JG: A aquest, qui no sent gust, és que té es paladar comú.

JM: Es paladar comú?

JG: Es paladar comú, un que no té gust és que té es paladar comú. Amb això sí que vos puc dir i vos ho puc *garantisar* que no li tenc.

JM: Sí?

JG: Sí, aquest sentit el tenc molt bé.

JM: I un qui té...

JG: Prova d'això, basta dir-vos... i es nas així mateix qualque cosa deu esser, som sord de nas, en certa ocasió, però com que vaig fer de ranxer i amb s'olor coneixia si era dolç o salat. Amb s'olor ho coneixia, amb so baf, s'olor des baf me deia si era dolç o salat. Ho coneixia, això no m'ho ha ensenyat ningú, però ho vaig anar com-

203. En aquell temps es veu que jo no seguia els consells que sempre he insistit de seguir en els meus cursos sobre història oral: no passar d'un tema a l'altre sense que hi hagi una mínima illació entre una cosa i l'altra. Les preguntes que segueixen a continuació sobre els noms dels defectes físics tenen a veure amb la tesi doctoral que preparava aquells anys el meu amic suís Fred Ebner, sobre els noms dels defectes físics als Països Catalans: *Die Bezeichnungen des menschlichen Kopfes, seiner Teile und Defekte in den katalanischen Mundarten* (Basilea, 1975).

provant jo mateix i vaig veure que era que olorant se podia dir si era dolç o salat... Que me vaig arribar a acostumar amb s'aigua a posar més o *menos*... sa salsa mateixa, i no ho tastava mai. Només me comanaven una cosa, es temps des servici, com feia de ranxer, que no ho havia de fer salat, que qui vol sal que n'hi posi. Compreneu es cas? Idò així és.

JM: I a un qui té ses cames tortes què li diuen?

JG: No ho sé.

JM: Què li diuen, *garrell*?

JG: No ho sé. A un qui té ses cames tortes li diuen un qui té ses cames tortes, li diuen.

JM: *Garrell*, no la coneixeu aquesta paraula, *garrell*?

JG: No, no la conec. No l'havia sentida dir mai o que jo tengui memòria, no.

JM: I un qui no té cabells?

JG: Un *calvo*.

JM: *Calvo*? *Calb*? No ho heu sentit dir mai?

JG: Això ja pareix un nom com a català o no és nostre, un *calvo* és propi mallorquí, diríem... perquè en mallorquí deim un *cap pelat*, però no...

JM: Un *cap pelat*? I un qui no té orelles?

JG: A aquest sí que no el sé, *meco*?

JM: *Meco*?

JG: *Meco*. Un qui no té orelles és un *meco*.²⁰⁴

JM: I un *xoroll*?

JG: Un *xoroll*.

JM: Un *xoroll* també és un qui...

JG: ...que també li falten ses orelles.

JM: Sí.

JG: I un *meco*, què és idò?

JM: I un *meco* també pot ser lo mateix, també.

JG: Jo havia sentit a dir si era així.

JM: I un que té es nas petit?

JG: *Xato*.

JM: *Xato*? I si el té gros?

JG: I si el té gros, un *nasserrut*... he, he, he! En mallorquí si és un que tenga es nas molt gros li deim *en nas de fust*.

JM: *En nas de fust*?

JG: Sí, o *nas de xot*, he, he, he!

JM: I un que té es peus grossos?

204. No he tornat a sentir aquesta accepció.

JG: Noltros aquí a Montuiri li deim *peu de santjoaner*.

JM: *Peu de santjoaner?*²⁰⁵

JG: Sí, perquè els tenen com a fenyedors.

JM: Com a *fenyedors*?

JG: Com a fenyedors.

JM: Què és un *fenyedor*?

JG: Un *fenyedor* és lo que fenyen es pa, allà on fan es pa, allò se diu un *fenyedor*.

Un temps per totes ses cases n'hi havia. Ara, com que donam a pastar allà on fenyen és en es forn. I no fenyen damunt fenyedor, fenyen damunt una taula, però un fenyedor era una cosa que a un cap era redó i a s'altre quadrat i ho fitoraven a damunt sa pastera, a sa paret, i allà damunt fèiem es pans. N'he fet molts, jo, perquè he pastat, si voleu que vos diga trenta anys o quaranta... Ho podeu creure, que era allot i ja pastava. Estava llogat i també pastava.

JM: Quines eren ses eines que empràveu per fer es pa?

JG: Sa pastera i aigua i res més, i ses mans.

JM: I es trastos que hi havia allà?

JG: Allà hi havia sa tapadora des forn i sa pala per enfornar i una granera per agranar i un pedaç per llevar sa cendra, banyat. Això era lo únic que fèiem.

JM: I que voleu dir una altra glosa per acabar?

JG: Que va fer en Mingo Revulgo, *después* de ses seves, que diu:

Troba que abans d'haver acabat
s'escrit *algo* tenc de dir
de tots es que estan amb mi
i de lo que amb ells m'ha passat,
perquè n'hi ha un grapat
qui donen molt que xerrar
i no se poden escapar
d'un comentari legal,
i sense haver-hi res de mal
a conèixer los vull dar.²⁰⁶

I llavò comença sa meva qui diu, l'he de dir sa cançó aqueixa?

JM: Digueu-ho.

JG:

Com se suposa un ranxer
tenim que és un tal Grimalt,

205. Al·ludeix als habitants de Sant Joan, vila a cinc quilòmetres de Montuiri.

206. Glosa núm. 55 de la plagueta esmentada en la nota 186.

un jove gruixat, poc alt,
i *ademés* montuïrer,
an es ranxo bo el sap fer,
no cobra es jornal debades,
lo que és que moltes vegades
abans de tenir-lo cuit
d'amagat ja se n'ha duit
sa mitat de ses tallades.²⁰⁷

Te recorda? Vos puc dir sa darrera de sa plagueta que va fer i diu així:

Si s'escrit no és de primera,
lector, i a tu no t'*atxoca*
es recordar-me te toca,
com crec que em perdonaràs,
dispon de tot quant voldràs
d'en Pedro Capellà Roca.²⁰⁸

JM: Vaig a una altra cosa. Sabeu cap rondalla?

JG: Però i és llarg s'*assumpto*. Jo he de sopar, que a les nou he de ser a un altre *puesto*...

ENTREVISTA DE 1968? (3)²⁰⁹

JG: De l'amo de Son Moia,²¹⁰ i diu així:

I ara ja estic consentit,
senyores que m'opereu,
i vós, Bon Jesús rebreu
de sa boca un aglapit,
i si vos he ofès cap pic
i em tenc de morir anit
desig que me perdoneu.

JG: Aquesta cançó també és feta de mestre Miquel Rua, diu:

207. Glosa núm. 56.

208. Final de la glosa núm. 74, la darrera del recull.

209. No sé exactament quan va ser feta aquesta minientrevista.

210. Bartomeu Gomila i Pocoví, *de Son Moia*. «Nat a Montuïri dia 25 d'agost de 1889. Fill de Miquel Gomila i Tous i de Sebastiana Pocoví i Coll. Propietari rural. Es casà amb Apollònia Bover i Verger. Les seves composicions es refereixen a animals i d'altres són de caire humorístic» (*Onomàstica i literatura*, 1996, p. 84-87). No s'hi recull la glosa que publicam ara.

Molts d'oficis he tocats,
 ara els anomenaré,
 primerament de marger,
 i de caçador també,
 de lloves i de filats.
 I des doblers que he guanyats
 crec que no hagueren bastats
 per comprar gorres i draps
 pes infants que hem congriats,
 jo i sa meva muller.
 I no bastaria també
 si Déu vos n'ha enviats,
 que això són morositats
 o fruits de Déu enviats
 que aquest qui en vol no en té.²¹¹

ENTREVISTA DE 1969? (4)²¹²

JG: [...] de pales com se suposa... i allò què se diu, discos i ara ja no *empleen* res de tot això. Ara tot se fa amb motor, ara es montuïrers no importa es pagesos facen feina perquè la fan es ciutadans. Llavò varen entrar ses sembradores, com se suposa. I això ha durat una quarantena d'anys, això de sembrar amb sembradora, que encara hi sembren, com se suposa, però ara ja les han aplicades a ses sembradores as tractors i tot se fa a base de tractor i *cossetxadora*...

JM: I què és això de *tirar a eixams*?

JG: A grapades... No saps què és *tirar a grapades*, igual que s'escampar *abono*.

JM: A eixams.

JG: Sembrar a eixams, sí se varen fer arades per llaurar es blat i això... i això encara veig que segueix, perquè maldament sembrin llauren amb bísties, es sembrat,

211. Miquel Rua. «Nat a Montuïri dia 27 de juliol de 1857. Fill d'Onofre Gomila i d'Antònia Aina Tous. Era mestre de paret seca i molt afeccionat a la caça. Analfabet. Es casà amb Sebastiana Pocoví. Es dedicà a les gloses referents a animals, a les de caire amorós, de picat, etc. Mort a Montuïri dia 16 d'agost de 1935» (*Onomàstica i literatura*, 1996, p. 68). Hi incloc també la glosa en qüestió amb alguna variant. Aquí diu: «I des doblers que he guanyats», mentre que en el llibre suara esmentat hi consta la variant: «I des doblers que he avençats». D'altra banda, aquí tenim: «I no bastaria també», mentre que en el llibre surt: «I no us estranyeu també». Finalment, on diu: «si Déu mos n'ha enviats», en el llibre tenim: «si Déu vos n'ha enviats».

212. No sé tampoc la data d'aquesta entrevista. M'hi acompanyà el meu pare, el qual de tant en quant intervén, en veu molt baixa, en la conversa. En tot cas no deu ser de 1968 perquè ja es parla del tema colombi d'en Rafel Rafela. No n'incloc el que expliquen d'aquesta tradició perquè no diuen res d'especial. Per això crec que l'entrevista data de 1969, l'any en què vaig entrevistar bona part de la gent per a explicar-me els detalls de la tradició.

però lo demés en haver llaurat i dat sa darrera passada as sembrat de llaurar i esterrossar, perquè ja no l'entrecaven, un temps l'entrecavaven però ara ja passen es esterrossadors i res més. Llavò, en venir es segar ja no seguen, *cossetxen*, i amb un pic en surten.

JM: Bé i d'això de ses parts de s'arada tan antiga, aquesta?

JG: Això eren arades de fust. Sí. Es dental era de fust, però llavò... i les feren de ferro. Llavò els aficaren ses orelles de ferro. I *después* inventaren s'arada amb pala. I *después* de s'arada amb pala, era fixa, havien de fer dos tornalls, amb sa mateixa arada, llavò la posaren giratòria, i llavò feren una arada de dues pales que se girava i podia anar pes mateix solc, i *después* se va inventar s'arada amb rodes. S'arada amb rodes ha durat una partida d'anys.²¹³

JM: A Montuïri en deu quedar cap d'aquesta arada tan antiga de fusta?²¹⁴

JG: Això... Jo en tenia i els vaig pegar foc. A lo darrer de tot vaig fer quasi quasi una cosa, què t'he de dir, un caramull de tions, i hi vaig posar jous, coixins i tot quant hi havia devers ca nostra i quasi quasi... uns escorbells²¹⁵ i tot vaig trobar devers cas sogre i també els hi vaig posar.

JM: Vos ne queda cap d'aquestes coses antigues?

JG: No, no, no. Ja ho he deixat, tot ho he cremat, però ho he vist a ca nostra. Jo no vull dir que encara no hi hagi qualque objecte d'aquells, però jous jo crec que ja tot està podrit... Jous era lo que segaven dues bísties, jo no diré que no hi hagi qualque possessió que no n'hi hagi, però poques, poques, perquè ja s'han tirat tots a lo modern i quasi quasi *qui más qui menos* té tractor i ja no *empleen* res de tot això.

JM: I quan éreu petit ses noces com se feien?

JG: Ses noces es qui podien anar a Palma a retratar-se anava molt bé i avui se n'han d'anar amb *avión* i han d'anar a fer quinze dies de *juerga* a sa Península, es mallorquins, i es de sa Península venen a Mallorca.

213. Amb poques paraules l'amo en Niu explica l'evolució de la maquinària per a llaurar. Qui vulgui conèixer de prim compte l'evolució amb les imatges corresponents, pot acudir als capítols sobre mecanització agrària que Miquel Estelrich i Mieres dedica a la biografia d'Antoni Oliver i Gayà, l'amo Antoni des Calderers, en el llibre *Fills predilectes de Sant Joan*, Sant Joan, Collectiu Teranyines, 2006, col·l. «Monografies Santjoaneres», núm. 17, p. 125-139.

214. Aquesta entrevista i d'altres de semblants em van fer veure la conveniència de fer una exposició etnogràfica de foravila. Era una de tantes activitats que vàrem fer una Comissió Cultural creada el 1970 amb diverses seccions. L'exposició tingué lloc al mes d'agost a les festes patronals de Sant Bartomeu. Els comptes eren crear una exposició permanent, però l'actitud de les autoritats de l'època no ho permeteren i molts dels objectes s'arribaren a perdre.

215. *Escorbeis* o *corbells*. El DCVB, s. v. *corbells*, els defineix així: «Conjunt de bastons corbats i units amb travessers, que van penjats amb cordes per damunt el bast i pengen a cada costat d'una bístia per a tragar feixos de llenya o de garbes».

JM: I per ses nocés així per brufar i tot això?

JG: Per brufar un temps, jo me recorde, *antes* de jo, que de jo te contaré lo meu, però *antes* de jo me recorde que se passejaven amb un paner i una botella de seca amb galletes i si els regalaven una pesseta, molt bé, i es novii i sa novia se passejaven per ses cases amb so paner amb ses galletes i sa seca. Això era *antes* de jo, i com jo em vaig casar me vaig atrevir a fer tres ensaïmades grosses... o sis perquè en vaig haver de repetir llavò, les vaig donar a fer, tres ensaïmades grosses, i llavò varen dir: «En Niu ha fet gros!». M'entens? Idò així és.

JM: I no donaven confits també?

JG: Confits? Qualque pic, jo no sé si en vaig comprar un quilo i en vaig tenir de demés. Encara me'n sobraren.

JM: I ses processons de Montuïri les recordau quan duen es festers aquells i tot això?

JG: No, a temps meu, diguéssim, que ja s'han duit ciris i candeles així mateix, d'aquestes que donaven com a per record com feien sa recollecta des blat, i això que donaven candeles per dur es Dijous Sant per sa processó.

JM: I heu sortit de Mallorca cap vegada?

JG: Jo sí. I què volies saber?

JM: I això de peregrinacions i romeries cap a Lluc i tot això, hi heu anat a peu?

JG: No, no m'he desplaçat molt, jo, a peu. Si de cas m'hi han duit ha estat... És a dir, si hi he anat ha estat que m'hi han duit, però així de capritxos d'aquells no n'he tenguts gaire, jo.

JM: Ara si podíeu recordar qualque glosa així... especial.

JG: Me'n record una i la vull dir, que és feta d'en Mingo Revulgo i és perquè la'm va fer a jo perquè jo n'hi havia feta una a ell. Sa meva no té importància, però sa que em va fer a jo sí. Com que som fobioler a Montuïri i jo n'hi vaig fer una de glosa, que li vaig dir que no servia per fer-ne de gloses, i ell m'ho va dir així. Diu:

En fas cara de mussol
i em sent molt haver-t'ho de dir,
sempre te sent per aquí
que em fas aquest cantussol,
i per tocar es fobiol
pots esser un mestre fi,
emperò per discutir
te trob un tronxo de col.

I llavò un altre dia, en certa ocasió li vaig dir que no sabia per anar de femelles, amb una cançó li vaig dir: «No serveis per anar d'al·lotes», perquè ets *beato* i perquè ets capellà... I ell me contestà:

No me contis cap *pamplina*
 perquè me faràs inflar,
 tu ja saps que en Capellà
 en qüestió de glosar
 s'afica just una espina
 i que massa bé te domina
 perquè ets bo de manejar,
 perquè ets petit, mon germà,
 ets igual que un gall betzà²¹⁶
 qui voldries caponar,
 però no pots arribar
 an es cul de cap gallina.

Això ja me pareix que m'ho vàreu dir una altra vegada, aquesta, aquestes dues...
 [...]

JG: I que en té d'arenys, açò! Ara no recordar-me...

JM: I què era això que dèieu?

JG: Es mestres de ses escoles.

JM: Què deien?

JG: Mira que en tens d'arenys! Per no dir una mala paraula. Això eren ses persones educades, gastaven aquesta paraula, que jo encara no sé què són *arenys*. Gastaven aquesta frase...

Mare de Déu, vós qui estau
 damunt es puig de ses Rotes,
 sou sa més guapa de totes,
 Verge de la Bona Pau.

JM: I això era una poesia que va escriure en Pere Capellà?

JG: En *Pedro* Capellà.

JM: Per què, però?

JG: Perquè la cantassen enmig de plaça, per cantar en dia de festa.

JM: Qui era es cuiner d'això de sa Rota? Què era que fèieu, però?

JG: Arròs sec.

JMR:²¹⁷ Es diumenges mos reuníem tots es roters...

JG: Sí, i fèiem unes carreres i ses carreres eren de canyesmels i melons petits, perquè es grossos les estotjàvem.

216. El DCVB, s. v. *betzà*, registra: «Poll o polla més gran que els altres, però malgarbat i amb poques plomes».

217. Joan Miralles i Riera, el meu pare.

JM: A on, a sa Rota?

JG: A sa Rota devora sa rota nostra, era es centre. Mon pare era es capità de s'*equipo*. Donava s'essús i mos reuníem allà una vintena, o vint-i-cinc.

JM: I qui éreu?

JG: En Miquel Queló... en Miquel Queló jo sé que tu el menaves. I es seu fill també té carrera. No sé de què...

ENTREVISTA DE 1978 (5)

JM: I a Madrid quin temps fa que hi vàreu anar, idò?

JG: Vint-i-dos o tres anys, es primer pic.²¹⁸

JM: I que era sa Secció Femenina?

JG: Sí, sí, sí, Falange.

JM: I qui eren ses balladores?

JG: Una filla des secretari, na Quelet, na Soqueta, na Veles, dues Xamenes, dues Baquetes i sa filla des secretari.

JM: Que no hi va haver una anècdota, que me pareix que vos va caure es fobiol o es tambor o no sé què?

JG: Sa maceta, me va caure, i sa teva cosina la me va aixecar i la me va donar i vaig seguir tocant amb so dit, he, he, he...! Saps que vàrem riure! Llavò, com es dimoni pitjava sa dama, na Quelet, com que duia..., se coneixia que no ho veia molt bé, se'n va anar i posa sa mà damunt s'esquena des dimoni i es dimoni se va pensar que era es peu i com la va llevar, sa mà, s'aixeca es dimoni i ell li anava a posar es peu i s'aixeca i així com ell anava a posar es peu la tira de cul... he, he, he...!, i va mostrar tot es fandango!

JM: I això era na *Francisca*?

JG: Na Catalina Quelet. I va ser sa còmica, va ser lo més gran.

JM: Ja ho val!

218. En realitat la primera expedició del grup de cossieres a Madrid es dugué a terme el desembre de 1956. Era la primera vegada que els balls dels cossiers eren ballats en públic per dones. Interpretaren les peces: *Sa gallineta rossa*, *Obriu-mos* i *Es mocadors*. Dia 3 de desembre, el grup de cossieres actuà a Madrid en el concurs de danses i balls organitzats per la Secció Femenina de la Falange Espanyola i guanyaren el primer premi. Tornaren a Mallorca dia 8 del mateix mes en vaixell via Alacant-Eivissa-Palma. La rebuda a la plaça Major de Montuïri fou apoteòsica. Formaven l'expedició la dama de les danses, Catalina Arbona i Verger, *Quelet*, i les cossieres següents: Francesca Xamena i Miralles, *Xamena*; Joana Xamena i Miralles, *Xamena*; Joana Aina Amengual i Garcies, *de ses Veles*; Catalina Mas i Ribas, *Soqueta*; Margalida Mora i Mayol, *Baca*; Catalina Mora i Mayol, *Baca*, i Francisca Verger i Ferrer, *de cas Secretari*. Actuà com a fobioiler Joan Grimalt i Pocoví, *Niu*; el dimoni va ser Rafel Martorell i Gomila, *Matarino*, i la delegada local de la Falange Femenina de Montuïri era Catalina Verger i Ferrer, *de cas Secretari* (informació extreta de la crònica sense signar titulada «Vencedoras en Madrid», *Bona Pau* (desembre 1956), p. 3.

JG: T'assegur que en férem perquè pareixia ni compost. Pareixia ni compost.

JM: I s'altra vegada que hi vàreu anar?

JG: I s'altra vegada hi vàrem anar amb allots i allotes mesclat. En vaig dur quatre d'una casta i tres de s'altra.

JM: I es allots qui eren?

JG: En Tec, un que li diuen en Tomeu Tec, de s'Estació, en Muix i en Norat Baco. Aquells tres eren i es dimoni era un que li deien es Millonari, qui estava en es Dau, aqueix, i es primer pic era en Rafel Matarino i es segon pic era es Millonari.

JM: I així d'altres sortides importants que heu tengut, on és que...?

JG: Per Palma, Santa Margalida, Llucalcari, Lluçmajor i més pobles... Ara no els record tots, però hem anat quasi per tot Mallorca.

JM: I fora Mallorca?

JG: Fora Mallorca no hi hem anat més enlloc.

JM: I es temps de sa República, uns dies abans des Moviment que no vos havien convidat per anar a s'Olimpíada, també, a Barcelona?

JG: Sí, però no hi anàrem.

JM: I què va ser això...? Va ser en Collet²¹⁹ que vos va dir...?

JG: No, no, no. No me recorda qui era ja. Sé que me'n parlaren, i ara ja no me recorde, perquè llavonnes se mogué es Moviment i saps què és? I no parlàrem de res pus, i si no fos que ara m'ho has fet recordar ja no em recordava. Ja no em recordava d'això, pero sí que ho tenc present que mos digueren coses.

JM: I això des comte Rossi²²⁰ com va ser que va succeir?

219. Joan Mas i Vert, *Collet*, batle de Montuïri durant la Segona República.

220. La GEM, s. v. *Bonacorsi Arconovaldo - El comte Rossi*, en dona la informació següent: «Bologna, Itàlia, 1898 - Roma, 1962). Activista polític i advocat. El 1919, s'incorporà al moviment feixista. S'integrà a les forces de xoc del règim instaurat per Mussolini i participà activament en la repressió dels seus enemics polítics. L'agost de 1936, un cop esclatada la Guerra Civil espanyola, fou enviat a Mallorca pel ministre d'Afers Exteriors italià, comte Ciano, com a conseller militar i organitzador de la Falange. Arribà el 26 d'agost a Palma. Conegut com *Aldo Rossi* o *comte Rossi*, fou l'element més popular de les forces italianes que s'establiren a Mallorca els primers mesos de l'alçament militar. El seu afany de protagonisme el dugué a intentar fer-se amb el màxim comandament militar de Mallorca, la qual cosa no aconseguí, i hagué d'autotitular-se inspector general de les tropes operants. Es posà al capdavant de les milícies de la Falange i creà una coneguda unitat de xoc, els Dragons de la Mort, amb els quals participà en la presa de Son Corb (front de Manacor), el 3 de setembre i, posteriorment, en l'ocupació d'Eivissa i Formentera (20 de setembre). Dugué a terme una frenètica tasca de propaganda feixista a través dels seus discursos pels pobles i participant en tots els actes que es feien a Mallorca. Prengué part directament en la duríssima repressió que la Falange desencadenà a l'Illa a partir del juliol de 1936. Davant la pressió de la diplomàcia anglofrancesa i el reforçament del nou règim franquista a Mallorca (dissolució de les milícies, arribada de Ramon Franco i rebuig al pla italià de conquerir Menorca), hagué de tornar a Itàlia el 23 de desembre del 1936 amb el seu intèrpret, el teatí Julià Adrover. Aviat es convertí en un mite, no solament pel caràcter extravagant de la seva actuació pública, sinó també per l'escàndol que envoltava la seva vida privada. Fou el protagonista d'un documental, avui perdut, filmat a Manacor el 16 d'octubre de 1936. Ha perviscut en la me-

JG: I això des comte Rossi va ser per alliberar es que hi havia tancats en es poble, com que hi havia un italià casat amb una montuïrera, que li deien es Macarroni,²²¹ i aquest tenia un cunyat tancat i per alliberar es cunyat els va alliberar a tots.

JM: Que era en Llorenç Queló.²²²

JG: Sí, vengué amb so comte de Rossi aquí i amollaren tots es presos que hi havia a Montuïri, aquest dia.

JM: I qui eren es presos?

JG: Es presos eren vint o vint-i-un... Jo no els record tots. En sé bastants, però no em recorden tots. Que els t'he de nomenar es que sé...?

JM: Sí.

JG: Idò en Tomeu Muix, que per cert el tragueren per fer de dimoni, que s'equivo-caren amb so seu germà, perquè era es seu germà, es dimoni, però un des quals tenia un poc d'interès amb ell i li digué: «Tomeu, que vols fer de dimoni i sortiràs de sa presó?». Diu: «Sí, perquè han de venir a amollar-vos a tots i han de ballar es cossiers. I si tu sorties avui... *menos*». «Idò venga!». I va sortir ben voluntari que, per cert, ahir ho vaig demanar perquè jo no ho creia es mateix... i em digué: «No, no, és ver me tragueren un dia *antes...*». I llavones en Tomeu Muix, en Joan Peregoi, en Toni Dimoni Patró, que diuen, en Gaspar Mosson, en Miquel Gelat i jo no els record tots. N'hi ha, pensa, eren vint-i-un o vint-i-dos que n'hi havia, però llavones aquest dia els amollaren a tots. Es comte de Rossi va dir: «Au! *Fal-lange sí i comunisti no!* I *Arriba España!*, i estau alliberats. Teníeu pena de mort i estau alliberats... i així és que heu de ser bons allots i *arriba España!*». I així ho feren i tots varen creure i no ha passat res pus d'aquell dia ençà.²²³

JM: No varen matar ningú pus, me pareix.

---

mòria popular i també s'ha convertit en personatge literari. Després de la seva aventura mallorquina, marxà a Sevilla, on fou inspector del Cos de Tropes Voluntàries Italianes (1937), i prengué part en l'operació de Màlaga. A més del pare Adrover, l'acompanyaren en aquesta nova missió altres dos mallorquins: Emili Manzano i Pere Homar. Posteriorment actuà com a inspector de les milícies italianes a Abissínia, on caigué presoner dels anglesos (1941). Retornat a Itàlia, exercí com a advocat i presidí l'associació d'antics combatents de la guerra d'Espanya» (vol. II, 1989, p. 187-188).

221. Es refereix a Carles Senna Maretta, de Torí, i a la seva dona, Antònia Miralles i Nicolau. Vivien al carrer Nou, en el barri des Molinar, a ca s'Italià, avui hotel rural, amb els seus fills: Josep Ferran, Gilda, Joan Leo, Francesc Xavier, Carles Dante i Maria del Carme.

222. Llorenç Miralles i Nicolau, *Queló*, regidor de l'Ajuntament durant la Segona República.

223. Vegeu la llista que n'ofereixen Guillem Mas i Antoni Mateu en el seu llibre *Montuïri: L'esclafit de la crispació*, Palma (Mallorca), Documenta Balear, 2001, col.l. «La Guerra Civil a Mallorca, Poble a Poble», núm. 5, p. 91 i 92: «Segons fonts orals, per la presó municipal hi varen passar, entre d'altres, Mateu Gomila Garcias —Matarino—, Joan Martorell Lladó —Peregoi—, Antoni Arbona Martorell —Patró—, Jaume Mas Bunyola —Noto—, Antoni Lladó Noguera —Miró—, Bartomeu Rigo Miralles —Muix—, Josep Gomila Pocoví —Gelat—, Antoni Gomila Ferrer —Carrantxo [*sic*]—, Gaspar Garcias Sastre —Mosson—, Jaume Bauzà Andreu —Benet—, Jaume Martorell Fiol —Terric— i Joan Mayol Pocoví —Matxó».

JG: Me sembla que no, me sembla que no, que no mataren ningú més.

JM: Bé, és que de fet ja s'havien carregat tots es republicans...

JG: Sí, tots es que volien... tots es qui feien més nosa els havien llevat ja d'enmig. N'haguessin llevat més, però per mor d'en Macarroni no en mataren pus. En Macarroni crec que va salvar sa vida a bastants. Coses que han de passar, Joan, això sa veritat només és una. En sa vida no se tornarà passar. En ses vides de ses vides no se passarà pus, això, perquè sa gent ja està una mica més civilitzada. Això pareix és una salvatjada, perquè això de matar-se sa gent, un amb s'altre no és humanitari. Ho trob jo i ho troba tothom. No és perquè jo ho diga ni molt *menos*, però són salvatjades. Això de matar-se sa gent un amb s'altre no és humanitari...

JM: Meiem, i discos se n'han fets des cossiers?

JG: Sí... discos, així, però per en cinta...

JM: En cinta?

JG: Sí, sí,

JM: Discos no, no?

JG: No... i *antes* de jo que ja en feien, he sentit a dir, però *antes* de jo crec que escrivien més que res. Jo crec que no hi devia haver aquests *aparatos* que hi ha ara.

JM: Meiem, i es vestuari d'un cossier com és, com va?

JG: Es vestuari ara l'han modificat una mica, perquè ses coses s'han anat perfeccionant. Altre temps lo que duien eren moltes joies d'allotes joves, *cordoncillos*, i res, anaven entumbats que n'hi havia que duien llavò en aquell temps, per més de cent duros d'or, llavò en aquell temps, i cent duros d'or damunt un home en aquell temps era com si ara hi duia quatre millons i se provaven qui més guapo era. Això és ver.

JM: I lo que li diuen sa *macada*, què és això?

JG: Sa *macada* és uns flocs que duen penjats en es costat dret...

JM: I llavonses què més duien?

JG: Unes rellíquies...

JM: Ses *rellíquies* què són?

JG: Totes són de sants que diríem, una de sant Bartomeu, s'altra de sant Josep, s'altra del Cor de Jesús i...

JM: Què són, *estampetes*?

JG: Unes estampetes, però estan fetes damunt d'això d'una rellíquia, estan dins un vidre, tancades dins un vidre. Alguns no, però molts estan dins es vidre i ho posaven una a cada banda, damunt s'orella de cada capell, a s'endret de s'orella, un a cada capell. I ara no hi duien rellíquia, ara hi duen un vidriet, un mirallet, de vidre, però altre temps hi duien una rellíquia.

JM: Una estampeta.

JG: Sí. Jo n'hi he duit. Lo primer de tot, varen llevar es capell, va ser el sen Montserrat Pelós i duia una estampeta a cada banda, però llavò ho varen anar modificant i hi posaren un vidre i ara hi duen un vidre.

JM: Però en es pit encara hi duien rellíquies.

JG: Sí, sí, sí, a ses puntes, lo que se diu *sa punta*, qui ho duen per damunt ses espatles són rellíquies.

JM: I llavò, de cintura per avall com van?

JG: Duen com una falda que diríem, se diu *es tune*²²⁴ i es calçons amb bufes, sa faixa.

JM: I sa faixa de quins colors és?

JG: Una de cada color, n'hi ha tres colors: verd, vermell i groc.

JM: Que era vermell o color de rosa?

JG: És igual, vermell o color de rosa, és igual.

JM: I llavò, espartenyas.

JG: Espardenyes, sí. *Antes* eren unes espartenyetes que els deien *espartenyas catalanes*, però, com que ara ja no s'usen, les duen de tenis, però *antes* eren catalanes, se deien *espartenyas catalanes* qui anaven fermades amb uns cordons per ses cames i els duien, aqueixes, en es temps primitiu meu, però ara com que no n'hi ha d'aqueixes els duen de tenis.

JM: I temps enrere no vàreu sentir dir si sa dama no duia com una espècie d'anella?

JG: Sí.

JM: Com era això?

JG: Se deia, és... ara no ho record, es nom. Se deia... un cércol, duia, abaix, duia un cércol més o *menos* com un erer de gros, per dins es doblec de sa falda que duia posada, abaix, i com voltava feia com una espècie d'ones qui voltava i anava i venia, allò, però ara ho du normal.

JM: Ah, no ho duien en sa mà, idò?

JG: No, no, no, no. Ara no em record es nom que se deia.

JM: I que ho duia per aquí, per sa cinta?

JG: No, no, no, no, no. Ho duia en es doblec de sa falda que du, abaix, duia un cércol, a dedins, qui el feia anar estufada, una cosa, una verga de mata o d'ullastre o no sé què era.

JM: Es mirinyac?

JG: Es mirinyac! Exacte, es *mirinyac* se deia. Exacte, ara no ho haguessis dit. Es *mirinyac*, se deia, però no me recordava es nom.

JM: I la feia anar estufada.

JG: Ja ho crec, pensa, més que un erer, més que es rotlo d'un erer. Sí, sí, sí.

JM: Però llavoneses no duia en sa mà esquerra o amb sa mà dreta unes...

224. Deformació, per etimologia popular, de *tonell*. En principi, segons el DCVB s. v. *tonell*, «bóta gran de fusta per a tenir líquids o àrids» i, metafòricament, «mena de falda curta de seda que els homes portaven damunt la part superior dels calçons amb bufes».

JG: Unes cascavelles, però ara duen cascavells. És igual, perquè no hi ha cascavelles. Un temps duien uns cascavells grossos i ara no n'hi ha i els duen més petits. Se diuen ses *cascavelles*, en sa mà esquerra duia ses cascavelles i amb sa man drete es mocador i es manat d'alfabaguera.

JM: Això era sa dama.

JG: Sí.

JM: I com eren aquestes cascavelles?

JG: I com uns cascavells grossos, com un anou més o *menos*.

JM: Jo em pensava que era una anella que duien en sa mà.

JG: No, no, no, no és anella. Són mitja dotzena, poden esser, o set o vuit, com que són petits, o nou, en sa mà, que això figura que són ses cascavelles que duien un temps, però com que ara no en troben de cascavelles duen això.

JM: I què du ara sa dama, idò?

JG: Lo que te dic: cascavells.

JM: Cascavells en sa mà esquerra.

JG: Sí, sí, un manadet, que els du enganxats en es dit des mig de sa mà esquerra, i els du enganxats i amb so botar li fa fer renou des compàs i en sa man drete es mocador, que és lo que venten com ballen i per fer s'insígnia i per donar ses entrades i ses sortides des cossiers.

JM: I du alfabaguera?

JG: Sí, sí, igual que es altres, sí, sí.

JM: I es altres en ses mans duen alfabaguera?

JG: En duen un manat en cada mà.

JM: Un manat d'alfabaguera?

JG: Sí, sí, sí.

JM: I un mocador.

JG: I un mocador en cada mà.

JM: En ses dues mans?

JG: Sí, en cada mà.

JM: En cada mà un mocador?

JG: Sí, sí, es cossiers un a cada mà, sa dama només un, que és qui insígnia quan ha d'entrar un i quan ha d'entrar s'altre. Ve a ser sa batuta, es mocador, de sa dama. Si és una dama que ho sapi fer amb so mocador les fa sa senya quan han d'entrar un i quan ha d'entrar s'altre. Jo ho sé així i tal com ho sé t'ho dic.

JM: Jo havia sentit a dir que en sa mà esquerra sa dama un temps duia una anella i llavonses una cinta.

JG: També, també i encara hi és aquests cascavells amb sa cinta. Si t'hi has fixat en du una de cinteta, es cascavells. Si no la duen és que no... l'ha de dur, però, la du, com un floquet petit.

JM: Només sa dama, però?

JG: Sí, sí. Només sa dama, es altres no.

JM: I qui els va fer, aquests vestits?

JG: Aquests vestits sempre han estat ses monges, aquí a Montuïri, més que ses allotes que anaren a Madrid els feren elles.

JM: I de quina tela està fet això?

JG: I jo no ho sé. *A lo millor*, es que hi ha ara són de tergal, jo no ho sé. Aquests d'ara són moderns ja, però *antes* eren de seda i amb paper dorat que ho adornaven. Tenien es doblec de baix i això adornat de paper i ara és fet també d'una cosa molt aperescuda.

JM: I es vestits antics, qui els té?

JG: Ui, i això està com abolit, s'Ajuntament. Per mi és cosa de s'Ajuntament, això.

JM: I aquests altres que tenen ara, també?

JG: I aquests altres que tenen ara era seu, i com que ara ses allotes ho han deixat a aquests joves, com que n'hi ha de demés, han *empleat* es de ses allotes.

JM: Ah!, aquests que duien ara són de ses allotes?

JG: N'hi ha, d'aquelles allotes com anaren a Madrid. No són ben germans. No sé si t'hi has fixat, que n'hi ha tres que no són germans des altres, un de groc, un de verd i un de vermell, un de cada casta. Ara són deu i només toquen ser set. Idò, ho feim així.

JM: I fotografies antigues des cossiers en teniu, vós?

JG: No.

JM: Qui en pot tenir, de fotografies d'aqueixes?

JG: On n'hi havia era a Son Rafel Mas. Sa senyora de Son Rafel Mas²²⁵ en tenia i ara vaig veure que sa fulla de la *Bona Pau* posaven una fotografia feta de l'any trenta, de com jo encara era fadrí, de s'any que em vaig casar, que per cert jo encara vaig vestit amb so capell, duc capell i no n'he duit pus. Ara pensa... A ca nostra hi ha sa fotografia aqueixa que te dic de l'any trenta, que està a sa fulla de la *Bona Pau*, de l'any setanta.²²⁶ I posaren aquesta fotografia, no sé on la degueren trobar, que per cert hi estic bé, jo, i me coneixen bé. Som bé jo... era es *grupo* aquest d'en Jaume Mosson, en Jeroni Muret, en Pep Pipo, aquells. Està a sa fulla de la *Bona Pau*.

JM: I *después* d'aquests, quins cossiers hi va haver?

JG: I llavonses hi ha aquests altres més joves: en Joan Santjoaner, en Joan n'Orneis, aquest que diuen en Cigala, un *grupo* així... ara no me recorden tots. Si ara m'havia de recordar de tots, jo no... Saps que n'he ensenyat de *grupos*, no t'he dit

225. Carme Vanrell i Rossich, *de Son Rafel Mas*.

226. Alludeix a la foto que ilustra l'article «De “els cossiers” de antaño a los de hoy», sense signar, publicat a *Bona Pau* (maig 1970), núm. 207, any XVIII, p. 1, que conté una entrevista d'Onofre Arbona al cossier Gabriel Mayol, *Llobet*, el qual fou durant molts anys la dama dels cossiers.

jo que n'he ensenyat nou o deu de *grupos*. Pensa que en cinquanta-cinc anys no hi hagi temps d'ensenyar de tot!

JM: I aquest que no ho va ser també, son pare d'en Xesc Claveta?

JG: Ja ho crec. Idò aquest és en Joan Santjoaner que te dic.

JM: Aquest és en Joan Santjoaner.

JM: *Después* de sa guerra?

JG: Sí, sí, sí, *después* de sa guerra... sa segona tongada, *después* d'en Jaume Mosson. Va ser es *turno* d'en Toni Ruberter, aqueix, en Gabriel Muix, etc. Un *turno después* d'aquells. I llavò saps que n'he ensenyat de grups! Saps que n'he ensenyat! Llavò un *turno* d'en Joan Pevora, també. Llavò amb en Llorenç Fidever un *turno* d'aquells. Un altre *turno*. Llavò *después* d'aquells en vaig ensenyar un altre i *después* d'aquells altres un altre. *Después* d'aquells un altre i encara enguany n'he tornat a ensenyar. Així és que et tenc que dir que n'he ensenyat... ah!, i entre i entre, perquè no en sabien i només en tenien tres i n'ensenyava tres. I això saps que n'he ensenyat de molts!, perquè hi ha hagut anys només ensenyar-ne tres perquè n'hi havia tres que volien ballar i es altres no... i n'havia d'ensenyar tres o quatre... S'Ajuntament me deia: «T'arregles...», i ho feia.

JM: I gloses sobre cossiers en sabeu?

JG: Gloses? No. Sé ses que tenen sa lletra des cossiers, però gloses des cossiers no en sé.

JM: *Es mercançó*²²⁷ en té de lletra?

JG: No. Això des *Mercançó* només *lai, lai, lai, lai, lai* i res més.

JM: I què significa això des *Mercançó*?

JG: I *Es mercançó* jo no ho sé. És... es ball des *Mercançó*.

JM: I, vós, quines autoritats de s'Ajuntament i de l'Església creis que s'han interessat més, han mostrat més interès per lo des cossiers des que vós sou...

JG: Jo si he de dir sa veritat... As temps meu qui se n'ha preocupat més ha estat es d'en Franco, des govern d'en Franco. Han pitjat sempre. Es temps de sa República, com que ho deixassin anar, això. No en feien com a cas. Així mateix venien es cossiers, saps?, i me deien: «Venga, venga», però quasi quasi no en volien saber res. Ara, *después* no, *después* d'en Franco, llavonnes, varen pitjar fort as cossiers,

227. En principi, com que no en sabem l'ètim, l'escrivim *mercançó*, per simple tradició. Tanmateix, el jove historiador de Montuïri Gabriel Mayol darrerament ha apuntat la possibilitat que es tracti d'un mot occità que significaria 'comandant de marxa', 'marquès' o 'mariscal'. Segons Mayol, aquest mot apareix en el cantar de gesta dit *Chanson de Girart de Roussillon*, de la segona meitat del segle XII, amb el sentit tot just citat. De fet, és un ball cerimonial que durant molts d'anys es ballava només dins el recinte de l'Ajuntament davant les autoritats el dia de Sant Bartomeu, festa del patró de Montuïri. Pens que seria molt interessant aprofundir en el significat del mot i del ball per a escatir l'origen i el significat de les danses dels cossiers.

sempre m'han anat molt davant, que per cert som viu per mor d'això, perquè crec que m'hagueren mort. Que no ho he de dir, si és ver? N'hi va haver un qui me va dir: «Lo que t'ha salvat, Niuet, és es cossiers...». Idò que no ho he de dir? Sa veritat només és una. Idò «qui t'ha salvat és es cossiers...». Això se varen atrevir a dir-me a la cara, així és que hi ha dins es meu gavaig moltes de coses d'aqueixes que no hi caben, però els hi tenc.

JM: I es rector que s'ha interessat més per això?

JG: Tots, tots, tots quants n'hi ha haguts, tots quants n'hi ha haguts, sempre m'han duit damunt es call de sa mà. Sempre m'han apreciat molt i sempre han volgut esser amics meus, no sé per què. Però sobretot amb això des cossiers i de l'oferta sempre tots ja veus quin cas me fan. Encara es qui *menos* cas me fan són es de s'Ajuntament. I tu ho saps tant com jo, perquè n'hi ha que quasi quasi no saben si hi som, però es rector sí que ho sap qui som, perquè no hi ha cap paraula que no m'anomeni, siga en l'ofici, siga en es sermó, siga en tot. Sempre m'anomena, i m'han anomenat tots es rectors que hi ha haguts, de manera que t'he de dir a tu que sa part eclesiàstica és sa que s'ha preocupat més des cossiers.

JM: Meiem, i temps enrere, és a dir, quan vós éreu ben jovenet o que ho haguéssiu sentit contar i tot això, quan era que sortien es cossiers?

JG: Per la Mare de Déu a cercar ses joies...

JM: La Mare de Déu d'Agost...?

JG: Sí.

JM: En què consistia això?

JG: Anaven a cercar ses joies per córrer es allots es dia de sa festa.

JM: I on anaven a cercar?

JG: Per totes ses botigues i tavernes i cases i establiments que venguessin objectes...

JM: Per Sant Bartomeu?

JG: Sí.

JM: I on els guardaven, a ca seva o a...?

JG: A s'Ajuntament els guardaven, un *sereno*. Sempre han estat es *serenos* es qui han vengut a recuperar això. Ho duien a s'Ajuntament i llavonses es dia de ses corregudes ho corren, allots o grans, perquè donen objectes pes grans i donen objectes pes petits.

JM: I llavò sortien només es dia de Sant Bartomeu?

JG: I llavò es dissabte de Sant Bartomeu, com lo que se fa ara i es dia de Sant Bartomeu, i es dia de Sant Bartomeu a migdia sempre s'ha acabat.

JM: I es dissabte de Sant Bartomeu a quina hora sortia?

JG: A les tres sortien altre temps, com no hi havia canvi d'hora, a les tres de s'hora-baixa sortien, i ara sortim a les set, però què té que veure? Això és igual. Feim es mateix *recorrido* i tot, però llavò en aquell temps només anàvem a una dotzena de cases a ballar i ara anam a cent!, i a cada casa en ballàvem tres o quatre, en aquell

temps, i ara només en podem ballar una i curta, perquè si no, no aniríem per enlloc, i com que tothom les vol veure! Lo que volen és que anem pertot i pensa tu, no pot ésser més que un ball a cada casa, i curtet. De vegades qualque ball no el ballam així com toca, perquè pertot el volen veure, i per poder anar pertot no queda més remei que tallar caps i fer-ho més curt.

JM: I que sortien a completes un temps?

JG: Sí, sí, sí, sí. I ara, com que no fan completes ni fan missa...!

JM: I a quina hora ho feien, això de completes?

JG: A les nou des vespre.

JM: Sortien a les tres, però?

JG: Sí, a les tres sortien i anaven a cas batle i a ca ses monges i llavò a tots es senyors des poble, i capellans i lo que hi hagués, per allà on volien, però un temps només anàvem a una dotzena de cases, com jo era jove, i ara anam a més de cent.

JM: I a completes què feien?

JG: A completes acompanyàvem s'Ajuntament i es rector, es vicari i es capellans. No anàvem per res. Ara llavò es dia de Sant Bartomeu anàvem a *L'oferta* i a ballar *Es mocadors*. Això sí.

JM: I això de ses corregudes només se feia per Sant Bartomeu? I es cossiers què hi feien?

JG: Es cossiers eren es qui donaven s'essús,²²⁸ es primers, i ballaven *Sa mitja nit*, que sempre t'ho he dit. Ballaven *Sa mitja nit* i corrien una joia pes cossiers.²²⁹

JM: I eren es primers de tots.

JG: I eren es primers de tots. I llavonses hi anaven es allots i així com venia.

JM: I tocaven *Sa mitja nit*?

228. Aquí el mot *essús* o *sus* es refereix al «crit amb què es dona als corredors d'una cursa el senyal de començar a córrer» (DCVB, s. v. *sus*).

229. Pens que és una prova més del significat de *cossier* com a 'corredor', un *cossier* es devia dir de qui feia una *cossia*, és a dir, una 'correguda'. És sabut que algunes de les danses dels cossiers tenen també un caràcter itinerant, sobretot la dansa des *Mocadors*, en què els cossiers acompanyen les autoritats (a Algaida en diuen *Ses bombes*). Aquí es diu també que els cossiers participaven en les corregudes del dia del patró Sant Bartomeu, el 24 d'agost. Pel que fa al mot *cossia*, el DCVB, s. v. *cossia*, en dona les accepcions següents: «1. Espai de la coberta d'una galera comprès entre les cordes i l'artilleria (cast. *crujía*). 2. Passadís central d'una galera, que separava els bancs de remers de babord dels d'estribord». És particularment interessant l'expressió *córrer la cossia*, «córrer per càstig, d'un cap a l'altre d'un vaixell, essent assotat en el trajecte pels mariners». A Maó, *córrer cossia* també significava 'passar grosses penalitats' i el mateix DCVB, s. v. *cossia*, reporta també l'expressió *fer un mal la seva cossia*, 'seguir el seu curs', viu a Vic, segons el *Diccionari Aguiló*. D'altra banda, Joan Coromines (DECLLC, vol. II, Barcelona, 1981, s. v. *córrer*, p. 956-964) inclou dues citacions del baró de Maldà sobre *cossia* amb el sentit de 'correguda': «el B. de Maldà l'usa encara c. 1800 amb el sentit de 'passada o cercavila': "[...] la cobla de músics, que tocant fent passacalle... ha vingut davant de la torre del marquès de Castellvell, tocant y no detenint-se, continuant sa *ucia* per estos rededors", "nos hem sentat tots allí, fent un rato de platxèria amb aquella nimfa, i hem prosseguit la *ucia* endavant, dret al nas" (Coll. B. V., 96, 115)».

JG: Mitja part tocaven i s'essús.

JM: I s'essús.

JG: Sí, sí, sí.

JM: O sigui immediatament de ballar llavò tot d'una ja...

JG: No, no, no. Jo ho he conegut, això. Lo que no tocàvem *Sa mitja nit*. Tocàvem ses altres. Jo no l'he vista ballar mai mai, però *Sa mitja nit s'empleava* per ses corregudes, segons me deien es qui havia *antes* de jo, es vells, però jo ja no l'he ballada mai *Sa mitja nit*. Jo només ballàvem una de ses altres: *Mestre Joan* o *El rei no podia*. Només tocava es toc des tambor i ja partien.

JM: Sa darrera vegada que degueren córrer a ses corregudes es cossiers quan degué ser?

JG: Quan jo era al·lot. Ara ja no corren mai. Ja no hi van mai, es cossiers, com que llavonses feien ses corregudes as migdia, es dia de Sant Bartomeu a migdia. Com sortien de l'ofici feien ses corregudes. Llavò feien ses corregudes i ara les fan el sendemà i no les han de mester, es cossiers, per anar a ses corregudes.

JM: I amb això acabaven?

JG: Sí, sí, sí. Llavò de ses corregudes a cobrar i a dinar i...

JM: I on se feien ses corregudes?

JG: A dins es Dau o a ses Jardines o dins es Dau o dins sa Torre. Dins aquests tres *puestos* jo hi he vist córrer sempre.

JM: Es cossiers?

JG: Es cossiers i totes ses corregudes, com que corrien cavalls també.

JM: I en es Dau a on exactament?

JG: Aquí on hi ha ara sa plaça des toros.

JM: Devora sa plaça de toros?

JG: Idò, fins aquí baix eren ses corregudes i fins as pou des Dau... que l'han tapat ara ja amb material... en aquest carrer que han fet nou, per aquí eren ses corregudes..., part damunt es safareig. Passaven just per damunt es safareig. Fixa't si te dic ver o no. Passaven per damunt sa plaça des toros. Era allà on feien ses carreres. Això és vist meu, vist meu i de tots es que hi havia...

JM: I, vós, quina edat teníeu...?

JG: Com se feia això? I jo tenia uns setze o desset anys o devuit, per aquí.

JM: Vós, vàreu néixer quan?

JG: Jo l'any set, dia vint-i-vuit de gener. L'any 1907, així és que ara, en esser es gener faré es setanta-dos.²³⁰

JM: I quina vos agrada més de peça?

230. L'entrevista, per tant, degué ser feta el 1978, perquè ell havia nat el 1907. Segurament és molt pròxima en el temps a la següent entrevista del 15 d'octubre de 1978.

JG: Des cossiers? A jo totes m'agraden. Jo no en *desprecii* cap, però sa més guapa per jo és *Sa dansa nova* i *Sa flor de la murta*, que totes són guapes, però aqueixes dues són ses que me tenen més simpatia per jo. *Sa dansa nova* i *Sa flor de la murta*. Aquestes dues són ses dues que tenen més variacions i més guapes de ball. Animen més.

JM: I quines són ses que se ballen en rotlo?

JG: Mira, en rotlo s'hi ballen totes *menos* *Es mercançó*, *Es mocadors*, *L'oferta* i *Sa mitja nit*. Aquestes no se ballen en rotlo, però totes ses altres se ballen en rotlo.

JM: I *Sa mitja nit* com era, com se ballava?

JG: En dues files, en dues files.

JM: Que era una espècie de *Mercançó*?

JG: Sí, molt aparescut, més que *Es mercançó* en una fila i això en dues, i se miren cara per cara i sa dama està en es cap qui els mira a tots.

JM: O sigui que *Sa mitja nit* no és en rotlo, idò?

JG: No, no, no.

JM: I *Es gentil* com era?

JG: Era una espècie de *Flor de murta*, molt aparescut. Se comença que sa música quasi és iguala i sa lletra també molt aparescuda i es compassos molt aparescuts a *Sa flor de la murta*, lo que té vàries variacions i voltes que no són com *Sa flor de la murta*. *Es gentil* no té reverències i té galandencs, i *Sa flor de la murta* no té galandencs...²³¹

JM: Què són *galandencs*?

JG: *Es gambirot* se diu.

JM: Què significa, però?

JG: I que se'n van com a de gambirot, de costat. No significa res, més que se'n van com de gambirot. *De gambirot* és que pareix que han de caure i no cauen, com queden drets. Pareix que vagin a caure i llavò se tornen recuperar.

JM: Que no n'hi ha que també pareix que s'agenollen?

JG: Aquests són es qui fan reverències.

JM: I quins són es qui fan reverències?

JG: En tenen quasi tots, o poques o moltes, quasi totes en tenen de reverències. Bé. *Es gentil* no en té ni *Es mercançó* tampoc no en té. *L'oferta* té reverència, *Sa flor de la murta* té reverència, *Mestre Joan* també en té, *El rei no podia* també en té, *Sa dansa nova* també en té, així és que t'he de dir que quasi tots tenen reverència. O més prest o més tard tenen reverència quasi tots, però n'hi ha que no en tenen, però es altres sí. Si ara ho sapiguessis, es cossiers te'n donaries compte de ses reve-

231. El mot *galandenc* no surt al DCVB ni a cap altre recull lexicogràfic català, però sí *galandura* amb el sentit de 'galania'. Podríem definir el *galandenc* com a «moviment del cos, en les danses dels cossiers, en què sembla que la persona que balla va de gambirot, a la torta, i sembla que ha de perdre l'equilibri».

rències. Qui tampoc no té reverències és *Sa gallineta rossa* i encara en certa ocasió que ho pareix una reverència però no ho és, que és quan fan sa volta de *Sa titoieta*. També ho és com una reverència, però no ho és. Fan com una espècie de reverència també. No t'hi has fixat quan fan aquella volta? Ho pareix com una reverència, però com que fan sa volta no és reverència.

JM: I *Sa mitja nit* té lletra?

JG: Ja ho crec i la tens.

JM: La tenc?

JG: Ja ho crec, sí, sí, sí... A jo la me varen ensenyar qui ja feia molt que sonava. No la sabia tampoc.

JM: I qui la vos va ensenyar, sa lletra?

JG: En Boivàs, en Francesc Boivàs, l'amo en Francesc Boivàs.

JM: Deu ser mort?

JG: Uh! I es seus fills que ja n'hi ha de morts. Aquest que se va morir devora ca teva, que era un fill de l'amo en Francesc Boivàs.

JM: O sigui, que quan vós en vàreu aprendre no en vàreu aprendre sa lletra.

JG: No, no, no, jo la vaig aprendre, aqueixa lletra, que ja feia més de deu anys que sonava i ell un dia per curiositat me diu: «Joan, i tu que saps *Sa mitja nit*?». Dic: «No». Diu: «Que vols que la t'ensenyi?». Dic: «Sí», i la me va ensenyar, i amb un pic de dir-m'ho ja ho vaig aprendre. I un qui sap es altres com que tenen es mateix compàs. Saps que ho té de bo d'aprendre... i no me feia falta més que aprendre sa lletra i ja està.

JM: Ja éreu casat quan la vos ensenyà?

JG: Siiií. Ja tenia tots es allots.

JM: Després de sa Guerra?

JG: Sí, sí, sí... després de sa Guerra més o *menos*.

JM: Quan degué morir aquest Francesc Boivàs?

JG: I degué morir devers l'any quaranta o l'any quaranta-u, per aquí.

JM: No hi sa possibilitat que ell ho escrigués?

JG: No, no, no..., ell no. Jo no vull dir que no en sapigués, però no, no. No era que tengués estudis. Ho sabia com jo...

JM: Bé, i ara es cossiers només surten es dissabte de Sant Bartomeu i a Sant Bartomeu, no? I a quina hora surten, en general, es dissabte? A les set?

JG: Sí.

[...]

JM: I això de la Mare de Déu d'Agost, que ara dèieu que anàveu a cercar ses joies...

JG: Sí, sí, sí...

JM: I què vos donaven?

JG: I donaven un tros de roba, per fer una camia o per fer uns calçons o per fer una falda o un davantal, o de vegades una jaqueta o un mocador pes coll, com lo que

s'usava un temps. I això era sa joia d'allotes. I pes homes hi havia botelles de suc, espardenyes. Per ses botigues lo que mos donaven més eren espardenyes, pes al lots o per homes...

JM: Animals en donaven?

JG: No, no, no. Això sempre ho ha hagut de posar s'Ajuntament, conills o gallines, si hi havia joies o això, ho ha hagut de comprar s'Ajuntament. Ara de lo altre, no. I llavonses un temps qui feien carreres de bous donaven, a sa *cordeleria*, què li diuen, a s'esperteria, donaven un tros de corda i era per sa carrera des bous. A ses ferreries donaven unes ferradures pes cavalls o pes ases, o mules o muls.

JM: Això temps enrere.

JG: Això era temps enrere, i això ho anàvem a cercar es dia de Sant Bartomeu dematí quan sortia es sol. Però llavò se va perdre això i ara ja no duen ferradures.

JM: Hi anaven es cossiers?

JG: Sí, sí, sí, sí. I llavò anàvem pes forns i mos donaven una dotzena d'ensaimades. Això era es *quid* (?)²³² antic. Ara ja no. Ara ja no s'usa. Ara as forns hi anam es mateix dia de ses joies, mos donen lo que jo don, una botella de suc. En es forns mateixos mos donen una botella de suc ara. La major part de lo que se dona ara és suc: xampany, mistela, mançanilla i coses per l'estil. Això són ses joies d'ara.

JM: Es cossiers d'Algaida que són més o manco iguals?

JG: Sí, no hi ha molt. Aquells se coneix que és una imitació que han fet des d'aquí.²³³ Pensa que ells se pensen que es d'Algaida són més antics. I jo sempre els

232. No arrib a entendre si diu *quip* o *quit*. No crec que aleshores, a Montuïri, fa quaranta anys, ja es parlàs de l'actual *kit* i que ho digués una persona d'edat i d'extracció i afeccions agrícoles i tradicionals com en Joan Niu.

233. Convé aquí deixar parlar la veu autoritzada del pare Antoni Martorell, un dels millors estudiosos que hem tengut sobre la música tradicional de Mallorca. Aquest ens deia, en una conferència memorable inaugural de les Primeres Jornades d'Estudis Locals de Montuïri, el 28 de novembre de 2008, en parlar del ball de cossiers: «Qualcú, a cau d'orella, ja em diu: donat que a la nostra Illa existeixen altres cossiers, ¿qui té el primat? Amb modèstia i amb orgull podem confessar que només un de sol comparteix parentiu amb nosaltres: els cossiers d'Algaida. Amb rigor, solament els cossiers d'Algaida són estrictament afins als nostres i comparteixen els mateixos dots i privilegis, però a certa distància.

«Ràpidament i sumària, diré que qui escolta els cossiers de Montuïri i els d'Algaida de seguida s'adona de la profunda afinitat de tots dos balls. Melòdicament, els cossiers de Montuïri es presenten més descarnats i lliures de floreigs, mentre que els cossiers d'Algaida apareixen més florejats i senyorial. A més, els cossiers algaidins desenvolupen la melodia força capgirada i trastocada, però el nervi central és sempre de la melodia montuïrera.

«En conclusió, els cossiers d'Algaida són un plagi —artístic i valuós— dels de Montuïri, puix la recta lògica ens ensenya que, des del simple es passa al compost; des de l'elemental i primari s'arriba al complex i ornat; sempre, primer és el tema i llavors el comentari. Els cossiers de Montuïri, doncs, precedeixen cronològicament els d'Algaida, potser entorn d'un segle o més.

«El repertori algaidí se cenyeix solament a poc més de la meitat de les danses dels cossiers de Montuïri, i són les següents *Flor de murta*, *Dansa Nova*, *Sa Titoieta*, *Obrim-nos*, *Marcansó*, *Mitjanit* i *Oferta*. Podem

dic: «No és ver!». Perquè es seus no tenen lletra i es nostres sí. Per qualche cosa tenen sa lletres, es nostres. I en es seus no hi ha lletra. I a més que no les ballen totes com noltros.

JM: I quins noms tenen allà?

JG: Allà *El rei no podia* li diuen *Els reis*, *Sa flor de la murta* és igual, *Sa gallineta rossa* també és ben igual, *Es mocadors* també és molt aparescut, *L'oferta* també és molt aparescuda però no és ben igual, *Es mercançó* també, *Els Reis* també, *Sa dansa nova* no en tenen... En tenen però no la ballen com noltros. *Sa gallineta rossa* també en tenen, allà se diu *Sa titoieta*, no li diuen *Sa gallineta rossa*, li diuen *Sa titoieta*, però és aquella, i *Mestre Joan* també hi és.

JM: I no n'hi ha una que li diuen *Ses bombes*?

JG: *Ses bombes* és lo que noltros li deim *Es mocadors*.

JM: I encara li diuen *Ses bombes*?

JG: Sempre han dit *Ses bombes*...

JM: I per què li diuen?

JG: I perquè li varen posar aquest nom.

JM: I a Algaida quins fobiolers heu conegut?

JG: I jo d'Algaida només he conegut mestre Jordi.

JM: És mort?

JG: Sí. Fa molts d'anys.

JM: Era es fobioler?

JG: Aqueix era es fobioler, però ara n'hi ha un de jove, que no el conec... No mos hem coneguts amb aquest. I llavò n'hi havia un que n'ensenyava que li deien n'Antiu, com jo Niu, allà li diuen Antiu, que nom Joan, per cert, com jo. Qui conec és es seu gendre i sa filla. Aquests els conec a tots.

JM: Quin creis que serà es futur des cossiers?

JG: I jo, Joan, això lo que ha de venir, un no ho sap.

JM: Creis que podrem trobar qualche fobioler a Montuïri?

JG: És possible que n'hi hagi qualcun que n'apregui. Trob que n'hi ha molts que ho proven i pocs que hi arribin, perquè es que ho han provat ho aprenen però molt malament, i si no ho saben ballar, fotuts... perquè si es fobioler no ho sap ballar, com ho ha d'ensenyar? Es cossier ha de saber-ho tot, per esser un mestre. Si no és com jo no hi ha manera i debades los ho dic: «Apreniu-ho si ho voleu aprendre que jo ho vaig aprendre i no m'ho ensenyaren, així és que voltros espavilau-vos, apreneu-ho que a jo no m'ho ensenyaren. Apreneu-ho voltros, mirau lo que faig jo». I debades los ho dic i no ho creuen, ells, però ho tocaran amb ses

---

concloure que ens trobam davant el quadre genealògic de mare-filla. No és estrany, per tant, que s'assemblin amb tanta avinença» (*Primeres Jornades d'Estudis Locals: Montuïri: Terres i gent*, 2010, p. 22 i 23).

mans qualche dia, «apreneu lo que vos he ensenyat... i tira per envant. Si no ho feis així no podreu ser mestres, perquè jo som mestre i ningú m'hi ha fet. Jo ja n'he après».

JM: Vós, que no éreu molt jove quan en vàreu aprendre?

JG: Jo? Jo tenia vuit anys i ja ho sabia. Ja sabia cantar-ho, ja ho sabia ballar, a vuit anys ja ho sabia, i per què. Perquè ho veia a veïnat de ca nostra.

JM: A ca mestre Pere Antoni Canet.

JG: Sí, senyor, i ho vaig aprendre d'aqueixa forma, jo, d'escoltar-ho, i no m'ho ensenyaren, sinó que jo ho mirava i ho aprenia. I que pot ser? I ja pot ser ja!

JM: I com va ser que vàreu aprendre de fobioler?

JG: Perquè es nostre batle m'hi va enviar, i fillet... Jo era menut, tenia setze anys... i me vaig posar a ballar amb ells..., com que jo ja en sabia...

JM: I de fobioler, com va ser que...?

JG: I llavò de fobioler com que jo era al·lot i guardava porcs per ses Rotes, aquest me va dir un dia, me va sentir un dia que jo sonava es fobiol... i em va dir: «I que ets tu, fillet?», i dic: «Sí...». Diu: «I què és aquest fobiol? Meiem, mostra'l-me, i qui el t'ha fet?». Dic: «Jo». «Tu has fet aquest fobiol?». Dic: «Sí», i ell mateix el gafà i se posà a sonar-lo i va sonar es cossiers lo primer i me va dir: «En faràs mil i no te'n sortirà cap com aqueix, perquè quasi quasi no pot esser que un fobiol de tres forats... en té cinc, i el poden sonar», i era perquè tenia lo necessari, aquell fobiol, i va parèixer que el Bon Jesús el m'havia fet fer... i era bastant ver, n'he fet molts... i ja m'ho va dir ell: «En faràs mil i no te'n sortirà cap...». I va ser per mor d'això que ell va dir: «Si li duis un fobiol bo a aqueix al·lot, aqueix al·lot aprendrà es cossiers...», i efectivament va ser així. Me dugueren un fobiol i en vaig aprendre.

JM: I on és que en vàreu aprendre?

JG: Jo, a Son Comelles, fent de jardiner, allà el me dugueren, jo feia de jardiner a Son Comelles, i me dugueren es fobiol i es tambor allà, es batle.

JM: Qui era es batle aleshores?

JG: Me pareix cert que era l'amo en Jaume, l'amo en Jaume de Son Comelles,²³⁴ li deien, i llavò se morí, va tenir s'accident i se morí, però aquest me pareix cert que era ell, perquè va venir amb un carruatge i me va enviar a aprendre de sonar i amb una setmana en vaig aprendre...

JM: Que no vàreu anar dins es molí?

JG: Dins es molinot era que jo n'aprenia, per no fer renou as animals me n'anava i des molí d'allà no se sentia gaire i cops a s'estambor allà...!

234. Segurament es tracta de Jaume Alcover i Noguera, de *Son Comelles* (1880-1935), batle de Montuïri entre 1928 i 1930, molt afeccionat a la caça i que morí d'accident de trànsit el 14 de novembre de 1935 quan anaven a Inca al Dijous Bo.

ENTREVISTA DEL 15 D'OCTUBRE DE 1978 (6)

JM: Ara lo que me podríeu dir, primer, de petit, es xeremiers primers i es fobioler que vàreu conèixer.

JG: Sí, sí, sí. Jo, es qui hi havia *antes* de jo?

JM: Sí. Vós en vàreu veure un de fobioler?

JG: Sí, jo sempre només en vaig veure un de fobioler, lo que *antes* d'aqueix n'hi havia un altre i també l'he conegut, lo que té que jo era molt petit i no el vaig veure treballar a aquest.

JM: Es que vàreu veure vós va ser mestre Pere Antoni Canet?

JG: No, mestre Pere Antoni Canet no era aqueix. Era es pastor Pellusco.

JM: Es pastor Pellusco? Aquest era es que vàreu veure actuar, vós?

JG: Sí.

JM: I quina edat teníeu, vós?

JG: I jo tenia com vaig ballar amb ell tenia, es primer any, tretze anys, i vaig ballar tres anys amb ell i llavò com que no va tornar i va dir que provassen que jo n'aprengué, que ell veia que era es més capàs d'aprenir-ne i en vaig aprendre llavors d'edat de setze anys.

JM: I mestre Pere Antoni Canet, idò, què feia?

JG: Aquest els ensenyava de ballar.

JM: No tocava es fobioler?

JG: No, no, no, aquest no en sabia. Només ho sabia cantar, sabia ses cançons que jo les vaig aprendre d'ell, de sentir-les-hi cantar a ell les vaig aprendre jo. No serà que les m'ensenyàs, però de sentir-les jo les vaig aprendre.

JM: I aquest home, es pastor Pellusco...?

JG: Aquest li deien en Joan Pellusco o es pastor Pellusco.

JM: Joan o Toni?

JG: Joan, Joan Pellusco, i aquest va estar molts d'anys a sa Torre, va estar molts d'anys a sa Torre, i estant a sa Torre jo el sentia sonar i sonava sempre ses xeremies, perquè sabia tocar ses dues coses. I es poble sempre estava alegre, perquè sentien es xeremiers i estava just veïnat des poble i sentien tocar ses xeremies i molta de gent s'entretenia escoltant-lo...

JM: I aquest home va morir a Montuiri?

JG: No, a un *puesto* que segons diuen li deien es *Molino de Tierra*, es Molí de Terra, part damunt Palma.

JM: Morí allà?

JG: Va morir allà.

JM: I quin temps fa que deu haver mort aquest home?

JG: I aquest home *a lo menos* ha de fer seixanta anys que és mort, perquè as cap de sis o set anys que jo vaig sonar se morí ell, però ja era vell, perquè com venia a

Montuïri a *lo menos* devia tenir setanta-tres o setanta-quatre anys, a la darrerria que hi venia.

JM: Hi va néixer a Montuïri, ell?

JG: Jo supòs que sí.

JM: Què era de llinatge, Castellà?

JG: Joan Castellà, pot esser. No ho record cert, però me pareix que sí. Sí, ho era Castellà.

JM: I era Joan o Toni?

JG: Joan. Tenia un fill Toni.

JM: També en sabia, es fill?

JG: No. Qui en sabia un poc era un altre que en tenia, que era es darrer, que li deien en Gaspar. Aquest ho va provar un parell de vegades. Son pare el va provar un parell de pics, però no li anava bé, no anava molt bé, i no ho va practicar. I aquest també se va morir ara fa poc. Pentura fa deu anys que és mort.

JM: I va morir a Montuïri?

JG: No, a Campos.

JM: I de què feia aquest home, de pastor? Sempre va fer de pastor?

JG: Son pare, sí. Es vell, sí. Sempre va fer de pastor.

JM: I xeremiers qui vàreu conèixer?

JG: Xeremiers es primer que vaig conèixer era un qui anava de colla amb ell, de Sencelles, que li deien en Pere Senceller. Noltros aquí a Montuïri li dèiem en Pere Senceller i el coneixíem.

JM: I era de Sencelles?

JG: Sí, sí.

JM: Però no vivia aquí.

JG: No, no, no. Només venia per sa festa aquí i allà on anava en Pellusco aquest. Anaven sempre de colla a sonar, perquè no només sonaven es cossiers, sinó que sonaven ses xeremies, lo que fan sa colla, i anaven a molts de pobles a sonar amb aquest.

JM: Així no en coneixíeu d'altre, de xeremier, a Montuïri més que aquest Pellusco?

JG: No, no en coneixia d'altre, perquè n'hi havia *antes*, anteriors, n'hi havia, però per ventura cinquanta anys *antes* d'aquests...

JM: Però vós ja no els vàreu conèixer?

JG: Jo a aquests ja res de res.

JM: És a dir, que es primer fobioler i xeremier que vàreu conèixer?

JG: Va ser es pastor Pellusco, i *antes* d'ell...

JM: I *después* sempre heu estat vós?

JG: Sí, sí, sí, sempre he estat jo. Fa cinquanta-cinc anys que som jo. Qui hi havia *antes* d'ell era un que li deien, germà de s'escolà, de mestre Cion, qui nomia Rafel, mestre Rafel Pelut. Llavò mestre Tomeu Redó, aquests eren *antes* d'ell. Llavò un

Pere Joan Pelós. Llavò també, de més enrere, n'hi havia un de can Piedós de ses Tres Creus i també ensenyaven i sonaven, però això pentura fa dos-cents anys. Això segons he sentit a dir jo. Són es informes que tenc, que jo hagi conegut ningú no, només és que ho sé. Ho he sentit a dir.

JM: O sigui que vós, aquests altres que heu anomenat, en Tomeu Redó i tots aquests no tocaven xeremies, però, aquests, només eren fobiolers...

JG: No, fobiol des cossiers, purament com es pastor Pellusco, perquè es Pastor Pellusco tocava ses dues coses. Ara, mestre Tomeu Redó no ho he sentit a dir, es cossiers sí, i en Rafel aquest que t'he dit, en Rafel Pelut, germà de s'escolà, també me pareix que era només es cossiers que tocava, que per cert me va regalar unes pells per s'estambor, perquè ses meves tornaren velles, se varen foradar, i ell diu: «Jo te'n regalaré unes».

JM: Qui era això?

JG: Mestre Rafel Pelut,²³⁵ un germà de s'escolà, de mestre Cion, son pare des secretari mort, un germà seu era, era un conco des secretari.

JM: I qui el va fer aquest tambor que teniu?

JG: Aquest, jo. Qui el me va regalar va ser s'hereu de mestre Tomeu Redó, que aquest tambor que jo toc era de mestre Tomeu Redó. Però va estar tants d'anys penjat que ses pells tornaren velles, se podriren i quan jo el vaig tocar tot se va abolir i li vaig haver de canviar, i qui les me va regalar va ser es germà de s'escolà.

JM: I de què és aquesta pell?

JG: I jo crec que és de cabrit o de me o de xot. D'anyí se diu.

JM: D'anyí?

JG: Pell d'anyí, sí. Però ara ses que du ara ja són posades meves, des *residuos* de devers sa música que jo vaig replegar des bombo. Aquestes són fortes. Aquestes no s'espenyen, però ja són fetes meves, aqueixes.

JM: I es fobiol qui el va fer?

JG: Es fobiol de qui és fet no ho sé.

JM: I de qui era?

JG: De mestre Tomeu Redó era es primer que jo sonava, però es qui ara jo toc era d'un que li deien en Guillem Teixidor, qui pentura també té cent anys, aquest fobiol, i pareix nou encara. Aquest és molt bo també i es des mestre Tomeu Redó ha arribat que s'ha corcat per dedins, s'ha podrit i el guard com qui guarda el Messies, perquè s'ha de podrir. No el vull fer malbé.

JM: I es cossiers més antics que coneguereu qui eren?

JG: Jo es més antics era es *turno* de mestre Pere Antoni Canet, que hi havia el sen Gaspar Salat, en Cion Putxo, el sen Bello, el sen Toni Ros, en Tonet, que li deien,

235. Rafel Verger Garcias, *Pelut*. Era picapedrer.

en Tonet Ros li deien a aquest, i tots no els record, però aquest *turno* era es més vells que jo he coneguts, ah!, i el sen Montserrat Pelós, també.

JM: I sa dama qui era?

JG: I sa dama era mestre Pere Antoni Canet.

JM: Quina edat tenien aquests?

JG: I aquests ja tenien seixanta i *pico* d'anys, es darrer any que jo els vaig veure ballar. Jo era nin.

JM: Ja eren homes de seixanta i *pico* d'anys?

JG: Sí, sí, sí, i jo era nin.

JM: Caram! I llavoneses, *después* d'ells qui varen esser?

JG: Ja vaig esser jo.

JM: I es primers que vàreu tenir qui eren?

JG: Es primers cossiers, es *turno* meu era en Biel Llobet, en Joan de sa Torre, que li deien, llavò en Guerrer, en Masseno. Ja no me recorda es altres qui eren, però *vamos* era un *turno* qui venien davant jo, que jo me vaig agregar amb ells, perquè un any que en va faltar un m'hi posaren a jo. Llavò jo ja vaig ensenyar es altres, que era en Muret, en Miquel Tec, en Biel Muix, en Toni Ruberter, en Jaume Mosson i successivament cap aquí, que n'he ensenyat pentura més de seixanta o més de setanta, perquè n'he ensenyat nou o deu *grupos*.

JM: I es temps de sa República quin era que hi havia?

JG: Es que hi havia es temps de sa República tenc por que no fos es *turno* d'en Jaume Mosson. Me pareix que era es *turno* d'en Jaume Mosson, que eren es segons *después* des que jo vaig ballar, que en vaig ensenyar uns. Crec que eren aquests, que encara actuaven es temps de sa República.

JM: I llavò quan va venir es comte Rossi, qui eren?

JG: Aquells varen esser.

JM: En Jaume Mosson i companyia.

JG: Aquells varen fer ballar... i es Pubil Llobet, que encara va ballar aqueix pic.

JM: Vos recordau quin dia era això que va venir es comte Rossi?²³⁶

236. La visita del comte Rossi a Montuïri tingué lloc el dia 20 de setembre de 1936. Vegeu *Montuïri: L'esclafit de la crispació*, 2001, p. 75. La llista dels quinze assassinats de Montuïri a Mallorca per ordre alfabètic, amb la data corresponent de mort segons aquesta font, és la següent (p. 88-91):

1. Onofre Arbona i Jordà, *Masseno* (1903-1936). Tenia un cafè a s'Arenal. Detingut el 21 de desembre de 1936 i assassinat al quilòmetre 14 de la carretera de Bunyola.
2. Antoni Balaguer i Bunyola (1894-1936). Vivia a Lloret. Membre de la Comissió Gestora del Front Popular de Lloret. Trobat mort el 12 de setembre de 1936 al cementeri de Palma.
3. Miquel Garcias i Miralles, *Baco* (1912-1936). Pagès. Assassinat la nit del 9 al 10 de setembre de 1936 al cementeri de Palma. Era el més jove de tots.
4. Guillem Garcias i Sastre, *Mosson* (1901-1936). Un dels regidors de l'Ajuntament, tinent de batle del govern municipal. Assassinat al quilòmetre 8 de la carretera de Sóller la nit del 27 al 28 d'agost de 1936.

JG: I era dins es setembre, lo que ara es dia no me recorde.²³⁷

JM: Dia deu pot ser?

JG: Podria ser bé.

JM: Ja havien mort en Collet, me pareix?

JG: No. Crec que no. Crec que encara no l'havien trobat. Ara no estic segur, però per mi encara no l'havien trobat.²³⁸

JM: Jo tenc por que sí.

JG: Pot esser perquè qui havien mort era en Pep Malherba ja i el sen Pep Vadell. Aquests ja devien esser morts i en Rafel Andreu que ja havien mort, i en Jaume Moliner també, i en Miquel Terric que ja havien mort, també, tots aquells ja eren morts.

JM: Meiem i...

JG: Que te recordes des primers que mataren qui era?

JM: Que no eren en Pep Vedell i en Malherba?

JG: No, es forner Piedós, mestre Tomeu Piedós era es primer de tots. Aquest el mataren. Me pareix que el mataren a Son Santjoan.

JM: No ho sé...

JG: Aquest se'n va anar, perquè tenia es fill tancat i el tenien a un *barco* i demanà pes fill, en *busca* des fill i se va posar un poc *farruco* i el mataren. Va ser es primer

5. Jaume Gomila i Garau, *Moliner* (1904-1936). Comerciant, tenia una fàbrica de licor a Porreres. Morí la nit del 3 al 4 de setembre de 1936 a Son Pardo (Palma).

6. Miquel Martorell i Fiol, *Terric* (1896-1936). Feia feina a Correus a Palma. El 12 de febrer de 1937 fou tret de la presó del castell de Bellver i possiblement fou assassinat a Porreres.

7. Joan Mas i Vert, *Collet* (1899-1936). Pagès. Batle durant la Segona República. Assassinat a Son Pardo la nit del 3 de setembre de 1936.

8. Bartomeu Mayol i Mayol, *Piedós*. Forner. Tenia seixanta-set anys quan fou assassinat. Assassinat a Son Santjoan (Palma).

9. Joan Mesquida i Provins, *Caragol*. Viví a Pina. Pagès. Assassinat la nit del 18 al 19 d'agost de 1936 a la carretera de sa Indioteria a Palma.

10. Gaspar Mesquida Serra, *Serra* (1908-1936). Xofer i picapedrer. President de la Comissió Gestora després del mandat del batle Joan Mas. Assassinat el 9 de setembre de 1936 al cementiri de Palma.

11. Josep Miralles Garau, *Malherba* (1904-1936). Pagès. Havia estudiat a la Porciúncula. Fou assassinat amb Josep Serra i Juan, *Vedell*, a principis del mes de setembre de 1936 a Sencelles.

12. Rafel Pocoví i Gomila, *Andreu* (1886-1936). Sabater. Assassinat la mateixa nit del 27 al 28 d'agost de 1936, dia que fou mort Guillem Garcias i Sastre, *Mosson*.

13. Bernat Ribas i Gomila, *Borralló* (1907-1936). Administratiu municipal. Assassinat a Son Pardo la nit del 2 de setembre de 1936.

14. Joan Rigo i Ferrer, *Rigo* (1888-1936). Vigilant de nit de l'Ajuntament. Assassinat amb Bernat Ribas i Gomila a Son Pardo la nit del 2 de setembre de 1936.

15. Josep Serra i Juan, *Vedell* (1904-1936). Pagès. Assassinat junt amb Josep Miralles Garau, *Malherba*, a Sencelles a la primeria del mes de setembre de 1936.

237. Les frases que venen a continuació contenen inexactituds. Convé tenir en compte les dades de la nota precedent.

238. En Joan Mas i Vert havia estat assassinat el 3 de setembre de 1936 a Son Pardo.

de tots. Llavò tenc por que no fos en Jaume Moliner, es que mataren, i un allot de can Baco, en Miquel Baco. Era es darrer i llavò anaren continuant matant es altres.

JM: I això de cossier, d'on creis que pot venir això des ball des cossiers?

JG: Jo no ho he pogut *averiguar* mai. Alguns diuen que ve d'Escòcia, però jo no ho crec. És un ball mallorquí, sempre he dit jo, perquè tot està en mallorquí, com tu veus, i així és que me sembla que jo que aquest ball és fet de qualche mallorquí, maldament diguen que es ball és escocès. No ho crec jo. Jo crec més que es mallorquí que escocès.

JM: I català pot ser que ho siga?

JG: I català tampoc, perquè tot està en mallorquí. És aqueix efecte que em fa a jo i no sé cap lletra jo ni en català ni en escocès ni... la sé mallorquina i veig que coincideix així com jo toc, així és que jo te dic a tu que me sembla que és mallorquí, això... Lo que me sembla que es qui ho va inventar era un home que tenia es cap a damunt ses espatles. No el tenia a s'esquena, es cap.

JM: No heu sentit dir si això abans formava part d'una processó, de sa processó del Corpus?

JG: No ho sé. No ho he sentit a dir, sa processó de Sant Bartomeu sí, perquè lo que ballam, *Es mocadors*, ho ballam a sa processó. Lo que no anaven enganxats amb sos mocadors. Anaven en dues files i sa dama enmig a davant. Això jo me record, perquè he ballat un any o dos, però llavò se va abolir sa processó i...

JM: Quin temps fa que degué acabar sa processó?²³⁹

JG: Es cap de dos anys que jo vaig ballar. Jo des que toc no hi hem anat mai. Des que jo toc no hem anat mai a sa processó, ja, de manera que jo com ballava es cossiers se va abolir sa processó. Deu fer uns cinquanta-dos anys, cinquanta-tres per aquí.

JM: I ses sortides més importants que heu tengut des cossiers on és que heu anat?

JG: A Madrid. A Madrid puc dir jo, perquè me varen fer ensenyar a un *grupo* d'al·lotes per anar-hi, es *Frente de Juventudes* que diuen, i volien esser al·lotes, havien de ser al·lotes que havien de presentar això. Me varen dir si jo els volia ensenyar i vaig dir que sí i anàrem a Madrid. Llavò mos tornaren enviar a Madrid, però un ball *mixto*, que hi havia d'haver homes i dones, i en posaren sa mitat de cada casta i hi anàrem amb homes i dones.

JM: I això devers quin any devia ser?

JG: I això ara fa vint-i-tres anys i devers dasset o devuit. Hi hem anat dues vegades. Hi va haver un *intervalo* de dos o tres anys o quatre. Ara jo no ho record cert com era, però així...

239. Una vegada més tenim el caràcter itinerant de la dansa des *Mocadors* a la processó d'acompanyada de les autoritats.

JM: En s'estiu devia ser?

JG: No. Per cert, per la Puríssima, un pic i s'altre pic devers s'abril.

ENTREVISTA DEL 29 D'AGOST DE 1979 (7)

JM: Vós, vàreu néixer a Montuïri, no?

JG: Sí.

JM: Vàreu néixer quan?

JG: L'any set, dia vint-i-vuit de gener.

JM: I on vàreu anar a escola?

JG: Amb quatre veïnats i un parell de mestres de Montuïri, es vespres.

JM: Qui eren es mestres?

JG: Mestre Pere Antoni Canet, mestre Gregori Sastró i mestre Miquel Rua, un qui era *peón, cabo* de peons.

JM: Vàreu aprendre a llegir i escriure amb ells?

JG: Un poc, sí.

JM: No vàreu anar amb so mestre Palou?

JG: No, no, aquest ja no hi era as temps meu.

JM: Vós, rondalles no en deveu saber cap.

JG: Rondalles!, rondalles jo no sé què són, si t'he de dir ver.

JM: Tot això de l'amor de ses tres taronges...

JG: Jo de rondalles, res.

JM: Vós, sobre això de la Inquisició què heu sentit dir, què heu sentit contar?

JG: He sentit contar, però en concret no sé res. No sé res, només és que ho he sentit a dir.

JM: Això des pou i...

JG: Sí, sí, sí... Això ho he sentit a dir, no és que jo en concret puga dir això passa...

JM: D'esclaus heu sentit contar si n'hi havia?

JG: També, a Son Costa i en es Rafal, crec.

JM: D'esclaus?

JG: Sí, a Son Costa he sentit contar, *vamos*, a gent vella. N'hi havia un que es senyor se dedicava a posar-li una taronja damunt es cap i amb una pistola tirar-li trons amb sa pistola, i ell deia: «Señorito, que procure hacer alto, que no haga bajo!». He, he, he! Això és s'única cosa que sé.²⁴⁰

JM: Això ho heu sentit contar...? Sí... Això hi ha molta gent de Montuïri que m'ho ha contat, això... Llavonses, coverbos i acudits i tot això?

240. Una altra versió apunta a un esclau que estava a Son Miró i que també era víctima d'aquestes provatures de punteria. En algun cas es diu que l'esclau deia la frase en català i d'altres diuen que era en castellà.

JG: D'això com era jove en sabia, sa veritat, però ara ja m'han fuits i no me recorden.

JM: I endevinalles en sabeu?

JG: També en sabia, però ara de moment jo... aixuixí... i a més, de sa manera que em trob ara... quasi quasi no te puc dir res. És ver i en sabia bastantes, en sabia, però lo que ara no les tenc a s'acudit.

JM: Dècimes desbaratades, sabeu què són? I codolades, sí?

JG: Codolades, sí... Una codolada ve a ser una glosa, però que canvia i paraules que s'avenguen i una cosa per l'estil. Ve a ser com una glosa. Una codolada a lo millor té cent mots i una glosa amb deu ja n'hi ha ben abastament. Això és lo que passa.

JM: També que no hi ha mots més curts que es altres?

JG: Però això ja no són gloses. Ses gloses són mots que concretin i que no siguin balderejats,²⁴¹ que es mots siguin paraules concretes, adequades a sa glosa.

JM: Llavones, una altra cosa que m'interessa, que és lo des ball de bot... Vós vàreu dir que havíeu estat ballador...

JG: Sí, he ballat, he ballat.

JM: A Montuïri què era que ballaven?

JG: Boleros i jotes.

JM: Només boleros i jotes, i mateixes?

JG: Sí, sí. I mateixes se deien *mateixes*, però venen a ser iguals que sa jota. Sa mateixa i es copeo.

JM: Copeo no en ballaven, idò?

JG: Sí, sí, sí. I ja ho crec, as ball de sequers. Jo hi som estat i vaig aprendre de cantar amb sa guitarra amb mestre Andreu des Molí, que deien, que ell era guitarrer, i es seu germà anava amb so cornetí i es temps que ballaven cantaven. I me va ensenyar de cantar amb sa guitarra, aquest mestre Andreu, i en vaig aprendre de dur es compàs i a fi de no fugir de ses astes,²⁴² perquè es cantar si fuigs de ses astes es balladors se despisten. Has d'anar a compàs i alerta. I això és lo que passa amb aquest ball.

JM: Hi ha molta diferència entre es boleros i ses jotes?

JG: Sí. No és es mateix compàs. Sa jota ve a ser com un vals, així mateix *lliquero*, i es boleros ja és un altre compàs, un compàs dansat.

JM: I sa mateixa és com una jota?

JG: Sí. Igual.

JM: Quina diferència hi ha, idò?

241. Aquí *balderejar* vol dir 'venir balder, esser sobrer'.

242. És possible que aquí el mot *asta* tenguí una relació metafòrica, per analogia, amb l'asta de les corregudes, com a: «Cada un dels dos solcs paral·lels que limiten lateralment la zona del cós de la qual no poden sortir els corredors mentres corren (Mall.)» (DCVB, s. v. *asta*).

JG: Que sa mateixa ve a ser es *copeo*, que diuen, *mateixes* ja sa mateixa paraula ja ho diu. *Mateixes* vol dir que és quasi quasi igual que lo mateix que sa jota. I mateixa i jota és lo mateix, però ses mateixes se ballaven d'una altra forma, que feien un peuet i... hi ha sa jota des peuet, que diuen. I hi ha sa jota llisa... N'hi ha de moltes de classes, de jotes... Jo, ara diumenge passat, qui era en es dinar d'en Sebastià, en vaig veure ballar i se ballaven molt diferent de ses que noltros ballàvem, però ho feien molt bé, així és que hi ha jotes de moltes de castes, moltes maneres de ballar sa jota, com es aragonesos, que també ballen sa jota i la ballen, aquells, que pareix que fan flamada, que noltros no en som capaços d'anar-hi amb aquell compàs que van es aragonesos.

JM: I es boleros, n'hi ha de moltes classes, també?

JG: I es boleros de cant n'hi ha una partida de castes, però se ballen per l'estil. Així mateix canvien de moviments perquè uns els fan d'una manera i es altres les fan de s'altre, perquè jo n'he vists ballar de moltes de classes. Per sa muntanya no les ballen com noltros i a molts de pobles ja diuen: «a poble que vas usança que trobes». Així és que a cada poble tenen un estil de ballar, molt aparegut, però no és igual.

JM: I ses *boleres* què eren?

JG: I ses boleres és una espècie de bolero però no ho són. Són boleres. També és molt aparegut as bolero, però d'una altra forma, una altra forma de moviments...

JM: I es copeo n'hi ha de moltes classes, també?

JG: No. Es copeo per regla general és com s'acaballó, diríem. Es copeo ve a ser sa traca, com acaben des balls ballen es copeo.

JM: I llavonses fandangos en ballaven?

JG: No, per aquí no n'he vists ballar mai.

JM: Així només eren jotes, boleros, mateixes i copeos... i boleres.

JG: I llavò hi ha es ball aquest de Valldemossa. Ja és diferent. I jo no sé quin nom li han de donar: *ball valldemossí*, per dir-ho així com és. I llavò hi ha es de ses vermadores, que eren de Binissalem, i també va molt acoplat amb això de Valldemossa. Veig que en molts de conjunts ja ho mesclen. Fan com un popurri d'aquestes coses i a ses bandes també ja se toca. Per ventura també ho hauràs notat en sa banda de Montuïri, que toca que se diu *Aromas de Mallorca* i canta lo de Valldemossa, canta ses vermadores i llavò canta sa jota i acaba amb so copeo.

JM: He sentit dir que allà on s'ha conservat millor es ball de bot era a sa banda de llevant, a sa banda de Santanyí, Campos, Manacor, Felanitx...

JG: Sí, per aquí baix, potser. Potser, jo no... amb una paraula, no he estat mai així jo...

JM: I en es pobles des costat ballaven lo mateix que a Montuïri?

JG: I sí, per l'estil. No hi havia molt. Lo que hi ha pobles que els agraden més es boleros, per exemple, per sa muntanya, boleros i boleres, i jotes no vull dir que no en ballin, però no, boleros i boleres... i de diferenta forma. Aquells sí que en duien

de *postín*... devers sa part de Lloseta, i Caimari i tots aquells *puestos*... i Mancor i això eren uns balladors molt bons, també.

JM: Però es boleros me pareix que devers Campos i Santanyí eren desconeguts fins no fa massa anys. Va venir de sa muntanya tot això des boleros...

JG: Potser...

JM: Llavoneses què era s'altre dia que vàreu dir això de *gòtic*...,²⁴³ què era que vàreu dir?

JG: I *gòtic*, aquesta paraula *gòtic* ho diuen a una cosa *en desforjo, en desforjo* vol dir mal feta, una cosa *gòtica* és una cosa mal feta. Ja diuen *gòtic*, i aquesta paraula s'emplea per una cosa que està mal feta.

JM: *Gòtic* o *gotarrenc*²⁴⁴ és lo mateix?

JG: És ben igual... *gotarrenc* diuen, vaja una cosa *gòtica*. Idò això és ben igual.

JM: Està bé. Me va fer gràcia això de *gotarrenc*...

JG: Ja ho crec. És una paraula que existeix. No, jo en certa ocasió l'he vista a llibres: *gòtico*...

JM: Sí, però aplicat a s'estil *gòtic*.

JG: Potser, potser.

JM: Llavoneses, això d'un temps des menjar, com anava la cosa?

JG: Ui... *tuniburri*.²⁴⁵ Aquesta paraula també s'emplea poc, però en esser *tuniburri* és que és una cosa que també és dolenta. Se refereix a lo dolent, es *tuniburri*. Me comprens, supòs... Una cosa *tuniburri* és com una cosa *gòtica*. Aquestes paraules s'empleaven, supòs, un temps, i jo les he anades observant i veig que és molt adequat es *gòtic* amb això que deim ara, amb so *tuniburri*. Sí.

JM: I què era que menjàveu, idò?

JG: Oh... fideus amb aigua i amb un poc de ceba i dues gotes d'oli. Això menjàvem. I es frit el feien sa mitat d'oli i sa mitat d'aigua. Pareixia bullit. Això mos donaven. Això a ses possessions que he estat llogat. Però sols que hagués passat pes cul de sa pella ja era bo. Ja li deien *frit*.

243. El DCVB, s. v. *gòtic*, consigna aquesta accepció particular: «vulgarment, estrany, fora de l'aspecte corrent o usual; mancat de finor (Mall.)».

244. El DCVB, s. v. *gotarrenc*, en diu: «Grosser, mancat de refinament (Llucmajor)».

245. Variant de *turriburri* «1. Sèrie de tribulacions, de desgràcies, de preocupacions, de cosa que molesta fortament (Men.)». Vegeu el DCVB, s. v. *turriburri*. També reporta un refrany propi de Mallorca: «“Qui no menja turriburri, no arriba a patriarca” (o “no entra patriarca”): sentència amb què s'amenaça els infants que són triats en el menjar, que no volen menjar allò que els ofereixen». El DCVB també documenta, s. v. *turrisburris*: «A *turrisburris*: de qualsevol manera, sense mirament (Mall). “Tot ho fas a turrisburris!”». El volum iv de les *Obres completes* sobre *Els estudis dialectals*, de mossèn Antoni M. Alcover, tot just acabades de publicar, recupera algunes notes sobre aquest mot, a les pàgines 293 (*xurri-burri, de turris-burris*), 337, 350 (*xurrim-burri*), 354 (*a turri-burri, a tarrús-barrús*) i 406, sempre amb sentit despectiu (Antoni M. ALCOVER, *Els estudis dialectals*, ed. a cura de Maria Pilar Perea, Mallorca, Institució Francesc de Borja Moll, 2018).

JM: He sentit dir que temps enrere menjaven garrovins i tot, garroves i tot.

JG: Pot ser, això ja era as temps de sa fam, as temps de sa fam, però molt enrere. Perquè ara amb so Moviment també n'hi va haver de fam, però, i en menjaven de garroves, i venturós es qui en tenia, però no, *per lo general* ara ses coses ja no han estat molt diferents.

JM: I de vestit era, més o manco com ara, es des homes?

JG: No, era d'una altra forma, un... Jo he vist que es homes *en lugar de* dur lo que noltros deim es *jac*, que li deim es *jac*, duien unes jaquetes que pareixien com ses camies que noltros duim ara, fora coll, però, i s'embotonaven amb botons de dalt a baix, i això eren, diríem, es jacs d'un temps. Jo n'he vists d'això. Em recorde bé. I molt de drap, principalment per fer feina, camises de drap. Això que un temps filaven ses dones. A Sant Joan i a Montuïri, ui que n'hi havia!

JM: I això de calçons amb bufes, no n'heu vist ja?

JG: No, no. De calçons amb bufes en no ser pes balls típics i això, es cossiers i aquestes coses, en no ser per això, jo no ho he vist més. Així que n'*empleïn* per dur no n'he vists, jo, de calçons amb bufes.

JM: A Pollença me pareix que n'hi havia encara.

JG: Pot esser. Escolta, com jo vaig anar a Madrid hi era amb un parell de pollencins, però *claro*, era com hi anaven pes ball típic i hi anaven amb calçons amb bufes també i amb uns com a *xalecos* que duien i un mocador pes coll, i alguns duien un barret negre i alguns no.

JM: Vós, qui vàreu anar a escola amb aquesta gent... que vàreu fer vida de pagès sempre?

JG: Sempre, sí, sí, sí, lo que té que molts oficis. Els he tocats quasi tots, perquè jo a ca nostra en haver d'anar a cas ferrer ja havia donat molta llima a ses eines. Només hi anava com no podia *dependir*, i a cas fuster, si ho podia *remendar* jo, no hi anava per no pagar, perquè anava justa sa cosa.

JM: Éreu una família de mitja mà tirant a baix?

JG: Sí, més a baix que mitja mà. Més a baix. I clar, ses coses s'han anat modernisant una mica i ara puc dir que en ses velleses som com un senyor, *barato*, però, un senyor *barato*. Però me consider que no patesc i vaig tirant, que tu mateix ho veus. Sempre he anat en es màxim.

JM: I quins oficis heu tocats, vós?

JG: Quasi quasi tots: de pagès, de carboner, de tallador de pins, i, amb una paraula, de margedor, de picapedrer, de fuster, a ca nostra, he fet molts d'objectes fets meus, sa perxa des batre i tot això. No anava mai a cas fuster per això. Tallava un pi que m'agradàs i venga. Sempre ho feia jo, això. D'aqueixes coses no vaig..., bas-timentes pes carro i això..., ja ho crec, totes les feia jo, no anava mai a cas fuster. Llavò varen inventar *es carros llargs* que deien, i jo el vaig fer fer a mestre Joan Sampol i mestre Joan Sampol diu: «Escolta, si tens perns vells de carros o això, te

faré un carro amb pocs doblers. Amb seixanta duros te faré un carro llarg». I sé que hi vaig dur unes rodes i un fuell i me va fer un carro llarg per seixanta duros, i es ferro no sé a qui el va fer foguejar una mica, perquè ses guies ja no voltaven i amb deu duros en vaig sortir. Amb setanta duros vaig tenir es carro llarg i ara no basten quinze mil pessetes. Has de veure, però, que ara ja no se n'empleen. Ara amb sos tractors i això ha canviat molt sa cosa.

JM: Llavò, de temps enrere, sa gent se rentava molt poc, no?

JG: Oh... quatre grapades es dematí.

JM: Així, es cos, és a dir totalment, dutxa no n'hi havia...

JG: Què havia d'haver dutxes, es safareig o una pica gran i quatre boldroiades²⁴⁶ allà dedins per llevar-mos sa pols i ja està. Allò era es rentar i sabó per ses festes.

JM: I ses dones més o manco igual?

JG: I pensa, més o *menos*. No vull dir que ses dones no se rentassen un poc més, però es homes... d'en vuit en vuit dies, he, he, he! Sí, i ho dic bé, es dissabtes. Jo vaig fer de missatge i Jesús Déu, no mos rentàvem mai, en no ser quan sortíem de s'era, un cap a dins es safareig i ja estàvem, i un poc torcats amb un sac. Això eren ses tovalloles, amb un sac mos torcàvem.

JM: Vós, de cosa de medecines i de *curanderos* i tot això... no en sabeu?

JG: No. Sé que hi ha vàries herbes que són bones per una cosa i per altra, però...

JM: Ho provarem... pes baticor o per acubor?

JG: Per acubor jo només sé es cafè. Es cafè sé que és bo.

JM: I quan un està afònic, que no pot xerrar?

JG: Roegàvem regalèssim, rel de regalèssim.

JM: I per s'alè pudent?

JG: Això no ho sé.

JM: Per s'anèmia?

JG: *Anèmia* què és? Sa sang... sa sang... fluixa... Això jo no ho sé. Jo de sempre per casualitat l'he tenguda forta sempre. Per massa sempre s'ha perdut. És ver. No, i ara no, ara no, ara m'ha mancabat un poc.

JM: Vós, de cosa d'actes religiosos i tot això, no en deveu estar molt...

JG: Escolta, sé de tot...

JM: Sí? De cosa religiosa?

JG: Oracions les sé totes, a ses que mos ensenyaren, perquè vaig esser es major de ses oracions, s'any que vaig combregar. Amb això sí que en puc dar molta explica-

246. El DCVB inclou, s. v. *boldroiar*: «Bolcar-se els porcs dins un clot amb aigua (Sineu)» i s. v. *boldroiador*: «Clot fet en terra, on en l'estiu posen aigua perquè els porcs s'hi bolquin (Sineu)». Sembla que l'origen és *boldro*, «glopada o raig líquid que surt o cau amb força», amb l'expressió *a boldros* «en gran nombre i impetuosament».

ció, perquè es rector, com me vaig casar, lo primer que em va dir: «Que sabeu ses oracions?». I li vaig dir: «Sí, senyor». Diu: «Meiem, les me voleu dir?». «I com vol que les hi digui, en castellà o en mallorquí?». «Que les sabeu de cada casta?». «Idò no importa!». I ja no les hi vaig dir, però com que les sabia. Estava segur i un qui va segur, segur. I sa dona diu: «Idò es parenostro el sé, sa salve i es senyor meu Jesucrist i es credo, això ho sé, però moltes d'oracions no». «I tu que les saps?». «Idò les hi ensenyaràs». «Si és necessari, sí». Però no les m'ha demanades mai.

JM: Vós, de petit, de cosa política vos recordau com anava?

JG: Sí i no. Sí. Així mateix ho sé un poc.

JM: Això de conservadors i lliberals.

JG: Sí, d'això me recorde, però jo no me n'entenia gaire en aquelles hores, com que jo era molt jove, però quan me'n vaig començar a *enterar* una mica va ser com va entrar sa República, que aquí en es poble sabíem que érem governats sempre per dos. I com un sortia, s'altre entrava i d'aqueixa forma. I es republicans varen ser una societat que feren i varen tirar a baix tots aquells i guanyaren, però llavonses ja vares veure lo que va passar amb so Moviment. En mataren més de sa meitat. Això és lo que ha passat.

JM: Si ara vós havíeu de dir, en temps vostre o de temps enrere, tres personatges montuïers importants, quins diríeu?

JG: En Joan Collet,²⁴⁷ en Rafel Andreu,²⁴⁸ en Guillem Mosson,²⁴⁹ i n'hi ha més, però no els record. Però n'hi havia uns quants qui eren homes, però les mataren a tots, perquè en Rafel Andreu li vaig sentir contar unes quantes vegades coses que quasi quasi feien pell de gallina de tan bé que ho contava, i el mataren.

JM: Vós, es dia denou de juliol recordau on éreu?

JG: Jo? Per aquí pes poble.

JM: Com vos vàreu donar compte que hi havia...?

JG: Oi! Jo vaig veure homes vestits de falangistes i «Arriba España!». I no sabíem què era jo... Jo no sabia què era.

JM: Ja vivíeu aquí, vós?

JG: Sí, sí, sí, ja ho crec. Jo tot això ho he tocat bé. I jo no era molt... no era exagerat, però era simpatisant des republicans, com que eren es que més mos beneficiaven! Llavò com llavò, perquè es altres no, es altres si podíem campar amb quatre pessetes no mos daven un duro. I es republicans deien: «No, un duro heu de guanyar!». Això és s'única cosa en positiu en aquell temps i tots es capitalistes de Montuïri no

247. Joan Mas i Vert, *Collet*, batle de Montuïri en la Segona República.

248. Rafel Pocoví i Gomila, *Andreu*, regidor durant la Segona República.

249. Guillem Garcias i Sastre, *Mosson*, primer tinent de batle durant la República, president de la Societat Republicana de Montuïri.

volien dar feina si no els daven es vot, i se trobaren que quasi quasi passaven pena de trobar es missatges llavò... perquè tots es bons les fugiren a s'altra banda. I es bons qui havien d'anar a s'era els feien picar macs i els donaven un duro. I llavò per anar a s'era hi havia ses crisis, *hasta* s'atreviren as seus a prometre-los un poquet més perquè no els fugissen de tot. I n'hi havia qui coejaven i n'hi havia que no i hi havia de tot.

JM: Llavò des mítings d'aquell temps, vos recordau qui eren es bons?

JG: I bé.

JM: Qui era que hi havia?

JG: En Joan Collet, en Guillem Mosson i en Rafel Andreu. Aquells tres eren es millors de Montuïri. Ah, i en Ventura Piedós,²⁵⁰ en Ventura Negre, que li deien. Aquest també hi era. Ara no el recordava, aqueix. Aquells quatre eren es quatre millors de Montuïri per qüestió de política. Perquè eren es que deien més sa veritat, perquè creu-me que les esplugaven bé, ses plomes, d'en una en una.

JM: I en Joan Potecari?²⁵¹

JG: En Joan Potecari no el record gaire, però també empenyia. Sé que empenyia també. Lo que aquest potecari llavò se'n va anar i no hem sabut, per mi està per Madrid o no sé. No és mort encara?

JM: No.

JG: No ho és? Idò aquest també me pareix que ho era des republicans. No, i n'hi havia bastants d'homes llests a Montuïri, qui ho trobaven que tenien molta raó, però... si en tenien o si no en tenien... no ho sé, però sa qüestió és que els llevaren d'esmig.

JM: Sí, sí... i mitiners també, que no hi havia un parell de capellans que venien molt sovint per aquí? Que els deien?

JG: I jo no ho sé...

JM: El pare Coll²⁵² i el pare Andreu Casellas.²⁵³

JG: Però aquests eren qüestió de l'Església, no venien a fer mítings, eren sermons que feien.

JM: Sermons?

JG: Sí. El pare Coll jo me recorde i un bon orador que era, com a sermó. Agradava molt a Montuïri. Lo que cadascú defensa lo seu amb això. Ells bé que fan predicar

250. Bonaventura Roca i Mayol, *Piedós*. Regidor. És un dels tres regidors republicans d'esquerres que s'alliberaren de ser assassinats, junt amb Melcion Garcias i Mas, *Seldadet*, i Llorenç Miralles i Nicolau, *Queló*.

251. Joan Vert i Palou, *Potecari*.

252. Mossèn Joan Coll. Va fer diverses conferències sobre temes politicoreligiosos al Centre Catòlic de Montuïri, legalment constituït el 26 d'abril de 1932.

253. Mossèn Andreu Caselles i Caselles (1895-1985). Fundà i dirigí *Es Borino Ros* durant la Guerra Civil i després *El Amigo del Pueblo* durant el franquisme. Va ser un predicador popular i sovint polèmic.

per ells. Això jo no ho trob gens lleig, perquè un qui procura per ell no és cap beneit. És un qui diu lo que no se sent que és beneit. Un qui diu lo que no se sent és beneit, però si diu lo que se sent no ho és beneit, si defensa es seus interessos. És si no les defensa...!

JM: I que hi havia una banda de música o dues en aquell temps?

JG: Jo n'he vistes dues i n'he vista una.

JM: Es temps de sa República mateix?

JG: Sí. Llavò se'n feren dues es temps de sa República. Es de sa part dreta se n'anaren amb sos seus i es de sa part esquerra se n'anaren amb sos seus. I va ser aquí que me començaren a fer música a jo, que vaig tocar es *platillos* una temporada. I llavonses no me varen voler pus, perquè com que se va moure es Moviment tot se va desbaratar i llavò tot se'n va anar a una i no em cridaren a jo, gràcies a Déu que no em cridaren, perquè alguns des músics, perquè eren esquerrans les mataren, com en Pep Malherba, que n'era un i era un allot bon allot, també, també era mig orador, també, però aquest no era exagerat. Ara, es altres, sí, es altres sí que pitjaven fort, però aquest no, però devia fer nosa a qualcú i també el llevaren.

JM: Llavonses es futbol també no és d'aquesta època?²⁵⁴

JG: Sí, i ja ho crec, també hi havia dos partits: es de ses dretes i es de ses esquerres, i tots dos bons que eren, podien anar llavò, millor que ara...

JM: No hi va haver molt de garrot?

JG: Sí, se pegaven i feien de tot. Si un dret anava a cas esquerrans ja podia comptar rebre i si un esquerrà anava a cas drets feia nosa. Si no li pegaven era perquè no tenien coratge.

JM: Llavonses, es mercat sempre l'heu vist aquí?

JG: És que hi ha hagut èpoques que n'hi ha hagut i l'han posat i l'han llevat, i ara com qui seguezca es dilluns, no molt, però una mica, però com qüestió d'un temps que hi havia mercat la major part de diumenges, de porcs i d'això, bestiar i això, ara no en fan. Ara no. Ha fuit això, ara només és qüestió de quatre merceders i quatre randes i coses per l'estil i un poc de fruita i... espardenyas que duien així mateix però d'això *barato*. Això és es mercat ara, i planters com a poble pagès...

254. Segons la *Història de l'esport a Montuïri*, de Miquel S. Font Poquet (Montuïri, Revista Bona Pau, 2018, coll. «Quaderns Montuïrers», núm. 18), en parlar del futbol diu: «A finals del segle XIX es començà a jugar a futbol a Mallorca a través de clubs vinculats al ciclisme, com el Veloz Sport i el Cercle Ciclista, ambdós de Palma, i s'inicià la fundació de les primeres entitats dedicades exclusivament a la pràctica d'aquest esport, però gairebé totes tengueren una curta durada. Els primers equips que es crearen, l'Alfons XIII, el Balear, el Nou Balears, el Blanc i Negre, i el Veloz Sport Balear, entre d'altres, jugaven enmig dels velòdroms del Tirador o el de So n'Espanyolet, de Palma [...]» (p. 61). Sembla que la primera vegada que es parla de *foot-ball* a la premsa mallorquina va ser a *La Almudaina* del 5 de juliol de 1894 i el primer equip de futbol fundat a Mallorca és la Real Sociedad Alfonso XIII, que data de 1916 i on jugà el montuïrer Pere Cerdà i Vich, *Badia*, (1903-1971), el qual arribaria a ser coronell d'enginyers.

JM: I de comèdies de temps enrere, vos ne recordau?

JG: Sí, *vamos*, jo no en vaig fer moltes... Jo només vaig fer, que me recordi, *El rei Herodes*, sa comèdia del rei Herodes i era es majordom, jo. I era en es temps que en Tòfol Pizà era el rei Herodes, en Pep Pipo era doctor de la llei i *varios*... Ja n'hi ha bastants de morts.

JM: No feien també *Es pastorells*?

JG: *Pastorells* no els he vists mai. S'única cosa que vaig veure fer també, però jo era allot. Sé que feia de dimoniet, era *Sant Antoni al viu*. La feien en es Puig. Anàrem as Puig a fer-lo. Mestre Pere Antoni Canet, l'amo en Tomeu... no me recorde què li diuen: Pelut! Aquest també la feia. I llavò hi havia mestre Pere Sampol, mestre Pere Seldadet que li diuen. També intervenia amb això.

JM: *La mort i passió* la vàreu veure, vós?

JG: No l'he vista fer mai, més que en cine. En cine sí, però així en persona no.

JM: I *Els Reis*?

JG: *Els Reis*, sí, no t'he dit jo que jo era majordom?

JM: I on la feien, *Els Reis*?

JG: A Plaça. Els varen fer un pic a plaça i un pic a sa Sala Mariana.

JM: I a Plaça on posaven es daixò, davant...?

JG: Davant sa Casa de la Vila.

JM: I se sentia així mateix?

JG: Sí, a pesar que no hi hagués altaveus. Sí, perquè conversaven fort i sa gent qui guardava silenci. No, estava molt bé, cavalls que hi havia, es cavalls dels Reis, els Reis d'Orient aquells...

JM: Que venien un des Pujol i s'altre de...

JG: Sí. Se topaven sempre devora sa rectoria, assuquinos se topaven i aquí feien es duo. Sa gent que hi assistia els escoltava perquè guardaven silenci.

JM: Ara que deis això. I a l'iglésia, la Passi, sempre l'heu sentida de temps enrere?

JG: En temps primer, sí. Qui la cantava era es capellà de Son Moia,²⁵⁵ sa Passi.

JM: Sí?

JG: Sí. I bona veu que tenia.

JM: I es altres dos qui eren?

JG: I era un altre vicari que hi havia i s'escolà que també, mestre Cion, també...

JM: Un que feia de Bon Jesús.

JG: No. El Bon Jesús, no. Me pareix que sí. Me pareix que sí. Anava vestit com a... amb una púrpura que diuen i això.

JM: I cine sempre n'heu vist aquí?

JG: No, es primer que el va posar va ser en Toni Sampol.

255. Mossèn Mateu Pocoví i Prohens, *de Son Moia* (1857-1932).

JM: Aquest de s'Estany?

JG: Aquest de s'Estany...

JM: I en Tomeu Eloi?

JG: Llavonses, *después*. Llavò va venir ca n'Eloi, però as cap de més de vint anys, però es primer va ser en Toni Sampol, que el va tenir més de deu anys, en Toni Sampol, es cine.²⁵⁶

JM: I on el tenia?

JG: Davall can Xorri... i allà s'hi posaven cinquanta persones o cent.

JM: No era damunt?

JG: No, no, no. Damunt, no.

JM: Era abaix?

JG: Pot esser que llavonses en fessin damunt, però abaix era tot d'una. Un portalet que hi havia i allà entraven.

JM: Éreu molt petit, vós?

JG: I jo era bergantellet. Llavò damunt hi varen fer *teatro*. I llavonses ja vengueren *cupletistes*, que diuen, i *cantantes*, damunt can Xorri: era n'Anita Sol. Me recorda que aqueixa ja tenia molt bona veu. I tocaven amb un piano i res més. No hi havia orquestra.

JM: I jocs de mans i tot això també en feien?

JG: Sí, en venien d'aquells, gitanots qui feien aquestes coses, però poca cosa, però en feien.

JM: Llavonses, bé, des toros vos recordau, però això des toros ja ha vengut...

JG: Sí, això des toros ha vengut més cap aquí.

JM: Es toros sa primera vegada que en degueren fer degué ser a sa plaça de toros?

JG: No, a devers Son Menera, dins Son Menera, en feren, que jo hi vaig anar, i llavò també en es Dau també en feren, però en es Dau *antes* d'establir-se. Sa plaça la feien de carros un devora s'altre, un devora s'altre, encaixalats, i sa gent estava damunt es carros i feien es toros dins, d'aqueixa forma.

JM: Això que era abans o després de sa Guerra?

JG: *Antes*, de molt, sí, jo era allot.

JM: Ja feien toros.

JG: Sí. Me recorda que jo era cossier i hi anàrem amb sos cossiers a sa plaça des toros, perquè sa gent s'animàs més.

JM: I títeres?

JG: Títeres a la vila pot esser que n'hagin vengut, però no me record bé. Pot esser

256. No és així. Qui té la primacia del cine a Montuïri és Bartomeu Pomar, *Eloi*. És normal que no en tengui informació en vida seva perquè ell va néixer el 1907, l'any en què sembla que comença l'activitat del cinema mut de ca n'Eloi.

que n'hagin vengut així mateix. Jo crec que sí que n'han venguts, però *baratos*, no *titereros* bons. Pensa que per anar a poble no poden esser bons.

JM: Llavò vetlades de gloses?

JG: Això sí, això sí. Moltes.

JM: On les feien?

JG: A ca n'Eloi i a can Toni Sampol, o sia, damunt can Xorri, a cas Confiter... En venia un que li deien en Mador de Vilafranca.²⁵⁷ Llavò venia mestre Joan Sansó d'Artà;²⁵⁸ venia un de Llubí, que li deien en Jordi Miretó;²⁵⁹ venia en Cartutxo de Sencelles;²⁶⁰ venia en Capellà d'Algaida;²⁶¹ venia en Sebastià Sostre de Cas Concos,²⁶² en Vidal, en Sebastià Vidal de Cas Concos; venia en Calafat,²⁶³ i ara un parell de pics n'han vengut *varios*, però jo que no sé quins noms tenen... però...

JM: En Planisi.²⁶⁴

JG: En Planisi, de devers sa Pobla. Dos poblers sé que venien o tres. I llavonses una que li deien sa Bugerrona,²⁶⁵ l'amo en Gabriel Sampol²⁶⁶ de Montuïri, un germà seu més jove, també, que nomia Mateu,²⁶⁷ aquest també en sabia fer de gloses, i llavonses un altre de Montuïri que també li deien en Baltasar Boira.²⁶⁸ Aquest va estar molt embarcat, però un parell de vegades també el vaig sentir glosar. També en sabia fer.

JM: Sobre què glosaven?

JG: Oi, se discutien, com dos qui se barallen com a dos galls de brega. Se diuen noms i se diuen de tot.

JM: Cantant...

JG: Cantant, sí, sí, sí, estil de glosador... de gloses...

JM: Sa darrera vegada que hi ha hagut glosats aquí a Montuïri?

JG: No hi vaig anar, eren magres, aquests, en Planisi amb en Calafat i aquells. I com que jo ja sé que... això és *xatarra*, a jo ses *xatarres* no m'agrada, es bons m'agradaven però ses *xatarres* no.

257. Sembla que es deia Martí i de malnom *Mador*. No en tenim dades. Les altres dades de naixement i de defunció dels glosadors que són esmentats a continuació són gentilesa de l'amic Felip Munar.

258. Janeca de malnom (Artà, 1870-1955).

259. Jordi Torrens i Perelló, *Miretó* (Llubí, 1885 - Son Sardina, Palma, 1948).

260. Llorenç Ferragut i Munar, *Cartutxo* (Sencelles, 1880-1954).

261. Llorenç Capellà i Gari, *Capellà* (Llucmajor, 1882 - Algaida, 1964).

262. Sebastià Vidal i Barceló, *Sostre* (Cas Concos, Felanitx, 1888 - Felanitx, 1966).

263. Jaume Calafat i Pons (Valldemossa, 1901 - Son Servera, 1982).

264. Joan Planisi i Massanet, *Planici* (Manacor, 1928 - encara és viu).

265. Joana Serra i López, *Cartera* (Búger, 1908-1991).

266. Gabriel Sampol i Sastre, *Sampol* (1864-1944). Sobre els glosadors de Montuïri en general, vegeu

«Els glosadors», en el meu llibre *Onomàstica i literatura*, 1996, p. 47-98.

267. Mateu Sampol i Sastre (1860-?).

268. Baltasar Fiol i Pocoví, *Boira* (1870-?).

JM: I de Montuiri es millor que no era en Sampol... improvisava?

JG: Pegava però de granat. Aqueix era tan bo com en Capellà d'Algaida i com en Vidal, com en Miretó, perquè en Miretó també era bo. Molt. Llavonses també hi havia en Vic des Pont d'Inca, i era un pengo, aquest. Qui també hi havia bo era un que li deien mestre Antoni Llevó,²⁶⁹ de Lluçmajor, també era bo. Llavonses qui també era bo era es Cabo Loco,²⁷⁰ des Coll d'en Rabassa, que era un ferrer. Aqueix també era bo.

JM: I de Sóller, no en venia cap?

JG: I de Sóller, sí. Sé que n'han vengut de Sóller. Sa Bugerrona que l'he contada? També esquitxava fort... Només sé que amb aqueix Sampol de Montuiri un parell de vegades tengueren... que, per cert, sa Bugerrona *antes* de venir li va enviar una cançó i li va dir:

Ja direu a en Sampol
que es dit de sa Bugerrona
que estoja sa papallona
pes bec des seu verderol.

He, he, he! Les se donaven fort amb en...

JM: Jo l'he sentida a sa plaça de toros. I una glosada com era?

JG: I se discuteixen. Jo te deman a tu...

JM: Es vespre?

JG: Es vespre, sempre de vetlada.

JM: Se posaven allà devora sa taula...

JG: Quatre hores seguides de les vuit a les dotze o de les nou a la una, quatre hores seguides, allà, mes que feien un parell de descansos, descansaven cada quinze o setze gloses. Un poc de descans i llavò rifaven una ensaïmada o un gall i encantaven billets, es temps des descans... Això és lo que s'usava, això era es divertiment. No, i era bo. Era bo veure-los glosar.

JM: I que els donaven, aigua?

JG: No, i cassalla que els donaven. Sí, no, els feien anar calents. Jo m'atxocava molt. M'agradaven molt ses gloses, molt, perquè creu-me que se discutien, aquest Capellà i aquest de Cas Concos... Jesús i que els agradava!, i si un era bo s'altre ho era més, perquè no sabies amb qui te n'havies d'anar. Ben igual que es partits... ja estava armada, en sos partits, idò es glosadors és ben igual.

JM: I a Campanet no hi havia també en Pere Malec²⁷¹ que era molt bo?

269. Antoni Garau i Vidal, *Lleó* (Lluçmajor, 1818-1908).

270. Bernat Rigo i Rubí, *es Cabo Loco* (Marratxí, 1870 - es Coll d'en Rabassa, 1936).

271. Pere Lluís Alemany i Pasqual, *Malec* (Campanet, 1832 - Palma, 1904).

JG: Sí, no el recordava, aquest, en Pere Malec, però vivia a Palma, vivia a ses Enramades. Jo encara sé una cançó feta seva. Diu:

Jo som en Pere Malec,
que visc a ses Enramades,
i els duc estudiades
a ses cançons dins un sec.

De manera que devia ser d'aquesta part d'aquí, que *sec* noltros deim *sac* i ell deia *sec*.

JM: I de Sineu, no n'hi havia cap?

JG: No ho sé, de Sineu sí que no ho sentit dir mai, però pot ésser que n'hi hagués. A Sant Joan també n'hi havia uns quants, lo que no els sé es nom, però sé que venien aquí i els demanaven i contestaven.

JM: A Porreres sí que me pareix que no...

JG: No. A Porreres no han estat d'això.

JM: Sabeu qualque fragment, qualque tros de glosa des Cabo Loco o d'en...

JG: Ja ho crec que en sé. Saps qui hi havia també de Montuïri, qui no era glosador però en sabia fer i bones: mestre Tasar Capçana, es *peón*.²⁷² Aquest en va fer una que va contestar a aquella que va fer es Cabo Loco i t'assegur que l'arreglà bé. Jo

272. Baltasar Amengual i Fornés, *Capçana* (1867-1962). La glosa del Cabo Loco era una reacció àirada perquè el vent havia esbucat un molí de ferro que havia fet:

Jo voldria que bufàs
hasta sa terra fos plana,
Sant Cosme i Sant Galiana
es cap es vent los tomàs,
i en el cel que no quedàs
fonament ni cap part sana,
i es sant qui està de setmana
per *bruto* i tarambana
sa bufeta s'esclatàs.

I el nostre glosador li contestà:

Jo voldria que et tocassen
tots es mals del món plegats,
i es qui he anomenats
a tu tot sol t'afectassen,
i si encara no bastassen,
llavò que s'hi agregassen
totes ses penes que passen
a l'infern es condemnats,
i així es teus desbarats
d'una vegada 'cabassen.

crec que ja les t'he dites, a tu. Estan bé, aqueixes cançons, eh!, tant un com s'altre. Està tranquil... S'esquitxen.

JM: Llavonses, de glosadors quantes classes n'hi ha?

JG: Oi, llavò va venir en *Pedro* Capellà, es fill d'en Batle, es fill de mestre Llorenç, aqueix també era bo. N'ha fetes de bones també, com tu saps. Te n'he contades moltes d'aqueix i era tan bo com son pare, trobava jo. I en certa ocasió, més, perquè tant era bo per vers com per glosa. I per versos creu-me que en sabia un *rato* i per fer comèdia no en parlem, com tu saps. Era un compositor de primera.

JM: De glosadors n'hi ha de competició i es altres com les diríeu?

JG: Aquests altres són aficionats. Es de primera línia són glosadors i es altres no-més són aficionats, com jo qui sé fer qualche caduf i com molts com jo, que feim una glosa un dia a l'any. I hi hem de pensar tres dies per fer-la. Això no són glosadors, això només són aficionats.

JM: Plaguetes de cançons en feien moltes?

JG: Ui, aqueix *Pedro* en va fer una partida. Va fer sa seva vida quan feia es servici i està la mar de bé.

JM: I en Pep Nofre des Molí?²⁷³

JG: Aquest tirava quatre botilades, aquest se n'anava d'Artà a Capdepera o a Andratx. Aquest sí, li pegava a la mala. Això no és un glosador. Volen ser glosadors i no en tenen ni res de glosador, que els agraden ses gloses i volen provar de fer-ho, però no les surt bé. Això les passa a aquests.

JM: I, en es principi de ses gloses, invocaven a Déu, o no?

JG: Veiès, i en tots es glosats sempre se parlava d'un sant o de s'altre, o de vàries vides de sants. Ja ho crec, i se feien preguntes.

JM: I llavò, permís de ses autoritats...

JG: Sí, sí, sí...

JM: I què era això de *s'inejar*, si inejaven molt? Què era?

JG: Això és un qui hi ha de pensar molt que fa *i*. Si patapam patapam les t'enflocava aquest no fa *i*...

JM: I es públic intervenia molt?

JG: Ja ho crec, si intervenia, ja ho crec.

JM: Llavonses, quan descansaven..., es glosadors sortien o...

JG: Sortia a baixa a prendre un cafè, perquè a la major part hi ha cafè allà, on hi ha teatre hi ha cafè en es pobles, prenien un cafè i llavò se'n tornaven, per *despejar-se* una mica i descansar.

273. Josep Gomila i Mesquida, *de can Nofre des Molí* (1879-1962). Publicà quatre plaguetes de cançons durant la dècada dels cinquanta del segle passat. Vegeu el meu llibre *Onomàstica i literatura* ja esmentat, amb els quatre glosats.

JM: Me pareix que li pegaven molt contra ses dones...

JG: La major part, uns les defensaven a ses dones i es altres les tiraven en terra, no ho vulguis saber, uns perquè eren guapes i es altres perquè eren lletges, i tira, i una perquè duia es morro estufat i es altres perquè duia *polvos* i tira i aguanta, i se donaven branca sobre això.

JM: I llavò feien sopar, un temps?

JG: No, de vegades feien, rifaven s'ensaïmada, i llavonses, com havien acabat, es qui la treia les se menjaven tots junts, que, per cert, a un glosat va ser de riure, perquè es glosadors varen dir que, si no els convidaven, els hauria de fer mal s'ensaïmada i s'altre li diu: «I si fa mal quina medicina hi ha bona», diu: «I s'oli de *ricino*...», deia, un, i s'altre deia: «Encara hi ha coses millors per això». Diu: «Un barrobí dins es cul!». He, he, he...! I aquestes animalades s'usaven. Un deia: «Li podrien dar lavatives de brou d'olives», i s'altre diu: «Hi ha una altra cosa millor per això». Diu: «Un barrobí dins es cul!».

JM: I llavonses, es ball d'aferrat sempre n'heu vist?

JG: No, primer això se feia dins salons, es ball d'aferrat, dins salons, públics no ho volien, no ho volien. Hi havia filles de Puríssimes i n'hi havia que no ho eren, i ses quatre *granuques*... sortien a ballar i si hi havia una filla de la Puríssima que sortia a ballar llavonses la despuntaven i hi havia un boicot en això..., però ara no. Ara ja no hi ha boicot. Ara ja ballen... dins l'església no, però envant, pes portal sí.

JM: No ballaven homes tots sols i dones totes soles?

JG: No, no, no, no! Un home amb una dona. Un home amb una dona. Sí. Ja n'hi havia qui se destacaven, n'hi havia de bons, ja en aquell temps. Quan jo era jove ja n'hi havia de bons. Jo no n'he sabut mai, de ballar d'aferrat, i veig si ballen bé o no. No serà que no hi entenga, però sempre he estat un *pato*. No he servit per ballar d'aferrat i en canvi de llis en sabia un poc.

JM: I caçador, no ho sou?

JG: Molt aficionat, lo que sé que tirava bé, això sí que ho sé, perquè, per cert, com vaig esser casat tenia un cunyat que ho era molt caçador i me diu: «Joan, i que no tens escopeta?». Dic: «Sí». Diu: «Idò, si diumenge vols que hi anem a caçar...», i no mos havíem escomesos mai, perquè no em podia veure a jo, però llavonses se va haver de fer amic, i me diu: «Que vols venir a caçar i hi anam amb en Tomàs Murtó i amb en Toni de ses Veles?». «Anem a caçar». Pes camí quan mos n'anàvem ja vàrem dir: «En veure busquerets tirau-li o si no durem es frare»,²⁷⁴ i sa qüestió que mos n'anam a un *puesto* i es dos bons se posaren damunt es claper i es dos dolents, que era jo i en Tomàs, arruixàvem... i jo me n'afin un que cuidava de ses cusses, per un... i el vaig tomar i tanta sort. Ja no vàrem dur es frare, però es qui el va matar va

274. A Mallorca *dur es frare* és «tornar de caçar sense haver agafat cap animal» (DCVB, s. v. *frare*).

ser es més magre. Ha, ha, ha...!, que era jo. Idò, i es meu cunyat diu: «I a què has tirat?». «I jo què sé, si era un moix o què...». I va ser un bergant qui feia tres terces seques, un conill de camp. «Quaranta putes», diu ell! Dic: «Idò! Que l'havia de deixar fer?». Diu: «Ja ho has fet bé, ja!». I no en trobarem d'altre. Llavò vaig matar una perdiu com ja mos retiràvem. Vàrem dur una perdiu i un conill, però caçades així jo n'he fetes, n'he fetes, però per jo mateix, s'esperada que diríem, però així caçador anar amb cusses i això... no. No ho he estat mai. Així mateix, hi he anat un parell de vegades i n'he morts un parell, però no, no, caçador molt caçador. Ara, anar a s'esperada i molts de pics me campava bé. Ara que ses guàrdies una vegada m'encalçaren, però les vaig dir: «Ja m'agafareu!». I va ser s'any que vaig sortir en es cós a guanyar es pollastre i es guàrdia qui feia lloc en es cós va venir quan vaig tenir es gall en ses mans, diu: «Jo ja ho sabia que corries molt». I era que m'havia encalçat i no m'havia agafat, he, he, he! M'entens? I aquell era un que li deien... «I jo ja sabia que corries molt», em diu. He, he, he! Jo què li havia de dir, a ell? «Ho crec». He, he, he!

ENTREVISTA DEL 30 D'AGOST DE 1979 (8)

JM: Un costum d'aquell temps que ara se conserva encara una mica era lo de ses converses en s'hivern enrevoltant es foc i tot això, no. I llavonses també a la fresca a s'estiu. En general, què contaven es vells d'aquell temps?

JG: Es vells d'aquell temps contaven lo que conten avui: de lo passat. De lo que ha de venir quasi mai, sempre de lo passat. De ses coses que més agradaven de costums i d'això i, diríem, des mal *tracto* que els havien dat i de ses misèries que havien passades i coses d'aquestes.

JM: Llavonses també contaven rondalles. No vos ne contaven a vós?

JG: Sí, anàvem a una possessió i l'amo sempre tenia es llibre en sa mà contant romanços d'aquests.

JM: Els vos llegien?

JM: Sí que llegien. No era que les contàs. Els llegia: rondalles mallorquines d'aquests aplecs que hi ha.

JM: I llavonses també ses dones no se reunien quan filaven i tot això?

JG: Ja ho crec. Sí. Hi havia vint-i-cinc o trenta *puestos* a Montuiri que arplegaven gent i filaven i altres feien randa, ja començaven i altres calça...

JM: Vos recordau on eren es fils²⁷⁵ de Montuiri on hi havia...?

JG: Alguns sí, però tots no. Tots no me recorden, però encara alguns sí, aquí a can Canyaret en aquest carrer. En es carrer de sa Trona me pareix que no n'hi havia.

275. Un *fil* era un aplec de persones que es reunien per a filar i que es repartien les despeses per a pagar la llum. Aquesta accepció no apareix a cap dels reculls lexicogràfics consultats.

A on n'hi havia llavò era devers es Molinar i els deien a ca ses Pons, hi havia un fil. Llavò n'hi havia un altre a ca ses Butzetes, qui era més avall, devers na Burriana. Llavò n'hi havia a devers ca ses Fusteres, a cas mestre Joan Tudaposts, que li deien, en Joan Trulllurul. L'has sentit anomenar, tu? Idò, aquí també n'hi havia un. Llavò n'hi havia un altre en es celler d'en Venrell, a ca ses Peluts, en es celler d'en Venrell. Això és lo que jo record. Llavonses, on n'hi havia també un era a ca na Tec, a ca madò Tec Frare, des carrer de Palma, també n'hi havia un, i a veinat, dues cases o tres més avall, a ca ses Putxes, d'en Cuitor, que deien, també n'hi havia un. Això quan jo era al·lot. Fa molt.

JM: Llavonses ses esclovellades d'ametles...

JG: Ui, això sí però a foravila, dins es poble no vull dir que no n'hi hagués. Per foravila, per ses possessions i alguns pagesos qui conraven molt i això.

JM: Quan vetlaven un mort també no hi havia molta cosa d'això?

JG: I també sempre n'hi ha qui passen gust d'un mort fer riure, de coses tristes... de bromes d'aqueixes... Més que res ho dic grosseries, a una casa de mort que riga... perquè en casos de mort no són rialles... així com en té és perquè ha pegat a sa botella, com deim en bon mallorquí.

JM: I llavonses de temps enrere havíeu sentit dir si els rentaven, es morts?

JG: D'això jo no ho sé. Pot esser, però jo no ho he vist mai. Allà on jo he estat no ho he vist mai. No vull dir que no els rentin una mica, però no...

JM: Sa barberia també és un lloc que...

JG: Sí, aquells *puestos* sempre..., igual que es cafè també...

JM: Llavonses a ses parteres també no era un moment apropiat per xerrar molt?

JG: Potser, però jo no he tengut més que a ca nostra... amb això... A casa externa no hi he estat mai, més que una vegada que me vaig trobar amb una dona que se trobava a punt de tenir s'al·lot i no tenia ningú, i vaig haver de córrer jo i no vaig trobar i la vaig haver d'ajudar jo i vaig fer lo que vaig saber, que llavò vaig anar a cercar auxili. Això te puc contar.

JM: Una altra cosa. D'emigració, n'hi havia molta?

JG: Com? Gent externa a Montuïri?

JM: I viceversa, gent de Montuïri que se n'anava a fora...

JG: Era més al revés. Eren emigrants de Montuïri qui se n'anaven a una altra banda. Fugien de Mallorca.

JM: Cap a on anaven?

JG: La major part a ses Amèriques, la major part. Hi ha una cançó qui diu:

*A Bons Aires se n'hi van
es quatre culejadors,
se pensen venir senyors
i tornen carregats de fam.*

JM: I sa pluja més grossa que heu vist?

JG: I jo sa pluja més grossa no me recorda quan era, però sé que era tot sol a sa casetta, i sa torrentada me passava per cada banda. I as cap d'una estona vengué un, ben arromangat, més enredat que un poll, tot banyat, que era en Xesc Eloi, i diu: «I que serà la fi del món avui?». Dic: «I jo no ho sé, Francesc. Ja ho veus». Diu: «I no vos heu mort, de sa tempestat?». Dic: «No». «Idò jo quasi quasi sí...».

JM: I era a sa Rota, això?

JG: Sí, i se va escalfar un poc.

JM: Era després de sa Guerra això.

JG: No, no, o sí... sí que ja ho era!

JM: Després de sa Guerra hi va haver un dia que va ser fatal...

JG: Un temporalarro, un temporalarro molt gros.

JM: Devers l'any quaranta-cinc o quaranta-sis.

JG: Sí, per aquí era. Fotre, aqueix allot era jove, tenien porcs i venia a arreglar-los a sa Rota.

JM: No feien pregàries per tenir aigua?

JG: Ja ho crec! Hi ha hagut vegades que sí, però aquest dia no en feia ningú de pregàries. Pregàries que s'aturàs.

JM: I llavò de sequedat, també?

JG: I de sequedat l'any catorze. Me recorda que jo tenia set anys. No va ploure quasi de tot l'any i es blat en penes va poder néixer i molt ja no va fer res i es que va fer va ser poc.

JM: I calabruixades?

JG: Calabruixades n'he vistes quatre o cinc, quatre o cinc, grossetes. Rompia ses teules i tot. Tu quasi no te deus recordar més que aqueixa des dia de Sant Bartomeu de s'altre any.

JM: Sí.

JG: Idò, jo n'he vistes més. Una que va pegar molt fort damunt Son Costa i una altra damunt es Son Vaquers.²⁷⁶ Una altra damunt ses Rotes²⁷⁷ i ses Pelades.²⁷⁸ Només me n'ha fuit una, que no sé on és.

JM: I llamps també, que no en pegaven molts?

JG: Ui, sí, principalment as ametlers. Es ametlers és s'arbre que crida més es llamps, sa tempestat.

JM: I llavò epidèmies, no n'hi havia també?

JG: D'epidèmies, jo no n'he vistes, però *antes* de jo sí, sentia contar que sí. Jo no-

276. Son Vaquer és una possessió de darrere Son Comelles, devora es Rafal Aixat.

277. Ses Rotes és un antic establiment de Son Comelles.

278. Ses Pelades és un paratge de devora es Coll de sa Grava.

més he vist s'any que hi va haver moltes morts, s'any des grip,²⁷⁹ l'any devuit. Jo era jove. Per cert que també el vaig tenir, fort.

JM: I quin remei donaven?

JG: Remei? Jeure molt. Vaig jeure devers quinze dies o tres setmanes i llavò hi havia una altra classe de..., també ho he vist, que se deien ses febres, i els feien jaure seixanta dies, dos mesos. Dos mesos.

JM: Ja n'hi ha.

JG: Ja n'hi havia de jeure, jo ho he vist de petit. Lo que també hi havia dolent en aquell temps era que molts tenien quartanes, a s'estiu tenien fred, un refredament, els deien *quartanes* i molts se'n morien. Per cert, es didot de mon pare se'n va morir.

JM: Llavonses no hi havia moltes morts violentes, també per qüestió des festeig...?

JG: Amb això sempre hi ha hagut, d'això sempre hi ha hagut cosetes, però un temps s'usava més, aqueixes coses, prendre-se s'al·lota i posar mal i coses d'aquestes... Jo ho he vist.

JM: Vaja, d'això de mal bocí no heu vist res?

JG: No, això de mal bocí no. No puc dir res. Així mateix he sentit dir vàries coses, però en concret jo no...

JM: I llavò de contrabàndol n'hi havia molt?

JG: Sí. En sé que hi anaven de contrabàndol. Jo em recorde que mon pare fumava amb pipa i hi havia un *companyero* seu que hi anava i li deia: «Ara hi ha pastilles qui només valen dos reals». Però, llavò, dos reals eren mil pessetes d'ara, i eren mals de pagar, es dos reals. I sé que perquè va anar a fer empelts li regalaren una pastilla *Flor de maig*,²⁸⁰ se deia, duit de Cuba. Això ho record, jo, quan era petit.

JM: I on el solien amagar per aquí?

JG: La major part l'amagaven dins es sostre, es tabac, i alguns qui tenien un pou... a sa Marina a fer feina i n'he vists de secrets de tabac. Com que els fan aprop de sa vorera de mar i llavò van a cercar-lo amb barques i venen a ser com unes cisternes però no hi haigua, ben eixutes... no pot estar humit.

JM: Només el feien de tabac, es contrabàndol?

JG: Sí, jo en aquell temps sí, que jo recordi. Perquè ara hi ha droga i això... i jo no me n'entenc. No sé què és.

JM: Llavonses també d'accidents, així es primers accidents que vàreu sentir dir?

JG: Es accidents que hi havia eren en sos temporals, la major part, i de vegades un

279. Segons podem llegir a la GEM, s. v. *grip*, l'any 1918, l'any des grip, a Montuiri hi hagué sis persones mortes d'aquesta epidèmia. Els municipis amb més morts foren Palma (481 morts), sa Pobra (103) i Muro (65) (vol. vi, 1989).

280. Deu tractar-se del tabac La Flor de Mayo, de la companyia cubana Viuda de B. Costales y Campo, domiciliada a Santiago de las Vegas (Cuba), a pocs quilòmetres de l'Havana.

crirava un carro, però com que cotxes no n'hi havia. Jo he vist que no hi havia cotxes. Vaig veure passar es primers, jo devers l'any quinze o per aquí que començaren... Jo un cotxe ja no me recorda com era, pes Coll de sa Grava, com pujava, com pujava, va pujar i no li varen posar sa segona i reculà i quasi quasi en va matar un, va quedar damunt sa carretera un, perquè sortí per sa portella i se va obrir sa portallera i caigué d'esquena i quasi quasi va pegar amb so cap en terra i se va *entontar* i va *arrojar* i llavò va tornar reaccionar. No se matà però ben envant, i es qui anava dedins no se va fer res, perquè em varen avisar per anar a avisar i el se'n dugueren.

JM: I *robos* heu sentit contar res?

JG: I sí. Un temps n'hi havia més, més cosetes. Robaven gallines i conills i coses d'aquestes, per foravila principalment.

JM: I *robos* grossos abans de...?

JG: *Robos* grossos no n'he sentit a dir.

JM: Es de l'amo des Puig Moltó.²⁸¹

JG: No n'he sentit a dir...

JM: I això de cas Potecari no ha vengut a temps vostre?

JM: No, no, de cas Potecari no ho he sentit a dir...

JG: També ho he sentit contar. Ja era *antes* de jo. Ara robets, punyeteries... petites, ui!... A ca nostra mateix mos ne feren de *robos*. Per cert, vaig trobar es lladre. Lo que no ho he dit mai, va cobrar en es tall, li vaig poder pegar una pallissa, i jo mateix, perquè eren dos i justament eren més joves que jo i ho donaren a ses cames i els vaig agafar, perquè jo així mateix corria un poc, i as primer que vaig arribar li entaferr bufetada i el tir dins una síquia i em pos a donar-li bufetades: «I qui era s'altre?» i ho va vomitar tot d'una. «Idò ves-lo a cercar, que hem de fer una compostura amb això sobre lo que vos n'heu duit», i vàrem fer una compostura d'un duro cada un, amb sa condició que no ho havien de dir ni a son pare ni a sa mare ni que els hagués pegat. Jo els vaig fotre una bona pallissa a cada un. Se n'anaren ben calents. Això em va passar. I m'han dat mil vegades ses gràcies, diu, «...perquè dúiem un mal camí, noltros». Ells mateixos m'han dat ses gràcies. Estaven acostumats a anar-se'n per ses casetes i prendre tabac i prendre una cosa, *frioleres*, però a totes ses casetes des *barrio* entraven. No sé com s'enginyaven. A sa nostra tenien sa nostra clau, perquè sabien on l'amagàvem, però a ses altres jo no sé com s'arreglaven, amb un clau o amb una tatxa, sa qüestió és que obrien i se'n duien *gènero* i no era que fossin necessitats, era que s'havien encapritxats a fer-se

281. El robatori des Puig Moltó fou el 8 de desembre de 1948. Hi resultà mort l'amo de la possessió i, després d'un judici militar sumaríssim, els dos lladres foren executats a volta de garrot, al cap de poques setmanes.

lladres. I els vaig fotre una bona pallissa i no varen robar pus. No ho he sentit a dir pus que robassin.

JM: I llavoneses, de temps enrere també, llaurant o tot això heu trobat restes?

JG: S'única cosa que he trobat és fent clots, perquè en fèiem, m'entens, clots, i trobar fosses i deien que eren des moros i se coneixia que hi havia *restos* de persona.

JM: Per on?

JG: Per sa costa des Puig,²⁸² voltant voltant es Puig. Jo pertot som fet feina i deien que eren des moros, jo no ho sé. Se coneixia que eren ses cames, se coneixia qualque closca des cap i això...

JM: Devers sa cova Celada?²⁸³

JG: Per sa cova Celada i per sa part de sa coma, dins sa coma aquella es clots són fets meus...

JM: On és sa coma?

JG: A sa coma, és a sa part des Coll, de sa creu per avall. En aquell muntet, a sa costa des muntet, dins es turó, per aquí hi havia ses fosses. No eren dins es clot, eren en es turó. Per aquí vaig trobar *restos*.

JM: I llavò de visites de gent important quines heu vist, vós, a Montuïri?

JG: A Montuïri, el rei, com va venir el rei, encara era jove, i feren ballar es cossiers i hi anaren a esperar-lo a s'Hostal allà baix. No va venir en es poble. Només va passar i s'aturà i va pegar una ullada i se'n tornà.

JM: Era el rei, això?

JG: Era el rei. El rei *Alfonso XIII*.²⁸⁴

JM: Quin any devia ser això?

JG: I això podia ser, escolta, jo era jove. Encara no era cossier, de manera que tenia deu anys o onze. Vaig néixer l'any set. Podia ser l'any setze, l'any desset o l'any devuit, per aquí.

JM: Qui és que li va donar es ram de flors, no era na Revella?²⁸⁵

282. Parla del puig de Sant Miquel. En època medieval se'n deia puig d'en Romanyà. És el lloc de romeria del pancaritat dels montuïrers a la segona festa de Pasqua (dia del Puig). Tradicionalment s'elegeix honoríficament com a batle o batlessa del Puig una persona que durant l'any anterior s'hagi distingit de qualque manera en aspectes positius. El punt designat aquí és prop de la creu que hi ha al camí Vell des Puig en el darrer tram.

283. La cova Celada es troba devora el camí Nou des Puig, obert els anys cinquanta del segle passat, essent batle Joan Miralles i Riera i rector Bernat Martorell i Nicolau. El delineant que en va fer els plànols va ser Guillem Pasqual i Ramis. N'hi ha una placa commemorativa a l'entrada de la cova.

284. El rei Alfons XIII visità Mallorca oficialment el 1904 i el 1923. Sembla que el nostre entrevistat confon aquestes visites amb la que va fer la infanta Isabel de Borbó a Mallorca el juliol de 1913.

285. Margalida Cerdà, *Revella*, una joveneta de desset anys, especialment vivaç, de família molt modesta, va ser l'encarregada de lliurar un ram de flors a la infanta en nom de Montuïri durant la seva visita a Mallorca el 1913. Se'n derivà una història d'amor amb una persona d'alt rang de la comitiva acompanyant i el començ d'una vida novellesca.

JG: No me recorde, jo, això no, no me recorde.

JM: A Montuïri hi ha hagut mai inventors de qualche cosa, no?

JG: Que jo sapi, no. Jo es que sé que ha fet es invents de temps meu era ton pare.

JM: Qui?

JG: Ton pare. Com era allot s'arriscava a fer unes coses que ningú les feia. Bé, jo no sé si t'ho he contat mai. Me va fer un *teléfono* de sa nostra caseta a sa seva, amb un fil d'empalomar, que supòs que el degué prendre de sa mare, perquè tenia botiga a ca seva i va prendre es *teléfono*, i amb una capsa de betum, amb un nuu dedins, un foradet i un nuu dedins, s'aguantava es fil. No havia de pegar enlloc, però. Si pegava enlloc s'aturava sa corrent, com que no era electricitat només hi havia es pur fil, i de sa nostra caseta a sa seva mos conversàvem i mos sentíem igual que ara. Això era un invent de ton pare. Llavò va fer un forn, fet seu, i hi va pastar i tot, un forn i només tenia quatre pams o això i no arribava a un *metro*, i aqueixes coses som vistes fer de ton pare...

JM: I llavonses des mercats o ses fires o tot això, vaja, a sa plaça no venien de vegades gitanos o això a vendre llibrets que hi havia...?

JG: Que jo hagi vists, no...

JM: *Trobos*, que deien...

9. Gabriel Sastre i Roca, *Pellusco* (1917-2010)

Nasqué a Montuïri el 5 d'agost de 1917. Era fill de Gabriel Sastre i Arbona i d'Aina Roca i Buñola. Picapedrer i venedor de marès. Es casà amb Maria Cerdà i Pizà, *Poeta*, el 23 de juliol de 1942. Tingueren un fill, mort als pocs dies, i una filla. Morí el 28 de març de 2010.

Gabriel Sastre i Roca, *Pellusco*.

ENTREVISTA DEL 26 D'OCTUBRE DE 1969²⁸⁶

JM: Què nomeu?

GS: Gabriel Sastre Roca.

RB: Roca. *Pues* tu quan vares... després d'haver-hi hagut es... va sortir s'article en es periòdic, me vares dir que havies fet feina a ca nostra.

GS: Exacte.

RB: I hi vares fer feina en sa primera reforma. No? Sí.

GS: Exacte.

RB: I tens record... tens record tu de què hi havia damunt sa sala o...?

GS: Jo tenc record de que damunt sa sala de ca vostra, era una sala molt vella, i hi havia un caramull de papers i com a llibres, i tot això estava tirat allà qui pareixia que no tenia cap objecte de res, a un racó, a damunt sa sala.

RB: Sí.

JM: I era així?²⁸⁷

GS: Sí, uns papers amb una tinta vella com lo que s'usava un temps, que jo de vegades veia... Sí. Jo de vegades a cas padrí de Son Roig també en veia de papers d'això, que llavò n'hi havia haver d'herències, d'enrere. I jo dic, això *a lo millor*, què sé jo?, son pare de mestre Tomeu, que era ton pare, *a lo millor* feia de ferrer ja i això són factures o..., perquè un temps escrivien com en lletra de... de mallorquí.

JM: I de factures així també n'hi havia?

RB: Ell no s'hi degué fixar.

GS: I jo ara això no... sí, ara no tenc record de si hi havia llibres d'aquests o no...

RB: Ell *siguent* un allot jove...

GS: Jo era un allot jove i jo sé que de vegades pujàvem allà dalt per una cosa o per s'altra i me vaig fixar en això.

RB: N'hi havia bastanta *cantidad*, així mateix?

GS: Sí! En *cantidad*, n'hi havia molt de paper! *Papeleo* jo crec que n'hi havia mitja carretada de carro. Sense ponderar, perquè era un caramull, què et tenc que dir, jo?, que pareixia allà que havien tengut periòdics i ho tiraven tot a un caramull.

RB: Sí, sí.

GS: Sí, era una cosa abandonada, perquè allò... sa sala era vella, de canyes, tot plena de pols, ja, i tot això.

286. El fet de parlar-se ja, el 26 d'octubre de 1969, sobre la tradició colombina vol dir que la nit que Rafel Bauzá em contà la tradició a casa seva ha de ser anterior a aquesta data, segurament el mateix mes d'octubre, ja que el mes de setembre un servidor encara era al campament militar de Talarn (Lleida). El mateix dia vaig entrevistar Bartomeu Bauzá i Socias (1927-2016). En aquesta entrevista també hi prengué part Rafel Bauzá, *Rafela*.

287. Es veu que en aquest punt li vaig mostrar algun escrit manuscrit antic.

JM: I aquesta casa com estava distribuïda? Vos ne recordau?

RB: No se recorda.

GS: Aquesta casa jo... no estic d'acord, però... me pareix que a damunt... a davant tot era sala i a darrere també. Una sala vella, saps? I tot era sala, allà. Un parell de graners. Me recorda que a sa part de sa ferreria, en aquesta part, això sí, a davant, hi havia dos o tres graners. Això me recorda, veus? Això és un detall que m'ha recordat.

RB: No recordes si a darrere, a sa part de darrere, a damunt sa teulada hi havia finestres o hi havia...? No te recorda?

GS: No, no... jo d'això no puc... Jo crec que únicament a darrere hi havia un forat, com un *boquete* per ventura d'un pam i mig quadrat o una cosa d'això, lo que feien un temps a ses sales, no, no... finestra no crec que n'hi hagués cap perquè era... Sí, era molt baix, sa sala. Finestra no n'hi podia haver cap. Ara, això sí, entrava una miqueta de claror per una claraboia de sa part des corral.

JM: Quina família era que dèieu vós que tenia més papers a Montuïri?

GS: Jo de papers d'això no crec que... no ho sé...

JM: Un parent vostre que...?

GS: Sí, a cas padrí de cas Ferrer! Això, es padrí de Son Roig!

JM: És viu?

GS: No! Ja és mort.

JM: I on és que els tenen ara, aquests papers?

GS: A això li degueren pegar foc, segurament que li degueren..., i n'hi havia de llibres d'aquests, d'això amb cuiro, n'hi havia! D'això, n'hi havia!

JM: I papers com això, també?

GS: I papers com això... que hi havia unes factures en mallorquí i unes daixones de tal de... cèntims...? Jo no sé quasi, quasi...

JM: Lliures i sous...?

GS: Lliures i sous d'en *fulano* de tal i d'aquell altre... tot això! N'hi havia, a cas Ferrer!

JM: I a on vivia?

GS: N'hi havia bastant. En es Garrover!²⁸⁸ Aquí a on està ara sa meva cunyada era ca seva. A jo me recorde, quan es padrí aquest era viu, jo hi anava molts de vespres a romandre amb ell i hi havia una caixa vella a damunt i n'estava ple, de papers d'això, també! Factures d'aquestes en mallorquí. Tot estava escrit en mallorquí i jo ja m'hi fixava perquè jo ja era més gran, saps, i me fixava en això!

JM: I ja no hi són? Ja estan cremats?

GS: No crec que n'hi... *Hombre*, jo ho podria mirar encara i no vol dir que no en

288. Vol dir segurament al carrer des Garrover.

trobàssem qualcun de paper d'aquests, perquè hi ha una sala vella allà, però com que llavò ja n'ha passat es germà i sa cunyada i això...

JM: A jo qualsevol cosa ja me va bé.

GS: Però, *vamos*, jo ara ho miraré, això! Si hi hagués cap paper d'aquests ja t'ho diria.

10. Rafel Bauzà i Socias, *Rafela* (1924-2008)

Nasqué a Montuïri el 27 de juliol de 1924. Era fill de Bartomeu Bauzà i Gomila i de Joana Aina Socias i Gomila. Fabricant de pinsos. Es casà amb Catalina Font Romaguera, al santuari de Gràcia (Llucmajor), el 8 de març de 1972. No deixaren descendència. Morí el 26 de juliol de 2008.

Rafel Bauzà i Socias, *Rafela*.

ENTREVISTA DEL 22 DE NOVEMBRE DE 1969 (1)²⁸⁹

RB:²⁹⁰ [...] li sobrava, era massa jove, pens jo, i va haver de *retrassar* un any i es seu padrí li va dir: «Meiem, tu, que ets tan estudiador, si saps història», i aquell li va dir...

JM: Era analfabet es seu padrí?

RB: Ell diu que sí. Me va dir que sí. Diu: «Meiem, demanau-me i que saps qui és que va descobrir Amèrica?». Diu: «Sí, en *Cristóbal Colón*». Diu: «No. En Joan Colom felanitxer», li va dir. Diu: «Escolta'm bé i no t'*olvidis* de lo que et diré jo».

Diu... jo no sé si ho sabré contar, perquè és un poc especial. Diu: «Hi va haver una època que as pagesos mos feien sa vida impossible». Diu: «I fins que ses coses se posaren tan malament que vàrem haver de sortir as carrer». Diu: «I vàrem fer una revolta i anàrem a Palma, a Ciutat, i els ho férem passar *pillo* as ciutadans». Diu: «I llavonses ses coses... va durar bastant de temps, i es pagesos férem un *barco*», li va dir, un *barco*... *vamos*, i va contar una sèrie de detalls que me va dir que jo els he trobats damunt es *Forenses y ciudadanos*,²⁹¹ saps?, detalls que havia contat, i llavonses li va dir: «I tu que saps què és Cepta.²⁹² Saps on és Cepta?». Diu: «Sí. És un port francès».²⁹³ «Idò de Cepta...», diu, «vàrem partir d'aquí i vàrem anar *rumbo* a Cepta. De Cepta anàrem a Silici...²⁹⁴ i *después* de Silici sortírem cap a un vent, no sé quin vent li diu, i mos férem a dins la mar gran...». Se tiraren dins la mar gran, i de dins la mar gran gafaren *rumbo*, no sé quin *rumbo* li va dir, i dies i dies, i mesos i fam i fam, i ja deien: «No arribarem», diu, «però en Joan Colom, aquell que voltros deis en *Cristóbal Colón*, era un bon *marino*», diu, «fins que llavonses arribàrem», diu, «i arribàrem i vàrem fer...», diu, «i vàrem trobar...», diu, «i la

289. A part d'aquestes tres entrevistes en tenc una altra en què es conten pràcticament els mateixos detalls de la tradició, però l'estat de la cinta és pèssim i no crec que valgui la pena dedicar-li més temps. Sembla que l'hauríem de datar també el mes d'octubre de 1969.

290. Els paràgrafs que venen a continuació reproduueixen la conversa que tingué Rafel Bauzá i Socias, *Rafela*, amb el professor mercantil montuïrer resident a Madrid des de feia anys, Miquel Fullana Garcia, el qual sembla que havia rebut una tradició del seu padrí, Miquel Fullana i Cloquell, *Guidons*, l'any 1942, sobre la figura de Cristòfol Colom i sobre les Germanies. El text d'aquesta tradició fou publicat, sense signar, a la revista local de Montuïri *Bona Pau* del desembre de 1969, amb el títol «Más aportaciones sobre Cristóbal Colón» (p. 2).

291. *Forenses y ciudadanos: Historia de las discusiones civiles de Mallorca en el siglo xv*, Palma, Estevan Trias, 1847. N'hi ha una reedició facsímil moderna. És una de les obres cabdals de l'historiador Josep M. Quadrado (1819-1896).

292. Cepta és el nom antic de Ceuta. Una cosa és Ceuta, al nord d'Àfrica, avui ciutat espanyola, i una altra cosa és Seta, ciutat de la costa del Lenguadoc. En la narració dels fets per part de Miquel Fullana, havia dit: «“Que saps a on està Sette?” Yo entendí Sette y dije que sí, que estaba fuera de España, en Francia. El abuelo sin hacer comentarios continuó...» («Más aportaciones...», p. 2).

293. Alhudeix aquí a Seta, ciutat occitana de la costa del Lenguadoc, del departament de l'Erau. La forma oficial francesa és Sète.

294. Aquí Rafel Bauzá s'equivoca en la denominació d'aquest topònim, ja que Miquel Fullana es referia, en l'article «Más aportaciones...», a Sibília, que és el nom antic de Sevilla.

mar estava ple d'herba». Jo pens en sos rius tropicals, saps, que molts estan... estava ple d'herba, diu, «i arribarem a... i allà hi havia uns homes *raros*, uns homes que anaven vestits *raros*», diu, «i canviàvem coses, i tenien molt d'or, tenien moltes perles, i les fèiem canvis», diu, «i *hasta* me pens que li contà que dins un riu s'enredaren, saps, amb sa barca i ja mos pensàvem no poder sortir», diu, «però aquell era s'essència de sa marineria i...», diu, «i encara ho va resoldre i sortírem i vàrem tornar cap aquí...», i res. Diu: «I jo me va contar allò i ho vaig escoltar com qui mirar ploure, saps?», diu, fins que...

JM: ...però com és possible que sortint de Cepta o de Ceuta, perquè lo més segur és que sigui Ceuta, que se n'anassen cap a Sicília...²⁹⁵ si està cap...

RB: A veure si era Sète, d'aquí deçà de França?

JM: Però de tota manera està, diríem, a s'altre costat. A veure si era primer de tot de Silícia cap a Cepta... És a dir que anassen de Mallorca cap a Silícia... després Cepta...

RB: Això no ho puc discutir, me comprens?, això pensa que sa tradició... hi pot haver moltes variants en sa pronúncia o en lo que sigui. Això a lo que s'han d'agafar és a lo essencial. S'*assunto* és que lo que li va anomenar va ser que en Joan Colom, en *Cristóbal Colón*, que ell va creure que era una animalada, i ho vaig creure sempre fins fa quatre anys o cinc anys, que vaig comprar, o tres anys no sé què va dir, que va comprar aqueix llibre fet per en Llanas de Niubò que se titula: *El enigma de Cristóbal Colón*.²⁹⁶ I ell diu que en *Cristóbal Colón* era Joan Colom, diu, i llavonses jo vaig començar a pensar-hi: «Batualmon i es padrí m'ho va dir i no sabia quin significat, i es padrí m'ho va dir, i m'ho vaig posar dins es cap, i m'ho vaig posar dins es cap, i vaig anar recordant i recordant, però i si es padrí m'ho va dir, això, i es padrí m'ho va dir, i vaig anar a visitar...», me pens que va dir en Luca de Tena. Va anar a visitar un parell de professors a veure si podia tenir utilitat aquesta tradició que ell havia rebuda. I li varen dir: «*Hombre* i noltros no tenim cap classe de *fundament*, i és molt difícil es fer cas a aqueix, a lo que mos diu...», diu, «no obstant, si vostè vol fer un article li publicarem...» perquè aquell és un professor ben actiu... una persona, saps, ben col·locat i això, un senyor de respecte, i ell va dir: «No, jo no m'interessa, jo lo que sí tenc una seguretat de lo que era es padrí,

295. Aquí era jo que no havia caigut que el topònim en qüestió era Sibília, forma antiga de Sevilla, i no Sicília. L'única variant que en conec de la gran illa és la forma amb dissimilació vocàlica Secília, escrit també Sacília, però no Silícia.

296. Renato LLANAS DE NIUBÒ, *El enigma de Cristóbal Colón*, Barcelona, Círculo de Lectores, 1967. Sobre el tema del canvi de nom de Cristóbal per Joan sembla que l'origen d'això són els llibres i les conferències del peruà Lluís Ulloa sobre el tema colombí. En general, els colombinistes catalans han basat sistemàticament els seus treballs en afirmacions d'Ulloa, en general indocumentades, com és el cas de la designació de Joan per Cristóbal.

de sa manera en què vivia, perquè es padrí no podia estar informat d'allò a no ser de sa tradició d'origen, i això en es parèixer ha de tenir un valor», i no els va arribar a convèncer i quan va veure sa publicació nostra, sa publicació meva damunt sa premsa i damunt sa *Bona Pau*, va dir, diu: «Jo vull anar a conversar amb ells per dir-los lo que me va passar a jo, que és un cas igual i és un cas de confirmació d'en Joan-Cristóbal, comprens?». ²⁹⁷

JM: Sí. Sí. Està bé.

ENTREVISTA DEL 19 DE MARÇ DE 1970 (2)

JM: Bé, què era aquesta tradició?

RB: Aquesta tradició diuen que en una ocasió hi havia un de Son Mallol, ²⁹⁸ no sé quina classe de parentesc, però supòs que devia ser un des padrins d'aquesta família, que se n'anava a Son Mallol es vespre, a les dotze, o a la una de sa nit, o a la una i *pico* de sa nit, i quan va ser abaix des poble, una òliba el va atacar, el va atacar, li feia rasants per damunt, i se va estranyar... saps?, i en aquell temps jo supòs que hi devia haver un poc de superstició i una òliba era un animal dolent, i res, va passar això i li va fer por, s'òliba, o li va tirar una pedra o no sé què i s'òliba se'n va anar, i as cap d'un *rato* més li tornà a envestir s'òliba i li va fer tres vegades, i diu que a ses tres vegades va sortir des camí i se'n va anar *campo a través* cap allà on havia d'anar, cap a Son Mallol, per por de que no sabia què era allò, saps?, se va *assustar*, i llavonnes, londemà, quan arribaren es altres allà que devien romandre en es poble, li varen dir: «Que no saps sa notícia?». Diu: «No...», diu: «Idò, varen matar en Moiana, ²⁹⁹ l'esquarteraren i penjaren un *corte* a tal *puesto*, a tal altre...», i un just

297. Convé tenir en compte que l'octubre de 1969 ja havia sortit publicat a *Bona Pau* un article sense signar titulat «Cristóbal Colón ¿tiene descendientes en Montuiri?» (p. 2). La cosa es veu que anava covant i hi havia més gent que en sabia cosa, perquè el mes d'agost de 1969, en la mateixa *Bona Pau*, en la secció *A la chita callando* hi havia un breu escrit titulat «Se habla», que deia textualment: «aunque muy secretamente, de un importante descubrimiento histórico relacionado con Montuiri, con posibilidades de verosimilitud y cuya autenticidad traspasaría nuestras fronteras».

298. La GEM, s. v. *Mallol, Son*, en diu la informació següent: «Antiga possessió del terme d'Algaida, situada entre Son Cerdà, Malesherbes i el terme de Montuiri. Documentada el 1693, pertanyia a Miquel Fiol —de Son Mallol. Tenia cases, amb celler i molí de sang. Era dedicada a vinya i conreu de cereals i lleguminoses. El s. xvii, s'hi edificà un molí de vent, fariner. De la possessió primitiva, dividida ja el segle xviii, en deriven Son Mallol Vell i Son Mallol Nou» (vol. viii, 1991, p. 209).

299. Bartomeu Gomila i Pujol, de malnom *Moiana*, és el nom del bandejat que fou executat el 1666 després d'haver estat capturat en l'operació contra els bandejats que dugué a terme el virrei Roderic de Borja-Llançol aquell any. El *Cronicón mayoricense*, d'Àlvar Campaner, reeditat a Palma el 1984 per Lluís Ripoll, recull una sèrie de fragments del *Llibre de memòries* del doctor Fiol: «A 6 del mateix (agost) los de la vila de Sta. Maria mogueren set hòmens á la estremera, y los perseguiren fins á Orient, ahont acodiren las sis viles Sta. Maria, Bunyola, Sóller, Binisalem, Selva, Alaró, y pelearen desde dos horas de dia fins á una á pasar de sol y los prengueren havent-ne ferit dos, un an el pit y es digué... ans esclau del Sr. March Vallès

devora allà on passava, i *después* deduiren que s'òliba donat a sa carn penjada en sa nit, estava gelosa de sa carn i feia allò... Això era sa...

JM: I això qui t'ho va contar?

RB: Això m'ho va contar en Jaume Queló, que sa mare li havia contat una sèrie de vegades. Saps qui pentura t'ho contaria, això, que és germana d'aquesta, és sa de can Moragues. Sa de can Moragues és germana d'aquesta.

JM: Bé.

RB: Si pentura hi arribaves t'ho contaria.

JM: I de lo d'en Millordies, què és aquesta tradició? La pots dir tu?

RB: *Hombre*, sa tradició d'en Millordies resulta confusa, perquè ells se creuen que és de s'origen, *vamos*, de sa Conquesta de Mallorca. *Vamos*, pràcticament, només hi ha una cosa, i és que ell diu que tenien un Son Mas,³⁰⁰ un Son Mas, i els ho varen prendre, i amagaren es papers i conservaren es papers molt de temps, i fa, no sé, ell nomena es grau d'*abuelo*, saps? No sé si era es repadrí, o si era tal que va dur es papers as de Son Rafel Mas, em pens, tenc por que fossen es Castellans, que hi havia un *abogat*, i aquells li varen dir que això no se podia demanar i li varen prendre es papers i no li varen tornar a entregar.

---

y lo altre en el bras, entre los quals hey havia un Moyana de Montuïri, bendetjat molt insolent y dos Rapichs de la vila de Sineu, un Amador de San Juan, y altres dos de Montuïri: un tal Vadell.

«Als 15 setembre 1666 sentenciaren en Moyana y altres dos de la vila de Montuïri en dita vila, primer llevaren las orellas á dit Moyana y después lo escorteraren amb los altres. Dit Moyana deyan havia mort més de vint personas, desfloradas moltísimas doncellas, violentadas moltes casades, fins á rompre los brazos á una per forsetjar ab ella y afrontar moltas viudas, etc. De manera que no tenia fre ni temor de Déu ni de la Justicia, perquè feya per cridar á la plassa cridant al Virrey ab una tasa de aygordent» (p. 468). En algun document de l'Arxiu Municipal de Montuïri vaig llegir que, después de fer-lo xoroll o d'eixorar-lo, l'esquarteraren i els quarters els tapiaren dins una de les parets de la Casa de la Vila antiga, i el cap el posaren dins una gàbia. Un dels trossos anà a parar en un pilar del lloc dit sa Corona, a prop del quarter, camí que desemboca en el carrer des Mig. Era un lloc una mica tenebrós. He sentit a dir de molta gent vella que em contaven que els feia por passar per allà. Una de les accepcions del mot *corona* és 'columna' (de *COLUMNA* passa a *colona* i de *colona* a *corona*). En aquest sentit, *colona* vol dir 'columna' i/o 'pilar', i devia servir per a sostenir les restes del nostre condemnat.

Una altra tradició apunta al fet que un dels cavalls que participà en l'esquarterament arribà fins a So na Moiana amb un dels quarters, on actualment es diu sa Pedra d'en Moiana, on hi ha enterrat encara un dels quarters d'en Moiana. Segons Cosme Aguiló, la pedra citada té aspecte de ser una fita. Un dia que hi anàrem, en Cosme i jo, férem una mica d'excavació entorn de la pedra, la terra era molt humida, i ens en sortí un calàpot que ens observà fixament. Era l'esperit d'en Moiana?

Vegeu també el meu article «Algunes tradicions sobre un bandejat montuïrer del segle XVII», *Almanac* (Felanitx, 1972), p. 33-36.

300. No sé a quin Son Mas es deu referir perquè a Mallorca n'hi ha diversos. La GEM en documenta un a Montuïri, s. v. *Mas, Son*: «Antic rafal del terme de Montuïri. Confrontava amb el camí de Montuïri a Porreres. Documentat el 1635, pertanyia a Pere Mas, de la família del qual prengué nom. Tenia cases i era dedicat a vinya i conreu de cereals. El s. XVII, era denominat també rafal de ses Casetes. Els Mas tenien la casa pairal a la vila de Montuïri, denominada la casa del Garrover» (vol. x, 1991, p. 306).

JM: I ells dius que eren marquesos o contes?

RB: Diu que eren de família des marquès de Millordies,³⁰¹ me pens que era, marquès de Millordies, això, ells diuen, ara, jo no sé res. Jo deduïa, *vamos*, per lo que he llegit des *Forenses* me pensava si podia ser es Rafal d'en Mas... lo que els haguessin pres. No me comprens? Però no ho sé...

JM: I aquell altre home d'allà baix, què era això que deies?

RB: Aquell altre home d'allà baix...

JM: Qui és aquest home?

RB: Aquest home és es caminer, què li diuen en...

JM: Tenc per mi viu devora ca nostra...

RB: Sí, té un germà que li falta es braç, el se va espanyar amb sa batedora, què li diuen...?

JM: Son pare de na Joana Roqueta...

RB: En Toni Roqueta, en Toni Roqueta, casat amb na Perons, aquest és. Aquest me contà, i també m'ho ha contat es seu germà Jaume, diuen que ells tenien Son Pocoví, era seu Son Pocoví i *después* no sé què va passar, los ho varen prendre i també nomenen Son Rafel Mas, no sé per què, no sé... *S'assumpto* és que els ho varen prendre per deutes o no saben per què i varen quedar sense, reclamaren o tal o qual, però no els ho varen tornar concedir. Tampoc no fixen *fetxa*. Ells també anomenen es padrins, es padrí des padrí..., que aquells padrins he notat, en totes ses tradicions... ara mateix aqueixa tradició d'en Moiana ells també diuen es repadrí, que és es *bisabuelo*, però això és més enrere que es *bisabuelo*, me comprens? Jo crec que en sos padrins això de sa retransmissió fa mal calcular i precisar es número de retransmissions fetes.

ENTREVISTA DEL 5 DE DESEMBRE DE 1971 (3)

JM: Meiem, mos pots contar d'una manera resumida tot això d'aquesta tradició. Quins són es punts essencials de sa tradició que te va contar ta mare?³⁰²

RB: Ma mare me va contar, me va evidenciar aquesta *fetxa* que noltros descendíem des descobridor d'Amèrica, d'en *Cristóbal Colón*, i va ser pràcticament una

301. Sembla que tot això de marquès i/o comte de Millordies no ha existit mai. Ignor d'on pot haver sortit.

302. La seva mare es deia Joana Aina Socias i Gomila, era analfabeta i es dedicà tota la vida a les feines de la casa i de foravila. Havia nascut a Montuiri el 8 de juliol de 1889 i morí el 10 de gener de 1960. Era filla de Rafel Socias i Miralles i de Joana Aina Gomila. El seu ascendent directe de la novena generació, Miquel Socias, viudo, de Montuiri, el dia 13 de març de 1538, obtingué llicència per a casar-se amb Graciosa Colom, filla de Joan Colom de Sóller, el qual consta que aquest any ja era mort (quòndam) (vegeu concessos matrimonials de 1538 a 1542, de l'Arxiu Diocesà de Mallorca). El pare de Rafel Bauzà i Socias, nasqué el 18 d'abril de 1888 i morí el 9 de desembre de 1965.

sorpresa per jo, perquè jo no havia sospitat mai que poguéssim tenir aquesta procedència, i ho va ser, sorpresa, durant molt de temps, perquè fins *después* d'haver treballat a s'arxiu i haver comprovat sa nostra procedència d'en Colom i havent llegit bastants de llibres d'història mallorquina, que ja vaig poder concebre sa possibilitat d'aquest fet, jo, *hasta* me va parèixer estrany fins a aquestes *fetxes*, si-guent una família humil com som i una família inculta com era sa nostra família. Precisament en aquesta *fetxa* ma mare me va dir: «Te vull contar un secret de sa família que se conta des de ses *fetxes* aquestes i ve as Joan, si hi ha Joan, de sa família, i si no hi ha Joan as Rafel». Diu: «Des de ses *fetxes* aquestes d'en Joan i d'en Joanot Colom sempre ha estat Joan o Rafel, *salvo*, crec, una vegada», me va dir. No m'ho va confirmar, però m'ho va referir, dic, i jo li vaig demanar: «I això què és?». Diu: «Sa nostra família era una família molt forta, una família molt honorada, i era una família que per circumstàncies de política i de que els feien sa vida impossible i els prenien lo que tenien i no les deixaven en pau enlloc se varen, juntament amb sos companys seus, se sublevaren i varen fer una revolució». Aqueixa revolució va tenir... va arribar un punt que va tenir dificultats i varen perdre sa revolució.³⁰³ A conseqüència d'aquesta revolució que hi prenien part es dos germans, que eren en Joan Colom i en Tomeu Colom, en Tomeu, una vegada acabada sa revolució, va haver de fugir a Itàlia i en Joan va quedar aquí unit as *resto* de ses forces que varen quedar des revolucionaris a ajudar a ses famílies que podien i a fer lo que se podia fer en aquelles circumstàncies, a embarcar gent i a fer lo que se pogués, va quedar a dins *s'isla* i va viure fugitiu durant *varios* anys. Per això, a conseqüència d'ells dos, a son pare, que estava a Felanitx, li varen prendre la major part... es batle i es jutge, li varen prendre la major part des béns, quasi tots es béns. *Después* aquest Joan se va fer nombrar per Cristòfol i va ser es descobridor d'Amèrica, que jo en aquelles circumstàncies vaig dir: «I què vol dir es descobridor d'Amèrica? I això que era en *Cristóbal Colón*?». Diu: «Sí, això era en *Cristóbal Colón*, era en Joan Colom», i això és una cosa rara, vaig dir jo. «I com és que venim d'ell?». Diu: «Noltros venim d'ells, som es descendents seus», «però i ells tenen descendents, es Veragües,³⁰⁴ que són descendents seus...». Jo ho sabia des Veragües per una circumstància especial, perquè quan jo estava a Rio³⁰⁵ va passar

303. Al·ludeix a la primera revolta social dels forans contra els ciutadans, entre 1450 i 1453.

304. El títol de duc de Veragua fou fundat per l'emperador Carles i fou concedit el 1537 a Luis Colón de Toledo, net primogènit de Colom. És el títol oficial aplicat a la descendència oficial de Cristòfol Colom fins avui.

305. Rafel Bauzà i Socias residí durant alguns anys al Brasil. Tenim còpia del seu passaport expedit pel Govern Civil el 29 de gener de 1953 (núm. 98/53 i visat 319). La professió a acomplir és «carpintero» i l'estada, en general, és «permanente». Hi consta també que el domicili habitual és al carrer Sanjurjo, número 4, de Montuiri (actual carrer de Dalt). Hi consta també el segell del consolat a Barcelona, datat el 17 de febrer de 1953.

es *duque* de Veragua i va visitar es president, precisament, i va ser una nota que mos hi fixàrem per mor d'això. Diu: «No. Es qui diuen que són descendents seus no ho eren. Es descendents seus són noltros». Diu: «Precisament a en Joan Colom, a en *Cristóbal Colón*, quan va arribar, quan anà a Barcelona que va arribar des descobriment ja li negaven tot lo que li havien promès, fins as punt que varen arribar a un extrem de discussió i la reina hi va intervenir i va dir, diu: «Aqueix senyor ha complit, en *Cristóbal* ha complit lo que va prometre, lo que va dir que faria i noltros hem de complir, lo que li vàrem prometre», però va passar més temps fins que el varen prendre i el varen tancar... i quan eren allà me va contar un episodi d'allà, que en *Cristóbal* quan era a Amèrica se dedicava molt a sa navegació, a descobrir, segurament per marcar *terrenos*, i per planificar, diu que sa vegada que el varen dur pres, una vegada que ell va arribar de sa descoberta, *vamos*, de sa *correria* que feia per mar, se va estranyar ja perquè va veure es *barco* amb s'insígnia del *Gran Inquisidor* i ja li va sorprendre, i quan va botar en terra en lloc de fer-li cas, es amics, *vamos*, es amics, i de formar-li sa guàrdia com li formaven i tal, i fer-li cas, ja no li varen fer i li varen dir: «Aquí hi ha un senyor que te cerca», i ell se'n va anar *apressurat* cap as *puesto* i el va trobar dins una casa de fusta o no sé què i li va dir si hi havia res de nou i li va dir: «Jo venc amb ordres del rei, que t'he de menar davant el rei», i ell va dir, diu: «Què vol dir ordres del rei? Lo que me va dir a mi jo ho he anat complint i no tenc res a dir, no tenc cap inconvenient d'anar a davant el rei», però ell devia tenir altres plans segurament per carregaments..., perquè ell com que tenia es 10 % i duia tota sa inversió aqueixa digué: «Ja aniré al rei!». «No. Jo tenc coses a demanar-li», i a ell això no li va agradar, no li agradà i ja se va sospitar, i li va dir, diu: «Anau-hi i jo hi aniré i hi seré tan prest com voltros». S'*assumpto* és que aquells l'*embaucaren* o li varen dir: «Si me firmes que he donat s'ordre ja vendràs» i el va dur en es *barco* per donar-li s'ordre del rei, i allà el... i es seus germans, que estaven a terra, quan varen veure que se n'anava i ell no tornava agafaren es *barcos* tot d'una i varen esser primer a Espanya que ells i varen quedar totalment sorpresos, perquè amics seus i coneguts, tot era una cosa, a Espanya, i ja se trobaren que tothom les donaven ses portes pes ulls, si els veien abans les tancaven, i si no les veien abans les *despedien*, així com podien, i sa presa material seva ja estava preparada per una destrucció moral de sa seva persona. Això me contaren...

JM: I això des dia...

RB: *Hombre*, això era una qüestió que una vegada que jo vaig saber això i me va haver passat sa gran sorpresa i vaig anar tocant i recapitant i recordant coses, jo me'n vaig donar compte que si jo ho hagués sospitat, molts d'anys abans ho hagués fet dir a ma mare i hi havia molts de *datos* que ho denunciaven, lo que crec que lo que em passà a jo, hagués passat a molts, que ningú se *sospetxava*, se podia *sospetxar* des nostre compromís, de sa nostra procedència.

En una ocasió, jo, vengut d'Amèrica, sa separació per habitació i això sempre té una certa repercussió moral a dins sa família, i ma mare va estar molt contenta, i es primer Dia dels Morts me va dir, diu: «Avui has de venir a fer cases santes amb jo, a fer oració amb jo».³⁰⁶ Dic: «Ja puc venir», i vàrem anar as cementeri i *después* des cementeri vàrem anar a l'església i vaig dir, dic, ma mare sempre era molt resadora, sempre o rosaris o tal o qual, saps, mos apurava, moltes vegades amb aqueix aspecte i vaig dir: «Avui en vista que som d'això l'he de cansar a ella, mos posarem a resar», i mos hi posàrem... i pel *tío* Joan, i pel *tío* Rafel i per sa tia Coloma, i per sa tia Maria Aina, i per sa tia tal, res, en férem fins que jo ja estava apurat de tot, però no deia res, tot s'horabaixa vàrem fer estacions i tornar a sortir, i llavonses vaig dir, quan li vaig dir: «I que encara n'hi ha més?», li vaig dir-li jo, quan érem a defora, perquè sortíem cada estació que fèiem. Diu: «Sí, ara n'hem de fer una altra més, o dues més», no sé què em va dir, per... «i haurem acabat», i mos n'entram per dedins, i ella deia una oració seva cada vegada i l'oferia, i quan l'oferia diu: «Aqueixa serà per en *Cristóbal Colón*, no, Joan Colom», va dir ella. «Batualnan!», vaig dir jo, «i ara que mos ne fotem jo d'aquest *fulano*?». «Calla, calla, calla, venga, en nom del Pare i del Fill», tup, tap!, i llavonses en vàrem dir una altra per en Joanot Colom, i jo ja m'exaltava, i sortírem defora, i jo vaig dir: «I noltros què tenim que veure amb aquest personal?». I ella va dir: «Ja t'ho diré. Ja ho sabràs si tenim que veure». I mos n'anam, jo tenia unes feines i ella també se'n va anar cap a ca nostra a fer es sopar i no tornàrem parlar d'això, però jo em vaig pensar que... no vaig saber què era ni me vaig sospitar ni me'n vaig anar a imaginar, i *después* una vegada sabut s'*assumpto* ja vaig veure què passava, lo mateix que en altres ocasions, que ja els havia sentits anomenar a ella, un pic en sa crema des documents a justsuquines ja els anomenava, però noltros rèiem i no sabíem què i mos feia gràcia sa paraula aquesta, perquè per aquí no era coneguda a Montuïri. A Montuïri un que no hagués sortit mai de Montuïri quasi quasi no pareixia que existissen Coloms.³⁰⁷ No me comprens, ara? Era un nom un poc *raro*, es nom d'un animal i pareixia que no existia, i també aquest dia amb sa crema noltros rèiem i fèiem *juerga* de lo que n'haviem de fer, m'entens, s'*assumpto*, de lo que mereixia un respecte i sentir anomenar-lo. Deien tal i això d'en Colom, i tal i qual, i a noltros no mos va significar res, i no obstant *después* ha estat molt significatiu, perquè és una confirmació de moltes d'actituds que no compreníem i anaven *encanalisades* per sa tradició aquesta...

306. En principi «fer cases santes» fa referència al costum que es feia entre l'horabaixa del Dijous Sant i el migdia del Divendres Sant, i que consistia a visitar repetides vegades la capella del Corpus Christi de les esglésies on hi havia l'hòstia consagrada a la vista de tothom. En aquest cas, però, fa referència a un costum propi del Dia dels Morts.

307. És cert que en tota la història de Montuïri, des de la seva creació l'any 1300 fins ara, el llinatge Colom ha estat raríssim.

JM: Meiem, una altra cosa, i això des antecessors, que eren jueus i tot aquest *asumpto*...

RB: *Hombre*, sí, amb això me va dir que es nostres antepassats eren gent rica, que eren navegants, gent molt forta i molt noble, i eren *judíos*,³⁰⁸ diu: «Varen esser molt perseguits, molt perseguits», i me digué, diu. Entre una de ses coses que també ha estat molt significatiu amb s'història. Diu: «Aquí a Montuiri hi havia uns frares, uns frares templaris».³⁰⁹ Jo he recordat es templaris perquè teníem ses monges templàries que estan en es Puig.³¹⁰ Llavo hi vaig pensar, jo vaig dir: «Monges en conec, però frares no en conec», i *después* a s'història s'ha dit es què. I «aquests frares eren insoportables», va dir, «perquè tot ho volien, mai se conformaven, sempre volien més», diu, i *hasta* me va dir un *ditxo*, que deien: «Tenc més fam que un templari...», se deia, i ella me contà, diu, «eren gent molt forta», i generació darrere generació les anaren prenguent es béns, i ells se defensaven així com podien. Tenien riqueses amagades, tenien béns afora d'aquí, i s'anaven defensant d'una manera i de s'altra, i varen existir encara molts d'anys amb una certa potència, però darrerament, lo darrer, *pues*, quan va culminar sa destrucció des béns de ses famílies aquestes, me va dir que era amb aquesta revolució, que una vegada coneguda s'història és sa revolució des *forenses*...³¹¹

JM: I això de que aquesta família reclutava jovenets...

RB: Me va contar també que aquesta família eren *marinos* i que sa marina en aquell temps precisava d'una gent molt hàbil, molt forta i molt ben *adiestrada*, i ells sa cuidaven de reclutar tots aquells joves que els mereixien, que consideraven que tenien unes actituds bones per aquesta qüestió, les ensenyaven, els *adiestraven*, els feien anar per ells com a ajudants i *después* les feien *marinos*, *hasta* me va dir que molts d'aquells *marinos* se casaven amb ses filles de la casa, amb ses filles d'aqueixa família. Me va dir que suposava que primer eren uns

308. A Montuiri, en el segle XIV, fins a l'any del pogrom al 1391, vivien al carrer Major una mitja dotzena de famílies que es dedicaven a fer de prestamistes, etc., i tenien el nom hebreu tradicional. Després de 1391 veim qualque família, amb el nom jueu ja canviat, i anys més tard hi trobarem famílies de xuetes que han perdurat fins avui. Fins ara, que sapiguem no hi ha rastre de dedicació de cap jueu ni xueta de Montuiri a la cartografia.

309. A Montuiri és cert que els frares del Temple reberen una sèrie de possessions, entre les quals la de Mianes. Els templers també tenien cùria pròpia, però convé tenir en compte que l'ordre dels templers fou dissolta a principis del segle XIV i que gran part dels seus béns passaren a l'ordre de Sant Joan de Jerusalem.

310. Les monges del Temple o Filles de la Sagrada Família, conegudes popularment per *Vermelletes*, s'ocupaven de la conservació del santuari del puig de Sant Miquel de Montuiri. El 1973, s'integraren en la congregació de les monges trinitàries, les quals passaren a regentar el casal de colònies del puig de Sant Miquel.

311. La denominació *forense* prové de l'obra ja esmentada *Forenses y ciudadanos*, de l'historiador Josep M. Quadrado. És una traducció de «forà, que viu fora de la ciutat de Mallorca».

Veis³¹² o uns Colombassos, *después* uns Veis, i llavonses varen esser es Coloms, es Coloms varen esser, eren *alumnos* seus i varen esser gendres seus, se varen casar amb ses filles.

JM: Que eren *Veis* o *Venys*?

RB: *Veis* me va parèixer que deia. Lo que jo un que sapi pronúncia o qüestió mallorquina, per ventura jo hagués escoltat amb més... Jo me'n vaig dur es concepte de que eren *Veis*, no *Venys*, *Veis*, me contava. Perquè *hasta* me va dir, me va anomenar *Son Vei*³¹³ *de Randa*, i *sa Mata Vei* jo no sé si devia ser *sa Mata d'en Vei* o si era *sa Mata Vei*. Això també m'ho va anomenar, me comprens? Jo me'n vaig dur aquest concepte. Lo que té que ni lo que jo pogués escoltar té un valor de certificació ni per ventura lo que... per una paraula, veng a dir jo, ni per ventura lo que se retransmetia tampoc no té un valor de certificació, perquè cada un ho expressa conforme ho entén. No obstant això m'ho va dir, des *Veis*, m'anomenava *es Veis*, i me va dir de *Son Vei de Randa*, i *hasta* m'anomenà particularment *sa Mata Vei*, que li diuen *sa Mata Vei*, que jo no sé si *sa Mata Vei* devia ser *sa Mata d'un Vei*. Me comprens? És una qüestió particular.

JM: Llavò en Joan i en Tomeu estaven relacionats amb un capellà...

RB: Aqueixa família probablement tengués molt bones relacions amb sos religiosos d'aquelles *fetxes*. Aquells *Veis* o aqueixa família de *marinos*, i hi havia aquest Joan i aquest Tomeu, i es *Diego*, que el m'anomenà també, tenien un *tío* religiós, i aquest *tío* religiós coneixia sa família aqueixa i devia conèixer que era una família que anava molt bé i campava molt bé, i eren molt *marinos* i molt tal, i les va posar en contacte perquè poguessin entrar a treballar i estudiar amb aquesta família, i varen entrar a treballar i varen esser ajudants i *después* se varen casar amb ses filles. Tenc per mi que s'hi casà en Joan i en *Diego*. Tenc una apariència que en Joan i en *Diego* s'hi casaren, en Tomeu no. Llavonses me contà que en Joan tenia sa família aquí i va viure uns quants anys amb so *resto* de ses forces *rebeldes* que ajudaven as que necessitaven, amb una paraula, devien fer de lo que mon pare se creia, devien fer de bandolers, conforme sa llei, o conforme es qui havien guanyat. Ara ells se cuidaven de si hi havia d'haver un *individuo* que per circumstàncies determinades l'haguessin de condemnar o l'haguessin de lesionar o lo que siga, d'anar-lo a defensar i de lo que sigui, i *después* me va dir que *después* de sa fuita, que llavonses se va posar en contacte amb en Tomeu i se'n va anar a en Tomeu i varen contar que se'n va anar a fora, que venia contínuament aquí, venia contínuament.

312. Crec que aquí Rafel Bauzà demostra que la informació que ofereix prové d'una font impresa, on el llinatge *Veny* és representat sovint com a *Vey*. En aquest cas, la *y* és un grafema que molt sovint pot representar també, en ortografia prenormativa antiga, un so nasal palatalitzat (*seyor*), i no solament una *i* semivocal (*cayre*) o una *y* consonàntica intervocàlica (*deyen*).

313. Que sapiguem, a Algaida, a Randa, no hi ha cap *Son Vei*, però sí *Son Veny*.

Això coincideix molt amb so fet de que sa família seva la transportàs a Sóller, me comprens?, i segurament que devia venir per sa part de Sóller a passar èpoques amb sa família o *vamos*, o coses... *Hasta* me va dir que, *después* des descobriment oficial, que va anar a Barcelona, va passar per aquí, això m'ho va dir. Crec que es diari de ruta aqueix està firmat a Mallorca.

JM: Meiem, i ara lo d'en Joanot Colom...³¹⁴

RB: Llavonses es descobridor amb na Vei aquesta, que era Joana, i probablement pes nom hebreu que continuaven corresponia haver de ser Graciosa,³¹⁵ lo que sa paraula *graciosa* en aquelles *fetxes*, *vamos*, es nom *Graciós*, era un nom una mi-queta *despreciat* pes fet que era de procedència hebraea.³¹⁶ Això és una deducció meva per lo que me va dir *Don Joan Pons*³¹⁷ i per lo que m'han dit una sèrie, que en aquell temps *Graciosa* era hebreu pur. No importava discutir-ho. Allà on hi havia *Graciosa* era família d'ascendència hebraea. Na Joana aqueixa va tenir un fill Joan, un fill *Francisco*, va tenir no sé si me va dir filles i en Toni, i crec que un altre. Tenc por que fos un Bernat i un *Fernando*. Aquest *Fernando* jo *hasta* tenc ànsia que el tengués *después* de... *s'assumpto* que aquest *Fernando* va morir. Me va dir ma mare que aquest *Fernando* l'havia posat per donar gust als reis i tot aqueix *assumpto*, com que ell llavonses estava ja ben vist, ben acceptat i supòs que ell devia fer comptes dur-se'n sa família allà, on li corresponia haver d'estar, o bé a Amèrica o bé allà on sigui... lo que no va tenir oportunitat de fer-ho... Aquells al·lots, en Joan, en *Francisco* i en Toni i en Bernat, varen continuar aquí. Des qui me contà més va ser d'en Joan, d'en Joanot, que en Joan va anar a escola amb un i s'altre, va anar a escola amb tots es qui sabia, fins que va anar amb un notari i li va dir: «No

314. Recordem que Joanot Colom va ser el principal capitost del moviment social de la Germania mallorquina (1521-1523).

315. Recordem que, segons la genealogia de la família dels Rafela que va fer l'arxiver de la Cúria Diocesana, Joan Rosselló Lliteras, l'ascendent directe per via materna de Rafel Bauzá i Socias, el viudo Miquel Socies, de Montuiri, el dia 13 de març de 1538 li fou concedida llicència per a contreure matrimoni amb una tal Graciosa, filla de Joan Colom, quòndam (ja mort).

Pel que fa a l'entorn familiar, de Joanot Colom vaig presentar una llarga comunicació en el VIII Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica, a Bloomington, Indiana, el 1995. El títol és «Nous documents sobre Joanot Colom, instador de la germania de Mallorca», publicat en *Actes del Vuitè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica: Bloomington, 1995*, ed. a cura de J. M. Sobrer, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, p. 213-218.

Una de les conclusions és que sembla que Joanot Colom i la seva família eren de Felanitx. Això no vol dir que no poguessin provenir de Sóller, on sabem que hi ha Colom de llinatge des del segle XIII fins ara. Per contra, a Felanitx, el primer Colom documentat, el 1431, sembla que és un Joan Colom (Rafel BAUZÀ I SOCIAS i Jaume E. AMENGUAL, *El descubridor del Nuevo Mundo*, Palma, Eureka, 1990, col·l. «Estrella», núm. 1, p. 154.

316. És cert que *Graciosa* en aquella època era un nom femení típicament jueu.

317. Joan Pons i Marquès va ser durant anys el director de l'Arxiu del Regne de Mallorca, el de més fons documentals de les Illes Balears.

importa venguis més», m'entens?, perquè realment més o *menos* ja sabia lo que sabien en aquelles *fetxes*, lo que ma mare em va dir que tenien dificultats de situar-se dins qüestions oficials, perquè estaven prohibits d'esser res, és a dir, estaven detestats. Jo no ho vaig comprendre ni m'ho podia imaginar, però ara veig que aqueixes classes devien estar condemnades i no podien tenir càrrecs oficials. Jo vaig suposar això. Crec que va anar a escola bastant de temps amb un notari de Campos i crec que me va dir que s'havia casat a Campos, en Joanot Colom. *Después* en Joan, sa mare, sa mare d'en Joanot, que era sa dona d'en *Cristóbal*, no volia que fossen *marinos*, no volia que fossen *marinos*, i me pens també que me va dir que en Joanot i en *Francisco* havien anat a Amèrica, o bé amb *barcos* que hi anaven o que en venien, *vamos* amb *barcos* que hi anaven, o per ventura amb *barcos* particulars d'amics seus i son pare els va tornar a enviar aquí a Espanya. Me crec que va dir: «I voltros, què feis per aquí? És allà que teniu ses feines». No sé si li va dir perquè ja tengués càrrecs que se cuidàs de qualque cosa, m'entens? O si per ventura ells, com que en aquelles hores hi devia haver molta aflluència cap a Amèrica o per lo que siga, per ventura atrets per lo que siga, hi volien anar, me comprens *s'assumpto*? *S'assumpto* és que son pare els va enviar cap aquí. I una vegada que ells esperaven d'un moment a s'altre que sa situació de son pare, *vamos*, se legalitzaria i ells podrien passar a ocupar es *puesto* que els correspon, però en lloc de legalitzar-se va degenerar, que ja degenerava en es primer moment i va anar continuant degenerant a poc a poc sa sentència que li havien feta quan arribava se va complir *después*, *s'assumpto* és que ells varen quedar descartats i ells volien reclamar lo que els corresponia de lo que corresponia a son pare i aquí les venia sa certa adversitat, supòs jo, amb so poder, i degué venir es moment, supòs jo, es moment des *comuneros*,³¹⁸ que va ser un moment de commoció general i ells se degueren mesclar amb sos revoltosos fins que varen esser es *jefes* de sa rebel·lió. Me va contar ma mare que en *Francisco*, en *Francisco* va fugir, se'n va anar, de Mallorca. No sé si ja el degueren agafar o se'n degué anar amb embarcacions abans d'acabar ses Germanies, però va dir que se n'havia anat i que havien sabut per un *marino* solleric... Això m'ho va contar ben expressament, per un *marino* solleric, que estava molt ben situat i que tal vegada les vendria a cercar, as altres, però, diu, no varen saber res més, perquè també me contà que en Joanot va dir, diu, quan va acabar sa revolta, ell, supòs jo, que devia haver fet una revolució noble, des des seu punt de vista i de lo que ells reclamaven, i no devia creure, o devia suposar es poder fer tal vegada lo que feia son pare, me comprens, i ell va dir, diu: «Jo m'amagaré, *vamos*, m'amagaré un poc fins que passi sa commoció... i *después*...», va dir a sa família: «No vos mogueu, i jo ja compareixeré», me comprens?, però sa base... *vamos*,

318. Denominació forana del que aquí se'n va dir *germania*.

«compareixeré... ja veurem com ho arreglam», però ell pensava es fer lo que havia fet son pare, però ell no era lo mateix que son pare, perquè son pare maldament fos conegut per sectors determinats no tenia una coneixença general i no li va anar bé i el gafaren. Ma mare me va dir que *lutxaren* molt per fer-lo amollar, me comprens?, per perdonar-li es cas, que tenc por que anassen *hasta* davant el rei, i no sé què, saps, varen fer moltes passes. Tenc ànsia que a en *Francisco* el mollassen de sa presó, que el gafassen *después* de sa revolta i el mollassen, però en Joanot no ho varen voler. Hi va haver punts que estaven quasi segurs que el tornarien amollar, quan no deixar-lo fugir, també, però no el varen deixar fugir i *después* el mataren,³¹⁹ i em va dir que havia estat el dia de sa festa. Això ja també m'ho havia dit abans: «Noltros...» què li diuen a sa festa aquella...?

JM: El Corpus.

RB: El Corpus, sempre me deia: «Avui és un mal dia per noltros, heu d'anar ben arreglats, heu de fer festa, heu de resar molt», mos va dir ma mare, i me va dir que l'havien mort, en Joanot, i me va dir que es didot que tenien el cremaren viu. I són fets que han coincidit *después* de tres o quatre anys d'haver-m'ho dit, cercant cercant, hem trobat aquests fets damunt s'història i ha estat una cosa importantíssima.

JM: I es frares...

RB: Es frares *dominicos* diu, l'inquisidor, mos perseguiren molt, i es frares *dominicos* també quan m'ho va dir en una altra *fetxa* anterior a aquesta, un any més o *menos* de venir, un any o abans d'un any, o *menos* d'un any de venir. En una ocasió jo vaig anar a sentir un frare *dominico* que va venir aquí a fer una elocució..., un *padre* no sé *cuantos* que havia d'anar a Son Comelles o no sé què, i ma mare me diu: «No hi hauries d'haver anat, perquè es frares *dominicos* mos perseguiren fins en es *tope*... Es frares i l'inquisidor mos varen dur a sa ruïna».

JM: I *después* de sa mort d'en Joan condemnaren sa família...

RB: Sí, diu: «Mos condemnaren a no poder ser res, a no poder tenir res», diu, «i immobilisats», això m'ho va dir. Me va dir en una ocasió, me tornà a dir d'un personatge. Diu, en una ocasió sa filla d'en Joanot varen anar a Sóller i per anar a Sóller per mi havien de passar per tots es termes que passaven amb un permís especial, crec jo que havien de fer veure el rector i els havia de firmar un *passe* o no sé

319. La sentència està datada el 3 de juny de 1523: «Proveex, sentencia y declara que lo dit Joanot Colom sia aportat per los llochs acustumats de la present ciutat de Mallorca en un carro, sobre lo qual sia atenallat, sia degollat per lo coll davant la porta Pintada, escorterat y los corters sian posats á certs pilars fahedors, los quals perpetuament se han de anomenar los pilars de Colom, é lo cap de aquell ab una llanterna de ferro sia penjat á la porta Pintada, disminuintlo á ell y á la sua progenie fins a la quarta generació, fahentlos inhabils per qualsevol ofici y honors, y las casas de ell sian derrocades e sembradas de sal é sos bens confiscats á la Regia Cort» (extret d'Álvaro CAMPANER Y FUERTES, *Cronicón mayoricense*, 3a ed., 1984, p. 296).

què. Res, va ser una anada a Sóller i tornada a Sóller per uns cosins o no sé què, que havien tengut un allot, per un bateig, i no sé *cuantos*, i va ser una anada a Sóller que va durar dies, molèsties i allò, havien d'esperar i tal, i pensa que per ventura encara ho feien més... m'entens? Pentura si havia de conversar amb so rector havia de firmar un *passee* i hi era o no era, o pentura ho feien aposta de... res, sols no s'aturaren i va dir, diu, quan varen esser a Sóller i varen ser en es baptisme, diu, se *despediren* ja per sa vida i varen dir: «No podem tornar, d'aqueixa forma no podem tornar», i varen tornar cap aquí, i diu, i precisament en aqueix baptisme, en aquest daixò hi havia es Rotlans, es *Roldán*,³²⁰ que eren una família, va ser un des principals..., *vamos*, des principals, va ser un que va ser molt traïdor a en Colom, era un que anava amb ell i era un seguidor seu, diu, i a pesar de sa traïció que li va fer, diu, sa família de Sóller, amb anterioritat sempre estava molt unida, i varen continuar units, i això ho varen dir i aquells varen dir: «No s'ha portat bé», i tal i compregueren... i els convidaren as bateig i hi varen anar i aqueix Roldán també l'hem trobat damunt sa història. No li diuen *Rotlán*, li diuen *Roldán*, però ha de ser forçosament aquest, comprens? I hi ha un altre punt, que jo també m'és molt dubtós, i és que sa família d'aquells Fullanes, jo ho he dit un parell de pics a s'arxiver, sa família Fullana, tenc por que fos que això vengui de sa família, perquè me va dir, diu: «Hi ha una família d'aquí» i jo anteriorment ja li havia fet referència a aquesta qüestió, aquesta família sempre va ser fidel as nostres, passàs lo que passàs i fos lo que fos, sempre mos varen esser molt amics, i molt fidels, i tenc por que fos sa família d'aquest Fullana, però això és una qüestió que jo li afegesc, me comprens? Però deduït de referències anteriors que... i tenc ànsia que això fos sa família Ballester.³²¹

JM: I això de s'herència que havia de passar a Joan a Rafel...

RB: Sí, va dir que una vegada haver passat lo que passàs varen dir noltros, sa casa i es documents que tenien... perquè ells sempre varen tenir s'esperança, que supòs jo que els ho devien donar o bé es qui coneixien o es qui no coneixien, les donaven una esperança de que això era una confusió, que això era una injustícia que els havien feta i que vendria es dia que ho comprendrien i que ho rectificarien, i ells varen dir que tota sa casa i es documents han de passar sempre de Joan a Joan que hi hagi a sa família, i en un cas que no hi hagi Joan a un Rafel, i ho han anat fent fins ara. Noltros, a sa nostra generació ja no hi va haver Joan. Ja només hi va haver Rafel. En canvi, a totes ses generacions anteriors, a totes, hi va haver Joan, lo que

320. Un dels personatges clau de la família Roldán va ser Francisco Roldán Jiménez, nat a Moguer (Huelva) l'any 1462 i mort el 1502 en un naufragi de retorn a Espanya. Va ser alcalde de la Isabela, s'enemyà amb Bartolomé Colón, germà del descobridor, i fou el cap de la sublevació de 1497.

321. Recordem que Miquel Ballester va ser un gran amic del descobridor.

amb una ocasió es Joan i es Rafel degueren esser morts o no sé què i va anar a un Francesc. Només en una ocasió, en totes ses altres ocasions és Joan o Rafel. Una cosa molt important que també s'ha trobada i és que també me va dir, diu: «Sa dona des descobridor era Joana», diu, i es descobridor és en Joan Colom, o *Cristóbal Colón*, va posar a s'isla de Cuba es nom de *Juana*³²² en memòria de sa seva dona. Això és una cosa que m'ho va dir textualment. Jo en aquelles *fetxes* no ho havia sentit a dir mai, que Cuba fos *Juana*, que me pareixia una animalada, com m'ho pareixia tot, però sa gran sorpresa ha estat quan hem entrat a dins sa història, que mos hem trobat amb totes aqueixes qüestions confirmades.

322. Que sapiguem el nom de *Juana* posat a l'illa de Cuba fou en record de Juan, primogènit dels Reis Catòlics.

11. Bartomeu Bauzà i Socias, *Rafela* (1927-2016)

Nasqué a Montuïri el 30 de juliol de 1927. Era fill de Bartomeu Bauzà i Gomila i de Joana Aina Socias i Gomila. Pagès. Es casà a l'església de Sant Jaume de Palma el 22 de maig de 1956 amb Antònia Bauzà i Bauzà. Tingueren un fill i una filla. Morí el 5 d'octubre de 2016.

Bartomeu Bauzà i Socias, *Rafela*, i Rafel Bauzà i Socias, *Rafela*.

Joana Aina Socias i Gomila, *Rafela*, amb el seu home, Bartomeu Bauzà i Gomila, i els seus dos fills, Rafel i Bartomeu.

ENTREVISTA DEL 26 D'OCTUBRE DE 1969³²³

RB: Bé, tu què noms?

BB: Tomeu Bauzà Socias.

RB: Ets germà de...

BB: Som germà de Rafel Bauzà Socias.

RB: Bé, interessa saber a veure lo que tu recordes respecte de ca nostra, respecte de lo que hi havia, des documents que hi havia. Tu, què és lo primer que recordes?

BB: Jo record primerament que sobre es documents se'n cremaren que jo era present.

RB: Sí.

BB: I tenc record que ma mare en tragué uns des foc i a uns que ja no tenien remei els va acabar de cremar i es altres els va treure i els va col·locar a dins es canterano.

JM: I això va ser un dia que... què era que havies dit abans?, de que ta mare se va posar dins es foc i no sé què. Va ser un dia que, *en fin*, que se veia que aquella dona volia aquells documents, no? Com va ser això?

BB: Sí. Ma mare, quan se va donar compte que aquells documents cremaven se va *lançar* immediatament en es foc per treure-los amb tota urgència, sense cap mira ni una, i amb so peu els va acabar d'apagar. I uns que ja tenien molt, els va acabar de tirar dedins, i uns altres els va recollir i els va dur a estotjar.

RB: I què recordes més? Tu recordes d'una ocasió que ma mare mos va renyar, mos va renyar damunt sa sala, mos va pegar. Jo vaig rebre, precisament.

BB: Sí. Jo record que es dos germans, Gaspar Bauzà Socias i Rafel Bauzà Socias, eren en es darrer pis de damunt ca nostra i ma mare se va donar compte que es dos germans tenien un llibre que, segons ells deien, era firmat per en *Colón*. I ma mare, donant-se compte d'això, les va renyar i les va pegar. Jo, en aquells moments, no vaig tocar es llibre, però era a prop d'ells i vaig sentir ses renyes que les donava ma mare.

JM: Hi va haver qualque dia que... Bé, ta mare era analfabeta, no? No sabia llegir i escriure.

RB: Ma mare no sabia llegir ni escriure.

BB: Ma mare no sabia llegir ni escriure.

JM: Sí. Un dia va anomenar... qualque dia va anomenar en Colom o una cosa així? Es nom, el va anomenar?

BB: Es dia que cremàrem aquells documents el va anomenar, perquè va dir que aquells documents eren tan importants que eren d'en *Colón*. I noltros, no cre-

323. També intervé en la conversa Rafel Bauzà, *Rafela*. El mateix dia vaig entrevistar Gabriel Sastre i Roca, *Pellusco* (1917-2010).

guent, aquesta ocasió, mos mofarem d'ella, i ella, sentint-se com a mitja ofesa de sa mofada, va callar i no va dir res més.

JM: Què anava a dir? Bé, i aquesta casa com estava distribuïda?

RB: Ell, segurament en Tomeu no ho sabrà... cosa d'això. En Tomeu lo que sap és que... Tu, en una ocasió te varen parlar...

BB: A mi... en una ocasió me va demanar un manuscrit. Ella no va anomenar quina classe de manuscrit, però sí, un manuscrit, i me va oferir uns doblers. I jo, com que en aquell temps era molt jove, i enlluernat per sa *cantidad* que ella m'oferia, li vaig dur un manuscrit que no va ser des seu *agrado*, no era es que ella volia. I me va insistir de nou de que si li duia es manuscrit que ella volia, me donaria sa *cantidad* que m'havia promesa. I me va dir que aquell manuscrit havia de ser a dins ca nostra, es que ella em demanava.

JM: I no sabies a on estava, tu?

BB: No, això sí que no... No sabia jo a on estava. Perquè en aquelles hores, si jo hagués sabut a on estava, enlluernat per sa *cantidad* que ella m'oferia, li haguera duit, no sapiguent de què se tractava aquell manuscrit en aquelles hores.

RB: I es darrers dies de ma mare, tu te recordes res de ma mare que te fes referències a això?

BB: En es darrers dies de sa vida de ma mare, o sia, uns quinze dies *antes*... podien esser vint, una *fetxa* precisada tampoc no la puc donar, dins es seu comodí jo hi vaig anar a cercar una revista.

JM: Com se deia aquesta revista?

BB: Aqueixa revista era una *Alborada*³²⁴ des vicari Munar, i anant a cercar aqueixa revista ella me va dir que un llibret que hi havia a dins aquell calaix, que no el tocàs. Ella tenia molt d'interès en que no el tocàs, i jo, creguent sa seva paraula, vaig agafar únicament s'*Alborada* i vaig deixar es llibre.

JM: I es llibret com era?

BB: Es llibret, jo no vaig tenir ni sa curiositat ja d'anar-lo a mirar ni a guaitar, perquè creia que era una oportunitat seva o una cosa que...

RB: El tenia dedins, dins ses revistes.

BB: El tenia dedins! I ja no vaig tenir s'ocasió d'anar-lo a cercar.

324. El nom *Alborada* fa referència a una revista escolar de Montuïri fundada pel vicari mossèn Joan Baptista Munar, que durà entre 1934 i 1936. Se'n publicaren catorze números amb una periodicitat mensual. Hi participaren alumnes del col·legi Ramon Llull i algunes alumnes del col·legi Buena Vista, a càrrec de les germanes de la Caritat de Sant Vicenç de Paül. S'hi aplicaren les tècniques Freinet de la impremta a l'escola. Vegeu la comunicació de Miquel JAUME I CAMPANER, «Les revistes escolars *Juventud* i *Alborada* del col·legi Ramon Llull de Montuïri (Mallorca 1931-1936)», a *La práctica educativa: historia, memoria y patrimonio*, Cabrerizos, Fahrenhouse, 2018, p. 161-170 (Actes de les VIII Jornadas Científicas de la SEPHE - I Congresso Nazionale della SIPSE celebrades a Palma, el 20-23 de novembre de 2018).

JM: Devers quin any era això, que varen cremar això, d'aquests documents?

BB: Això seria damunt l'any quaranta-u o quaranta-dos.

RB: Sí. O quaranta-tres, més o *menos*.

JM: Quina edat tenies?

BB: Jo tenia de catorze a quinze anys, en aquelles hores.

JM: I aquests altres manuscrits que varen quedar, a on els vares deixar llavò?

BB: Quins manuscrits?

JM: Això que va quedar, diguem, de dins es foc, que diuen que els va...

BB: Això que va quedar de dins es foc ma mare se n'ho va dur cap a dins es seu *cuarto*.

RB: En es canterano.

JM: En es canterano?

BB: Sí.

RB: No eren manuscrits això, això eren papers.

BB: Papers.

JM: No te recordes de lo que era exactament? Si estaven pintats, si estaven escrits?

BB: No. Com que ja, creguent que era una cosa que no podia ser ni de valor ni útil, ja no tenguérem sa curiositat d'anar-ho, *ni siquiera*, a guaitar.

JM: Que era un paper groguenc i fort? O no te recordes ja?

BB: I a jo me va parèixer com un estil de paper barba, prim...

JM: Prim?

BB: Sí.

RB: Així mateix tenia cos. Jo el vaig tenir cent vegades dins s'armari, perquè estava dins es canterano.

JM: Sí.

BB: Me va parèixer... d'un tros enfora. Perquè jo *ni siquiera* el vaig anar a agafar.

JM: Voltros teniu cap germà més?

RB: No. És mort.

BB: Mort.

JM: En Gaspar?

BB: Sí.

JM: I quan va morir ell?

RB: Va morir l'any... devia ser... l'any quaranta-u o quaranta-dos... no! Devers l'any... devers l'any quaranta-quatre o cinc, degué morir, o sis. Jo tan sols no ho sé.

BB: No puc precisar sa *fetxa*.

RB: No, jo no la puc precisar tampoc.

JM: I amb quants d'anys va morir?

BB: A vint-i-nou.

JM: Va morir jove, idò.

RB: Sí.

JM: Devers quin any?

BB: Damunt l'any cinquanta-u, va morir. Perquè jo l'any cinquanta me vaig entregar i sé que ell va morir que jo feia es servici. Així és que havia de ser l'any cinquanta-u...³²⁵

RB: Valor, no tenia valor, lo que era una curiositat fabulosa, perquè allò ho havia tocat en Colom i havia fet feina en Colom amb ell i és seu. No m'entens? Allò era una cosa fabulosa.

JM: I què era això?

RB: Uns bastons, uns bastons amb unes punxes!

BB: No, i n'hi havia un parell.

RB: N'hi havia set o vuit, n'hi havia.

JM: Com eren?

BB: I això me pareix que hi havia un parell de *tamanys*. N'hi havia un que era bastant llarg i amb una punxa en es cap. I noltros l'*empleàvem* per tancar una porta.

RB: És que n'hi havia que tenien una punxa en es cap i una punxa lateral. No te'n recordes, tu?

BB: De sa punxa en es cap me record molt bé, perquè jo vaig anar a obrir i a tancar a lo millor mil vegades i el vaig haver de llevar i posar cada pic.

RB: Sa porta perquè no, perquè no batís, saps?, perquè no fes es renou de *batir*, l'hi posàvem...

BB: En teníem una en es terrat i una a sa finestra.

RB: Sí.

JM: I això des compassos d'arena com ho has sabut llavò, que ho eren?

RB: Ma mare en una ocasió me va dir a jo, diu: «Saps què són aquests bastons?» i me va compondre uns bastons com un compàs. I jo vaig dir, dic: «No». Diu: «Saps per què serveix això?». Dic: «Jo me pens que això ha de ser una eina de picapedrer». Saps? Un *xisme* de picapedrer, en aquell temps per marcar o per marcar una cosa o s'altra. I ella va dir, diu: «Idò no ho és, això». I dic: «Què vol dir no ho és? Idò què és?». Diu: «Quan sabis molt, ja ho sabràs», me va dir en aquesta ocasió. Però es dia que els vaig espanyar ella me va dir: «Has espanyat es compassos d'arena». I es dia que se morí, es dia sis, abans de morir-se, quan me va contar això, me va dir que... que a damunt sa sala componien arena, o a un redol en es corral, i amb sos compassos que tu espanyares, m'entens?, feien figures a damunt s'arena i llavonnes feien figures damunt sa taula. Ma mare no ho interpretava a això, m'entens?, però ara veig que en aquell temps es paper devia ser una cosa molt *codiciada*, molt... devien estar molt alerta, i que devien fer ses figures o devien fer molta cosa damunt s'arena, i quan devien tenir s'*assumpto* resolt, el devien traduir

325. Gaspar Bauzà i Socias, *Rafela*, nasqué l'1 de desembre de 1921 i morí l'11 d'octubre de 1951.

damunt es paper, per fer sa carta o per fer sa carta nàutica o per fer lo que ell estudiava. Me comprens?

JM: I això de quin any devia ser? Perquè si tu l'has vist, deu fer...

BB: Sí. Això, jo era jovenet, ho era, damunt aqueixes *fetxes*. Això era de quan jo tenia de quinze a vint anys.

JM: L'any quaranta, quaranta-cinc?

BB: Això era de l'any quaranta-u fins a l'any, *más o menos*, quaranta... set o vuit.

RB: Més! L'any cinquanta... Mira, quan jo vaig espanyar aquests compassos, jo havia vengut d'Amèrica i jo feia gàbies allà baix. I era un dia de festa, que es fusters no treballaven. I si es fusters haguessin treballat, hagués anat a comprar, hagués anat a tallar es bastons as fuster. Però perquè no treballaven, jo vaig pensar en sos bastons aquells que hi havia damunt sa sala i vaig dir més o *menos* me bastaran i vaig anar a cercar es bastons a damunt sa sala i encara en vaig haver de desfermar, que estaven fermats a ses portes perquè no *tinteneassen*, perquè no batissin amb so vent. I llavonses n'hi havia que estaven en es racó des darrer pis.

BB: Sí, me'n record també.

RB: Ben clar.

BB: D'això me record.

JM: Està bé.

Bibliografia

- AGUILÓ, Marian. *Diccionari Aguiló*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1915-1934. 8 v.
- ALCOVER, Antoni M. *Els estudis dialectals. A: Obres completes*. Vol. IV. Edició a cura de Maria Pilar Perea. Mallorca: Institució Francesc de Borja Moll, 2018.
- ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll, 1930-1962. 10 v. [= DCVB]
- ARBONA I MIRALLES, Onofre. *Montuïrers que han deixat petjada*. Pròleg de Joan Miralles i Monserrat. Montuïri: Bona Pau, 2001.
- BAUZÀ I ADROVER, Cosme. *Notes històriques de Montuïri... del meu arxiu*. Montuïri: Bona Pau, 2006. (Quaderns Montuïrers; 9)
- BESTARD, Bartomeu. «Apuntes històrics del ciclisme en Palma». *Diario de Mallorca* [Palma] (21 novembre 2009).
- CAMPANER Y FUERTES, Álvaro. *Cronicón mayoricense: Noticias y relaciones históricas de Mallorca desde 1229 á 1800*. 3a ed. augmentada amb el repertori alfabètic de totes les notícies que conté el *Cronicón mayoricense* i una notícia sobre el *Cronicón* i el seu autor. Palma: Luis Ripoll, 1984.
- CAPELLÀ, Pere. *Vida artillera: Versificada y experimentada p'en Pedro Capellá Roca*. Palma, 1928.
- *Cansons republicanas p'en Pedro Capellá Roca*. Palma, 1932.
- *Obres completes*. Vol. I: (1949-1951). Introducció de Maria Magdalena Alomar Vanrell. Palma: Moll, 2004.
- *Obres completes*. Vol. II: (1952-1954). Palma: Moll, 2006.
- CARNER, Josep. *Les planetes del verdum*. Barcelona: La Revista, 1918. (Publicaciones de La Revista; 20)
- «Cristóbal Colón ¿tiene descendientes en Montuïri?». *Bona Pau*, núm. 200, any XVII (octubre 1969), p. 2. [Sense signar]
- «De “els cossiers” de antaño a los de hoy». *Bona Pau*, núm. 207, any XVIII (maig 1970), p. 1. [Sense signar]
- EBNER, Fred. *Die Bezeichnungen des menschlichen Kopfes, seiner Teile und Defekte in den katalanischen Mundarten*. Basel: Dissertation, 1975.

- ESTELRICH I MIERES, Miquel; OLIVER GAYÀ, Antoni; L'AMO ANTONI DELS CALDERERS. *Fills predilectes de Sant Joan*. Sant Joan: Collectiu Teranyines, 2006, p. 113-150. (Monografies Santjoaneres; 17)
- FONT POQUET, Miquel S. *Història de l'esport a Montuïri*. Montuïri: Associació Cultural Bona Pau de Montuïri, 2018. (Quaderns Montuïrers; 18)
- GARAU BORRÀS, Pere. «La festa del pedal a Inca (Son Catiu, 1919)». A: *XVIII Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, 2017, p. 187-206.
- Gran enciclopèdia de Mallorca*. Palma: Promomallorca, 1988-2005. 25 v.
- HAUBSBURG-LORENA, Lluís Salvador d', arxiduc. *Die Balearen in Wort und Bild geschildert*. Leipzig: Brockhaus, 1869-1891. 7 v. en 9 t. [N'hi ha edició en castellà i en català]
- JAUME I CAMPANER, Miquel. «Les revistes escolars *Juventud* i *Alborada* del col·legi Ramon Llull de Montuïri (Mallorca 1931-1936)». A: *La práctica educativa: historia, memoria y patrimonio*. Cabrerizos: Fahrenheit, 2018, p. 161-170. [Actes de les VIII Jornades Científicas de la SEPHE - I Congresso Nazionale della SIPSE, celebrades a Palma, el 20-23 de novembre de 2018]
- LLANAS DE NIUBÒ, Renato. *El enigma de Cristóbal Colón*. Barcelona: Círculo de Lectores, 1967.
- MAS, Guillem; MATEU, Antoni. *Montuïri: L'esclafit de la crispació*. Palma: Documenta Balear, 2001. (La Guerra Civil a Mallorca, Poble a Poble; 5)
- «Más aportaciones sobre Cristóbal Colón». *Bona Pau*, núm. 202, any XVII (desembre 1969), p. 2. [Sense signar]
- MIRALLES I MONSERRAT, Joan. «Algunes tradicions sobre un bandejat montuïrer del segle XVII». *Almanac [Felanitx]* (1972a), p. 33-36.
- «Una tradició mallorquina sobre Cristóbal Colón i Joanot Colom». *Lluc* [Palma], any LII, núm. 610 (gener 1972b), p. 4-7.
- *Un poble, un temps*. 2a ed. Palma: Miquel Font, 1995.
- *Onomàstica i literatura*. Pròleg d'Isidor Marí. Palma: Universitat de les Illes Balears. Departament de Filologia Catalana i Lingüística General; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996. (Biblioteca Miquel dels Sants Oliver; 4)
- *Articles i parlaments*. Pròleg de Damià Pons i Pons. Mallorca: Moll, 1998a, p. 47-50.
- *Història i cultura popular*. Pròleg de Damià Ferrà-Ponç. Palma: Universitat de les Illes Balears. Departament de Filologia Catalana i Lingüística General; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998b. (Biblioteca Miquel dels Sants Oliver; 7)
- «Nous documents sobre Joanot Colom, instador de la germania de Mallorca». *Actes del Vuitè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica: Bloomington, 1995*. Edició a cura de J. M. Sobrer. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998c, p. 213-218.
- *Estudis d'onomàstica*. Pròleg de Josep Moran. Palma: Universitat de les Illes Balears. Departament de Filologia Catalana i Lingüística General; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003. (Biblioteca Miquel dels Sants Oliver; 21)
- MIRALLES I POCOVÍ, Gabriel. *De por aquí y por allá. Milagros escritos por el mismo que los hizo y transcritos a instancias de otro Padre (mi vecino: P. Tomàs). Notas autobiográficas del P. Gabriel Miralles para confusión propia y escarmiento de los Hnos*. Monestir de la Real, Palma, 1930. [Manuscrit autobiogràfic]
- MOLL RIBAS, Bartomeu. *Les visites pastorals a la parròquia de Montuïri*. Amb una nota introductòria del batle de Montuïri Gabriel Matas Alcover i un pròleg de Joan Rosselló Lliteres, director de l'Arxiu Diocesà de Mallorca. Montuïri: Ajuntament de Montuïri, 2007.

- Primeres Jornades d'Estudis Locals: Montuïri: Terres i gent* (28-30 de novembre de 2008). Montuïri: Ajuntament de Montuïri, 2010.
- QUADRADO, Josep M. *Forenses y ciudadanos: Historia de las disenciones civiles de Mallorca en el siglo xv*. Palma: Estevan Trias, 1847.
- *Informacions judicials sobre els adictes a la germania*. Ciutat de Mallorca: Estampa de Felip Guasp, 1896.
- ROSSELLÓ LLITERES, Joan; MIRALLES I MONSERRAT, Joan. «Una tradició mallorquina sobre l'ascendència de Colom». *Serra d'Or* [Barcelona] (maig 1971).
- ROSSELLÓ VAQUER, Ramon. *Montuïri abans i després de 1300*. Mallorca: Ajuntament de Montuïri, 1998.
- Segones Jornades d'Estudis Locals: Montuïri: Patrimoni i festes* (27-29 d'abril de 2012). Montuïri: Ajuntament de Montuïri, 2016.
- Tradicionari de Mallorca: Basat en el calendari folklòric de Rafel Ginard: Tradicionari 07: El Corpus*. Sant Joan, Mallorca: Departament de Cultura, Patrimoni i Esports: Fundació Mallorca Literària: Casa Pare Ginard Museu de la Paraula, 2016.
- «Vencedoras en Madrid». *Bona Pau*, núm. 46, any IV (desembre 1956), p. 3. [Sense signar]
- VERDAGUER, Màrius. *La ciutat esvaïda*. Traducció del castellà per Nina Moll. Palma: Moll, 1977.

A part de la bibliografia, hem consultat diversos padrons municipals i llibres sacramentals de l'Arxiu Municipal de Montuïri.

Racons de Montuiri

Edifici de ca ses monges de la Caritat (1867) i la creu de ca ses monges.

Es campanar des Moros, prop des Rafal, columna central d'un talaiot avui desaparegut.

Antiga casa dels morts, abans de la seva restauració, on es guardava el taüt municipal. Avui és la seu de la tercera edat.

Possessió des Puig Moltó, abans de la reforma, on hi hagué el robatori i l'assassinat de l'amo el 8 de desembre de 1948.

Un dels talaiots del poblat prehistòric de Son Forners, en curs d'excavació.

Ball des *Mocadors*, una de les danses cerimonials dels cossiers, sortint de l'església parroquial de camí cap a la Casa de la Vila.

Campanar de l'església parroquial de Sant Bartomeu, amb la part superior del Roser.

Edifici del barri des Molinar, abans de ser restaurat, on, segons la tradició, hi hagué l'església parroquial de Santa Maria, al segle XIII.

Portal de les dones de l'església parroquial i els graons, amb un grup de persones, a principis del segle xx.

Grup Escolar de Montuïri, de l'arquitecte Guillem Forteza, inaugurat el 1935 durant el mandat del batle republicà Joan Mas i Vert, *Collet*.

La Pietat, en versió popular, a l'església del santuari del puig de Sant Miquel, obra de Gaspar Mas i Miralles, de *Son Comelles* (1817-1884), propietari rural, agrimensor i imaginare autodidacte.

Plaça de ses Tres Creus, abans plaça de sa Quartera, al barri des Molinar, amb el molí de can Vermell.

Plaça de toros, en una correguda de bous dels anys cinquanta.

Plaça Major, amb l'església parroquial de Sant Bartomeu.

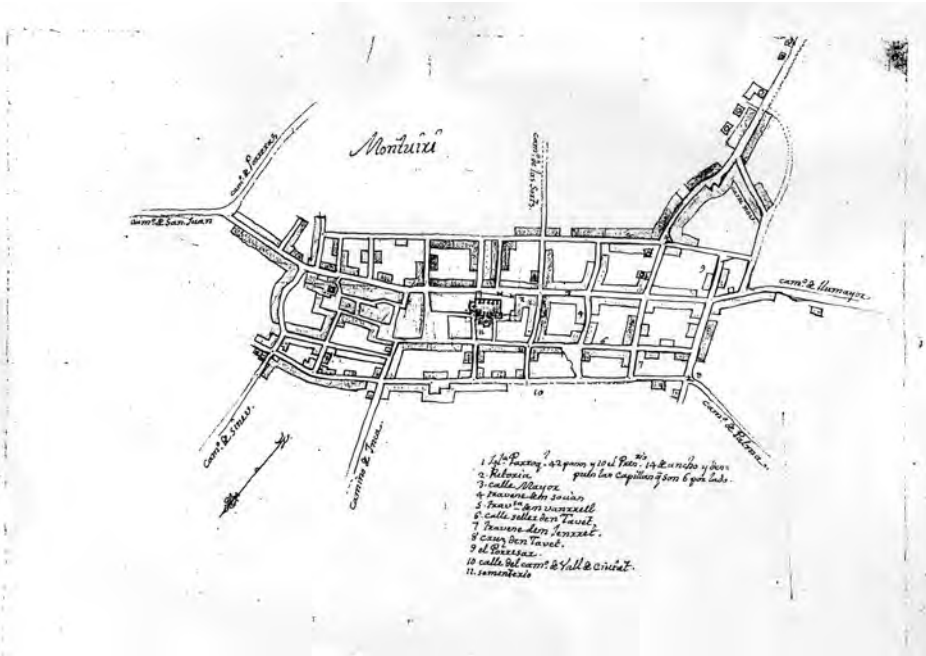

Plaça Major, amb la rectoria, als anys vint.

Carrer Major, des de la plaça Major, on al segle XIV vivia la comunitat jueva local.

Plànol de finals del segle XVIII, primera representació cartogràfica del nucli urbà de la vila.

Pou comú des Dau, en el seu antic emplaçament, en el camí del cementeri, a principis del segle XX.

Santuari de Nostra Senyora de la Bona Pau, al puig de Sant Miquel.

Visita pastoral del bisbe Jesús Enciso Viana, el 1956.

Vista de la rectoria des del campanar de l'església parroquial.

Fotografia aèria del nucli urbà de Montuïri i dels voltants (1968).

Grup de cossiers, amb els músics i el dimoni.

Banda de música de Montuïri durant la batlia de Gaspar Oliver. Joan Grimalt és el segon de l'esquerra de la fila de baix.

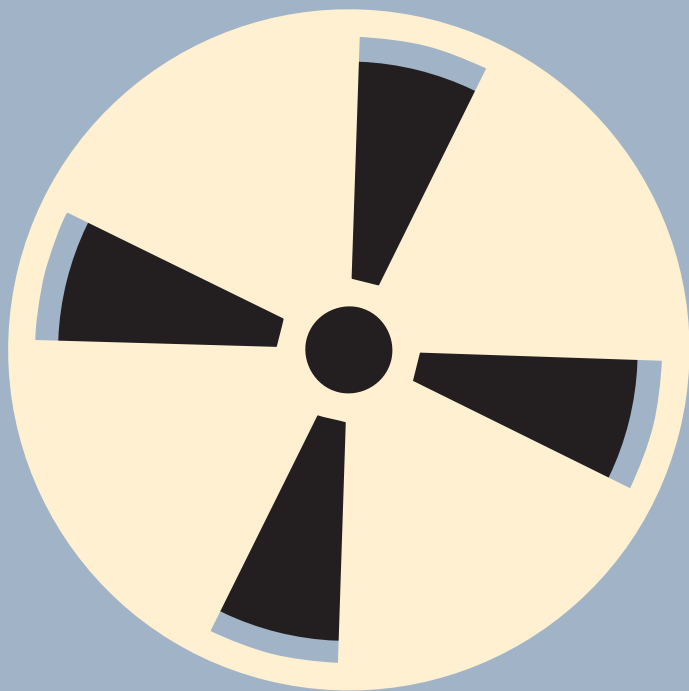
BIBLIOTECA CÀTEDRA UNESCO

Títols publicats

- 1/1 Lluís MALLART, *El sistema mèdic d'una societat africana: Els evuzok del Camerun*, vol. 1 (2008)
- 1/2 Lluís MALLART, *El sistema mèdic d'una societat africana: Els evuzok del Camerun*, vol. 2 (2008)
- 2 Rosa CALAFAT, *Torcebraç entre dues cultures: De l'ecosistema de les llengües: de discursos i de percepcions* (2010)
- 3 Joan A. ARGENTER (cur.), *La gestió interestatal de les llengües transfrontereres* (2011)
- 4 Joan A. ARGENTER (cur.), *Llengües, cultures, identitats a la Mediterrània* (2011)
- 5 Joan A. ARGENTER (cur.), *Enclavaments lingüístics i comunitats locals: El català a Sardenya, al Carxe i entre els gitanos catalans de França* (2014)
- 6 Joan MIRALLES, *Veus del passat* (2020)

Aquest llibre brolla d'una font inexhaurible de converses llunyanes enregistrades en àudio, l'Arxiu d'Història Oral Joan Miralles. En el treball de camp, l'autor interroga, suggereix, comenta o fa com qui tira l'ham —deixant caure un mot, un malnom, una dita, el nom d'una possessió, una anècdota que somogui o desvetlli la memòria de l'interlocutor—, para l'orella i n'escolta privilegiadament el testimoniatge, l'enregistra —amb l'afany de fer-lo perdurable— i a la fi el difon als lectors mitjançant la transcripció escrita, la contextualització i la documentada exegesi a peu de plana.

També ofereix l'oportunitat d'escoltar les veus de l'entrevistador i dels entrevistats. El lector gaudirà de la lectura d'aquest material, en el qual ressonen *veus del passat*, de persones que van deixar gravat testimoni de llur pas per la vida en un lloc i en un temps determinats. És com si elles mateixes, a través de l'autor, obrissin les portes de casa seva al lector per xerrar-hi una estona.

Organització
de les Nacions Unides
per a l'Educació,
la Ciència i la Cultura

Càtedra UNESCO
de Diversitat Lingüística i Cultural
Barcelona

Institut
d'Estudis
Catalans

9 788499 655352